

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Wrocławskiego

Łukasz Baszak

Darowizna
w dzielnicowym
prawie polskim w II RP
oraz w kodeksie zobowiązań
z 1933 r.

Darowizna
w dzielnicowym prawie polskim w II RP
oraz w kodeksie zobowiązań z 1933 r.

Prace Naukowe
Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytetu Wrocławskiego

Seria: **e-Monografie**

Nr 218

<https://doi.org/10.19195/978-83-229-3865-2>

Publikacja dostępna również w Bibliotece Cyfrowej

Uniwersytetu Wrocławskiego:

<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/155314>

Łukasz Baszak

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
ORCID: [0000-0002-7895-7983](https://orcid.org/0000-0002-7895-7983)

**Darowizna
w dzielnicowym prawie polskim w II RP
oraz w kodeksie zobowiązań z 1933 r.**

Wrocław 2024

Kolegium Redakcyjne

prof. dr hab. Leonard Górnicki – przewodniczący

dr Julian Jezioro – zastępca przewodniczącego

mgr Aleksandra Dorywała – sekretarz

mgr Bożena Górna – członek

mgr Aleksandra Lassota – członek

Recenzenci:

prof. dr hab. Przemysław Dąbrowski, Akademia Pomorska w Słupsku;

dr hab. Anna Stawarska-Rippel, prof. Uniwersytetu Śląskiego

© Copyright by Łukasz Baszak, 2024

Korekta: *Sebastian Surendra, Aleksandra Dorywała*

Projekt okładki do serii e-Monografie: *Karolina Drozd*

Wykonanie okładki: *Agnieszka Buszewska*

Skład i opracowanie techniczne: *Maciej Torz*

Opracowanie redakcyjne i graficzne

E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa.

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

Wydawnictwo „Sermierz” sp. z o.o.

<https://doi.org/10.19195/978-83-229-3865-2>

ISBN 978-83-229-3865-2

Spis treści

Wykaz skrótów	10
Wstęp	13
Rozdział 1	
Historyczny rozwój darowizny.....	22
1.1. Uwagi ogólne.....	22
1.2. Darowizna w prawie rzymskim.....	26
1.2.1. Pojęcie i rozwój historyczny	26
1.2.2. Darowizny między mężem a żoną (<i>donationes inter virum et uxorem</i>)	34
1.2.3. Darowizna z powodu małżeństwa (<i>donatio: ante nuptias, propter nuptias</i>)	36
1.2.4. Darowizna na wypadek śmierci (<i>donatio mortis causa</i>).....	37
1.2.5. Inne szczególne rodzaje darowizny w prawie rzymskim	41
1.3. Wpływ prawa rzymskiego na darowiznę w średniowiecznym prawie germańskim oraz w prawie nowożytnym	43
1.3.1. Uwagi ogólne.....	43
1.3.2. Darowizna w niemieckiej pandektystyce	51
1.4. Historyczny rozwój umowy darowizny w dawnej Polsce.....	55
1.4.1. Darowizna w dawnym prawie polskim w Koronie Królestwa Polskiego	55
1.4.1.1. Pojęcie darowizny	55
1.4.1.2. Darowizna między małżonkami w dawnym prawie polskim.....	60
1.4.2. Darowizna wzajemna w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.	64

1.4.2.1. Zasięg darowizny wzajemnej na Litwie i jej cechy ..	64
1.4.2.2. Odpłatność darowizny a inne rodzaje umów alienacyjnych w praktyce litewskiej	69
1.4.2.3. Darowizna wzajemna a wiano	70
1.4.3. Darowizna w projektach kodyfikacyjnych II połowy XVIII w.	72
1.4.3.1. Uwagi ogólne	72
1.4.3.2. Darowizna w projekcie Andrzeja Zamoyskiego	73
1.4.3.3. Darowizna w Kodeksie Stanisława Augusta	75
 Rozdział 2	
Darowizna w dzielnicowym prawie polskim II RP	77
2.1. Stan prawny w zakresie umowy darowizny w II RP	77
2.2. Darowizna w Kodeksie Napoleona i w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego	84
2.2.1. Uwagi ogólne	84
2.2.2. Pojęcie darowizny	86
2.2.2.1. Nowacja zobowiązania naturalnego	90
2.2.2.2. Rozszerzenie pojęcia zobowiązań naturalnych na obowiązki moralne	90
2.2.2.3. Obowiązek moralny jako „przyczyna”	91
2.2.2.4. Składki na cele publiczne	91
2.2.2.5. Subiektywne poczucie istnienia długu	92
2.2.2.6. Zmiana pojęcia przyczyny i darowizny	92
2.2.2.7. Porównanie obu teorii darowizny	93
2.2.3. Ograniczenia darowizn	94
2.2.3.1. Część nierozrządzalna	94
2.2.3.2. Nieodwołalność darowizn	96
2.2.3.3. Art. 900 KN. Ograniczenie darowizn ze względów politycznych	97
2.2.4. Zobowiązania stron wynikające z umowy darowizny	98
2.2.5. Rodzaje darowizn	99
2.2.5.1. Darowizny wynagradzające	99
2.2.5.2. Darowizna obciążająca (<i>donatio sub modo</i>)	100
2.2.6. Zeznawanie aktów darowizny	102
2.2.6.1. Przytomność umysłu	102

2.2.6.2. Zdolność do czynienia, do otrzymywania i do przyjmowania darowizn	103
2.2.7. Forma darowizny	108
2.2.8. Odwołalność darowizn	111
2.2.8.1. Uwagi ogólne	111
2.2.8.2. Niewykonanie obciążeń (ciężarów) darowizny	112
2.2.8.3. Specjalne przyczyny odwołania darowizn	113
2.2.9. Darowizna między małżonkami	115
2.2.9.1. Uwagi ogólne	115
2.2.9.2. Darowizny czynione przez umowę przedślubną między przyszłymi małżonkami	116
2.2.9.3. Darowizny czynione w umowie przedślubnej przez osoby trzecie	118
2.2.9.4. Darowizny czynione w umowie przedślubnej jednemu z małżonków przez drugiego	121
2.2.9.5. Darowizny między małżonkami podczas małżeństwa	123
2.2.9.6. Część rozrządzalna między małżonkami	124
2.2.10. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego i jego wpływ na darowiznę między małżonkami	126
2.3. Darowizna w Zwodzie Praw Imperium Rosyjskiego	127
2.3.1. Uwagi ogólne	127
2.3.2. Pojęcie i charakter prawny darowizny	128
2.3.2.1. Nieodpłatność	130
2.3.2.2. Zwiększenie majątku obdarowanego	130
2.3.2.3. Zmniejszenie majątku darczyńcy	131
2.3.2.4. Zamiar darczyńcy	131
2.3.3. Podstawowe elementy umowy darowizny	132
2.3.3.1. Przedmiot	132
2.3.3.2. Osoby biorące udział w darowiźnie	133
2.3.4. Ograniczenia darowizny	134
2.3.5. Forma darowizny	134
2.3.6. Konsekwencje naruszenia umowy darowizny	137
2.3.7. Zwrot darowizny	138
2.3.7.1. Niewdzięczność obdarowanego	138

2.3.7.2. Niespełnienie warunku lub zlecenia nałożonego przy darowiznie na obdarowanego.....	139
2.3.7.3. Bezpotomna śmierć obdarowanych dzieci rodzonych i adoptowanych.....	143
2.3.7.4. Niewypłacalność obdarowującego.....	143
2.3.8. Rodzaje darowizn.....	144
2.3.8.1. Ofiara.....	144
2.3.8.2. Nadanie.....	147
2.3.8.3. Darowizna między małżonkami.....	148
2.3.8.4. Wydzielenie i cel posagu.....	148
2.4. Darowizna w kodeksie cywilnym austriackim (ABGB).....	150
2.4.1. Uwagi ogólne.....	150
2.4.2. Pojęcie darowizny.....	153
2.4.3. Rodzaje darowizn.....	156
2.4.4. Darowizna wynagradzająca (<i>remuneratorische Schenkung</i>)..	159
2.4.5. Darowizny wzajemne.....	159
2.4.6. Forma kontraktu darowizny.....	160
2.4.7. Odpowiedzialność za wady.....	163
2.4.8. Odwołanie i uchylenie skutków darowizny.....	165
2.4.9. Darowizna na wypadek śmierci.....	170
2.4.10 Darowizna między małżonkami.....	172
2.5. Darowizna w kodeksie cywilnym niemieckim (BGB).....	174
2.5.1. Uwagi ogólne.....	174
2.5.2. Pojęcie darowizny.....	177
2.5.3. Forma darowizny.....	178
2.5.4. Renta darowizny.....	180
2.5.5. Obowiązki darującego.....	180
2.5.6. Darowizna ze zleceniem.....	182
2.5.7. Zwrot i odwołanie darowizny.....	183
2.5.8. Darowizna na wypadek śmierci.....	186
2.5.9. Darowizna między małżonkami.....	187

Rozdział 3	
Darowizna w kodeksie zobowiązań z 1933 r.	190
3.1. Prace nad koncepcją i przepisami dotyczącymi darowizny w Komisji Kodyfikacyjnej II RP.	190
3.1.1. Historia prac i koncepcja kodyfikacyjna darowizny w II RP .	190
3.1.2. Darowizna w pracach Komisji Kodyfikacyjnej	197
3.2. Konstrukcja prawna darowizny w k.z.	204
3.2.1. Przepisy ogólne (treść umowy)	204
3.2.2. Obowiązki darczyńcy	222
3.2.3. Spełnienie świadczenia obciążającego obdarowanego	231
3.2.4. Odwołanie darowizny	238
3.2.4.1. Odwołanie darowizny w razie zmiany stosunków majątkowych darczyńcy	238
3.2.4.2. Odwołanie darowizny w razie niewdzięczności obdarowanego	243
3.2.4.3. Treść i forma odwołania darowizny oraz zwrot przedmiotu darowizny.	248
3.2.4.4. Unieważnienie darowizny.	250
3.3. Darowizna w kodeksie zobowiązań w latach 1945–1964.	252
3.3.1. Kodeks zobowiązań w latach 1945–1964.	252
3.3.2. Obowiązywanie przepisów dotyczących darowizny w latach 1945–1964	258
Zakończenie	273
Wykaz źródeł i opracowań	280

Wykaz skrótów

Akty prawne

- ABGB – *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, austriacki kodeks cywilny z 1811 r.
- ALR – *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, Powszechnie Prawo Krajowe, tzw. Landrecht Pruski z 1794 r.
- BGB – *Bürgerliches Gesetzbuch*, niemiecki kodeks cywilny z 1896 r.
- D. – *Iustiniani Digesta*
- j.g.u. – jednostka gospodarki uspołecznionej
- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93.
- KCG – *Bürgerliches Gesetzbuch für Westgalizien*, Kodeks Cywilny Zachodniogalicyski z 1797 r.
- KCKP – Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r.
- KN – *Code Napoleon, Code civil des Français*, Kodeks Napoleona, francuski kodeks cywilny z 1804 r.
- k.p.c. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 1930 r. Nr 83, poz. 651.
- k.z. – rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań, Dz. U. z 1933 r. Nr 82, poz. 599.
- p.o.p.c. – ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego, Dz. U. z 1950 r. Nr 34, poz. 311.
- T. X, cz. 1 – *Swod zakonow Rossijskoj imperii*, Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r.
- ZGB – *Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Code civil suisse, Codice Civile svizzero*, szwajcarski kodeks cywilny, w wersji z 1911.
- ZGB OR – *Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Obligationenrecht*, prawo o zobowiązaniach z 1911 r.

Organy orzekające

- SC – Sąd Cywilny
- SN – Sąd Najwyższy
- SO – Sąd Okręgowy

Periodyki

- Ann. Fac. giur. Univ. Perugia – „Annali della facoltà di Giurisprudenza dell’Università di Perugia”
- Ann. univ. Camerino – „Annali della facoltà giuridica – Università degli Studi di Camerino”
- Ann. st. dir. – „Annali di storia del diritto”
- AUMCS – „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska”
- AUW – „Acta Universitatis Wratislaviensis”
- BIDR – „Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano Vittorio Scialoja”
- BMS – „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości”
- CPH – „Czasopismo Prawno-Historyczne”
- CzN – „Czasy Nowożytne”
- Dz. U. – Dziennik Ustaw
- Gł. Adw. – „Głos Adwokatów”
- Gł. Pr. – „Głos Prawa”
- GSW – „Gazeta Sądowa Warszawska”
- HSS – „Humanities and Social Sciences”
- IURA – „Rivista internazionale di diritto romano e antico”
- KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
- KP – „Krytyka Prawa”
- KPP – „Kwartalnik Prawa Prywatnego”
- Law Q. Rev. – „The Law Quarterly Review”
- NKZ – „Nowy Kodeks Zobowiązań”
- NP – „Nowe Prawo”
- OSP – „Orzecznictwo Sądów Polskich”
- OSPika – „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”
- Pal. – „Palestra”

PiP	– „Państwo i Prawo”
PK	– „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny”
PPiA	– „Przegląd Prawa i Administracji”
Prz. Not.	– „Przegląd Notarialny”
Prz. Sąd.	– „Przegląd Sądowy”
Prz. Wsp.	– „Przegląd Współczesny”
Prz. Zach.	– „Przegląd Zachodni”
RDC	– „Rivista di diritto civile”
Rej.	– „Rejent”
RHD	– „Revue historique de droit français et étranger”
RIDA	– „Revue internationale des droits de l’antiquité”
RISG	– „Rivista italiana di storia giuridica”
RNP	– „Roczniki Nauk Prawnych”
RPEiS	– „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”
RPW	– „Rocznik Prawniczy Wileński”
SC	– „Studia Cywilistyczne”
SIT	– „Studia Iuridica Toruniensia”
SP-E	– „Studia Prawno-Ekonomiczne”
SŚ	– „Studia Śląskie. Seria nowa”
SW	– „Sriednije Wieka”
Wil. Prz. Pr.	– „Wileński Przegląd Prawniczy”
ZSNUJ. TBSP	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa. Zeszyty Prawnicze”
ZSS.R.	– „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische”

Wstęp

Przedmiotem niniejszej monografii jest darowizna w dzielnicowym prawie polskim w II RP oraz w kodeksie zobowiązań z 1933 r. (k.z.). Pomimo istnienia różnych pozycji bibliograficznych, w których poruszono problematykę prawa zobowiązań w II Rzeczypospolitej, brakuje kompleksowego opracowania instytucji darowizny pod rządami kodeksów pozaborowych w okresie II RP oraz polskiego kodeksu zobowiązań. Praca dotyczy aspektów obligacyjnych, a więc poza zakresem rozważań w zasadzie pozostaje wpływ, jaki darowizna wywierała w obrębie stosunków rodzinnych, regulacji prawnośpadkowych, a także podatkowych. Zakres czasowy rozprawy obejmuje okres od odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. do wejścia w życie Kodeksu cywilnego z 1964 r. (k.c.)¹.

Dla przedstawienia pełnego obrazu umowy darowizny w okresie II RP konieczne jest przeanalizowanie nie tylko przepisów zawartych w dzielnicowym prawie polskim oraz w kodeksie zobowiązań z 1933 r., ale również prześledzenie historycznego rozwoju darowizny, w tym darowizny w dawnej Polsce. Dodatkowo należy pamiętać, że kodeks zobowiązań obowiązywał w Polsce również po II wojnie światowej, dlatego ważne jest przeanalizowanie dalszych losów umowy darowizny, aż do wejścia w życie Kodeksu cywilnego z 1964 r.

Celem monografii jest kompleksowa analiza umowy darowizny pod rządami kodeksów pozaborowych oraz kodeksu zobowiązań. W pierwszej kolejności badaniom został poddany historyczny rozwój darowizny, w tym regulacje dotyczące darowizny w dawnej Polsce, a następnie przepisy dotyczące umowy darowizny w ustawach pozaborowych, tj. w Kodeksie Napoleona – *Code Napoleon*, *Code civil des Français* – (KN) i Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego, kodeksie cywilnym austriackim z 1811 r. – *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* – (ABGB),

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93) weszła w życie 1 stycznia 1965 r.

kodeksie cywilnym niemieckim z 1896 r. – *Bürgerliches Gesetzbuch* – (BGB) oraz w T. X, części 1 Zводу Praw Imperium Rosyjskiego z 1832 r. – *Swod zakonow Rossijskoj impierii* (T. X, cz. 1). Dopiero w dalszej kolejności przeanalizowano szczegółowo regulacje darowizny w polskim kodeksie zobowiązań. Oprócz tego analizie poddana została również doktryna prawa w zakresie darowizny oraz orzecznictwo dotyczące darowizny, zarówno według ustaw pozaborowych, jak i kodeksu zobowiązań.

W tym miejscu pojawiają się pytania badawcze, a mianowicie, w jaki sposób i czy w ogóle dawne prawo polskie Rzeczypospolitej szlacheckiej wpłynęło na rozwiązania przyjęte w kodeksie zobowiązań. Dodatkowe pytania dotyczą tego, w jakim stopniu wpływ na kodeksy dzielnicowe wywarło prawo rzymskie, a jak na koncepcję i metodykę przyjętą przy darowiznie w kodeksie zobowiązań wpłynęły poszczególne kodeksy pozaborowe i w jakim stopniu rozwiązania przyjęte w kodeksie zobowiązań miały oryginalny charakter.

Jak postaram się udowodnić, koncepcja i konstrukcja prawna umowy darowizny w kodyfikacjach pozaborowych różniły się między sobą, przez co skutki prawne umowy darowizny były odmienne w poszczególnych dzielnicach państwa. Utrudniało to obrót cywilnoprawny w odrodzonym państwie polskim. Kodeks zobowiązań przezwyciężył ten partykularyzm dzielnicowy nie tylko poprzez ujednolicenie przepisów związanych z darowizną, ale również dzięki wprowadzeniu do swoich postanowień niektórych zagadnień z zakresu części ogólnej prawa cywilnego, które były szczególnie istotne dla funkcjonowania prawa zobowiązań. Dotyczyły one oświadczeń woli, obliczania terminów, instytucji przedstawicielstwa i pełnomocnictwa. Miało to umożliwić jednolity obrót cywilnoprawny na terytorium całego państwa, w ten sposób nadając wszystkim umowom, w tym umowie darowizny, te same skutki prawne. Stanowiło to ogromny postęp w porównaniu z poszczególnymi kodeksami dzielnicowymi.

Teza stawiana w niniejszej pracy jest taka, że umowa darowizny w polskim kodeksie zobowiązań z 1933 r. spełniała ówczesne standardy międzynarodowe w zakresie konstrukcji oraz techniki legislacyjnej, a jednocześnie w pełni realizowała wymogi społeczno-gospodarcze, zaś wpływ na jej kształt miało dzielnicowe prawo polskie, które nie w pełni – poza BGB – odpowiadało wymogom ówczesnego obrotu cywilnoprawnego. Polscy kodyfikatorzy kierowali się w tym zakresie głównie analizą aktualnych potrzeb obrotu, a nie ambicją i dogmatycznie pojętą racją stanu. Z ustawodawstw pozaborowych, zwłaszcza zaś z BGB, wykorzystali to, co najlepiej tym wymogom nowoczesnego obrotu odpowiadało.

Zamierzam w niniejszej publikacji wykazać – porównując ustawodawstwa dzielnicowe i k.z. oraz analizując wybrane orzecznictwo – że polska regulacja prawna darowizny oparta była głównie na rozwiązaniach przyjętych w przepisach kodeksu cywilnego niemieckiego oraz częściowo na przepisach szwajcarskiego prawa o zobowiązaniach z 1911 r. (ZGB OR). W mniejszym stopniu skorzystano z rozwiązań przyjętych w austriackim kodeksie cywilnym, w Kodeksie Napoleona oraz w Zwodzie Praw Imperium Rosyjskiego.

W pracy posługuję się metodą historycznoprawną w wersji dogmatyczno-prawnej i historyczno-porównawczej. Metoda historyczno-porównawcza wykorzystana została w celu przedstawienia ewolucji umowy darowizny, jej historycznego umiejscowienia w systemie prawa zobowiązań, jej wykładni oraz ewolucji doktryny i orzecznictwa. Dzięki pośredniej obserwacji ewolucji umowy darowizny możliwa była zobiektywizowana ocena. Metoda historyczno-porównawcza została zastosowana w celu porównania umowy darowizny uregulowanej w odpowiednich ustawach pozaborowych z rozwiązaniami przyjętymi w kodeksie zobowiązań z 1933 r. Wersja dogmatycznoprawna zastosowanej metody badawczej posłużyła analizie poszczególnych elementów problemowych umowy darowizny oraz kompleksowemu przedstawieniu jej miejsca w systemie prawa zobowiązań.

Jeżeli chodzi o stan badań w zakresie dotyczącym darowizny w dzielnicowym prawie polskim II RP oraz w kodeksie zobowiązań, to pomimo istnienia różnych pozycji bibliograficznych, w których poruszono problematykę prawa zobowiązań w II Rzeczypospolitej, brakuje syntetyzującego opracowania instytucji darowizny pod rządami kodeksów pozaborowych i polskiego kodeksu zobowiązań. Do tej pory nikt nie przeanalizował kompleksowo umowy darowizny z okresu II Rzeczypospolitej z wykorzystaniem współczesnych metod badawczych. Niniejsza praca jest więc pierwszą próbą monograficznego ujęcia tejsze problematyki.

Monografie, które powstały na temat umowy darowizny, dotyczą już rozwiązań przyjętych w Kodeksie cywilnym z 1964 r. (k.c.), w niewielkim stopniu odnosząc się do darowizny z okresu II RP. Krótki rys historyczny darowizny w kodeksach dzielnicowych i w k.z. możemy znaleźć w pracy S. Solarzskiego *Odwołanie darowizny* (Warszawa 2020) poświęconej odwołaniu darowizny w k.c. Natomiast w monografii M. Tenenbaum-Kulig *Darowizna w polskim prawie zobowiązań* (Warszawa 2021) omówiona została problematyka dotycząca umowy darowizny w polskim prawie zobowiązań w ujęciu k.c. Ponadto w opracowaniu

przedstawione zostały regulacje poświęcone darowiźnie zawarte w wybranych europejskich porządkach prawnych, które zostały uznane za najbardziej reprezentatywne, to jest w prawie francuskim, niemieckim i angielskim, a także w *Draft Common Frame of Reference*. Dodatkowo autorka w poszczególnych fragmentach odnosi się do k.z., np. gdy mowa jest o dopuszczalności darowizny na wypadek śmierci, o darowiźnie z „obowiązkiem spełnienia przez obdarowanego oznaczonego świadczenia”, czy o niestosowaniu darowizny zgodnie z art. 355 pkt 3 k.z. Z kolei w pracy L. Steckiego *Umowa darowizny* (Warszawa–Poznań 1974) poświęconej darowiźnie w k.c. do niezbędnego minimum ograniczono partie komparatystyczne z prawem dzielnicowym i k.z.

Materiał badawczy stanowiły przede wszystkim przepisy Kodeksu Napoleona i Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego, kodeksu cywilnego austriackiego, kodeksu cywilnego niemieckiego, Zводу Praw Imperium Rosyjskiego oraz polskiego kodeksu zobowiązań.

Ponadto przeanalizowane zostały dzieła poszczególnych cywilistów i podręczniki prawa cywilnego z okresu obowiązywania kodeksów pozaborowych i kodeksu zobowiązań. W przypadku kodeksu zobowiązań wykorzystano również komentarze do kodeksu zobowiązań, a także materiały z prac Sekcji Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej.

Odnosnie do darowizny w KN najważniejszą pracą jest przetłumaczony z języka francuskiego przez A. Słomińskiego *Podręcznik prawa cywilnego (o darowiznach i testamentach)* M. Planiola (Warszawa 1922). Praca ta w gruntowny sposób przedstawia darowiznę w prawie francuskim, która za sprawą Kodeksu Napoleona również obowiązywała na ziemiach polskich. Co do darowizny w prawie francuskim, to na szczególną uwagę zasługuje pozycja M. Levy’ego *Darowizna, Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*, T. I, oraz artykuł D. Wiśniewskiej-Jóźwiak *Darowizny na rzecz małżonków w świetle regulacji prawnej obowiązującej w Królestwie Polskim* (CPH 2011, t. LXIII, z. 1).

Jeżeli chodzi o darowiznę w ABGB, to największe znaczenie mają tu opracowanie S. Samolewicza *Zarys prawa cywilnego w b. zaborze austriackim* (Lwów 1932) oraz prace E. Tilla: *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego. Prawo prywatne austriackie. Tom I. Nauki ogólne* (Lwów 1892) oraz *Prawo prywatne austriackie. Tom III. Wykład nauki o stosunkach obowiązkowych. I (Część ogólna)* (Lwów 1895). Ponadto niezbędne jest przywołanie polskich tłumaczeń, w których znajdziemy również orzecznictwo: W.L. Jaworski, *Kodeks cywilny austriacki. Tom II* (Kraków 1905) i *Kodeks cywilny austriacki z roku*

1811 obowiązujący w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim w tłumaczeniu prof. dr. S. Wróblewskiego wraz z ustawami uzupełniającymi, zebrał i opracował mgr A. Radziszowski (Lwów 1933).

W odniesieniu do darowizny według BGB wskazać należy, spośród nielicznych opracowań, na następujące pozycje: A. Ohanowicz, *Zobowiązania*, [w:] *Zarys prawa cywilnego byłej dzielnicy pruskiej. Część druga*, Poznań 1922; F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania, Tom I*. [w:] *Prawo cywilne dzielnic polskich (w zarysie). Część III. Prawo cywilne byłej dzielnicy pruskiej*, F. Zoll, A. Ohanowicz (oprac.), Warszawa–Kraków 1924.

Natomiast w literaturze niemieckojęzycznej szczególną wartość ma praca G. Pfeifera, §§ 516–334. *Schenkung*, nb 1–7, [w:] Ch. Birr, J. Rückert, M. Schmoedel (Hrsg.), *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, Bd. 3, Schuldrecht. Besonderer Teil, 1. Teilband, Mohr Siebeck 2013, która przedstawia regulacje darowizny w BGB w ujęciu historycznym.

Odnosnie do instytucji darowizny w prawie rosyjskim, poza pracą F. Bosowskiego *Prawo cywilne ziem wschodnich* (Warszawa 1922) oraz artykułem L. Sumoroka, *Darowizna według cz. I T. X. Zводу Praw* (Wil. Prz. Pr. 1933, R. IV, nr 7), należy wskazać na prace rosyjskojęzyczne: D.I. Meier, *Russkoje graždanskoje prawo* (Sankt Pietierburg 1864); K.P. Pobiedonoscew, *Kurs graždanskogo prawa*, T. III (Sankt Pietierburg, 1896); K. Annienkow, *Sistema russkago graždanskogo prava*, T. IV, *Otdel'nyâ obâzate'stva* (Sankt Pietierburg 1904); G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo graždanskogo prawa* (po izdaniu 1907 g., Moskwa 1995); M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje Prawo* (Moskwa 2011).

Na temat kodeksu zobowiązań, w tym również umowy darowizny, najważniejsze do dziś pozostają dzieła L. Domańskiego, a w pierwszej kolejności nieukończone *Instytucje kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny* (Warszawa 1936–1939) i *System kodeksu zobowiązań* (NKZ 1934, nr 3–24), a także przygotowane przez R. Longchamps de Beriera, wspólnie z E. Tillem *Polskie prawo zobowiązań. Część szczegółowa. Projekt wstępny z motywami* (Lwów 1928) i R. Longchamps de Beriera niedokończone *Uzasadnienie kodeksu zobowiązań* (Warszawa 1935) oraz *Zobowiązania* (wyd. III, Poznań 1948).

Bardzo duże znaczenie mają również komentarze do kodeksu zobowiązań: L. Peiper, *Kodeks zobowiązań* (1934), J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks zobowiązań. Komentarz* (Kraków 1936), J. Basseches, I. Korkis, *Kodeks zobowiązań* (Lwów 1938), J. Namitkiewicz, *Kodeks zobowiązań Komentarz dla praktyki* (Łódź 1949).

Spośród artykułów poruszających kwestie związane z umową darowizny – według kodeksu zobowiązań – warto wymienić: E. Muszalski, *Darowizna, Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego*, T. I, suplement, J.W. Domaszewski, *O darowiznach między żyjącymi i zapisach testamentowych na rzecz instytucji użyteczności publicznej* (GSW 1890, nr 10), A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna według Kodeksu Zobowiązań* (NKZ 1935), J. Szonert, *Darowizna według kodeksu zobowiązań* („Notarjat Hipoteka” 1934), M. Wechsler, *Forma umowy darowizny wedle kodeksu zobowiązań* (Gł. Pr. 1934, nr 3), F. Kurzer, *Darowizna* (Prz. Sąd. 1938, nr 10 i 11), F. Zoll, *Polecenie obciążające osobę odnoszącą korzyść z czynności prawnej pod tytułem nieodpłatnym* (Prz. Not. 1948, nr 5), J. Hubert, *Darowizna powiązana z dożywociem* (Prz. Not. 1948, nr 5), S. Breyer, *Darowizna powiązana z dożywociem* (Prz. Not. 1948, nr 5), W. Zabagło, *Charakter umowy o dożywocie* (Prz. Not. 1950, nr 1–2), T. Szawłowski, *Z praktyki notarialnej* (BMS 1956, nr 8), T. Dobaczewski, *Forma i skutki prawne odwołania darowizny nieruchomości* (NP 1957, nr 3), A. Meszorer, *Jeszcze o darowiznie rękodajnej* (Pal. 1962, nr 9), A. Muszyński, *Pojęcie darowizny* (NP 1947, nr 11), S. Wójcik, *W związku z tzw. darowizną rękodajną – inaczej* (Pal. 1962, nr 12).

Dodatkowo materiał badawczy stanowiło wybrane orzecznictwo, głównie Sądu Najwyższego, dotyczące regulacji umowy darowizny pod rządami kodeksów dzielnicowych oraz kodeksu zobowiązań z okresu II RP i Polski Ludowej.

Natomiast pod kątem badań nad historycznym rozwojem darowizny na ziemiach polskich należy wymienić dzieła: T. Ostrowski, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, T. I (Warszawa 1784); J.W. Bandtkie Stężyński, *Prawo prywatne polskie napisane i wykładane przed rokiem 1830* (Warszawa 1851); *Prawo polskie w wieku trzynastym*, przedstawił i objaśnił ze źródeł współczesnych Romuald Hube (Warszawa 1874) oraz *Prawo polskie w 14 wieku. Sądy ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, ze źródeł współczesnych opracował R. Hube (Warszawa 1886); *Prawo polskie w 14-tym wieku. Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego*, oprac. R. Hube, Warszawa 1981; K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo* (Warszawa 1880); A. Winiarz, *Polskie prawo majątkowe małżeńskie w wiekach średnich* (Kraków 1898); *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów*, oprac. S. Borowski (Warszawa 1938); J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski. Tom I: do połowy XV wieku* (Warszawa 1964) oraz *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w.* (Warszawa 1970); Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II: od połowy XV w. do r. 1795*, red. J. Bardach (Warszawa 1971); E. Borkowska-Bagińska, „Zbiór praw

sądowych” *Andrzeja Zamoyskiego* (Poznań 1986); W. Szafrński, *Kodeks Stanisława Augusta* (Poznań 2007); M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach na wypadek śmierci w XVIII w. w świetle akt Metryki Koronnej* (CPH 2020, t. LXXII, z. 2).

W przypadku badań nad darowizną w prawie rzymskim należy przywołać prace głównie dwóch badaczy, którymi są G.G. Archi, *La donazione. Corso di diritto romano* (Milano 1960); *Donazione. Diritto romano*, [w:] *Enciclopedia del diritto. XIII. Dis – Dopp.* Milano 1964, oraz B. Biondi: m.in. *Il concetto di donazione*, in *Scritti per la beatificazione di C. Ferrini, I* (Milano 1947), oraz *Successione testamentaria e donazioni*, 2a ed. riveduta, (Milano 1955). Na gruncie polskiej nauki prawa rzymskiego należy wymienić artykuł M. Sobczyka, *Rzymska koncepcja darowizny na wypadek śmierci* w komentarzu Paulusa do *lex Iulia et Papia* (D. 39.6.35.2–3) (SIT 2012, t. X).

Z kolei o rzymskich korzeniach darowizny w prawie nowożytnym najważniejszymi pracami będą dzieła pandektystów, przede wszystkim F.C. von Savigny’ego i jego *System des heutigen römischen Rechts*, Bd. 4 (Berlin 1841). W tym miejscu trzeba również wspomnieć o znakomitej monografii D. Skrzywanek-Jaworskiej, *Darowizna remuneratoryjna w rzymskim prawie pandektowym i XIX-wiecznym ustawodawstwie niemieckim* (Łódź 2019).

Praca składa się z trzech rozdziałów w ujęciu problemowym. W pierwszym zostały omówione kwestie dotyczące historycznego ujęcia darowizny z uwzględnieniem prawa rzymskiego i jego wpływu na kodyfikacje europejskie, w tym państw zaborczych, co miało przełożenie na regulacje darowizny na ziemiach polskich. W rozdziale tym szczegółowo przeanalizowano historyczny rozwój darowizny w dawnej Polsce. Poszczególne podrozdziały poświęcono darowiźnie w Koronie Królestwa Polskiego, darowiźnie wzajemnej w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w. oraz darowiźnie w projektach kodyfikacyjnych z drugiej połowy XVIII w.

Rozdział drugi przedstawia umowę darowizny w poszczególnych ustawach pozaborowych. Kolejno przeanalizowano przepisy, doktrynę oraz wybrane orzecznictwo z ziem polskich dotyczące darowizny w Kodeksie Napoleona, Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego, kodeksie cywilnym austriackim, kodeksie cywilnym niemieckim oraz w *Zwodzie Praw Imperium Rosyjskiego*.

W trzecim rozdziale ukazana została umowa darowizny w polskim kodeksie zobowiązań. Rozdział rozpoczyna analiza prac Komisji Kodyfikacyjnej w zakresie darowizny. Następnie szczegółowemu badaniu poddane zostały przepisy o darowiźnie z art. 354–369 k.z. Dotyczy to najpierw prawnej istoty darowizny,

a następnie przepisów ogólnych, obowiązków darczyńcy, spełnienia świadczenia obciążającego obdarowanego i odwołania darowizny. Kolejno omówione zostały przepisy ogólne, obowiązki darczyńcy, spełnienie świadczenia obciążającego obdarowanego i odwołanie darowizny. Przy poszczególnych artykułach kodeksu wykorzystano też orzecznictwo, głównie orzeczenia Izby Cywilnej Sądu Najwyższego. Dodatkowo przeanalizowane zostały dalsze losy darowizny w kodeksie zobowiązań w latach 1945–1964, ze względu na obowiązywanie kodeksu, aż do czasu wejścia w życie Kodeksu cywilnego z 1964 r.

Układ pracy ma umożliwić dokładne zestawienie regulacji prawnych dotyczących umowy darowizny w ustawach pozaborowych oraz w kodeksie zobowiązań. W celu pełnego ujęcia tematu zdecydowałem się na przedstawienie historycznego rozwoju darowizny na ziemiach polskich oraz wpływu prawa rzymskiego na modelowe ujęcie darowizny w prawie germańskim i romańskim, które w wyniku obowiązywania kodeksów zaborowych obowiązywało również na ziemiach polskich. Dotychczasowe prace na temat darowizny z okresu II RP nie zajmowały się tym zagadnieniem w takim zakresie.

Szczególne znaczenie dla pełnego ukazania umowy darowizny w okresie II RP ma analiza przepisów o darowiźnie według ustaw pozaborowych. W rozprawie tej staram się wyeksponować to, że przepisy o darowiźnie w kodeksach dzielnicowych były ujęte w różny sposób. Najbardziej skomplikowane i szczegółowe przepisy o darowiźnie zawiera Kodeks Napoleona, który reguluje instytucję darowizny w ścisłym związku z przepisami prawa spadkowego. Uznaje on darowiznę między żyjącymi lub testamentową za sposób przeniesienia własności majątku. Z kolei kodeks cywilny austriacki określa darowiznę jako umowę, przez którą odstępuje się komuś rzecz darmo, i nie uznając za darowiznę zrzeczenia się prawa spodziewanego lub rzeczywiście przypadłego albo spornego, bez odstąpienia prawa komu innemu lub zwolnienia od niego zobowiązanego za zezwoleniem kogo innego. Kodeks cywilny austriacki reguluje darowiznę wypływającą z prostej szczodrości i wspaniałości, darowiznę wynagradzającą, wzajemną oraz dopuszcza darowiznę na wypadek śmierci. Poza tym ABGB reguluje szczególne rodzaje darowizny związane z kontraktem małżeńskim. Natomiast kodeks cywilny niemiecki reguluje instytucję darowizny w oderwaniu od przepisów prawa rodzinnego i spadkowego. Jednak przepisy dotyczące darowizny są rozrzucone w różnych miejscach prawa rodzinnego i spadkowego. Wreszcie T. X, cz. 1 Zводу Praw Imperium Rosyjskiego zezwala na darowiznę tylko majątku ruchomego nabytego i nieruchomego, a majątku rodzinnego tylko na rzecz najbliższych spadkobierców.

Dopiero po dokonaniu takich analiz możliwe jest przejście do badań nad umową darowizny według kodeksu zobowiązań. W pracy staram się udowodnić, że poszczególne przepisy o darowiźnie były syntezą rozwiązań dzielnicowych, a twórcy kodeksu zobowiązań, w zakresie przepisów o darowiźnie, wzorowali się w szczególności na przepisach kodeksu cywilnego niemieckiego oraz częściowo na przepisach szwajcarskiego prawa o zobowiązaniach z 1911 r.

Ponadto próbuję wykazać, że uznanie darowizny jako umowy spowodowało, że przepisy o darowiźnie znalazły się w k.z. w oderwaniu chociażby od prawa spadkowego i rodzinnego, co spowodowało, że w k.z. nie ma przepisów o darowiznach z powodu małżeństwa i między małżonkami, ponieważ uznano, że należy to do prawa majątkowego małżeńskiego. Dodatkowo w k.z. nie uwzględniono osobnych postanowień dla darowizn remuneracyjnych, a darowizna spadku po osobie żyjącej była nieważna, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w kodeksach dzielnicowych.

Podstawę niniejszej monografii stanowiła dysertacja doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Leonarda Górnickiego, w ramach stacjonarnych studiów doktoranckich Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Na koniec pragnę podziękować i wyrazić swoją wdzięczność mojemu mentorowi od czasów seminarium magisterskiego, prof. Leonardowi Górnickiemu, za możliwość rozpoczęcia studiów doktoranckich, a następnie ukierunkowanie moich zainteresowań badawczych związanych z prawem cywilnym II RP oraz nieustanne wsparcie w trakcie pisania pracy doktorskiej. Powstanie niniejszej książki nie byłoby również możliwe bez pomocy dr. hab. Jacka Przygodzkiego prof. UWr, Dziekana Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii UWr, dyrektora Instytutu Historii Państwa i Prawa na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii UWr, w którym to Instytucie mam przyjemność pracować. Serdeczne podziękowania należą się także Recenzentom niniejszej monografii – Prof. Annie Stawarskiej-Rippel oraz Prof. Przemysławowi Dąbrowskiemu – za cenne wskazówki i uwagi.

Chciałbym również podziękować Pani Aleksandrze Dorywale za wsparcie w trakcie redagowania tekstu oraz pracownikom Biblioteki Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii UWr za nieocenioną pomoc w pozyskiwaniu materiałów badawczych. Ponadto pragnę podziękować mojemu Ojcu, Dziadkom i Siostrze za okazane wsparcie w trakcie pracy nad monografią. Szczególnie pragnę podziękować mojej Mamie – za wszystko. I to jej dedykuję tę książkę.

ROZDZIAŁ 1

Historyczny rozwój darowizny

1.1. Uwagi ogólne

Pojęcie darowizny, intuicyjne w praktyce, nastrocza poważnych trudności od strony techniczno-prawnej, o czym świadczą kontrowersje i pytania stawiane przez interpretatorów już od czasów prawa rzymskiego, co przełożyło się chociażby na różne ujęciu darowizny w prawie germańskim i romańskim. Widoczne jest to w samym umiejscowieniu tej instytucji w najrozmaitszych częściach systemu: w części ogólnej o przyczynie, wśród umów, w związku ze spadkiem, wreszcie w części odrębnej. Darowizna jest niewątpliwie aktem liberalizmu, czyli przypisania bez wynagrodzenia. Jednak pojęcie liberalności jest o wiele szersze niż darowizna, ponieważ istnieją akty dobroczynności, które nie są darowiznami. Konieczne jest zatem ustalenie, jakimi cechami odróżnia się darowizna od innych aktów dobroczynności i jaka jest jej konfiguracja prawna. Przyjrzenie się historycznemu ujęciu tej instytucji może pomóc w rozwiązaniu tej kwestii lub przynajmniej w ustaleniu przyczyn trudności².

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że zainteresowania darowizną ze strony historii prawa zwiększyły się w związku z pracami antropologów, przede wszystkim Marcela Maussa, który w swoim słynnym eseju³ zdefiniował darowiznę jako społeczny fakt integralny (*fait social total*), określający całokształt bytu społecznego ludów. Wykazał, że ekonomiczna waga zjawiska darowizny łączyła się w jedną całość ze znaczeniami i intencjami religijno-moralnymi, utylitarnymi i sentymentalnymi, społecznymi i politycznymi. Według Maussa stosunki

² B. Biondi, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1972, s. 751.

³ Zob. M. Mauss, *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, Paris 1950.

badanych przez niego ludów oparte na darowiznie zawierały trzy obowiązki: darowywać, przyjmować, odwzajemniać dary⁴.

Darowizna znana była antycznym kulturom prawnym od czasów starożytnego Bliskiego Wschodu, a także m.in. w antycznej Grecji, starożytnym Egipcie⁵ i Rzymie.

Darowizna jako typ transakcji prawnej pojawia się już w tradycji pisma klinowego kultur prawnych starożytnego Bliskiego Wschodu z przełomu trzeciego i drugiego tysiąclecia przed Chrystusem. Znaczącą rolę odgrywała w dwóch głównych obszarach: po pierwsze w publicznym kontekście kultu i religii, w którym dedykacje dla bogów i świątyń, ale także dla danego władcy stanowią część codziennego życia społecznego; po drugie, w transakcjach prywatnych, które określają się własnym terminem darowizny i związane są przede wszystkim z prawem rodzinnym i spadkowym⁶.

Podobne wnioski nasuwają się w odniesieniu do sfery prawnej starożytnej Grecji. W starożytnym społeczeństwie greckim podarunki spełniały wyjątkową funkcję, ponieważ często nakładały na obdarowanych znaczne zobowiązanie poprzez presję do odwzajemnienia aktów szczodrości⁷.

W klasycznym społeczeństwie ateńskim widoczna była praktyka tzw. przyjaźni gościnnej i dawania prezentów gościnnych, a wielkie pokazy dawania prezentów odbywały się podczas ślubów i pogrzebów⁸.

⁴ J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w.*, Warszawa 1970, s. 174–175.

⁵ Zob. A. Moret, *Donations et fondations en Droit Égyptien*, Paris 1907.

⁶ V. Korosec, *Keilschriftrecht, Handbuch der Orientalistik*, Erste Abteilung: *Der nahe und der mittlere Osten, Ergänzungsband III: Orientalisches Recht*, Leiden, Köln 1964, s. 49 i n.; G. Pfeifer, §§ 516–334. *Schenkung*, nb 1–7, [w:] Ch. Birr, J. Rückert, M. Schmoeckel (Hrsg.), *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, Bd. 3, Schuldrecht. Besonderer Teil, 1. Teilband, Mohr Siebeck 2013, s. 452–453.

⁷ Wiele źródeł – od poematów homeryckich po hellenistyczne inskrypcje – wspomina o długu generowanym przez podarunki i o znaczeniu dawania w zamian. Wydaje się, że przymus wzajemności związany z dawaniem darów był dla Greków ważniejszy niż w naszej kulturze, co sugeruje, że Grecy nie znali bezinteresownego daru. W starożytnej Grecji nie było żadnych wątpliwości co do tego, że dary wymagały darów; co więcej, wymagano darów ekwiwalentnych, a więc równoważnych aktów szczodrości; zob. M. Domingo Gyax, *Gift-Giving and Power Relationships in Greek Social Praxis and Public Discourse*, [w:] *The Gift in Antiquity*, ed. M.L. Satlow, [b.m.w.] 2013, s. 45–46.

⁸ Oprócz występowania prywatnych aktów obdarowywania w starożytnej Grecji praktykowano zwyczaj publicznych dobrodziejstw, np. wydawanie uczt dla mieszkańców całego miasta, finansowanie przez zamożnych obywateli dużych projektów publicznych takich jak budowa okrętów wojennych czy produkcja tragedii lub komedii. Ponadto prywatne i publiczne dawanie darów wykorzystywano w dyplomacji w celu umocnienia przyjaźni między elitami z różnych miast oraz utrzymania wzajemnych dobrych relacji między poszczególnymi państwami. Dawanie prezentów było praktykowane równolegle z systemami wymiany towarowej ułatwionej przez pojawienie się

Wielkość i znaczenie darów wpływały na relacje między jednostkami w obrębie społeczności, a także między zjednoczoną społecznością a jej członkami lub podmiotami zewnętrznymi⁹.

W oryginale greckim, najbardziej powszechnymi terminami na określenie „daru” są *dōrea* i *dōron*¹⁰. W słownictwie greckim istnieje jeszcze cały szereg terminów używanych do oznaczania różnych rodzajów darów, które należą do różnych kontekstów¹¹.

Dōrea była najbardziej rozpowszechnioną formą daru. Arystoteles definiował *dōrea* jako „dawanie (*dosis*) bez czegoś w zamian (*anapodotos*)”. Jednak paradoks polega na tym, że dary u starożytnych Greków tworzyły milczące zobowiązania do wzajemności. W polis *dōreai* związane było z usługami i zaszczytami wymienianymi między elitami a ich społecznościami¹².

pieniądza monetarnego około VI w. p.n.e.; zob. N. Coffee, *Gift-exchange*, [w:] *The Encyclopedia of Ancient History, First Edition*, ed. R.S. Bagnall et al., s. 2914–2916.

⁹ W ten sposób podarunki umożliwiały sprawowanie kontroli przez obywateli nad współobywatelami; przez polis nad niektórymi z ich członków; przez polis nad innymi polis lub obcymi (królami, urzędnikami lub przeciętnymi obywatelami); oraz przez jednostki nad polis, do których nie należały. Ponadto wyróżniano „złe” podarunki, które służyły jako przekupstwo w celu ustanowienia władzy i kontroli nad działaniami i decyzjami innych, np. mogły być wykorzystywane do wymuszania posłuszeństwa na sędziach, członkach ławy przysięgłych, wyborcach w zgromadzeniu, dowódcach wojskowych, królach, a nawet całych miastach; zob. M. Domingo Gyax, *Gift-Giving...*, s. 46.

¹⁰ *Dōrea* jest słowem używanym najczęściej w odniesieniu do darów usankcjonowanych przez państwo, podczas gdy *dōron* jest najbardziej rozpowszechnionym słowem określającym łapówkę (co nie znaczy, że *dōron* jest zawsze łapówką; „dobry” dar jest często określany również jako *dōron*). Innym ważnym terminem jest *euergesia* („dobroczynność”), która obejmuje zarówno dary, jak i usługi; zob. M. Domingo Gyax, *Gift-Giving...*, s. 46.

¹¹ Oprócz *dōron*, klasycznego terminu dla każdego rodzaju „daru”, oraz *dōrea*, terminu określającego korzyści płynące od władców, istnieją specjalne terminy, takie jak *xenion*, dar gościnności; *charis*, który można przetłumaczyć jako „dar podziękowania”, „przychyłość”, „znak przychylności”, „służba”, jak również „łaska”, który jest często używany w relacjach współpracy (*philotēs* lub *philia*); *hedna*, bogactwo panny młodej; *dōtinē*, często używane w odniesieniu do darów ludu dla osoby wysoko postawionej; zob. B. Wagner-Hasel, *Marriage Gifts in Ancient Greece*, [w:] *The Gift...*, s. 159.

¹² W okresie hellenistycznym ten rodzaj darowizny mógł odnosić się do dóbr podarowanych, zazwyczaj ziemi lub miast nadawanych jednostkom przez królów, których warunki były bardzo zróżnicowane. Terminologia ta jest związana ze szczególną zrytualizowaną formą przyjaźni, która była kultywowana między królami i ich *philo*i, „przyjaciółmi”, szczególnie w czasie okresu hellenistycznego. W okresie kształtowania się królestw hellenistycznych, władcy greccy, jak Filip II i Aleksander IV Macedoński, kontynuowali wcześniejsze tradycje mezopotamskie, egipskie i perskie, prowadząc politykę polegającą na królewskich nadaniach wielkich posiadłości i miast swoim *philo*i. Przyjmuje się, że tego typu nadania zakończyły się lub przyjęły inną formę od połowy III w. p.n.e., a znaczenie terminu *dōrea* nie było jednolite i mogło obejmować zarówno pieniężne dary dla żołnierzy, kapłanów i urzędników za ich służbę, jak i przeznaczoną dla nich ziemię; zob. A. Monson, *Dorea (gift, gift estate)*, [w:] *The Encyclopedia of Ancient History...*, s. 2210–2211.

Przykładową darowiznę znaleźć można w ustawodawstwie Gortyniana, które przewidywało darowizny do limitu stu statrów. Każda darowizna powyżej tego progu przy istnieniu długów byłaby nieważna. Regulacja ta została wprowadzona, aby zapobiec wyłudzeniu pieniędzy przez dłużników. Darowizny ziemi, choć nie były wcześniej nieznane, rozpowszechniły się w czasach hellenistycznych, a także w kontekście religijnym¹³.

W świecie Homeryckim również możemy zauważyć odniesienia do darowizny. Generalnie homeryckie dawanie darów było zazwyczaj działaniem dwustronnym, a nie jednostronnym. Wprawdzie zachowywało zewnętrzne pozory wolnego, dobrowolnego aktu, to jednak było bardzo bliskie obowiązkowości. Dar był albo zwrotem za dar lub usługę już otrzymaną, albo rekompensatą za popełnione zło, albo miał na celu sprowokowanie rewanżu natychmiast lub w nie zawsze określonej przyszłości¹⁴.

W *Iliadzie* i *Odysei* najbardziej widoczną formą obdarowywania jest wymiana cennych przedmiotów między wodzami wojowników¹⁵. Wśród występujących darów występowały prezenty zalotników (*hedna*), które kierowano do ojca dziewczyny z zamiarem sprowokowania kontrdarowizny. Kontrdarowizna była współmierna do oryginalnego prezentu, dlatego córka bogatego człowieka wymagała szczególnie wielkich darów od zalotników. Jednak zawsze istniało ryzyko, że prezenty będą dawane na próżno ze względu na wielu zalotników¹⁶. W dziełach Homera znaleźć można również informację o darowiznie na wypadek śmierci¹⁷.

¹³ I. Arnaoutoglou, *Ancient Greek Laws. A sourcesbook*, London 1998, s. 14.

¹⁴ M.I. Finley, *Marriage, Sale, and Gift in Homeric world*, Reprinted from seminar *An anual Extraordinary Number of The Jurist*, Vol. XII, Washington 1954, s. 16–17.

¹⁵ Wymiany te odbywają się na zasadzie „zrównoważonej wzajemności”, czyli dawania darów między osobami lub gospodarstwami domowymi z nadzieją na zachowanie długotrwałej dobrej relacji. Przykładem może być wymiana podarunków między Odyseuszem i Iphitusem (Homer, *Odyseja* 21.31–41), w relacji gość–gospodarz, której celem było rozpoczęcie przyjaźni gościnności. Prezenty były również przekazywane w formie „uogólnionej wzajemności”, w której dający nie miał silnych oczekiwań co do rewanżu od konkretnego odbiorcy, a jedynie oczekiwał podobnego zachowania od innego członka społeczeństwa, gdyby znalazł się w podobnej sytuacji. W ten sposób Odyseusz korzysta ze zwyczaju dawania podarunków nieznanym podczas podróży do domu z wojny trojańskiej (Homer, *Odyseja* 19,282–96), ale jego dobroczyńcy oczekują jedynie, że będą w swojej podróży traktowani podobnie; zob. N. Coffee, *Gift-exchange...*, s. 2914–2915.

¹⁶ M.I. Finley, *Marriage...*, s. 18.

¹⁷ Świadczyć o tym może następujący fragment *Odysei*, który znalazł się w *Instytucjach Justyniańskich*: „w ogóle zaś na wypadek śmierci jest wtedy, gdy ktoś chce, aby raczej on miał, niż ten, któremu daje i aby raczej miał ten, któremu daje, niż własny spadkobierca. Tak też daruje

Jednak dla rozwoju darowizny i jej wpływu na współczesne systemy prawne, w tym na kodeks zobowiązań, najdonioślejszą rolę odgrywało w tym zakresie prawo rzymskie. Szczególnie jest to widoczne w niemieckim prawie pandektowym.

1.2. Darowizna w prawie rzymskim

1.2.1. Pojęcie i rozwój historyczny

W prawodawstwie rzymskim¹⁸ darowiznę, ze względu na gospodarczą racjonalność (brak podłoża ekonomicznego), traktowano nieufnie i poddawano różnym ograniczeniom, ponieważ takie nieodpłatne rozporządzanie majątkiem powodowało jego pomniejszenie lub utratę, przez co mogło prowadzić do pomniejszenia majątku stanowiącego podstawę egzystencji rodziny lub negatywnie wpłynąć na zaspokojenie wierzycieli¹⁹.

u Homera Telemach Pejrajowi" (Homer, *Odyseja*, 17,78–83), [za:] W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018, s. 345.

¹⁸ Zob. F.A. Schilling, *Lehrbuch der Institutionen und Geschichte des römischen Privatrechts*, Leipzig 1846, 3 Bande, s. 741–977; H. Burkhard, *Zum Begriff der Schenkung*, in *Festschrift für Bekker*, Weimar 1907; L. Mitteis, *Römischen Privatrecht*, Erster Band, Leipzig 1907, s. 153–167; R. Sohm, *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa cywilnego. Część pierwsza, Źródła i nauki ogólne*, przeł. R. Taubenschlag, W. Kozubski, Warszawa 1925, s. 220 i n.; S. Perozzi, *Istituzioni di diritto romano*, vol. 2, 2a ediz., Roma 1928, s. 718–738; P.F. Girard, *Manuel élémentaire de droit Romain*, Huitième Édition, Paris 1929, s. 992–1024; J. Stock, *Zum Begriff der donatio*, Leipzig 1932; E. Bussi, *La donazione nei suo svolgimento storico*, [w:] *Cristianesimo e Diritto Romano*, Milano 1935, s. 117 i n.; F.M. De Robertis, *Sul concetto di donazione nei diritto romano*, Ann. Bari, II, 1939, s. 71 i n.; B. Biondi, *Il concetto di donazione*, [w:] *Scritti per la beatificazione di C. Ferrini*, I, Milano 1947, s. 102 i n.; *idem*, *Successione testamentaria e donazioni*, 2a ed. riveduta, Milano 1955, s. 629–722; J-P. Lévy, *Essai sur la promesse de donation en droit Romain*, RIDA 1949, nr 3, s. 91–136; E. Levy, *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951, s. 137 i n.; G.G. Archi, *La donazione. Corso di diritto romano*, Milano 1960; J. Michel, *Gratuité en droit romain*, Bruxelles 1962, s. 289 i n.; G.G. Archi, *Donazione. Diritto romano*, [w:] *Enciclopedia del diritto. XIII. Dis – Dopp*, Milano 1964, s. 930–955; M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, München 1971–1975, Erster Abschnitt (Bd. 1) s. 601 i n.; Zweiter Abschnitt (Bd. 2) s. 394 i n.; R. Zimmermann, *The Law of Obligations Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town, Wetton, Johannesburg 1992, s. 477 i n.; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1997, s. 417 i n.; M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 267 i n.; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2009, s. 35 i n.; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 541 i n.

¹⁹ R. Sohm, *Instytucje...*, s. 224; K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 418; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 533, 542.

W prawie rzymskim instytucja darowizny rozwijała się na przestrzeni wieków²⁰. Jako nieodpłatne nabycie dóbr majątkowych znana była już w rzymskiej praktyce okresu prawa archaicznego. W wyniku darowizny można było uzyskać prawo własności lub inne prawo majątkowe, przyrzeczenie korzyści majątkowej w przyszłości lub zwolnienie z długu²¹. Jednak w archaicznym okresie prawa rzymskiego, kiedy mówiono o *donatio*, pojęcie tej instytucji było znacznie węższe niż to, które znane było w Rzymie u schyłku epoki klasycznej. W epoce archaicznej darowizna polegała na natychmiastowym przeniesieniu rzeczy z darczyńcy na obdarowanego, co powodowało, że instytucja ta nie budziła szczególnych trudności i nie wzbudzała zainteresowania w środowisku rzymskich prawników, ponieważ znano różne inne instytucje odpowiednie do przekazywania własności²².

Decydującą rolę w rozwoju instytucji darowizny odegrała dopiero *lex Cincia de donis et muneribus* (204 r. p.n.e.)²³, ponieważ w okresie poprzedzającym jej wprowadzenie nie było pojęciowego opracowania w odniesieniu do darowizny, co nie zmienia wiarygodności poglądu, że w czasach archaicznych instytucja ta nie budziła szczególnych zastrzeżeń ani pod względem funkcji, ani środków realizacji²⁴.

²⁰ Podczas analizy rozwoju darowizny w prawie rzymskim pomocne będzie wyodrębnienie poszczególnych okresów historycznych, które wyznaczają decydujące momenty związane z jej rozwojem, tj. 204 r. p.n.e. i wprowadzenie *lex Cincia*, rok 323 n.e. związany z reformą Konstantyna oraz 530 r. n.e., czyli wydanie konstytucji Justyniana, dzięki której w jasny sposób określono charakter i skuteczność złożonej obietnicy *donationis causa*, co rozwiązywało bardzo poważną trudność, która ciągnęła się od reformy Konstantyna. W ten sposób rozwinęły się trzy różne koncepcje darowizny: klasyczna, postklasyczna i bizantyjska (justyniańska); zob. G.G. Archi, *La donazione...*, s. 9–10.

²¹ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 541.

²² G.G. Archi, *La donazione...*, s. 10–11.

²³ Zob. A. Ascoli, *Sulla legge Cincia*, BIDR 1893, s. 173 i n.; F.P. Garofalo, *La lex Cincia de donis et muneribus*, BDIR 1903, s. 310 i n.; L. Mitteis, *Römisches Privatrecht*, I, Leipzig 1908, s. 155 i n.; M. Radin, *La disparition de la loi Cincia*, RHD 1928, s. 249 i n.; Ch. Appleton, *La sanction de la loi Cincia sous les actions de la loi et en cas de délégation*, RHD 1931, s. 423 i n.; H. Krüger, *Die unmassige Schenkung*, ZSS.R. 1940, s. 80 i n.; J. Dénoyez, *Les donations visées par la loi Cincia*, IURA 1951, s. 146 i n.; M.K. Ayiter, *Höchmass bei denbestellungen im römischen Recht und übermässige Schenkung nach der Lex Cincia*, [w:] *Annales de faculté de droit d'Istanbul*, Istanbul 1954, s. 204 i n.; F. Casavola, *Lex Cincia. Contributo alla storia delle origini della donazione romana*, Napoli 1960; M. Talamanca, *Donazione possessoria e donazione traslativa*, BIDR 1961, s. 249 i n.; G. Melillo, *Arnobio e l'ultima vicenda della « lex Cincia »*, „Labeo” 1962, s. 62 i n.; R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 482 i n.; R. Hyland, *Gifts: A Study in Comparative Law*, Oxford 2009, s. 26 i n.

²⁴ G.G. Archi, *Donazione...*, s. 931–932.

Lex Cincia wprowadzała zakaz darowizn powyżej określonej, choć nieznanej nam, wysokości na rzecz osób obcych dla darczyńcy. Jednak ustawa ta nie przewidywała sankcji za jej naruszenie, była to tzw. *lex imperfecta*. Z zakazu zwolnione były jedynie pewne osoby (*exceptae personae*), np. małżonkowie, bliscy krewni i powinowaceni²⁵.

Należy podkreślić, że system prawny dotyczący darowizn aż do końca okresu klasycznego opierał się na *lex Cincia*, przy czym jego postanowienia były rozwijane i dostosowywane przez jurysprudence i pretora. Z zachowanych źródeł nie jesteśmy w stanie dowiedzieć się, w jaki sposób zakaz darowizn był pierwotnie egzekwowany, ale wiemy, że pretor przyznawał darczyńcy zwolnienie, zwane *exceptio legis Cinciae* lub *exceptio in factum*²⁶, od roszczeń obdarowanego, który domagał się wykonania darowizny. Zatem darowizna była w pełni odwołałna z woli darczyńcy, dopóki nie była w pełni wykonana. Jeśli wykonaniu darowizny towarzyszyło przeniesienie własności oraz posiadania rzeczy (*donatio perfecta*), wtedy darowizna była niewzruszalna²⁷.

W całej epoce klasycznej, aż do początków późnego cesarstwa, które przyniosło reformy Konstantyna, darowizna nie była traktowana jako instytucja autonomiczna, nie była aktem wyodrębnionym od innych, ani nie posiadała własnej struktury, cech i zasad²⁸.

Klasyczna *donatio* rozumiana była jako nieodpłatne przysporzenie majątkowe, zarówno na gruncie prawa rzeczowego, jak i prawa zobowiązań (np. przeniesienie własności rzeczy, ustanowienie lub zniesienie ograniczonego prawa rzeczowego, cesja wierzytelności, zwolnienie z długu)²⁹.

²⁵ R. Sohm, *Instytucje...*, s. 222; K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 418; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 542.

²⁶ Uprawnienie do odwołania darowizny ograniczone było do darczyńcy i nie przechodziło na jego spadkobierców. Zgodnie z decyzją Papiniana, przyjętą przez ustawę Karakalli, obowiązywała zasada *Cincia morte removetur*: spadkobiercy darczyńcy nie mogą korzystać ze środków przyznanych darczyńcy, jeśli ten zmarł, nie odwołując darowizny; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 759; M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 1, s. 604; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna w rzymskim prawie pandektowym i XIX-wiecznym ustawodawstwie niemieckim*, Łódź 2019, s. 80.

²⁷ R. Sohm, *Instytucje...*, s. 222–223; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 758–759; K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 418; M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 1, s. 602–604; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 79–80.

²⁸ J. Michel, *Gratuité...*, s. 290; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 751; R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 490.

²⁹ Zamiar ten można było zrealizować za pomocą różnych aktów polegających na: przeniesieniu własności (w zależności od przypadku i okresu historycznego mogło to być *mancipatio* lub *iraditio*); obietnicy wykonania usługi w formie *stipulatio*, z której wynika *obligatio*; bezpłatnym

W klasycznym prawie rzymskim elementem niezbędnym do nieodpłatnego przejścia prawa majątkowego, powstania lub umorzenia zobowiązania była zgoda stron co do *causa donandi*, czyli podstawa prawna uzasadniająca określone przysporzenie majątkowe. Dopiero istnienie prawnie skutecznej *causa donandi* gwarantowało definitywne przesunięcie majątkowe³⁰.

Poszczególne akty, za pomocą których dokonywano darowizny, nie podlegały jednolitemu reżimowi, lecz reżimowi właściwemu dla każdego z nich, i nie wywoływały jednolitych skutków. Elementem łączącym te akty była właśnie *causa donationis*, czyli wspólna przyczyna jej dokonania. Jednak początkowo *causa donationis* nie była brana pod uwagę przez prawo i dla ważności dokonanego aktu przyczyna nie miała znaczenia. *Causa donationis* pojawiła się w systemie prawnym, a instytucja ta zaczęła kształtować się jako autonomiczna w momencie, gdy *lex Cincia* z 204 r. p.n.e. zakazała darowizn³¹.

W przeciwieństwie do współczesnych prawników określenie *causa donationis* nie stanowiło dla rzymskich jurystów problemu abstrakcyjnego, gdyż jest to pojęcie intuicyjne przejęte przez prawodawstwo z życia praktycznego. W klasycznym prawie rzymskim darowizna była traktowana jako swobodna atrybucja, często nazywana jako *liberalitas*, czyli szczodrość, a *liberalitas* uznawano jako synonim *donatio*³². Pojęcie darowizny konkretyzuje się zatem

umorzeniu długu, dzięki któremu dłużnik będący darczyńcą jest zwolniony z długu; przejściu długu innej osoby. Ponadto mogło również przybrać formę czynu materialnego, jak budowanie lub sadzenie na cudzym gruncie z zamiarem nieodzyskania poniesionych kosztów lub działanie na rzecz innych bez wynagrodzenia. Jak widać, najbardziej rozbieżne czynności, nawet materialne, o ile wywoływały skutki prawne, mogły stanowić podstawę darowizny, czyli dobrowolnego zmniejszenia majątku na rzecz innych osób; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 751; R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 479; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 78.

³⁰ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Brier, *Prawo rzymskie...*, s. 541.

³¹ W wyniku takich postanowień czynność dokonana w ramach *donationis causa* należało odróżnić od tej samej czynności dokonanej z innej przyczyny. W związku z tym orzecznictwo zaczęło precyzować, co należy rozumieć pod pojęciem darowizny, tzn. jakie cechy charakterystyczne aktu można uznać za *donationis causa*, aby poddać ją reżimowi *lex Cincia*. Dodatkowo, po wprowadzeniu w pierwszych latach cesarstwa zakazu darowizn między małżonkami orzecznictwo musiało rozpatrywać darowiznę również z tego punktu widzenia. Ostatecznie doktryna darowizny rozwinęła się zgodnie z postanowieniami *lex Cincia*, czyli możliwością odwołania darowizny, ale także z zakazem darowizn między małżonkami (*lex Cincia* zaliczała małżonka do *exceptae personae*). Wokół tych dwóch biegunów instytucja darowizny sytuowała się w całej epoce klasycznej; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 752–753.

³² Dobrowolność pociąga za sobą brak jakiegokolwiek świadczenia wzajemnego lub zobowiązania prawnego. Przeciwnieństwem *donatio* jest *negotium*, które nastawione jest na zawarcie transakcji handlowej. Natomiast dokonujący darowizny zamierza dokonać nieodpłatnego przysporzenia, nie zawierając z nim transakcji handlowej. Z pojęciem darowizny sprzeczna jest wszelka idea odpłatności. Związane jest to również z odwołalnością darowizny, która byłaby nie do pomy-

w określeniu *causa donationis*, które rozpatruje się poprzez intuicyjne pojęcie dobrowolności³³.

Jednak Rzymianom nie wystarczała sama obiektywnie rozpatrywana przyczyna, czyli zmniejszenie majątku, które odpowiada wzbogaceniu, ale konieczna była wola określana jako *animus donandi*³⁴, czyli intencja zwiększenia majątku innych osób.

Choć zakładano istnienie *animus donandi*, to przyrzeczenie darowizny nie było w rzymskim prawie klasycznym ani kontraktem, ani innym źródłem zobowiązania. Stanowiło ono jedynie podstawę prawną (*causa donandi*) uzasadniającą określone przysporzenie majątkowe³⁵.

W prawie klasycznym dla darowizny nie przewidziano szczególnej formy, ponieważ darowizna nie była typową transakcją, lecz przyczyną. W związku z tym konieczne było wprowadzenie formy ogólnie wymaganej dla czynności, w której darowizna miała miejsce³⁶.

W prawie klasycznym zasady odwołania darowizny były skomplikowane, co wynikało z różnorodności instytucji i systemów dotyczących darowizny³⁷.

ślenia, gdyby przysporzenie wiązało się z odpłatnością. Darowizna odróżnia się od każdego innego aktu liberalności pod kilkoma względami: a) dotyczy sfery stosunków patrymonialnych (dlatego *manumissio* niewolników i emancypacja dzieci, chociaż zawierają w sobie przyznanie wolności i zdolności prawnej bez wynagrodzenia, o którym tak często w źródłach mówi się jako o *donare libertatem*, nie są darowiznami, zarówno dlatego, że są to akty typowe, które przedstawiają szczególną strukturę, jak i dlatego, że wykraczają poza sferę stosunków patrymonialnych; b) jest przyznaniem prawa (dlatego *precario* nie jest darowizną, mimo że akt ten wydaje się podobny do darowizny, ponieważ jest ustępstwem, które nie przyznaje żadnego prawa prekariuszowi); c) jest przyczyną, dlatego niektóre typowe akty, np. *comodato*, *mandato*, *disposizioni testamentarie*, pozostają wyraźnie odrębne od darowizny; zob. B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 753–754.

³³ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 754.

³⁴ Szerzej o *animus donandi*: F. Pringsheim, *Animus donandi*, ZSS.R. 1921, s. 273 i n.; *idem*, *Animus in Roman Law*, „Law Quarterly Review” 1933, s. 411 i n.; *idem*, *Liberalitas*, [w:] *Studi in memoria di Albertario*, I, Milano 1953, s. 677 i n.; G.G. Archi, *Animus donandi*, [w:] *Atti del Congresso Internazionale di Verona*, III, Milano 1951, s. 111 i n.; M. Levy, *Weströmisches Vulgarrecht, Das Obligationenrecht*, Weimar 1956, s. 238 i n.; S. Broise, *Animus donandi, Concetto romano e suoi riflessi sulla dogmatica odierna*, vol. I, Parte Generale, pagg. 116. Vol. II, Parte Spéciale, Pisa 1975.

³⁵ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 78.

³⁶ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 759.

³⁷ Darowizny wyłączone z zakazu *lex Cincia* były nieodwołalne. Darowizna dokonana przez patrona na rzecz wolnego człowieka była odwołalna według pełnego uznania darczyńcy (*omnis donatio mutata patronorum voluntate revocanda sit*). Pozostałe darowizny były odwołalne w granicach, w jakich można było korzystać ze środków prawnych związanych z *lex Cincia*. Całkowicie nieodwołalne były *donatio perfecta*, czyli takie darowizny, które zostały zawarte w sposób przewidziany przez prawo, o czym mówią liczne ustawy cesarskie z późnego okresu klasycznego, zwłaszcza ustawa Dioklecjana; zob. B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 761.

Podsumowując, na darowiznę w klasycznym prawie rzymskim składały się następujące elementy: a) dokonanie czynności przysporzenia; b) *causa donationis*, czyli z jednej strony zwiększenie majątku, z drugiej zmniejszenie; c) *animus donandi*, czyli wola dokonania tego zwiększenia bez wynagrodzenia. Tym samym, oprócz dokonania aktu, i to natychmiastowego, konieczny był element obiektywny (*causa donationis*) i subiektywny (*animus donandi*)³⁸.

Bardzo istotnym momentem dla rozwoju instytucji darowizny były zmiany dokonane w okresie panowania cesarza Konstantyna. Przeprowadzone reformy, w tym ustawa z 323 r., wywarły znaczny wpływ nie tylko na późniejsze ustawodawstwo, ale nawet na prawo współczesne³⁹.

Konstantyn uznał darowizny za czynności prawne same w sobie, choć w specyficzny sposób. Darowizna była pojmowana przez niego jako akt dwustronny, ale nie jako umowa w klasycznym sensie. Uznał przyrzeczenie darowizny za akt prawny o charakterze zobowiązująco-rozporządzającym, który, podobnie jak sprzedaż, skutkował natychmiastowym przeniesieniem własności rzeczy⁴⁰.

Ponadto Konstantyn wprowadził obowiązek zawierania umowy darowizny na piśmie i obowiązek ich urzędowej rejestracji w aktach publicznych (*insinuatio*). Specjalne formularze wymagane były dopiero za cesarza Konstantyna, który wprowadził obowiązek zawierania umowy darowizny na piśmie i ich rejestrację. Odtąd musiały być one pod sankcją nieważności insynuowane (*insinuatio*), tj. wpisane do specjalnego rejestru darowizn, prowadzonego przez urzędników cesarskich⁴¹. W ten sposób ograniczono swobodę dokonywania darowizn i wprowadzono kontrolę nad ich zawieraniem⁴² oraz pobieraniem podatków⁴³. Dodatkowo faktyczne przekazanie rzeczy miało nastąpić w obecności świadków. W ten sposób prawo nie przewidywało innych niż wskazany typów

³⁸ *Ibidem*, s. 755.

³⁹ *Ibidem*, s. 756.

⁴⁰ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 491–492; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 81.

⁴¹ P. Bonfante, *Istituzioni di diritto Romano*, Ristampa corretta della X edizione, Milano 1987, s. 431; V. Arango-Ruiz, *Istituzioni di diritto Romano*, Napoli 1989, s. 582; M. Talamanca, *Istituzioni di diritto Romano*, Milano 1990, s. 776; J.A. d'Ors, *Derecho Romano Privado*, Pamplona 1997, s. 399; A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003, s. 310; R. Hyland, *Gifts...*, s. 359; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542.

⁴² W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542.

⁴³ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 418.

darowizn, a ich nieformalne przyrzeczenie utraciło swą moc wiążącą⁴⁴. Dzięki temu zobowiązanie dokonania darowizny wyrażone w formie pisemnej uznane zostało za samodzielne zobowiązanie umowne⁴⁵.

Wpływ na umocnienie rangi umowy darowizny miał wzrost znaczenia chrześcijaństwa, które zapoczątkowało rozwój darowizn na rzecz potrzebujących, ubogich i Kościoła⁴⁶.

Kolejnym kluczowym momentem w historycznym rozwoju darowizny było wydanie przez cesarza Justyniana konstytucji z 530 r., w której postanowił on, że nieformalna umowa darowizny zobowiązuje darczyńcę do wydania rzeczy darowanej obdarowanemu jak sprzedaż rzeczy⁴⁷. W ten sposób przyrzeczenie darowizny zostało jako *pactum legitimum* (*pactum de donatione; pactum donationis*) zrównane w skutkach z kontraktami i zyskało zaskarżalność, co zrównało ją z kontraktami i uzasadnia jej miejsce w obrębie prawa obligacyjnego⁴⁸. Wcześniej wśród interpretatorów prawa rzymskiego rozpatrywano kwestię, czy darowizna jest umową, a ściśle rzecz biorąc – dyskutowano, czy przyjęcie darowizny przez obdarowanego jest konieczne dla jej prawnego uznania⁴⁹.

W ogóle w prawie justyniańskim darowiźnie poświęcono wiele uwagi⁵⁰. Justynian potwierdził obowiązek rejestracji (*insinuatio*) darowizn o wartości

⁴⁴ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 492–493; R. Hyland, *Gifts...*, s. 357; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 81.

⁴⁵ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542.

⁴⁶ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 490–491; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542.

⁴⁷ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 418–419; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 81.

⁴⁸ M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 2, s. 396; K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 419; A. Dębiński, *Rzymskie prawo...*, s. 309; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie...*, s. 240; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 81–82.

⁴⁹ W epoce klasycznej pytanie o to nie powstawało, ponieważ darowizna nie była traktowana jako czynność typowa, ale jako przyczyna różnych czynności prawnych. Zatem trzeba było sprawdzić, czy czynność, w której się ona dokonuje, ze względu na swoją strukturę wymaga przyjęcia, czy nie, czy jest dwustronna (*mancipatio, in iure cessio, stipulatio, acceptilatio*), czy jednostronna (np. spłata długu innej osoby); zob. B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 760.

⁵⁰ I tak dawniejszy materiał prawniczy zebrano i opracowano w przejrzystych tytułach „o darowiznach”. Regulacji poddano przepisy dotyczące formy darowizny, gdzie wymóg insynuacji (*insinuatio*) został ograniczony do darowizn ponad 500 solidów. Ponadto darczyńcy zapewniono beneficjum *competentiae* wobec obdarowanego, uregulowano odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności obdarowanego oraz uregulowano darowizny szczególnego rodzaju: między małżonkami, darowizny z poleceniem (*sub modo*), darowizny warunkowe i terminowe oraz darowizny na wypadek śmierci; zob. K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 419.

powyżej 500 solidów⁵¹, ale odrzucił wymóg zawarcia umowy w szczególnej formie⁵².

Przyjęcie szczególnej formy prawnej darowizny wpłynęło na formę darowizny w wielkich kodyfikacjach, co widoczne jest chociażby w *Code civil*, BGB i polskim kodeksie zobowiązań⁵³.

Warto podkreślić, że Justynian za prawnikami klasycznymi wskazał *causa donandi* jako jedną z podstaw uzasadniających nabycie własności, jednak, podążając za Konstantynem, przyjął, że przyrzeczenie darowizny rodzi zobowiązanie darczyńcy. W wyniku takiego podejścia darowiznę traktowano w *ius commune* w dwojaki sposób, tj. ze względu na utożsamianie jej z nieodpłatnym przekazaniem rzeczy jako sposób nabycia własności (*modus acquirendi*) albo jako umowę stanowiącą uzasadnienie (*titulus*) nieodpłatnego nabycia określonej rzeczy po jej wydaniu w przyszłości. Warto podkreślić, że dwojaki traktowanie darowizny wpłynęło na jej pozycję w systematyce przyjętej w wielkich kodyfikacjach cywilnych⁵⁴.

W prawodawstwie poklasycznym i justyniańskim nadal obowiązywała zasada, że darowizna jest odwoalna, dopóki nie jest doskonała (*perfecta*), czyli akt był odwoalny do czasu osiągnięcia wymaganej przez prawo ostatecznej ważności⁵⁵. W przypadku „zwykłych” darowizn stopniowo wprowadzano prawo do odwołania darowizny z powodu niewdzięczności. Związane to było z ogólną tendencją do etycznego traktowania darowizn. Zachowanie obdarowanego powinno wykazywać się cechami mieszczącymi się w pewnych minimal-

⁵¹ Początkowo na mocy konstytucji z 529 r. obowiązek rejestracji dotyczył darowizn o wartości powyżej 300 solidów; zob. R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 495; J.A. d'Ors, *Derecho...*, s. 400; R. Hyland, *Gifts...*, s. 359.

⁵² P.F. Girard, *Manuel élémentaire...*, s. 998–999; E. Levy, *West Roman...*, s. 153; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 759–760; P. Bonfante, *Istituzioni...*, s. 431; V. Arango-Ruiz, *Istituzioni...*, s. 582; M. Talamanca, *Istituzioni...*, s. 776; K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 419; A. Dębiński, *Rzymskie prawo...*, s. 310; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542.

⁵³ Najdalej poszedł *Code civil*, który stanowił, że darowizny, które mają wywołać skutek za życia darczyńcy są nieważne, jeśli nie zostały zawarte w formie notarialnej art. 931 KN). Jednak orzecznictwo złagodziło ten rygorizm, dopuszczając wykonanie darowizn przedmiotów ruchomych bez potrzeby zawarcia aktu notarialnego. Natomiast BGB wymaga dla zawarcia umowy darowizny formy aktu notarialnego, ale dopuszcza darowizny ruchomości bez zachowania formy aktu notarialnego. Podobną zasadę przyjęto w polskim kodeksie zobowiązań z 1933 r. oraz w Kodeksie cywilnym z 1964 r. (art. 890 k.c.); zob. W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542–543; szerzej o tym w dalszej części pracy.

⁵⁴ Zob. W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542; szerzej o darowiznie w *Code civil*, BGB i polskim kodeksie zobowiązań w późniejszej części pracy.

⁵⁵ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 761–762.

nych standardach moralnych. W związku z tym stopniowo zaczęto wprowadzać możliwość odwołania darowizny z powodu niewdzięczności⁵⁶.

Ostatecznie w ustawodawstwie justyniańskim, mając na uwadze bezinteresowność stosunku, dopuszczono możliwość odwołania darowizny z powodu rażącej niewdzięczności obdarowanego wobec darczyńcy w postaci poważnych zniewag lub zamachu na życie⁵⁷. W pierwszej kolejności dopuszczono odwołanie darowizny w przypadku darowizn między ojcem i synem, a następnie rozciągnięto to na wszelkie darowizny. Powództwo o odwołanie było ściśle osobiste, a zatem mogło być dokonane tylko przez darczyńcę wobec obdarowanego, a nie między odpowiednimi spadkobiercami⁵⁸.

Podsumowując, w prawie justyniańskim obowiązywały następujące zasady dla dokonania darowizny: 1) zakazana i nieważna była darowizna pomiędzy małżonkami; 2) obowiązek rejestracji darowizn o wartości powyżej 500 solidów, czyli obowiązek oświadczenia woli obdarowania przed sądem; 3) możliwość odwołania darowizny z powodu rażącej niewdzięczności⁵⁹.

1.2.2. Darowizny między mężem a żoną (*donationes inter virum et uxorem*)

Darowizny między mężem a żoną (*donationes inter virum et uxorem*)⁶⁰, zgodnie z tradycyjną zasadą, były zabronione. Zakaz ten był późniejszy niż *lex Cincia* z 204 r. p.n.e., która wyłączała małżonków z ogólnego zakazu darowizny, ale

⁵⁶ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 479.

⁵⁷ R. Sohm, *Instytucje...*, s. 224; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 762.

⁵⁸ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 762.

⁵⁹ R. Sohm, *Instytucje...*, s. 223–224.

⁶⁰ Zob. I. Alibrandi, *Ricerche sulla origine del divieto delle donazioni fra coniugi*, [w:] *Opere giuridiche e storiche a cura di Scialoja e Longo*, I, Roma 1896, s. 593; A. De Medio, *Intorno al divieto di donare fra coniugi nel diritto romano*, Modena 1902; *idem*, *Per la storia delle donazioni fra coniugi nel diritto romano*, RISG 1902, s. 361 i n.; F. Dumont, *Les donations entre epoux*, Paris 1928; J.B. Thayer, *On gifts between husband and wife*, Cambridge 1929; G. Vismara, *La donazione nuziale nel diritto ebraico e nelle fonti cristiane in relazione al diritto romano postclassico*, [w:] *Cristianesimo e Diritto...*, s. 295–406; M. Lauria, *Il divieto delle donazioni fra coniugi*, [w:] *Studi in memoria di Albertoni*, II, Padova 1935, s. 513 i n.; H. Insadowski, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1936; L. Aru, *La donazione fra coniugi in diritto romano*, Padova 1938; G. Scherillo, *Sulle origini del divieto delle donazioni fra coniugi*, [w:] *Studi in onore di Solmi*, I, Milano 1940, s. 169 i n.; B. Biondi, *Successione testamentaria e donazioni*, 2 ed. riveduta, Milano 1955, s. 649 i n.; H. Kupiszewski, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym („dos” i „donatio”)*, PK 1977, t. 20, nr 3–4, s. 263–282; P. Ferretti, *Le donazioni tra fidanzati nel diritto romano*, Milano 2000.

obowiązywał już w czasach panowania cesarza Augusta⁶¹. Zakaz ten, wywodzący się ze zwyczaju⁶², uzasadniano tym, że przy takich darowiznach strony mogą kierować się uczuciami, co mogło powodować występowanie nieracjonalnych, dziwnych zachowań⁶³. Dodatkowo, przy nadzwyczajnej łatwości dokonywania rozwodów, zakaz ten był pewną zaporą przeciw niepożądanym presjom moralnym i materialnym pomiędzy małżonkami (np. żądanie przysporzenia majątkowego w zamian za rezygnację z zerwania małżeństwa)⁶⁴. Zakaz ten utrzymał się w antycznym prawie rzymskim i został przeniesiony do kompilacji justyniańskiej⁶⁵.

Darowizna dotknięta zakazem była nieważna ze wszystkimi konsekwencjami, które wynikają z nieważności, tj. majątek nie przechodził na obdarowanego i darczyńca mógł bez żadnych przeszkód skorzystać z *rei vindicatio*, aby go odzyskać⁶⁶.

Zakaz darowizn między małżonkami nie obejmował rozsądnych wyjątków, np. dozwolone były drobne podarunki lub pomoc w kosztach utrzymania domu⁶⁷.

Istotne złagodzenie zakazu wprowadziło promulgowane w 206 r. po Chr. przez Sewera i Karakallę *oratio Severi*, dzięki któremu zakazana pod rygorem nieważności darowizna między małżonkami (*donatio inter virum et uxorem*) podlegała „uzdrowieniu”⁶⁸. Warunkiem koniecznym uzdrowienia była wcześniejsza śmierć darczyńcy niż obdarowanego, ponadto śmierć musiała nastąpić w trakcie trwania małżeństwa⁶⁹.

⁶¹ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 763; K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 237; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 237.

⁶² W nauce przeważał pogląd, że zakaz ten nie wywodził się ze zwyczaju, tylko został wprowadzony, a przynajmniej zaakceptowany i usankcjonowany przez *lex Iulia et Papia Poppaea Augusto*, która w części nazywanej się *lex decimaria* zawierała ograniczenia dotyczące dziedziczenia między małżonkami; zob. I. Alibrandi, *Ricerche sulla origine...*, s. 595 i n.; M. Lauria, *Il divieto delle donazioni...*, s. 513 i n.; jednak przeciwko pochodzeniu legislacyjnemu zakazu przeważa fakt, że istnieje znaczna rozbieżność między reżimem prawnym darowizn a dziedziczenia; zob. B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 763–764.

⁶³ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 237, 345, 542.

⁶⁴ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 237.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 238; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 237, 345, 542.

⁶⁶ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 765.

⁶⁷ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 237.

⁶⁸ „Uzdrowienie” czynności, zwane też konwalidacją lub konwalescencją, pozwalało uznać czynność za skuteczną w razie późniejszej zmiany okoliczności; zob. W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 145.

⁶⁹ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 765; A. Dębiński, *Rzymskie prawo...*, s. 191; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 145.

1.2.3. Darowizna z powodu małżeństwa (*donatio: ante nuptias, propter nuptias*)

Darowizna zawierana między narzeczonymi (*donatio ante nuptias*), czyli przed małżeństwem, wynikała z rzymskiego obyczaju obdarowywania narzeczonej drobnymi prezentami. Zwyczaj ten przyjęty został ze wschodnich praktyk i znacznie się rozpowszechnił w społeczeństwie rzymskim⁷⁰.

Donatio ante nuptias miało podobnie jak posag wspomagać trwałość związku i zabezpieczać materialnie kobietę w razie rozwodu. Ustanawiano ją jedynie poprzez przyrzeczenie świadczenia na wypadek ustania małżeństwa⁷¹.

Do czasu ewentualnego rozwodu *donatio ante nuptias* faktycznie pozostawała u męża, który nią zarządzał i z niej korzystał. Żona mogła domagać się jej wydania tylko w przypadku ustania małżeństwa na skutek śmierci męża lub rozwodu z jego winy. W przeciwnym wypadku darowiznę zatrzymywał mąż. Jednak gdy pozostawały dzieci, darowizna przypadała im, a żyjący małżonek miał tylko *ususfructus* darowizny⁷².

Pojawienie się w czasach Augusta zakazu darowizn między małżonkami spowodowało, że darowizna między małżonkami była ważna, jeśli była dokonana przed zawarciem związku małżeńskiego⁷³. Jurysprudencja rzymska wychodziła naprzeciw potrzebom życia i starała się złagodzić zakaz darowizn między małżonkami⁷⁴.

Darowizny po zaistnieniu małżeństwa zostały dopuszczone dopiero w czasach justyniańskich i nazwano je „darowizną z powodu małżeństwa” (*donatio propter nuptias*), co stanowiło wyjątek od zakazu darowizn między małżonkami. Był to szczególnie rodzaj darowizny narzeczonego na rzecz narzeczonej, funkcjonalnie zbliżony do instytucji posagu (*dos*)⁷⁵. Tego typu darowizny ustanawiano ustnie lub pisemnie, z zakazem alienowania nieruchomości i hipoteką generalną na poczet zwrotu włącznie. W razie śmierci żony albo rozwodu z jej winy darowizna w pierwszej kolejności przypadała dzieciom, a dopiero w razie ich braku mężowi⁷⁶.

⁷⁰ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 241; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 237.

⁷¹ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 237.

⁷² W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie...*, s. 99.

⁷³ H. Kupiszewski, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi...*, s. 280; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 237.

⁷⁴ Potwierdzają to chociażby dwa fragmenty znajdujące się w Digestach: Ulp.1.32 ad Sab. (D.24.1.5); zob. H. Kupiszewski, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi...*, s. 280–282.

⁷⁵ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 241–242; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 237.

⁷⁶ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 237.

1.2.4. Darowizna na wypadek śmierci (*donatio mortis causa*)

Darowizny na wypadek śmierci (*donationes mortis causa*)⁷⁷ były szczególnym typem czynności z pogranicza prawa spadkowego i prawa zobowiązań. Uprawnionymi do dokonywania tego typu darowizn byli zarówno testatorzy, jak i osoby, po których dziedziczono beztestamentowo. Warunkiem jej pełnej skuteczności było przeżycie darczyńcy przez obdarowanego i właśnie ten warunek zawieszający odróżniał ją od innych darowizn⁷⁸. Drugą cechą determinującą istotę darowizny na wypadek śmierci (dalej *donatio m. c.*) była możliwość żądania zwrotu przedmiotu darowizny w pewnych okolicznościach⁷⁹.

Przypuszcza się, że instytucja darowizny na wypadek śmierci sięga korzeniami najdawniejszego prawa⁸⁰.

⁷⁷ Zob.: S. Cugia, *Indagini sulla dottrina della causa del negozio giuridico. L'espressione «mortis causa»*, Napoli 1910; F. Senn, *Études sur le droit des obligations. Étude d'un acte juridique causal: la donation à cause de mort*, Paris 1914; B. Biondi, *Appunti intorno alla donatio mortis causa*, Ann. Fac. giur. Univ. Perugia 1914, nr 28, s. 181 i n.; S. Di Paola, *Donatio mortis causa*, Catania 1950; M. Amelotti, *La „donatio mortis causa” in diritto romano*, Milano 1953; B. Biondi, *Successione...*, s. 707 i n.; S. Di Paola, *Sulla struttura della donatio mortis causa*, [w:] *Studi in onore di P. de Francisci*, IV, Milano 1956, s. 159 i n.; R. Yaron, *Some remarks on donatio mortis causa*, RIDA, III, 1956, s. 493 i n.; P. Simonius, *Die Donatio mortis causa im klassischen römischen Recht*, Basel 1958; G.G. Archi, *L'evoluzione della donazione nell'epoca postclassica*, RIDA 1958, s. 391 i n.; R. Yaron, *Gifts in contemplation of death, in Jewish and Roman Law*, Oxford 1960; S. Di Paola, *Ancora la donatio mortis causa*, „Labeo” 1961, s. 94 i n.; U. Robbe, *Diritto ereditario romano*, I (Napoli 1962–1965), s. 35 i n.; P. Voci, *Diritto ereditario romano*, vol. II² (Milano 1963), s. 437 i n.; A. Masi, *Retroattività della condizione e donatio mortis causa fra coniugi*, Ann. st. dir., 7, 1963 (1965), s. 19 i n.; P.L. Falaschi, *La donatio mortis causa nel diritto giustiniano e nella lex romana visigothorum*, Ann. univ. Camerino 1965 (1966), nr 31, s. 1 i n.; S. Di Paola, *Donatio mortis causa. Corso di diritto romano*, Napoli 1969; A. D'Ors, „*Donatio mortis causa inter virum et uxorem, persona sui iuris interposita. Una exegesis de D. 24, 1, II, 7–8 (Ulp. 32 ad Sab.)*”. *Studi in Onore di Gaetano Scherillo*, II, Milano 1972, s. 471 i n.; M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 2, s. 564 i n.; H. Ankum, *Donations in contemplation of death between husband and wife in classical Roman law*, „Index” 1994, nr 22, s. 635–656; W. Litewski, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s.v. *donatio mortis causa*; C. Tort-Martorell Llabrès, *La revocación de la donatio mortis causa en el derecho romano clásico*, Madrid 2003; D. Rüger, *Die donatio mortis causa im klassischen römischen Recht*, Berlin 2011; M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny na wypadek śmierci w komentarzu Paulusa do lex Iulia et Papia (D. 39.6.35.2–3)*, SIT 2012, t. X, s. 50 i n.; zob. też: M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna w polskim prawie zobowiązań*, Warszawa 2022, s. 244 i n.

⁷⁸ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 345.

⁷⁹ M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 52.

⁸⁰ Świadczyć o tym może przywołanie przez późnoklasycznego jurystę Marciana fragmentu *Odysei* Homera dotyczącego darowizny uczynionej Pireusowi przez Telemacha, który później występuje również w *Instytucjach Justyniana*. Przyjmuje się, że ukształtowana instytucja *donatio m. c.* istniała już w II w. p.n.e., choć najstarszym z prawników, którego wypowiedź dotycząca tej postaci darowizny zachowała się w *Digestach*, był żyjący w I w. n.e. Fulcinius; zob. M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 54.

Donatio m. c. zakładała przeniesienie majątku w związku z wcześniejszą śmiercią darczyńcy oraz określała, co zostanie odjęte z tego, co miało przypaść spadkobiercy. Dlatego Rzymianie mówili, że darczyńca woli siebie samego od obdarowanego, w tym sensie, że nie zamierza ostatecznie pozbyć się rzeczy, ale woli obdarowanego od spadkobiercy, ponieważ rzecz zostaje odebrana spadkobiercy⁸¹.

Darowizny *mortis causa* były praktyczniejsze od darowizn *inter vivos*. Ze względu na naturę czynności na wypadek śmierci nieotrzymywanie nic w zamian nie miało wpływu na racjonalność ekonomiczną. Podobnie jak przy darowiznach *inter vivos* należało darowiznę *mortis causa* ubrać w formę któregoś ze zobowiązań albo dokonać przeniesienia własności. Jednak wszystkie czynności powinny być podejmowane w związku ze spodziewaną śmiercią darczyńcy⁸².

W prawie klasycznym wykształciły się dwa główne typy darowizn: w pierwszym przypadku własność przechodziła na obdarowanego natychmiast, ale jeśli darczyńca przeżył obdarowanego lub minęło niebezpieczeństwo, z powodu którego dokonano darowizny, to darczyńca mógł odzyskać za pomocą *condictio* przedmiot darowizny; w drugim darowizna obciążona była warunkiem zwieszającym, tj. przechodziła na obdarowanego dopiero w momencie śmierci darczyńcy⁸³.

W literaturze przyjmuje się, że najstarszą⁸⁴, najważniejszą i podstawową⁸⁵ postacią *donatio m. c.* było nieodpłatne bezpośrednie przeniesienie własności przedmiotu darowizny na obdarowanego przez darczyńcę działającego w niebezpieczeństwie utraty życia (*periculo imminente*), np. z powodu choroby,

⁸¹ D. 39, 6, 1 pr.: „Mortis causa donatio est cum quis habere se vult quam eum cui donat magisque eum cui donat quam heredem suum”. Cfr. D. 39, 6, 35, 2.; B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 766; J. Iglesias, *Derecho Romano*, Barcelona 1999, s. 448.

⁸² W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 345.

⁸³ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 766; M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 2, s. 565; M. Talamanca, *Istituzioni...*, s. 778; C. Sanfilippo, *Istituzioni di diritto Romano*, Messina 1996, s. 373; G. Pugliese, *Istituzioni di diritto Romano*, Torino 1998, s. 567; P. Voci, *Istituzioni di diritto Romano*, Milano 2004, s. 505; M.J. Garcia Garrido, *Derecho privado romano. Instituciones*, Madrid 2005, s. 465.

⁸⁴ Zob. M. Amelotti, *La „donatio...*, s. 62 i n.; P. Simonius, *Die Donatio...*, s. 90; S. Di Paola, *Donatio mortis causa. Corso...*, s. 30; H. Ankum, *Donations in contemplation of death...*, s. 636; C. Tort-Martorell Llabrès, *La revocación...*, s. 34 i n.; P. Jung, *Das Rückforderungsrecht des Schenkers mortis causa Zugleich eine Abhandlung zu D. 39,6,39 und D. 39,6,35,2–3*, [w:] Pichonnaz, *Spuren des römischen Rechts – Festschrift für Bruno Huwiler zum 65. Geburtstag*, Bern 2007, s. 327; M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 55.

⁸⁵ Zob. M. Amelotti, *La „donatio...*, s. 12; P. Simonius, *Die Donatio...*, s. 9; H. Ankum, *Donations in contemplation of death...*, s. 636; C. Tort-Martorell Llabrès, *La revocación...*, s. 29; A. Riechelmann, *Paenitentia. Reue und Bindung nach römischen Rechtsquellen*, Frankfurt am Main 2005, s. 77; P. Jung, *Das Rückforderungsrecht...*, s. 328. S. Di Paola uważa, że jest to jedyna postać *donatio m. c.* znana w prawie klasycznym; zob. *Donatio mortis causa...*, 1969, s. 1 i n.; M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 55.

zagrożenia utraty życia w bitwie, wyprawie wojennej, podczas napadu wroga lub zbójców, niebezpiecznej podróży. Zawarcie umowy z reguły towarzyszyło wydanie rzeczy, a więc wraz z prawem własności obdarowany uzyskiwał także posiadanie rzeczy⁸⁶. W ten sposób darowizna stawała się skuteczna natychmiast, ale obdarowany był zobowiązany do zwrotu darowizny w przypadku przeżycia darczyńcy⁸⁷. A więc w tym przypadku warunek rozwiązujący osiągał przez klauzulę umowną z warunkiem zawieszającym⁸⁸. Taką postać *donatio m. c.* znali juryści klasyczni, w tym Paulus, który pisze o zwrocie darowizny na wypadek wyzdrowienia darczyńcy, co wskazuje na to, że darczyńca dokonał darowizny z powodu choroby zagrażającej jego życiu⁸⁹.

Inną postacią *donatio m. c.*, prawdopodobnie również znaną w prawie klasycznym, była umowa, w której strony postanawiały, że przedmiot darowizny przejdzie na obdarowanego w momencie śmierci darczyńcy. W ten sposób powstawał warunek zawieszający⁹⁰. Istnieją wątpliwości, czy wcześniejsza śmierć darczyńcy powinna nastąpić z powodu zagrożenia życia, ze względu na który dokonywano darowizny, czy też wystarczyło, że darczyńca w ogóle zmarł przed obdarowanym, nawet jeśli owo zagrożenie ustało jeszcze przed jego śmiercią⁹¹.

W przypadku darowizny na wypadek śmierci nie posługiwano się typowym odrębnym aktem prawnym, ale stosowano podobne środki jak w przypadku wszystkich innych darowizn: mancypację, *traditio*, stypulację lub akceptylację⁹².

⁸⁶ M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 55–56.

⁸⁷ C. Sanfilippo, *Istituzioni...*, s. 373.

⁸⁸ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 346.

⁸⁹ Zob. M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 55–56.

⁹⁰ Zob. M. Amelotti, *La „donatio...”*, s. 12 i n.; P. Simonius, *Die Donatio...*, s. 114 i n.; H. Ankum, *Donations in contemplation of death...*, s. 636; C. Tort-Martorell Llabrès, *La revocación...*, s. 14; A. Riechelmann, *Paenitentia...*, s. 77; C. Sanfilippo, *Istituzioni...*, s. 373; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 345; M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 56.

⁹¹ Należy podkreślić, że zastrzeżenie warunku zawieszającego dotyczyło jedynie przeniesienia własności, natomiast już z chwilą zawarcia umowy obdarowany uzyskiwał dzierżenie rzeczy i mógł z niej korzystać oraz czerpać pożytki, ale nie mógł nabyć własności przedmiotu darowizny przez zasiedzenie; M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 56.

⁹² W przypadku obligacyjnej *donatio m. c.* posługiwano się stypulacją przez umieszczenie w pytaniu klauzuli o wcześniejszej śmierci darczyńcy. Wtedy obdarowany pytał: „czy przyrzekasz dać sto, gdy będziesz umierał, a ja pozostanę przy życiu?”; rzeczowa *donatio m. c.* wymagała dokonania *in iure cessio* albo mancypacji *res Mancipi*, którym towarzyszyło *pactum*, gdzie mówiono o obowiązku zwrotu przekazanej rzeczy, jeśli darczyńca przeżył obdarowanego. Jeśli przedmiotem były *res nec Mancipi*, na obdarowanego przenoszono detencję, a posiadanie cywilne i własność przechodziły dopiero w momencie śmierci darczyńcy, zob. W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 346.

Justynian wymagał dla dokonania *donatio m. c.* ustnie obecności pięciu świadków albo formy pisemnej, co było formą wymaganą dla kodycyli⁹³.

Donatio m. c. posiadała ważne cechy swoiste, z których dwie determinują istotę tej postaci darowizny. Pierwszą cechą *donatio m. c.* odróżniającą ją od innych darowizn było dokonywanie jej z uwagi na perspektywę śmierci darczyńcy, który decydował w ten sposób o losie przedmiotu darowizny po swojej śmierci. Natomiast druga istotna cecha to możliwość żądania zwrotu przedmiotu darowizny w pewnych okolicznościach, co, jak stwierdza Paulus, jest podstawową cechą odróżniającą ją od zwykłej darowizny⁹⁴.

Najczęściej wzmiankowaną w źródłach okolicznością uzasadniającą żądanie zwrotu darowizny jest wyzdrowienie darczyńcy. Podstawową przesłanką zwrotu *donatio m. c.* jest ustanie niebezpieczeństwa, ze względu na które dokonano darowizny. Jednak darczyńca musiał jeszcze objawić swoją wolę odzyskania przedmiotu darowizny. Drugą okolicznością uzasadniającą żądanie zwrotu darowizny było przeżycie obdarowanego przez darczyńcę, czyli śmierć obdarowanego jeszcze za życia darczyńcy⁹⁵.

Natomiast trzecią okolicznością uzasadniającą żądanie zwrotu darowizny była zmiana treści woli darczyńcy, który postanowił uczynioną darowiznę odwołać (tzw. *ius paenitendi*)⁹⁶.

Żądanie zwrotu darowizny realizowano na płaszczyźnie obligacyjnej, a nie rzeczowej, ponieważ żadna ze wskazanych okoliczności nie niweczyła wywołanego już skutku prawnorzecowego, a więc nie powodowała automatycznego powrotu prawa własności na darczyńcę⁹⁷.

⁹³ M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 2, s. 566; P. Bonfante, *Istituzioni...*, s. 537; V. Arango-Ruiz, *Istituzioni...*, s. 584; G. Pugliese, *Istituzioni...*, s. 568; J. Iglesias, *Derecho...*, s. 449; M. Talamanca, *Istituzioni...*, s. 778; S. Perozzi, *Istituzioni di diritto Romano. Ristampa dell'edizione del 1928. Volume II*, Roma 2002, s. 738; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 346.

⁹⁴ W literaturze jest to niekwestionowana podstawowa cecha *donatio m. c.*, zob. M. Amelotti, *La „donatio...”*, s. 40 i n.; P. Simonius, *Die Donatio...*, s. 101; S. Di Paola, *Donatio mortis causa...*, 1969, s. 57; G.G. Archi, *Donazione...*, s. 947; C. Tort-Martorell Llabrès, *La revocación...*, s. 26, s. 78 i n.; P. Jung, *Das Rückforderungsrecht...*, s. 342 i n.; M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 59.

⁹⁵ M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 59–60.

⁹⁶ Istnieją spory co do tego, czy już w prawie klasycznym darczyńca mógł odwołać swobodnie *donatio m. c.*, co w prawie poklasycznym i justyniańskim nie jest kwestionowane; zob. M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 61–62.

⁹⁷ Jeśli obdarowany dobrowolnie nie przeniósł z powrotem własności rzeczy na darczyńcę, to darczyńca mógł skorzystać ze skargi *in personam* nazywanej *condictio*, później występującej jako *condictio ob rem dati* lub *condictio causa data causa non secuta*. W przypadku *donatio m. c.* z zastrzeżonym warunkiem zawieszającym darczyńcy jako pozostającemu właścicielem rzeczy

Wprawdzie w swej strukturze darowizny na wypadek śmierci stanowiły dwustronną czynność *inter vivos*, ale treść czynności prawnych wykorzystanych do dokonania darowizny dotyczyła skutku *mortis causa*. Wśród prawników rodziło się przez to wiele sporów, podobnie jak uzależnienie darowizny od śmierci nie darczyńcy, ale osoby trzeciej. Kontrowersje zostały rozwiązane przez Justyniana, który w jednolitej regulacji zrównał darowizny na wypadek śmierci z legatami⁹⁸. Jednak zrównanie nie było całkowite. Pod pewnymi względami darowizna na wypadek śmierci nadal podlegała reżimowi aktów między osobami żyjącymi, a nie testamentowi⁹⁹. Z drugiej strony wyrównanie oznaczało, że darowizna była w pełni odwoływalna, podobnie jak zapis¹⁰⁰.

1.2.5. Inne szczególne rodzaje darowizny w prawie rzymskim

W prawie rzymskim możemy wyróżnić jeszcze inne rodzaje darowizny, m.in. *donatio sub modo* (*modale*)¹⁰¹, czyli darowiznę z poleceniem, do której darczyńca dołączał polecenie (*modus*) nakładające na obdarowanego obowiązek określonego świadczenia na rzecz samego darczyńcy lub osób trzecich¹⁰²;

przysługiwało powództwo windykacyjne o jej zwrot. Jeśli obdarowany wcześniej dokonał zbycia przedmiotu darowizny, to obowiązany był do zapłaty jego wartości (tzw. *condictio pretit*); zob. M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 62–63.

⁹⁸ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 766; M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 2, s. 565; P. Bonfante, *Istituzioni...*, s. 537–538; S. Perozzi, *Istituzioni di diritto Romano. Ristampa dell'edizione del 1928. Volume II*, Roma 2002, s. 737–738; V. Arango-Ruiz, *Istituzioni...*, s. 584; G. Pugliese, *Istituzioni...*, s. 567; M. Talamanca, *Istituzioni...*, s. 778; J. Iglesias, *Derecho...*, s. 449; P. Voci, *Istituzioni...*, s. 505; M.J. Garcia Garrido, *Derecho...*, s. 466; M. Sobczyk, *Rzymska koncepcja darowizny...*, s. 68–69; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 346.

⁹⁹ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 766; P. Bonfante, *Istituzioni...*, s. 537; M.J. Garcia Garrido, *Derecho...*, s. 466.

¹⁰⁰ B. Biondi, *Istituzioni...*, s. 766; M. Kaser, *Das Römische...*, Bd. 2, s. 566; V. Arango-Ruiz, *Istituzioni...*, s. 584; C. Sanfilippo, *Istituzioni...*, s. 373.

¹⁰¹ Zob. F. Haymann, *Schenkung unter einer Auflage*, Berlin 1905; L. Mitteis, *Römischen...*, s. 200 i n.; B. Lehfeldt, *Die Schenkung unter einer Auflage nach römischen Recht*, Berlin 1911; F. Schulz, *Interpolationenkritisc, Studien, in Festschrift für Zitelmann*, München 1913, s. 1 i n.; A.E. Giffard, *Actio civilis incerti et la donation avec charge*, [w:] *Atti del Congresso di diritto romano (Roma)*, II, Pavia 1935, s. 135 i n.

¹⁰² Zwykle darczyńca, jak wynika z niektórych aktów notarialnych i tekstów Pandette, poprzez *pactum fiduciae* lub poprzez osobne *stipulatio* zobowiązywał obdarowanego do zwrotu rzeczy darowanej lub do zapłacenia kary w przypadku niewykonania zobowiązania. Darczyńcy przysługiwały pewne środki prawne, których z powodu nadmiernego zaufania do obdarowanego nie przewidziano w specjalnej umowie. Biorąc pod uwagę, że mamy do czynienia z *modus*, a nie prostą dyspozycją, orzecznictwo uznawało, że *donatio sub modo* jest *datio ob causam*, a więc w przypadku niewypełnienia zobowiązania przyznawano darczyńcy *condictio* do zwrotu tego, co

darowiznę od ojca (*pater familias*) dla syna (*filius familias*)¹⁰³, która była nieważna, ponieważ syn nie mógł mieć nic własnego, będąc pod władzą ojcowską (*patria potestas*)¹⁰⁴; darowizna remuneratoryjna (*donazione remuneratoria*)¹⁰⁵ była taką darowizną, której zasadniczy motyw stanowiło wynagrodzenie za usługi lub świadczenia wykonane przez obdarowanego na rzecz darczyńcy¹⁰⁶; *negotium mixtum cum donatione*¹⁰⁷ była dwustronną transakcją z wzajemnymi, ale nierównymi świadczeniami, w której jedna ze stron, zamierzająca dokonać darowizny, przekazuje drugiej stronie rzecz o znacznie większej wartości niż otrzymywała. Tego typu transakcja była ważna, o ile strony nie próbowały w ten sposób naruszyć przepisów dotyczących bezprawnych darowizn¹⁰⁸.

zostało darowane. Ponadto darczyńcy przysługiwało *vindicatio utilis*, a także *actio incerti* i *praescriptis verbis*, aby zmusić obdarowanego do wypełnienia zobowiązania oraz *condictio ex poenitentia* w celu odwołania darowizny; zob. B. Biondi, *Successione...*, s. 714–716; *idem*, *Istituzioni...*, Milano 1972, s. 767; J.A. d'Ors, *Derecho...*, s. 395; J. Iglesias, *Derecho...*, s. 448; P. Voci, *Istituzioni...*, s. 504; M.J. Garcia Garrido, *Derecho...*, s. 464–465.

¹⁰³ Zob. Siber, *Confirmatio donationis*, ZSS.R. 1933, no. 53, s. 127 i n.; U. von Lübtow, *Schenkungen der Eltern*, Lahr 1949; o sposobach uregulowania kwestii darowizn na rzecz konkubiny i jej dzieci w ustawodawstwie Konstantyna zob. A. Paczkowska, *Darowizna na rzecz konkubiny w ustawodawstwie Konstantyna. Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, Lublin 2004, s. 197–211.

¹⁰⁴ Jednak nie zmienia to faktu, że darowane rzeczy znajdowały się w jego majątku (*peculium*), dopóki ojciec mu je pozostawiał. Darowiznę zatwierdzano, jeśli ojciec wyemancypował syna, nie odbierając mu przy tym za pomocą *ademptio peculii* majątku. Konstytucje cesarskie (bezpośredni wpływ przypisuje się prawodawstwu drugiej połowy III w., tj. Walerianowi i Galienowi) rozszerzają tę zasadę na przypadki, w których syn staje się *sui iuris* przez śmierć ojca, a darowizna nie została jednoznacznie odwołana. Justynian idzie o krok dalej, podporządkowując akt darowizny formie wymaganej przez prawo, tak że darowizna podlega ogólnemu reżimowi darowizny. Darowizna była zatwierdzona, o ile ojciec jej nie odwołał; B. Biondi, *Successione...*, s. 717–718; P. Voci, *Istituzioni...*, s. 506.

¹⁰⁵ P. Timbal, *Des donations remuneratoires en droit Romain et en droit francais*, thèse, Toulouse 1925; B. Biondi, *Successione...*, s. 719–720; J. Michel, *Gratuité...*, s. 279 i n.; M. Sobczyk, *Świadczenie w zamierzonym celu, który nie został osiągnięty*, Toruń 2012, s. 132–140, 155 i n.; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 40–45 i n.

¹⁰⁶ B. Biondi, *Successione...*, s. 719; P. Bonfante, *Istituzioni...*, s. 432; J. Iglesias, *Derecho...*, s. 448; P. Voci, *Istituzioni...*, s. 504; w tym przypadku relacja ta oscyluje między *donatio* a *negotium*. Należało zatem ustalić w każdym przypadku indywidualnie, czy jest to darowizna czy nagroda, zwłaszcza biorąc pod uwagę, czy usługa, za którą dokonano darowizny, w praktyce zasadniczo podlegała rekompensacie i wycenie pieniężnej. W związku z tym, że nie chodzi tu o świadczenie wzajemne, lecz o wynagrodzenie, stosunek ten przebiegał zgodnie z ogólnym reżimem darowizn; zob. B. Biondi, *Successione...*, s. 719–720.

¹⁰⁷ Zob. G.G. Archi, *Animus...*, s. 122 i n.; B. Biondi, *Successione...*, s. 720–722; J. Michel, *Gratuité...*, s. 269 i n.; R. Scevola, *Negotium mixtum cum donatione. Origini terminologiche e concettuali*, Padova 2008.

¹⁰⁸ A. Berger, *Encyclopedic dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society*, Part 2, Philadelphia 1953, s. 594. Charakterystykę tego typu transakcji opisuje

1.3. Wpływ prawa rzymskiego na darowiznę w średniowiecznym prawie germańskim oraz w prawie nowożytnym

1.3.1. Uwagi ogólne

W germańskich prawach szczepowych, w przeciwieństwie do darowizny w klasycznym prawie rzymskim, darowizna nie była aktem pod tytułem darmym, ale miała charakter odpłatny, wymagała bowiem dla swej ważności wzajemnego daru (germ. *Gegengabe*)¹⁰⁹.

Jednak rozpoznawalny wpływ rzymskiego prawa darowizn można dostrzec w prawie germańskim¹¹⁰ wczesnego średniowiecza, zwłaszcza w *Leges Romanae* Wizygotów i Burgundów. Wpływ ten przejawia się zwłaszcza w określeniu nieodpłatnego charakteru darowizny oraz w kwestiach formy i odwołalności darowizny¹¹¹. Wydaje się, że instytucja darowizny była jedną z pierwszych zromanizowanych instytucji¹¹².

Szczególną pozycję zajmuje prawo lombardzkie, które wymagało uiszczenia opłaty, aby darowizna mogła zaistnieć. W nauce istnieją spory, czy odpłatność miała charakter symboliczny, czy też musiała odpowiadać wartością darowiznie¹¹³. W prawie longobardzkim wzajemny dar określano mianem *launegild* (germ. *Lohngeld*), tj. pieniądź rekompensaty, lub pół germańskim, pół łacińskim słowem *wiederdonum* (włos. *guiderdono*), podkreślającym wzajemny charakter darowizny¹¹⁴.

zwrot użyty przez Arystona, który mówi, że jest to relacja odpłatna (*negotium*), w którą wpisany jest element liberalności. Jest to możliwe, ponieważ *donatio* nie jest typową transakcją, lecz swobodą, którą można przypisać za pomocą najróżniejszych aktów prawnych. Nie chodzi więc o dwa konkurujące ze sobą typy *negotium*, nie można też mówić o kontrakcie mieszanym, ale o typowych *negotium*, które zawierają element liberalizmu; zob. B. Biondi, *Successione...*, s. 720–722.

¹⁰⁹ J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 174.

¹¹⁰ Zob. M. Scovazzi, *Scritti di storia del diritto germanico. La donazione nel diritto germanico*, Milano 1975, s. 99–120; M. Bellomo, *Donazione. Diritto intermedio*, [w:] *Enciclopedia del diritto...*, s. 955–965; D. Maffei, *La donazione di Constantino nei giuristi medioevali*, Milano 1980.

¹¹¹ E. Levy, *West Roman...*, s. 164–168; G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 456.

¹¹² E. Levy, *West Roman...*, s. 167.

¹¹³ Zob. G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 456.

¹¹⁴ M. Scovazzi, *Scritti di storia...*, s. 111; J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 174; E. Cortese, *Le grandi linee della storia giuridica medievale*, Roma 2000, s. 99–100.

Podobne rozwiązanie można znaleźć w prawie skandynawskim¹¹⁵, gdzie każda darowizna powinna być zrekompensowana darem równej wartości. Jeśli tak nie uczyniono, darczyńca mógł zażądać zwrotu darowizny, jak to stwierdza ją *Prawa Gulathingu*, z wyjątkiem wyzwolenia niewolnika, dziesięciny na Kościół oraz darów czynionych przez konunga lub konungowi¹¹⁶.

Sytuacja zaczęła ulegać zmianie w poł. XII w., gdy Kościół uzyskał prawo do darowizny (poza dziesięciną od wszystkich płodów pracy) w wysokości 1/4 dóbr nabytych, a to bez zgody krewnych¹¹⁷. W ten sposób w życiu publicznym darowizny na rzecz kościołów i klasztorów zyskują duże znaczenie praktyczne¹¹⁸. Wpływ chrześcijaństwa zmienił również stare lombardzkie zwyczaje w zakresie darowizny¹¹⁹.

Glosatorzy i komentatorzy traktowali darowiznę w ramach stanowisk wyznaczonych przez prawo justyniańskie. Podstawowa koncepcja nieodpłatnej darowizny, jako umowy pomiędzy darczyńcą a obdarowanym, która stanowi podstawę prawną dla natychmiastowego lub późniejszego przeniesienia własności, nie jest kwestionowana w *ius commune*, nawet jeśli szczegóły dotyczące wymogów liberalnej postawy darczyńcy lub rozgraniczenia od transakcji nieodpłatnych były dość kontrowersyjne¹²⁰.

Warto zaznaczyć, że zasadniczo inną koncepcję darowizny charakteryzuje tradycja angielskiego *common law*¹²¹, która wraz z doktryną *consideration* podtrzymuje zasadę świadczenia wzajemnego jako warunku koniecznego dla ważności każdego przyrzeczenia długu, a więc także dla przyrzeczenia darowizny¹²².

¹¹⁵ K. von Amira, *Nordgermanisches Obligationenrecht*, Bd. I: *Altschwedisches Obligationenrecht*, Leipzig 1882; A. Gurewicz, *Bogactwo i darowanie u Skandynawów w rannim średniowieczu*, SW 1968, t. XXXI, s. 188–195 oraz *idem*, *Swobodnoje krestianstwo Norwegii*, Moskwa 1967, s. 52–55.

¹¹⁶ J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 184.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 184.

¹¹⁸ G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 456.

¹¹⁹ Zob. M. Bellomo, *Donazione...*, s. 955 i n.

¹²⁰ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 498–499; G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 457.

¹²¹ Zob. W.W. Buckland, *Roman Law & Common Law A comparison in Outline*, Cambridge 1952, s. 92 i n.; G. Gorla, *Il contratto. Problemi fondamentali trattati col metodo comparativo e casistico. I lineamenti generali*, Milano 1954, s. 392 i n.; W. Lorenz, *Entgeltliche und unentgeltliche Geschäfte*, [w:] *Ius privatum gentium. FS für Max Rheinstein zum 70. Geburtstag*, Bd. II, 1969, s. 547 i n.; C. Rickett, *Charitable giving in English and roman law*, Cambridge 1979, s. 118–149; J.P. Dawson, *Gifts and Promises. Continental and American Law Compared*, Yale 1980; R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 504 i n.; R. Hyland, *Gifts...*, s. 333 i n.; S. Solarski, *Odwołanie darowizny*, Warszawa 2020, s. 63 i n.; M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 53 i n.

¹²² G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 457.

Natomiast w prawie kontynentalnym cel przeniesienia własności początkowo pozostaje decydującym czynnikiem dla systematycznej klasyfikacji darowizny¹²³. W ten sposób prawo rzymskie wywarło wpływ na miejsce darowizny w systematyce przyjętej przez wielkie kodyfikacje cywilne. Wiązało się to z tym, że darowiznę w prawie rzymskim traktowano w *ius commune* w dwojaki sposób, tj. ze względu na utożsamianie jej z nieodpłatnym przekazaniem rzeczy jako sposób nabycia własności (*modus acquirendi*) albo jako umowę stanowiącą uzasadnienie (*titulus*) nieodpłatnego nabycia określonej rzeczy po jej wydaniu w przyszłości. Właśnie takie dwojake traktowanie darowizny wpłynęło na jej pozycję w systematyce przyjętej w wielkich kodyfikacjach cywilnych¹²⁴.

Powszechne Prawo Krajowe – *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten* – tzw. Landrecht Pruski (ALR)¹²⁵, który stał się powszechnym kodeksem obowiązującym w Prusach od 1 czerwca 1794 r.¹²⁶, na wzór Kodeksu Justyniana umieszcza darowiznę w §§ 1037 i n., czyli jako nabycie własności *inter vivos*¹²⁷. W późniejszych wielkich kodyfikacjach kontynentalnych tego wzorca już nie powtórzono¹²⁸.

¹²³ Miejsce i charakterystyka umowy darowizny w europejskich systemach prawnych innych niż niemiecki, austriacki, francuski i rosyjski, czyli systemach obowiązujących na ziemiach polskich zob.: Hiszpania: J.B. Vallet de Goytisolo, *Estudios sobre Donaciones*, Madrid 1978; Włochy: S. Peruzzi, *Intorno alla donazione*, Archivio giuridico LVIII, Bologna 1897, s. 313–344, 527–553; V. Vitali, *Delle donazioni*, Napoli 1925; A. Ascoli, *Trattato delle donazioni*, Milano 1935; A. Torrente, *La donazione. Trattato di diritto civile e commerciale*, vol. 22. Milano 1956; B. Biondi, *Le donazioni*, Torino 1961; G. Balbi, *La donazione*, Milano 1964; V.R. Casulli, *Donazione. Diritto civile*, [w:] *Enciclopedia del diritto...*, s. 966–992; S. Piccinini, *Profili della donazione dal Codice 1865 ad oggi*, RDC 1992, nr II, s. 173–198; A. Palazzo, *Le donazioni. Il Codice civile, artt. 769–809*, Milano 2000; praca komparatystyczna, w której autor przedstawia rozwój darowizny w różnych systemach prawnych, tj. w *common law* i prawie kontynentalnym (m.in. niemieckim, francuskim, włoskim, hiszpańskim, belgijskim); R. Hyland, *Gifts...*

¹²⁴ Zob. W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie...*, s. 542; szerzej o darowiznie w *Code civil*, BGB i polskim kodeksie zobowiązań w późniejszej części pracy.

¹²⁵ Zob. W. Litewski, *Landrecht des Herzogtums Preussen von 1620*, 5 Bde., Warszawa-Kraków 1982–1987; K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 62–79.

¹²⁶ W Nadrenii i Badonii stosowano francuski KN, w Austrii – ABGB, w Saksonii – kodeks cywilny z 1865 r., a na pozostałym obszarze Niemiec – prawo powszechne (*gemeines Recht*), rzymskie, w postaci *usus modernus pandectarum*.

¹²⁷ Przepisy dotyczące darowizny znalazły się w części I, tytule 11 (*O tytułach do nabycia własności, które powstają w umowach między żyjącymi*), rozdziale IX (*O darowiznach*, §§ 1037–1177) Landrechtu Pruskiego. Tym same regulacje dotyczące darowizny, na wzór Justyniana, znalazły się wśród tytułów nabywania własności na podstawie czynności *inter vivos*, co było zgodne z układem kompilacji Justyniana.

¹²⁸ Austriacki ABGB (§§ 938–955), szwajcarski ZGB OR (art. 239–252), niemiecki BGB (§§ 516–534) umieściły darowiznę w części dotyczącej zobowiązań, wśród umów. Szczególną

Warto w tym miejscu poświęcić więcej uwagi rozwiązaniom przyjętym dla darowizny w ALR. W przepisach dotyczących darowizny nie zawarto definicji samej darowizny, a jedynie zdefiniowano przyrzeczenie darowizny, co widoczne jest w § 1037 ALR¹²⁹. Według Ch. Kocha darowizna (*schenkung/donatio*) to wszelka prawnie niepotrzebna hojność, przy czym najważniejsza jest intencja dawcy bycia hojnym, czyli musi zaistnieć *animus donandi*. Darowizna jako akt jednostronny była rozumiana jako swoisty akt oparty na umowie, na mocy której bezpośrednio z hojności darującego udzielana miała być inna korzyść majątkowa¹³⁰.

Landrecht Pruski przewidywał darowiznę nawet w razie braku *animus donandi*. Domniemanie dokonania darowizny dotyczyło sytuacji, gdy darczyńca miał szczególną osobistą powinność wobec obdarowanego, chociaż nie była ona wiążąca w świetle prawa cywilnego (§ 1041 ALR). Wobec tego domniemanie takie miało miejsce w przypadku darów dokonanych przez krewnych w linii wstępnej i zstępnej, rodzeństwo, dzieci (§ 1042 ALR). Podobnie traktowano przekazanie pieniędzy i rzeczy ubogim oraz fundacjom dobroczynnym (§ 1044 ALR), jak i przyrzeczenia pod warunkiem lub w celu zawarcia małżeństwa, a także umów między małżonkami (§ 1047–1049 ALR). Za darowiznę uznawano również przekazanie czegoś w okolicznościach, w których nie można myśleć o innej intencji osoby dającej niż o darowaniu (§ 1045 ALR).

Darowizna mogła polegać m.in. na darowaniu rzeczy, cesji prawa, domaganiu się roszczenia na rzecz darczyńcy lub osobie trzeciej, na świadczeniu używania rzeczy i świadczeniu usługi, dzięki której odbiorca oszczędza niezbędne wydatki pieniężne. Darowizna mogła być warunkowa lub bezwarunkowa. Darem warunkowym była darowizna na wypadek śmierci (*donatio mortis causa*), która jako jedna z samowolnych dyspozycji mogła zostać odwołana aż do chwili

systematykę przyjęto w KN, gdzie darowiznę umieszczono w księdze poświęconej różnym sposobom nabywania własności (księga III), a same przepisy o darowiznie były uregulowane w ścisłym związku z przepisami prawa spadkowego. Wyrazem tego było umieszczenie w jednym tytule przepisów o darowiznach między żyjącymi i testamentach (art. 893–1100). Natomiast w BGB przyjęto ustalenia pandektystów, którzy zakwalifikowali darowiznę jako odrębny rodzaj umowy, umieszczając ją w części szczegółowej prawa zobowiązań. Podobnie uczyniły polski kodeks zobowiązań z 1933 r. oraz Kodeks cywilny z 1964 r.; szerzej o tym w poszczególnych rozdziałach.

¹²⁹ § 1037 ALR: „Darowizny są umowami, przez które obowiązuje się zdać drugiemu bezpłatnie własność rzeczy iakiey lub prawa”; [za:] *Powszechnie prawo krajowe dla Państw Pruskich. Część pierwsza, Tom pierwszy*, Poznań 1826, s. 419.

¹³⁰ Ch.F. Koch, *Allgemeines Landrecht für die preußischen Staaten*, 4. Aufl. Bd. 1,1, Berlin 1862, s. 276–277.

śmierci. Poza tym w ALR przewidziano również darowizny wzajemne (§ 1051–1052 ALR)¹³¹.

Istotnym punktem darowizny jest wzajemny konsensus, tzn. akceptacja przyjęcia darowizny przez odbiorcę (obdarowanego) była absolutnie konieczna (§ 1058–1062 ALR). Konsensus na ogół nie miał konkretnej formy, ale był określany w zależności od tematu, np. jeżeli darowizna polegała na przekazaniu rzeczy ruchomej lub przeniesieniu prawa nienależącego do nieruchomości, następowało to prawnie przez przekazanie lub przeniesienie. Jeśli zaś przedmiotem była rzecz nieruchoma, należało złożyć pisemne oświadczenie darczyńcy, które miało być uznane przez sąd lub notariusza (§ 1063–1069 ALR)¹³².

W Landrechcie kwestia odwołania darowizny uregulowana została bardzo szczegółowo. Przepisy dotyczące odwołania darowizny znalazły się w §§ 1089–1168 ALR.

Według § 1089 ALR darowizny zawarte sądownie ogólnie nie mogły być odwołane. Natomiast jeśli darowizna była zawarta pozasądownie, to mogła być arbitralnie odwołana w ciągu sześciu miesięcy od jej wykonania (§ 1090 ALR)¹³³.

Jednak zgodnie z §§ 1091–1112 ALR odwołać można było każdą darowiznę z powodu nadmiaru, tj. w zakresie, w jakim prezent przekraczał połowę majątku darczyńcy¹³⁴.

Ponadto prawo do odwołania darowizny przechodziło w drodze wyjątku na dziedziców koniecznych (§§ 1113–1116 ALR)¹³⁵.

Poza tym odwołanie darowizny miało miejsce z następujących szczególnych powodów: pozbawienia alimentów (§§ 1117–1122 ALR), zubożenia darującego (§§ 1123–1128 ALR), wynikłego konkursu (§§ 1129–1133 ALR), darowizny na wypadek śmierci (§§ 1134–1139 ALR), względem później narodzonych dzieci lub dzieci zaginionych, które zostały odnalezione (§§ 1140–1150 ALR), rażącej niewdzięczności obdarowanego, za którą uznano: a) zabójstwo, zranienie, znieważenie lub narażenie życia i zdrowia dawcy z premedytacją lub w wyniku rażącego niedbalstwa; b) rażąco lub poważną

¹³¹ *Ibidem*, s. 278–279.

¹³² *Zob. ibidem*, s. 279–280.

¹³³ § 1089 ALR: „Darowizny sądownie zawarte, pospolicie odwołanemi być nie mogą”; § 1090 ALR: „Jeżeli jednak darowizna sądownie zdziałana już przez oddanie rzeczy dopełnioną została, odwołanie iey przeciw w ciągu ieszcze sześciu miesięcy po takowem oddaniu ma miesyce”.

¹³⁴ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 67; zob. Ch. F. Koch, *Allgemeines Landrecht...*, s. 283.

¹³⁵ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 68.

zniewagę słowną, c) w nieuprawnionym interesie własnym rażące uszkodzenie mienia ofiarodawcy (1151–1161 ALR)¹³⁶.

Regulacje dotyczące darowizn między małżonkami zostały umieszczone w cz. 2, tyt. 1, oddz. 5 (§ 1072 ALR). Podobnie poza rozdziałem o darowiznach uregulowano darowizny przeznaczone dla kościołów i uniwersytetów (§§ 1073–1075 ALR).

ALR przewidywał również darowizny remuneratoryjne, którym poświęcone zostały §§ 1169–1177 ALR. Kodeks nazwał je darowiznami wynagradzającymi (*Von belohnende Schenkungen*)¹³⁷. Pojęcie darowizny remuneratoryjnej zostało zawarte § 1169 ALR, zgodnie z którym „Jeśli darowizną odpłacone zostały chwalebne działanie lub wyświadczona ważna usługa, to jest to wynagradzający prezent”¹³⁸.

Pojęcie darowizny remuneratoryjnej w chwili wejścia w życie Landrechtu, podobnie jak kilka wieków wcześniej, wzbudzało zarówno w nauce, jak i w praktyce wiele kontrowersji. W dyskusję o istotę darowizny remuneratoryjnej zaangażowali się m.in. dwaj wybitni prawnicy: Ch.F. Koch i J.A. Gruchot¹³⁹. Według nich brzmienie § 1169 ALR ugruntowało pozycję darowizny remuneratoryjnej jako szczególnego typu darowizny, a tym samym uzasadniło konieczność sformułowania dla niej odrębnych przepisów. W związku z tym powstał zniekształcony „hermafrodytyczny” twór, który z jednej strony „jawił się jako (moralny) obowiązek, a z drugiej jako akt szczodrości” (*liberalitas*). W ten sposób w pojęciu darowizny remuneratoryjnej znalazły się elementy odwzajemnienia i szczodrości, co nadało jej charakter zarówno czynności odpłatnej, jak i darowizny¹⁴⁰.

¹³⁶ Zob. *ibidem*, s. 281–285.

¹³⁷ O darowiznie remuneratoryjnej w Landrechcie Pruskim zob.: J.A. Gruchot, *Über belohnende Schenkung*, [w:] *Beiträge zur Erläuterung des Preussischen Rechts durch Theorie und Praxis*, 7. Jahrgang, Hamm 1863, s. 159–174; Ch.F. Koch, *Donatio remuneratoria*, [w:] *Das Recht der Forderungen nach gemeinem und nach preussischem Rechte*, Bd. 3, Breslau 1843, § 237, s. 181–192; D. Skrzywanek-Jaworska, *O nieszczęśliwym nietoperzu w Landrechcie Pruskim. Darowizna Remuneratoryjna*, SP-E 2016, t. XCVIII, s. 105–129; *eadem*, *Darowizna remuneratoryjna...*

¹³⁸ § 1169 ALR: „Gdy przez darowiznę wynagradza się czyn iaki chwalebny, lub dopełniona ważna przysługa, zowie się to darowizną nagradzającą”.

¹³⁹ Julius A. Gruchot pełnił od 1853 r. funkcję tajnego radcy prawnego przy sądzie apelacyjnym w Hamm oraz założył, regularnie wydawane od 1857 r., „Beiträge zur Erläuterung des Preussischen Rechts durch Theorie und Praxis”, w których publikowano uwagi i komentarze do Landrechtu. Natomiast Ch.F. Koch, uczeń Friedricha Carla von Savigny’ego był jednym z głównych prawników zajmujących się prawem pruskim oraz autorem komentarza do Landrechtu („Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten”, 4. Aufl. Bd. 1,1, Berlin 1862); zob. D. Skrzywanek-Jaworska, *O nieszczęśliwym nietoperzu...*, s. 107.

¹⁴⁰ Zob. *ibidem*, s. 109; szerzej o istocie darowizny remuneratoryjnej z uwzględnieniem stanowiska pandektystów zob. *ibidem*, s. 108–118.

Forma darowizny remuneratoryjnej w ALR uregulowana była w §§ 1173–1174¹⁴¹. W związku z tym, że § 1173 i n. ALR dotyczyły jedynie przyrzeczenia darowizny wynagradzającej i nie zawierały regulacji odnośnie do wydania wynagradzającego prezentu (*datio remuneratoria*), w nauce pruskiej przyjmowano, że zastosowanie będą miały w tym przypadku przepisy dotyczące formy darowizny zwykłej, czyli §§ 1063, 1065. Kwestia rozróżnienia na darowiznę zwykłą i remuneratoryjną w przypadku formy miała praktyczne znaczenie w dwóch przypadkach, tj. sprzed wydania rzeczy, gdy ta przyrzeczona została w pisemnej, ale pozasądowej umowie darowizny oraz przy założeniu wydania rzeczy, w sytuacji odwołania darowizny, które podlegało większym ograniczeniom przy darowiznie remuneratoryjnej niż przy zwykłej¹⁴².

Najbardziej krytyczne, ale też niemal wyłącznie praktyczne rozważania dotyczyły §§ 1170–1175 ALR, które odnosiły się do odwoływania darowizn remuneratoryjnych. Zgodnie z §§ 1091 i n. ALR można było odwołać każdą darowiznę w zakresie, w jakim prezent przekraczał połowę majątku darczyńcy. Przepisom tym podporządkowano także odwołanie darowizny wynagradzającej, ale jednocześnie wyłączono w jej przypadku wszystkie pozostałe podstawy odwołania, w tym niewdzięczność obdarowanego¹⁴³.

Biorąc pod uwagę krytyczne rozważania nt. darowizny remuneratoryjnej w Landrechcie, które pojawiły się w nauce pruskiej, przede wszystkim J.A. Gruchota oraz Ch.F. Kocha, można stwierdzić, że zarówno ustawodawca, jak i doktryna nie znaleźli dla tej instytucji właściwych rozwiązań i wystarczającego uzasadnienia¹⁴⁴.

¹⁴¹ § 1173 ALR: „Umowa darowizny, w której jedynie przyrzeczono wynagradzający prezent, wymaga dla swej ważności pisemnego dokumentu z wyraźnym wskazaniem działania lub usługi, które mają być wynagrodzone prezentem”; § 1174 ALR: „W razie niedochowania tej formy, prezent nie będzie postrzegany i oceniany jako wynagradzający, a jedynie jako przyrzeczony ze zwykłej szczodrości”; [za:] *ibidem*, s. 119.

¹⁴² Zob. *ibidem*, s. 119–120.

¹⁴³ § 1170 ALR: „Odwołanie faktycznie danego, wynagradzającego prezentu, znajduje zastosowanie wyłącznie z powodu nadmiaru, zgodnie z postanowieniami § 1091 i n.”; § 1171 „Skoro jednakże zajdzie inna z ustawowych przyczyn odwołania darowizny zwykłej, to biorący prezent jest zobowiązany do wyraźnego wskazania i udowodnienia chwalebego działania lub wyświadczonej usługi, które poprzez otrzymany prezent miały być wynagrodzone”; § 1172 ALR: „Jeśli nie może lub nie chce tego uczynić, to darowizna taka podporządkowana jest odwołaniu, jak każda inna”; § 1175 ALR: „Przy dochowaniu zaś wymaganej formy, przyrzeczenie darowizny wynagradzającej, poza przypadkiem nadmiaru (§ 1091), może być odwołane jedynie wówczas, gdy zostanie dowiedzione, że obdarowany nie działał lub, że nie wyświadczył usługi”; [za:] *ibidem*, s. 120–121; szerzej *ibidem*, s. 120–127; *eadem*, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 65–74.

¹⁴⁴ D. Skrzywanek-Jaworska, *O nieszczęśliwym nietoperzu...*, s. 127.

Wracając do wpływu prawa rzymskiego na regulacje związane z darowizną, to należy podkreślić, że w wyniku recepcji prawa rzymskiego do uzgodnienia nieodpłatności darowizny nadal wystarczyło zwykłe *pactum*. Zachowana jednak została forma kontroli nad transakcjami darowizn, która została opracowana w poklasycznym prawie rzymskim i która została przyjęta także w Europie, czyli zostaje zachowany wymóg insynuacji (*insinuatio*) przed sądem jako wymóg formalny w przypadku darowizn powyżej pewnej kwoty. Za Justyniana było to 500 solidów, a w późniejszym okresie próbowano przeliczyć równoważność tej kwoty, co przysparzało wiele problemów¹⁴⁵.

We wczesnym średniowieczu trudno było zachować wymogi formalne przy dokonywaniu darowizn i poddać je rejestracji, ale odrodzenie prawa na Zachodzie, wraz z szybkim rozwojem notariatu, przywróciło możliwość zachowania odpowiedniej formy. W XII w. *Summa tricensis* wskazano, że darowizna może być dokonana przez *stipulatio*, przez *traditio* lub na piśmie. Jeśli darowizna przekraczała 500 solidów, wymagana była również *insinuatio*¹⁴⁶.

Przyjęcie szczególnej formy prawnej darowizny wpłynęło na formę darowizny w prawie europejskim.

W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuje rozwój sytuacji we Francji, która w przeciwieństwie do Niemiec mocno sformalizowała możliwość dokonania darowizn. W czasach *ancien régime* możliwość kontroli państwa została rozszerzona na wszystkie darowizny w celu ochrony majątku rodzinnego, zwłaszcza rodzinnych fortun wiodących kręgów arystokratycznych przed ich roztrwonieniem¹⁴⁷. Widoczne jest to w jednym z Wielkich Ordonansów kancelerza H.-F. Daguesseau¹⁴⁸, tj. Ordonansie o darowiznach z 1731 r., który wprowadził jednolite formalności dotyczące ważności wszystkich darowizn. Zgodnie z postanowieniami ordonansu każda darowizna, która nie została dokonana przed notariuszem, była nieważna. Merytoryczne uzasadnienie Daguesseau było takie, że wymagana forma zapobiegnie zaskoczeniu i oszustwom. Dodatkowo wyjaśnił, że przepis ten jest próbą ujednolicenia prawa różnych *coutumes*. Ordynacja wymagała również, aby większość darowizn była rejestrowana. Wyjątek stanowiły darowizny ruchomości o wartości poniżej 1000 liwrow, które zostały w pełni zrealizowane, a także niektóre darowizny dokonane w ramach

¹⁴⁵ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 499; G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 458.

¹⁴⁶ R. Hyland, *Gifts...*, s. 359.

¹⁴⁷ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 500–501; G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 458.

¹⁴⁸ Zob. K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 176–179.

ugody małżeńskiej (art. 19–22). Rejestracja polegała na przepisaniu całego aktu darowizny do specjalnego rejestru w urzędach administracji królewskiej (art. 23–24). W przeciwieństwie do tradycji prawnej od czasów Justyniana rejestracja stała się ogólnym i jednolitym warunkiem ważności. Jeśli darowizna nie została zarejestrowana lub jeśli stało się to po śmierci darczyńcy, była nieważna i mogła być zakwestionowana przez każdego, kto miał w tym interes, z wyjątkiem darczyńcy (art. 27)¹⁴⁹.

Kodeks Napoleona, a następnie prawa cywilne innych ustrojów romańskich¹⁵⁰ przejęły ten wymóg formalny dla darowizn każdego rodzaju, dużych i małych, regulując to w art. 931 i n. Jednak kompleksowy obowiązek rejestracji wkrótce stał się przedmiotem dozwolonego obejścia. Sądy wyłączyły darowiznę rzeczy ruchomej z obowiązku notarialnego przez przekazanie rzeczy z rąk do rąk, a nawet pozwalały stronom na ukrycie darowizny, nadając jej formę transakcji wymiany¹⁵¹.

W prawie niemieckim przyjęto inne rozwiązania. W BGB dla zawarcia umowy darowizny wymagana jest forma aktu notarialnego, ale dopuszczono darowizny ruchomości bez zachowania formy aktu notarialnego. Podobną zasadę przyjęto w polskim kodeksie zobowiązań z 1933 r. oraz w Kodeksie cywilnym z 1964 r. (art. 890 k.c.).

Prawo rzymskie wpłynęło zatem na instytucję darowizny przede wszystkim w kwestii umiejscowienia jej w systematyce wielkich kodyfikacji europejskich oraz w zakresie wymogów formalnych związanych z zawarciem umowy darowizny. Szczególną rolę w tym zakresie, zwłaszcza w opracowaniu konstrukcji prawnej darowizny i jej miejsca w systematyce prawa prywatnego, odegrali niemieccy pandektyści z F.C. von Savigny'm na czele, dla których prawo rzymskie miało wyjątkowe znaczenie. Spór, jaki toczył się wśród pandektystów, i ostateczne postanowienia wpłynęły na miejsce i charakter darowizny w BGB, a co istotne – wywarły wpływ również na pozycję darowizny w polskim kodeksie zobowiązań.

1.3.2. Darowizna w niemieckiej pandektystyce

Savigny, opracowując konstrukcję prawną darowizny, korzystał ze źródeł prawa rzymskiego, tj. Sentencji Paulusa (5,11), Fragmenta Vaticana (248–316), Kodeksu Teodozjańskiego (8,12–15), Instytucji Justyniańskich (2,7), Digestów

¹⁴⁹ R. Hyland, *Gifts...*, s. 360.

¹⁵⁰ *Ibidem*, s. 360 i n.

¹⁵¹ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 500–501; G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 458.

(39,5; 24,1) oraz Kodeksu Justyniańskiego (8,54–56; 5,16). Według niego darowizna była czynnością prawną, którą charakteryzują trzy „właściwości” (*Eigenschaften*): jest to czynność *inter vivos*, skutkująca zubożeniem darczyńcy i wzbogaceniem obdarowanego oraz darczyńca ma zamiar wzbogacenia obdarowanego¹⁵².

W ówczesnej doktrynie istniał spór co do kwalifikacji prawnej darowizny. Savigny podnosił, że problem związany z darowiznami polegał przede wszystkim na przyjęciu fałszywego założenia, iż „darowizna jest osobną czynnością prawną, w miejsce założenia słusznego, że w rzeczywistości ma ona charakter ogólny, który mogłyby zaadoptować najróżniejsze czynności prawne”¹⁵³. Wokół tego zagadnienia toczyła się dyskusja i uwidoczniła się różnica zdań w ówczesnej doktrynie. Zdanie Savigny’ego podzielali F.W.L. Meyerfeld¹⁵⁴, F.L. Keller¹⁵⁵, C.F.F. Sintenis¹⁵⁶, G.F. Puchta¹⁵⁷, K.L. Arndts¹⁵⁸ oraz K.A. Vangerow¹⁵⁹. Wszyscy prezentowali stanowisko, że nawet jeśli darowizna przybiera w większości wypadków postać umowy, to nie stanowi to jej istoty¹⁶⁰.

Przeciwnie stanowisko zajmowali Ch.F. Mühlenbruch¹⁶¹, B. Windscheid¹⁶² oraz K.G. Wächter¹⁶³, którzy przyjmowali, że darowizna jest umową, która każdorazowo wymaga zgodnych oświadczeń woli ze strony darczyńcy i obdarowanego¹⁶⁴.

W wyniku tych rozważań pojawił się kolejny problem, tym razem związany z miejscem darowizny w systematyce prawa prywatnego¹⁶⁵. Savigny i jego zwolennicy, którzy głosili pogląd o ogólnym charakterze darowizny, chcieli jej unormowania w części ogólnej. Natomiast zwolennicy uregulowania darowizny

¹⁵² F.C. von Savigny, *System des heutigen römischen Rechts*, Bd. 4, Berlin 1841, s. 4; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 82–83.

¹⁵³ F.C. von Savigny, *System...*, s. 3; [za:] D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 83.

¹⁵⁴ F.W.L. von Meyerfeld, *Die Lehre von den Schenkungen nach römischem Recht*, Bd. 1, Marburg 1835, s. 34 i n.

¹⁵⁵ F.L. Keller, *Pandekten*, Bd. 1, Leipzig 1867, s. 157.

¹⁵⁶ C.F.F. Sintenis, *Das practische gemeine Civilrecht*, Bd. 1: Die allgemeinen Lehren und das Sachenrecht, Leipzig 1844, s. 203 i n.

¹⁵⁷ G.F. Puchta, *Cursus der Institutionen*, Bd. 2, Leipzig 1842, s. 347 i n.

¹⁵⁸ K.L. Arndts von Arnesberg, *Lehrbuch der Pandekten*, München 1852, s. 91 i n.

¹⁵⁹ K.A. von Vangerow, *Lehrbuch der Pandekten*, 7. Aufl., Bd. 1, Marburg 1863, s. 174 i n.

¹⁶⁰ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 83–84.

¹⁶¹ Ch.F. Mühlenbruch, *Lehrbuch des Pandekten-Rechts*, Bd. 2, Halle 1836, s. 431 i n.

¹⁶² B. Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, Bd. 2; 5. Aufl., Stuttgart 1879, s. 378 i n.

¹⁶³ K.G. von Wächter, *Pandekten*, Leipzig 1880, s. 432 i n.

¹⁶⁴ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 83–85.

¹⁶⁵ Zob. H. Burckhard, *Die Stellung der Schenkung im Rechtssystem*, Würzburg 1891, s. 1 i n.

jako odrębnego typu umowy opowiadali się za zachowaniem systematyki z projektu drezdeńskiego¹⁶⁶, czyli uregulowaniem jej jako umowy nazwanej, w części szczególnej prawa zobowiązań¹⁶⁷. Ostatecznie przyjęto stanowisko zwolenników drugiej koncepcji, która regulację umowy darowizny widziała bezpośrednio za umowami sprzedaży i zamiany, na co wpływ miał Windscheid¹⁶⁸.

Natomiast niemal pełna zgodność panowała wśród pandektystów w odniesieniu do drugiej właściwości darowizny, czyli skutku w postaci zubożenia po stronie darczyńcy i wzbogacenia po stronie obdarowanego. Według Savigny'ego na właściwość tę składały się dwa różne elementy. Pierwszy dotyczył przeniesienia prawa z jednego majątku do drugiego (niem. *Veräußerung*; rzymska *alienatio*), a drugi to skutek tej zmiany polegający na pomniejszeniu całkowitej wartości majątku zbywcy oraz zwiększeniu o tę wartość majątku nabywcy¹⁶⁹.

Stanowisko Savigny'ego podzielali również Puchta¹⁷⁰ oraz Wächter¹⁷¹, którzy podkreślali wyraźnie, że każda darowizna zawierać musi alienację, która w rzeczywistości jest jej istotą. Z kolei Windscheid¹⁷² podkreślił wagę przesłanki wzbogacenia obdarowanego kosztem darczyńcy, a Dernburg¹⁷³ dodał, że darowizny, które pociągają za sobą umniejszenie majątku darczyńcy, są doniosłe nie tylko dla niego samego, ale także dla członków jego rodziny oraz wierzycieli. W związku z tym zarówno z ekonomicznego, jak i społecznego punktu widzenia darowizna jest szczególnym typem czynności prawnej, który z tego powodu musi być podporządkowany szczególnym regułom prawa¹⁷⁴.

¹⁶⁶ Projekt ogólnej niemieckiej ustawy o stosunkach zobowiązaniowych, czyli tzw. projekt drezdeński powstał w latach 1863–1866 w Komisji Związku Niemieckiego. Przyjmuje się, że projekt drezdeński był na swoje czasy najbardziej nowoczesną regulacją prawa zobowiązań oraz stanowił udaną kodyfikację *ius commune*. W związku z upadkiem Związku Niemieckiego projekt ten nigdy nie stał się ustawą. Jednak jego przedłożenie w Pierwszej Komisji kodyfikacyjnej wpłynęło istotnie na kształt przyszłego prawa zobowiązań w BGB, w tym także na prawną konstrukcję umowy darowizny; zob. D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 17.

¹⁶⁷ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 85.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 85–86.

¹⁶⁹ F.C. von Savigny, *System...*, s. 23 i n.; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 86.

¹⁷⁰ G.F. Puchta, *Lehrbuch der Pandekten*, Leipzig 1863, s. 106 i n.; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 86–87.

¹⁷¹ K.G. von Wächter, *Pandekten...*, s. 433.

¹⁷² B. Windscheid, *Lehrbuch...*, s. 378 i n.

¹⁷³ H. Dernburg, *Pandekten*, Bd. 2: *Obligationenrecht*, Berlin 1886, s. 276 i n.

¹⁷⁴ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 85–86.

Trzecie założenie w teorii Savigny'ego dotyczyło zamiaru darczyńcy wzbogacenia obdarowanego. Savigny twierdził, że alienacja skutkująca wzbogaceniem nie jest wystarczająca do zaistnienia darowizny. Konieczny był oprócz tego zamiar wzbogacenia, który Rzymianie określali jako *animus donandi* (*donandi, donationis causa*). Zamiar ten jest niezbędny po stronie darczyńcy. Jednak prawie zawsze, choć nie jest to warunek konieczny, istnieć będzie również po stronie obdarowanego¹⁷⁵. Savigny podkreślał, że bezwzględnie konieczne jest, aby zamiar w postaci wzbogacenia obdarowanego zajmował miejsce nadrzędne nad innymi motywami, którymi kierował się darczyńca. Jednocześnie krytykował prawno-etyczne założenie, zgodnie z którym istotą darowizny musi być przychylność i życzliwość darczyńcy¹⁷⁶.

Stanowisko Savigny'ego podzielał Windscheid, który uważał, że darowizna jest „wzbogaceniem z woli wzbogacenia”, czyli takim, dla którego pierwszym zamiarem jest zwiększenie majątku odbiorcy, a bez znaczenia pozostają pozostałe cele darczyńcy¹⁷⁷.

Koncepcja pandektystów dotycząca prawnej natury darowizn, w tym przyjęcie przesłanki zamierzonego przez darczyńcę wzbogacenia obdarowanego oddzielonej etycznie od motywu bezinteresownej szczodrości, zastępująca w ten sposób obowiązującą od Justyniana etycznie interpretowaną przesłankę *animus donandi*, spowodowała, że przysporzenia, u których podstaw leżą egoistyczne lub inne motywy darczyńcy, nie muszą być wyłączone z zakresu darowizn. Pozwoliło to również na włączenie do obszaru darowizn zwykłych także *donatio sub modo* oraz darowiznę remuneracyjną¹⁷⁸.

Założenia te znalazły odzwierciedlenie w BGB, co widoczne jest w przyjętej definicji darowizny zawartej w § 516 oraz w określeniach § 517, gdzie nie ma żadnych odwołań do motywów darczyńcy¹⁷⁹.

W BGB przyjęto ustalenia pandektystów odnośnie do jednoznacznego zdefiniowania darowizny oraz jej zakwalifikowania jako odrębnego rodzaju

¹⁷⁵ F.C. von Savigny, *System...*, s. 77 i n.; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneracyjna...*, s. 87–88.

¹⁷⁶ F.C. von Savigny, *System...*, s. 86–87; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneracyjna...*, s. 88.

¹⁷⁷ B. Windscheid, *Lehrbuch...*, s. 380; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneracyjna...*, s. 88–89.

¹⁷⁸ F.C. von Savigny, *System...*, s. 88 i n.; G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 445; D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneracyjna...*, s. 89–90.

¹⁷⁹ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 502; G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 440–441.

umowy w części szczegółowej prawa zobowiązań. W ten sposób w zasadzie pozytywnie zakończono toczący się od Justyniana spór naukowy dotyczący miejsca darowizny w systemie prawnym. BGB wykazywało tu pewną oryginalność na tle innych kodyfikacji, ale w kwestiach ważności prawnej, formy i odpowiedzialności wyraźnie wpisuje się w tradycje prawa rzymskiego *ius commune*¹⁸⁰.

1.4. Historyczny rozwój umowy darowizny w dawnej Polsce

1.4.1. Darowizna w dawnym prawie polskim w Koronie Królestwa Polskiego

1.4.1.1. Pojęcie darowizny

W dawnym prawie polskim darowiznę (*donatio*) rozumiano jako umowę polegającą na nieodpłatnym przysporzeniu rzeczy ruchomej lub nieruchomej z majątku darczyńcy na korzyść obdarowanego, który stawał się jej właścicielem¹⁸¹.

W warunkach gospodarki naturalnej darowizna obok zamiany była najczęściej zawieraną umową. Zawiązanie stosunku umownego następowało bez wprowadzenia pieniądza jako miernika świadczenia¹⁸².

Darowiznę stosowano również w czasach dzielnicowych jako układ sukcesyjny w przypadku przekazania tronu. Występowała jako akt dwustronny zawierany między dwoma książętami i obejmujący przyznanie dziedzictwa obdarowanemu. Wyróżniano dwa rodzaje darowizn, tj. darowiznę na wypadek śmierci (*donatio mortis causa*), która wchodziła w życie po śmierci darczyńcy, oraz darowiznę między żyjącymi (*donatio inter vivos*), która była nieodwołalna i wchodziła w życie za życia darczyńcy, przy czym darczyńca mógł w razie zastrzeżenia w umowie zatrzymać swoją dzielnicę do śmierci. Przykładem może być darowizna z zastrzeżeniem dożywocia dla darczyńcy odnośnie do Pomorza Wschodniego przez Mszczuja II na rzecz Przemysła II Wielkopolskiego. Przyjęcie tej darowizny nastąpiło w 1284 r. na wiecu w Nakle¹⁸³.

¹⁸⁰ G. Pfeifer, §§ 516–334..., s. 461.

¹⁸¹ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, Lwów 1911, s. 595; J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski. Tom I: do połowy XV wieku*, Warszawa 1964, s. 313; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 174; T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 2017, s. 147.

¹⁸² J. Bardach, *Historia Państwa...*, s. 312.

¹⁸³ *Ibidem*, s. 245.

W najdawniejszym prawie polskim występowała tzw. darowizna wzajemna, która polegała na obowiązku świadczenia wzajemnego przez obdarowanego, początkowo równej wartości, następnie symbolicznej¹⁸⁴. Obowiązek świadczenia wzajemnego stanowił istotę darowizny wzajemnej, która w czasach najdawniejszych stanowiła regułę. W praktyce zacierają się często różnice między darowizną a zamianą czy kupnem-sprzedażą, zwłaszcza gdy obdarowany odwzajemniał się pieniędzmi (tzw. darowizna remuneratoryjna – odpłatna). W przypadku niewykonania przez obdarowanego przyjętych zobowiązań wobec darczyńcy mogło nastąpić cofnięcie darowizny¹⁸⁵.

W przypadku darowizn z XIII i XIV w. należy odróżnić darowizny dokonywane przez osoby prywatne od darowizn dokonywanych przez książąt, które były nadaniami i nie wymagały zgody krewnych księcia ze względu na charakter państwowy tych aktów. W takiej sytuacji wystarczała zgoda wiecu feudalnego¹⁸⁶.

Natomiast w przypadku darowizn dokonywanych przez osoby prywatne konieczna była zgoda rodziny i krewnych. Wiązało się to z tym, że krewni nie mogli patrzeć obojętnie na uszczuplanie majątku przeznaczonego na spadek¹⁸⁷.

Darowizny książęce przenosiły na obdarowanego nie tylko prawo prostej własności ziemi, ale dodatkowo pozbawiały nadany majątek pewnych ciężarów publicznych na nim leżących, wyjmując go przy okazji spod zwyczajnego sądownictwa. W ten sposób obdarowany nabywał pewne prawa do majątku, które dotąd przysługiwały samemu księciu¹⁸⁸.

W dawnym prawie polskim szczególną funkcję pełniły również darowizny z nadań monarszych, jak i możnowładców na rzecz kościołów, klasztorów i innych fundacji pobożnych, które czyniono dla zyskania zbawienia wiecznego, a które w znaczny sposób przyczyniły się do wzrostu majątku Kościoła¹⁸⁹. Darowizny były dla Kościoła bardzo istotne, o czym świadczy walka Kościoła o swobodę testowania. Na synodach orzekano kary kościelne wobec tych, którzy

¹⁸⁴ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa...*, s. 147.

¹⁸⁵ J. Bardach, *Historia Państwa...*, s. 313; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju...*, s. 174.

¹⁸⁶ J. Bardach, *Historia Państwa...*, s. 313.

¹⁸⁷ *Prawo polskie w wieku trzynastym*, przedstawił i objaśnił ze źródeł współczesnych R. Hube, Warszawa 1874, s. 75–79.

¹⁸⁸ *Ibidem*, s. 115.

¹⁸⁹ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 595; J. Bardach, *Historia Państwa...*, s. 101–102, 175; szerzej *Prawo polskie w wieku trzynastym...*, s. 115–117, 119–123; *idem* (oprac.), *Prawo polskie w 14 wieku. Sądy ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, Warszawa 1886, s. 166–171.

zabraniali przysporzeń na rzecz Kościoła aktami darowizny między żyjącymi czy na wypadek śmierci¹⁹⁰.

W przypadku darowizn książeń dokonywanych na rzecz osób prywatnych chodziło zwykle o wynagrodzenie za już świadczone i te, które mają być świadczone w przyszłości usługi. Zachowane akta darowizn tego rodzaju zwykle wspominają o oddanych usługach tylko ogólnie, ale można spotkać się także z takimi, które opisują i same czyny, które stały się powodem do udzielenia darowizny¹⁹¹.

Przedmiotem darowizny było to, co się posiadało na własność (*quicquid libere possidetur, hoc etiam libere condonetur*).

Podobnie stanowiła Korektura pruska (*ius terrestre nobilitatis Prussiae*)¹⁹² zezwalająca każdemu rozporządzać za pomocą darowizny swoim mieniem wedle swego uznania. Postanowienia dotyczące darowizny zamieszczono w Korekturze pruskiej w tytule II razem z przepisami poświęconymi testamentom (Titulus II: *De donationibus et testamentis*). Dokładnie darowizna regulowana była w pierwszym artykule tytułu II:

1. Donatione inter vivos donare, inscribere, vendere bona sua ad acta tamen aliqua authentica, unicuique et cui voluerit, liberum erit: cum maxime naturali liberati conveniens, sit ut, qnemadmodnm quisque velit, re sua utatur¹⁹³.

Jednak zgodnie z wyrokiem królewskim z 1527 r. czego nie posiadało się na własność, tym można było rozporządzać przez darowiznę¹⁹⁴.

Wyróżniano darowiznę ogólną obejmującą wszelkie dobra, zarówno ruchome, jak i nieruchome, oraz szczególną, która odnosiła się tylko do pewnych

¹⁹⁰ J. Bardach, *Historia Państwa...*, s. 508.

¹⁹¹ Zob. *Prawo polskie w wieku trzynastym...*, s. 117–119.

¹⁹² Korektura pruska z 1598 r. była częściową kodyfikacją pruskiego prawa ziemskiego, która obowiązywała jako prawo ziemskie szlachty Prus Królewskich (*Ius terrestre nobilitatis Prussiae Regalis*). Złożona była z 158 artykułów, regulujących przede wszystkim ustrój sądów, proces oraz prawo rodzinne i spadkowe. Jednak nie była to pełna kodyfikacja. W innych dziedzinach szlachtę pruską nadal obowiązywało prawo chełmińskie. Korektura pruska dzięki swojemu precyzyjnemu ujęciu oraz wpływowi prawa koronnego była pomocniczo stosowana w sądach koronnych aż do początku XIX w.; zob. Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, et al., *Historia państwa i prawa Polski. Tom II: od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1966, s. 24 i n.; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I: X–XVIII w., Kraków 2002; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2011, s. 83; T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa...*, s. 109; W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku: korektura praw z 1532 r.*, Warszawa 1979; idem, *Historia Państwa i Prawa Polskiego 966–1795*, Warszawa 2021, s. 262.

¹⁹³ *Volumina Legum*, T. VI, Petersburg 1860, s. 271.

¹⁹⁴ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 595.

przedmiotów. W przypadku darowizny rzeczy ruchomych (tzw. darowizna rękodajna)¹⁹⁵ nie wymagano żadnych szczególnych form. Natomiast gdy przedmiotem darowizny były nieruchomości, wymagano zachowania zwykłych form przewidzianych do pozbycia się rzeczy nieruchomości.

W wyjątkowych sytuacjach stosowano przy darowiźnie pewne formy uroczyste (*donacio solempnis*), natomiast przy tzw. darowiznach wojennych (*donatio lege militari*) formy były łagodniejsze¹⁹⁶.

Darowizna mogła być warunkowa lub bezwarunkowa. W przypadku darowizny warunkowej do jej realizacji konieczne było spełnienie jakiegoś zastrzeżenia. Najczęściej spotykanym warunkiem było zastrzeżenie, że darowizna będzie skuteczna, gdy darczyńca nie wróci z wyprawy wojennej albo gdy obdarowany przeżyje darczyńcę. Odnośnie do drugiego zastrzeżenia zwykle dodatkowym warunkiem był brak potomstwa darczyńcy lub jego synów. W początkowym okresie wszystkie darowizny były warunkowe, ponieważ każdą darowiznę można było odwołać¹⁹⁷.

Darowizna jako bezpłatne przeniesienie własności nie wykluczała możliwości nałożenia przez darczyńcę na obdarowanego pewnych obowiązków lub ograniczeń. Przykładem może być nakładanie na obdarowanego obowiązku zamówienia mszy na pomyślność darczyńcy lub zakaz pozbywania się przez niego dóbr darowanych. Ponadto często spotykanym zastrzeżeniem było to, że darczyńca lub inna osoba wskazana zatrzyma dobra darowane w posiadaniu i użytkowaniu do śmierci albo że obdarowany będzie zobowiązany utrzymywać darczyńcę do jego śmierci. W takim przypadku mieliśmy do czynienia z tzw. wymową¹⁹⁸.

Ważnym aspektem odnośnie do darowizn był brak zastosowania wobec niej prawa bliższości rodowej, chyba że dopuszczone ono było na podstawie osobnego zastrzeżenia. Skutkowało to często tym, że pokrywano sprzedaż formą darowizny i w ten sposób przyczyniano się do utożsamienia pojęć sprzedaży i darowizny. Zaznaczyć należy, że darowizny na rzecz dzieci nieprawych były niedopuszczalne¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Takim terminem posługiwał się Teodor Ostrowski; zob. *idem*, *Prawo cywilne albo szczególnie narodu polskiego*, t. I, Warszawa 1784, s. 151; P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 595.

¹⁹⁶ O darowiznach wojennych wspomina tylko art. 148 ustawy Kazimierza Wielkiego z 1521 r. (wyrok królewski, nr. 196 z 1521 r.); [za:] P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 595.

¹⁹⁷ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 596.

¹⁹⁸ *Ibidem*, s. 596.

¹⁹⁹ Zob. *ibidem*, s. 487–488, 500, 509, 596.

Cechą charakterystyczną darowizny w dawnym prawie polskim była możliwość jej odwołania, a nawet spotykano darowizny udzielone jedynie na pewien określony czas. Odwołać darowiznę mógł sam darczyńca oraz jego następcy²⁰⁰. Jednak praktyka XIII w. zmierzała do ustanowienia nieodwołalności darowizn przez specjalne zastrzeżenia w aktach darowizny, jak ustanawianie zakładów czy zagrożenie klątwą w przypadku darowizn na rzecz Kościoła. W rezultacie w statutach Kazimierza Wielkiego ustanowiono zasadniczą nieodwołalność darowizn²⁰¹.

W statucie Kazimierza Wielkiego²⁰² uregulowane były darowizny czynione przez króla na rzecz poddanych, jednakże postanowienia jego miały znaczenie w obrębie całego prawa prywatnego, ponieważ darowizny panującego na rzecz poddanych musiały odbywać się wedle zasad prawa prywatnego. W okresie przed ustawą Kazimierza Wielkiego darowizny panującego były „twarde”, czyli nie można było ich odwołać tylko wtedy, gdy zostały stwierdzone przywilejem. W przeciwnym wypadku mogły być odwołane przez samego panującego, a także przez jego następców, i to zarówno za życia obdarowanego, jak i po jego śmierci. Zwyczaj ten z biegiem czasu stawał się dla poddanych coraz bardziej uciążliwy. W związku z tym w ustawie Kazimierza Wielkiego utrzymano twardość darowizn „skrzepionych” listem, pod tym względem utrzymując dawny zwyczaj, jednak wprowadzono pewną poprawę, polegającą na ograniczeniu zbytnej „miękkości darowizn listem nieukrzepionych”. Polegało to na tym, że darowiznę można było odwołać jedynie do śmierci darczyńcy albo obdarowanego, a po śmierci jednego lub drugiego darowizna była już nieodwołalna. Wprawdzie postanowienie tego artykułu miało znaczenie ogólne, jednakże znajdowało zastosowanie przede wszystkim do darowizn czynionych dla osób, które odznaczyły się w boju²⁰³.

Darowizna w dawnym prawie polskim początkowo nie przenosiła na obdarowanego własności przedmiotu darowanego, ale jedynie prawo jego użytkowania i to ściśle osobistego na czas życia darczyńcy i obdarowanego. Ponadto

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 596.

²⁰¹ J. Bardach, *Historia Państwa...*, s. 313; *Starodawne Prawo Polskiego Pomniki*, t. I, art. CXLVIII: *Donationes fixae et firmæ debeant permanere*; [za:] J. Bardach, *Historia Państwa...*, s. 313.

²⁰² „[...] 2) król oświadcza, iż wszelkie darowizny, bez względu, że na nie był wydany przywilej, mają pozostać na wieki w swej mocy, byleby przez śmierć dawcy lub obdarowanego zostały utwierdzone, a zwłaszcza darowizny uczynione na rzecz tych, którzy razem z nim lub z jego następcami mężnie bijąc się polegli (XIV. 148)”; [za:] *Prawo polskie w 14-tym wieku. Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego*, oprac. R. Hube, Warszawa 1881, s. 187.

²⁰³ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 597.

obdarowany nie mógł pierwotnie rozporządzać darowizną inaczej niż za zezwoleniem darczyńcy. W późniejszym okresie darczyńcy już z góry nadawali obdarowanemu prawo dowolnego rozporządzania rzeczą darowaną. Wpływ na wprowadzenie zasady nieodwołalności darowizn miał Kościół, wskazując, że odwołujący ulegał karze boskiej²⁰⁴.

W dawnym prawie wiejskim dopuszczano darowiznę ruchomości, a w razie posiadania przez darczyńcę prawa zakupnego również możliwa była darowizna nieruchomości, ale tylko w obrębie dóbr jednego pana. W przypadku darowizn nieruchomości w wielu wsiach istniał zakaz dokonywania tego typu darowizn na rzecz Kościoła lub fundacji kościelnych. Zakaz ten miał na celu powstrzymanie zmniejszania ilości gruntów, z których była świadczona pańszczyzna. Ograniczenia nie dotyczyły darowizn ruchomości czynionych na rzecz Kościoła. W praktyce wiejskiej występowały również darowizny gospodarstw wiejskich dokonywane przez dwór ze zwolnieniem od pańszczyzny, a także darowizny poddanym roboczn ciężących na ich gospodarstwach. Darowizny takie miały charakter łaski świadczonej przez dwór określonym poddanym²⁰⁵.

1.4.1.2. Darowizna między małżonkami w dawnym prawie polskim

W dawnym prawie polskim dopuszczano darowizny między małżonkami. Jednak rozróżniano darowizny czynione przez męża i przez żonę. Mężowi przysługiwała możliwość darowania żonie rzeczy ruchomych, a jeśli chciał przekazać dobra nieruchome, to podlegał ogólnym przepisom²⁰⁶.

Jeśli chodzi o przepisy dotyczące darowizn żony na rzecz męża, to ulegały one z biegiem czasu pewnym zmianom. Początkowo przysługiwało żonie prawo darowania mężowi 1/3 części wszystkich swych dóbr, ruchomych, jak i nieruchomości, oraz w tej samej części posagu, i to bez pozwolenia krewnych. Zasada ta dotyczyła jednak tylko żony niemającej dzieci. W przypadku darowizny posagu po śmierci żony ciążył na mężu obowiązek zwrotu jej spadkobiercom jedynie 2/3 posagu, a nie całego. Z biegiem czasu sytuacja uległa zmianie i już zwyczaj z krakowskiej z 1505 r. oraz Zwód Goryńskiego²⁰⁷ zabroniły żonie

²⁰⁴ *Ibidem*, s. 597.

²⁰⁵ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II: od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1968, s. 325.

²⁰⁶ J.W. Bandtkie Stężyński, *Prawo prywatne polskie napisane i wykładane przed rokiem 1830*, Warszawa 1851, s. 375–376; P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 419.

²⁰⁷ Zwód Goryńskiego był kodyfikacją prawa zwyczajowego i stanowionego ziemi mazowieckiej, która została wcielona do Korony Królestwa Polskiego w 1529 r. Prace nad nim trwały

zapisywać cokolwiek swojemu mężowi bez zezwolenia krewnych. W przeciwnym razie zapis był nieważny²⁰⁸.

Darowizny między małżonkami mogły być bezwarunkowe lub warunkowe, np. mąż występował z warunkiem, że żona nie wyjdzie powtórnie za mąż, albo żona zastrzegła, że w razie wcześniejszej lub bezpotomnej śmierci męża część darowana wróci do niej lub jej krewnych²⁰⁹.

W prawie litewskim również dopuszczano darowiznę między małżonkami. Darowizna męża na rzecz żony w postaci złota, srebra, sukien, koni jezdnych i innych rzeczy ruchomych nie ulegała żadnym ograniczeniom. Z kolei darowizna broni, stada, czeladzi dwornej, bydła dwornego, złoża wszelkiego i dóbr ziemskich była dozwolona jedynie w trzeciej części. W przypadku małżonkobójstwa darowizna na rzecz małżonkobójcy ulegała unieważnieniu²¹⁰.

Wydaje się, że podobnie jak w Wielkim Księstwie Litewskim darowizna między małżonkami miała wiele wspólnego z wianem, na co zwrócił uwagę R. Hube, który zauważył, że darowizna między małżonkami nazwana w akcie z 1318 r. *donatio propter nuptias* przybrała później łacińską nazwę *dotalitii*, a po polsku wiana²¹¹.

Wprawdzie już w XIII w. na Mazowszu mężowi przysługiwało prawo obdarowania żony, zarówno za życia, jak i na wypadek śmierci²¹², a jeszcze w póź-

od 1536 r., uzyskując konfirmację królewską w 1540 r. Kodyfikacja ta zawierała m.in. zbiór prawa zwyczajowego Mazowsza (259 artykułów), statuty książąt mazowieckich z lat 1377–1482, dekrety i przywileje wydane dla Mazowsza przez króla Zygmunta I i konstytucję piotrkowską z 1538 r.; zob. T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa...*, s. 108; szerzej o dawnym prawie mazowieckim K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880.

²⁰⁸ A. Winiarz, *Polskie prawo majątkowe małżeńskie w wiekach średnich*, Kraków 1898, s. 64–65, 88–89; P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 419; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach na wypadek śmierci w XVIII w. w świetle akt Metryki Koronnej*, CPH 2020, t. LXXII, z. 2, s. 49; uchwalona na sejmie radomskim w 1505 r. konstytucja *De inscriptione uxoris* stanowiła, że: „Item uxor marioto suo nihil inscribat sine consensu amicorum, etsi inscribit illud nullius roboris sit”, *Volumina Constitutionum*, t. I (1493–1549), vol. I (1493–1526), wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996, s. 157; podobnie stanowiło prawo mazowieckie skodyfikowane w Zwodzie Goryńskiego: „Uxor bona sua propria non potest de jure resignare perpetualiter marito suo absque consensu et scientia amicorum consanguineorum suorum quorumcunque”, *Statuta Ducatus Mazoviae*, [w:] *Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis*, wyd. J.W. Bandkie Stężyński, Warszawa 1831, s. 381.

²⁰⁹ A. Winiarz, *Polskie prawo majątkowe...*, s. 108–109; P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 420.

²¹⁰ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. 420.

²¹¹ *Prawo polskie w 14-tym wieku. Ustawodawstwo...*, s. 115–116; K. Dunin, *Dawne mazowieckie...*, s. 124–129.

²¹² K. Dunin, *Dawne mazowieckie...*, s. 131.

nym średniowieczu dopuszczano sporządzanie darowizny przez żonę na rzecz męża aktem między żyjącymi, jak i na wypadek śmierci²¹³, to w dawnym prawie polskim właściwa *donationes mortis causa* nie była znana²¹⁴. Jednak pojawiały się głosy dopuszczające zawarcie darowizny wzajemnej na wypadek śmierci²¹⁵.

Dodatkowo sporządzanie darowizn dóbr nieruchomości na wypadek śmierci było niedopuszczalne, ponieważ donacja dóbr *mortis causa* albo na przeżycie równałaby się zapisowi testamentowemu, co było niedopuszczalne ze względu na konstytucje sejmowe z 1505 i 1510 r., które zakazywały rozporządzania nieruchomościami w formie testamentu²¹⁶.

Warto zwrócić uwagę na regulacje dotyczące darowizny między małżonkami w prawie miejskim, a przede wszystkim w prawie chełmińskim. Rewizja prawa chełmińskiego z 1580 r., zwana *Ius Culmense emendatum* lub nowomiejską, z której korzystały nie tylko miasta Prus Królewskich i Mazowsza, ale również posiłkowo miejscowa szlachta²¹⁷, stanowiła: „Stosownie do naszego prawa, którego przestrzegamy, mąż żonie i wzajemnie żona mężowi zarówno na zasadzie dziedzicznego prawa własności, jak na zasadzie prawa dożywotniego użytkowania mogą darować dobra, a mianowicie na mocy prawa spadkowego w ten sposób, aby pozostały przy życiu małżonek wypłacił spadkobiercom zmarłego pewną kwotę, określoną przy dokonaniu cesji dóbr”²¹⁸.

Prawo chełmińskie dopuszczało zatem nie tylko możliwość sporządzenia znanego prawu ziemskiemu zapisu dożywocia, ale również przekazanie

²¹³ A. Winiarz, *Polskie prawo majątkowe...*, s. 64; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 49.

²¹⁴ J.W. Bandtkie Stężyński, *Prawo prywatne polskie...*, s. 376; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 50.

²¹⁵ M. Żalasowski, *Ius Regni Poloniae*, t. II, Poznań 1702, s. 172–173; I. Malinowska, *Mikołaj Żalasowski. Polski prawnik XVII stulecia na tle ówczesnej nauki prawa*, Kraków 1960, s. 174; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 50.

²¹⁶ Zob. T. Ostrowski, *Prawo cywilne...*, s. 143–144; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 49–50.

²¹⁷ Prawo chełmińskie już w XV w., po uchyleniu prawa magdeburskiego, staropruskiego i polskiego stało się prawem wszechstanowym; zob. Z. Kaczmarczyk *et al.*, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II...*, s. 272; Z. Zdrójkowski, *Zarys dziejów prawa chełmińskiego 1233–1862*, Toruń 1983, s. 29; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 51; W. Uruszczak, *Historia Państwa...*, s. 261.

²¹⁸ Ks. III, art. CXXVI. 28, *Rewizja nowomiejaska prawa chełmińskiego 1580 (1814) zwana także Jus culmense emendatum lub Jus culmense polonicum*, przeł. I. Malinowska-Kwiatkowska, J. Sondel, przekład zweryfikował Z. Rymaszewski, Toruń 1993, s. 87; P. Kuszewicz, Ks. III, art. XXVIII, *Prawa chełmińskiego poprawionego i z łacińskiego języka na polski przetłumaczonego ksiąg pięciore*, Poznań 1697, s. 71. Por. *Jus culmense, cum appendice privilegiorum et iurium selectorum municipalium, et dissertatione historicojuridica, exhibitum cura Joannis Vincentii Bandtkii*, wyd. J.W. Bandtkie Stężyński, Warszawa 1814, s. 139; [za:] M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 51.

małżonkowi majątku w formie darowizny, dzięki której po śmierci darczyńcy obdarowana strona nabywała własność zupełną, a więc także możliwość przekazania jej w drodze dziedziczenia swoim spadkobiercom, a jedynym warunkiem było złożenie przez obdarowanego pewnej kwoty spadkobiercom darczyńcy²¹⁹. W księgach kancelaryjnych umowa taka określana była jako *donatio reciproca*²²⁰.

Darowizny *mortis causa* między małżonkami, mimo że była to instytucja regulowana przez prawo chełmińskie, zaczęły stopniowo zyskiwać popularność wśród szlachty w XVIII w., stanowiąc atrakcyjną alternatywę dla powszechnie stosowanego dożywocia²²¹.

Kolejnym ciekawym przykładem darowizny na wypadek śmierci stosowanym w prawie miejskim były rozwiązania przyjęte w prawie miejskim magdeburskim. Tylko jeden przepis Weichbildu odnosił się do regulacji testamentowych, a mianowicie przepis dotyczący ograniczenia wartości darowizn dokonywanych na łożu boleści do symbolicznych trzech fenigów/solidów/szelągów. Przepis ten znalazł się w Weichbildzie ze zbioru pouczeń prawnych ławników Magdeburga dla Wrocławia z 1261 r. Występował zarówno w układzie śląsko-małopolskim, który był stosowany w średniowieczu na ziemiach polskich, jak i w wulgacie Weichbildu upowszechnionej w Królestwie Polskim przez Mikołaja Jaskiera. W Polsce rozpowszechniona przez Jaskiera glosa do Weichbildu zawierała przy art. 65 (odpowiednik art. 17 w układzie śląsko-małopolskim) rozporządzenia na wypadek śmierci w dobrym zdrowiu i w chorobie²²².

W przypadku ludności chłopskiej szczególne znaczenie dla ustalenia stosunków majątkowych pomiędzy małżonkami miały umowy (kontrakty) ślubne, sporządzane przy zawarciu małżeństwa i wciągane w XVI-XVIII w. do ksiąg wiejskich lub ogłaszane publicznie sąsiedztwu. Na wsi występowała

²¹⁹ W. Spasowicz, *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego*, [w:] *Pisma*, t. IV, Petersburg 1892, s. 36; S. Ehrenkreutz, *O stosunkach majątkowych między małżonkami według prawa chełmińskiego w Warszawie w wieku XVII*, Warszawa 1915, s. 11; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 51.

²²⁰ M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 51.

²²¹ Szerzej o praktyce sporządzania darowizny małżeńskiej na wypadek śmierci na podstawie akt Metryki Koronnej z lat 1700–1794 zob. M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 51–62.

²²² Szerzej M. Miłkuła, *Tradycje prawne w regulacjach testamentowych w miastach Królestwa Polskiego XIV-XVI wieku: prawo sasko-magdeburskie, prawo kanoniczne i rzymskie oraz prawodawstwo lokalne*, KHKM 2020, t. 68, nr 2, s. 131–158.

zarówno odrębność majątkowa, jak i częściej wspólność majątkowa, która przejawiała się w udziale obu małżonków we wszystkich czynnościach dotyczących obrotu nieruchomościami. Zasady te dotyczyły również aktu darowizny²²³.

1.4.2. Darowizna wzajemna w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.

1.4.2.1. Zasięg darowizny wzajemnej na Litwie i jej cechy

Darowizna wzajemna znana była w Wielkim Księstwie Litewskim już w XV w., o czym świadczą źródła litewskie z tego okresu.

W pierwszej kolejności należy wskazać darowizny pobożne, czyli dokonane na rzecz Kościoła, które początkowo czynione były zgodnie z wzorami przyniesionymi przez duchownych sporządzających odpowiednie akty²²⁴. W późniejszym okresie ustalił się w klasztorze franciszkanów wzór, zgodnie z którym zakonnicy w zamian za otrzymaną darowiznę zobowiązywali się do odprawiania dwóch mszy tygodniowo. Pierwsza odprawiana była za zdrowie, druga za zbawienie duszy fundatora i jego bliskich. Natomiast po ich śmierci imiona darczyńców wpisywano do ksiąg wypominkowych oraz wymieniano ich w określone dni w czasie nabożeństw. Zgodnie z licznymi aktami z końca XV w. podobne zobowiązania, w zamian za darowizny, przyjmowały również kościoły parafialne. Ponadto zdarzało się, że kościoły i klasztory zobowiązywały się do zapewnienia darczyńcy pochówku w swoich podziemiach albo w specjalnie wybranej lub ufundowanej w tym celu kaplicy. W ten sposób widać wyraźnie, że darowizny pobożne miały charakter darowizny wzajemnej, gdzie świadczenia wzajemne czynione przez instytucje kościelne były szczegółowo i wyraźnie określone. Rozwiązanie te nie odbiegały od wcześniejszej praktyki krajów Europy Zachodniej, np. w państwie frankońskim²²⁵.

²²³ Przykładem może być akt darowizny z 1621 r. dokonany przed sądem gajonym klucza łąckiego, w którym „uściwy Wojciech Jan z Maszkowic [...] wespół z żoną swoją wyznał, iż dał, darował [...] zięciowi swemu spółnie z żoną jego a dziewczką swoją [...] dom z rolą [...]”, *Pomniki Prawa Polskiego*, dział II, t. 2, nr 446; [za:] Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II...*, 1968, s. 316.

²²⁴ W 1422 r. mieszczanin wileński Maciej Wołoch z żoną zapisał klasztorowi franciszkanów swoją łąkę, w zamian za co „fratres ratione dicte elemosine similiter nobis promiserunt, quamdiu vixerimus, pro sanitate nostra Deum exorare et post decessum nostrum pro animabus nostris Deum implorare”; [za:] J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 176.

²²⁵ *Ibidem*, s. 176–177.

Pierwsze akty, w których wspominano o darowiznach wzajemnych między osobami świeckimi, pochodzą z XVI w.²²⁶ Występowały wtedy – mowa o arystokracji Wielkiego Księstwa – dwie przeciwstawne koncepcje darowizny, tj. jako aktu odpłatnego i jako czynności pod tytułem darmym. Przekonanie o odpłatnym charakterze darowizny powodowało, że rozróżnienie pomiędzy darowizną a aktami alienacji pod tytułem obciążającym, choć niewątpliwie istniało, było nieraz dość płynne. W praktyce można spotkać połączenie w jednym akcie sprzedaży i darowizny, czego dowodem jest seria dokumentów pochodząca z klasztoru franciszkańskiego w Wilnie na Piaskach²²⁷. W innych umowach również występowało połączenie darowizny ze sprzedażą, co świadczy, że tego typu praktyki polegające na stałej interferencji obu tych rodzajów umów były często stosowane²²⁸. Widoczne to było także w aktach adopcji, gdzie adoptowany dawał adoptującemu określoną sumę pieniędzy, w zamian za co adoptujący brał go „za syna mesto” zapisując mu całość, a od schyłku XV w. zwykle jedną trzecią część majątku²²⁹.

Pod koniec XV w. w praktyce litewskiej zaczęto wprowadzać ograniczenia dyspozycji dobrami dziedzicznymi²³⁰. Przyjmuje się, że usankcjonowanie tej zwyczajowej reguły nastąpiło w 1506 r. na sejmie brzeskim. Wprawdzie tekst ustawy nie zachował się, ale dzięki poszczególnym wyrokom można określić dosyć dokładnie jej treść²³¹. Ograniczenia alienacji dotyczyły tylko dóbr dziedzicznych,

²²⁶ Jako przykład może służyć sprawa z około 1522 r., która odbyła się przed sądem hospodara, gdzie namiestnik birżyski książę Matfej Mikitynicz zaskarżył Jana Mikołajewicza Radziwiłła, że ten zaręczył się z jego córką, a z nim zawarł przyjaźń i z tego tytułu pobrał u niego bogate dary, a także pożyczył 100 kóp groszy. Jednak potem z córką się nie ożenił i darów, i pożyczki już nie zwrócił. Pozwany Jan Radziwiłł oświadczył na to: „Kolim dej ja s nim w tuju prijaźń sia zawodił, tohdy on mene darował i ja też jemu, naprotiwko toho, dary dawał. A szto sia dotyczet toje pożyczeneje sta kop hroszej, on tyje penezi mne otpustił”; [za:] *ibidem*, s. 177.

²²⁷ Akt z 1483 r., w którym Olechno Wołczkowicz z żoną Dorotą „vendidimus campum nostrum legitimum [klasztorowi] ita tamen; partem eiusdem campivendens et partem pro sanitate nostra et demum pro animabus nostris nostrorumque carorum ascribimus, damus et conferimus”. W tym przypadku zbywca częściowo sprzedaje, częściowo darowuje (w zamian za duchowną troskę o jego zdrowie, a potem duszę własną i bliskich) obiekt nieruchomości; [za:] *ibidem*, s. 177–178.

²²⁸ „W 1505 r. dwaj bojarzy zapisali i darowali posiadaną jedną trzecią część lasu dziedzicznego, po czym jeden z nich sprzedał dodatkowo jeszcze dwa kawałki gruntu za określoną w dokumencie sumę. Obie te umowy zostały połączone w jednym dokumencie”; [za:] *ibidem*, s. 178.

²²⁹ *Ibidem*, s. 178.

²³⁰ W 1496 r. hospodar przy okazji rozpatrywania sporu o darowiznę majątku stwierdza, że alienacja całości majątku była bezprawna „niżli kak prawo ukazujet: możet tretiuju czast' imenij swoich otpisati komu budet choteł [po] swojej dobroje wole”; [za:] *ibidem*, s. 178.

²³¹ W wyroku z 30 XII 1506 r. hospodar z panami rady stwierdzają, że „ne wolno nikomu ot bliźnich imenij zapisowati, krom treteje czasti, podłuh ustawy praw zemskich”; w 1514 r. sąd marszałkowski zwrócił się w procesie o darowiznę testamentową o pouczenie prawne do ho-

podczas gdy dobra kupne i wysłużone mogły stanowić bez ograniczeń przedmiot umów alienacyjnych zarówno pod tytułem darmym, jak i obciążającym.

Jednak praktyka szybko stworzyła możliwości obejścia ustawy z 1506 r., poprzez darowanie lub sprzedanie jednej trzeciej na wieczność, a dwie trzecie dóbr dziedzicznych – oddając w zastaw z dzierżeniem²³². W ten sposób doszło do faktycznej swobody alienacji z umożliwieniem retraktu dwóch trzecich dóbr dziedzicznych w drodze ich skupu przez krewnych za zwrotem sumy zapisu. Praktyka ta została usankcjonowana przez I Statut z 1529 r.²³³, co w konsekwencji ułatwiło dokonywanie darowizn wzajemnych. Świadczenia poczynione przez obdarowanego oceniano w pieniądzech i zapisywano w tej sumie dwie trzecie dóbr, ale do których istniały ograniczenia alienacji²³⁴.

W praktyce, jak widać z wymienionych przykładów, różnice pomiędzy darowizną wzajemną a sprzedażą ulegały nierzadko zatarciu²³⁵. Ponadto gra-

spodara, który odpowiedział: „sztóż kak pośle ustawy jeho miłosti na sojme berestejskom z pany radoju swojeju, iż ne majet nikto otcizny swojeje wseje ot bliźnich... otdalati i zapisati”; w 1529 r. w sporze o darowiznę dokonaną przez dwie bojarki na rzecz księcia Piotra Ostrońskiego, monarcha uznał ważność zapisu, który był uczyniony „perwej niżli my s pany radami i so wsimi zemlany, poddanymi naszymi Welikoho Kmazstwa Litowskoho ustanowili, iż ne majet nichto krom treteje czasti ot bliskich zapisywati”; [za:] *ibidem*, s. 178.

²³² W 1511 r. gospodar z radą „otłóżili to do sojmu weiikoho, dla toje przycziny, iż zapisana iretija czast’ weczno a dwie w penezech: majem to s pany i so wseju zemleju obmowiti – kotorym obyczajem to wstano witi, kak by i napotom po tomuż było sużono”, [za:] *ibidem*, s. 178.

²³³ Statut litewski I (1529) powstał z inicjatywy sejmu wileńskiego z 1514 r. Ostatecznie wszedł w życie 29 września 1529 r. Składał się z 244 artykułów podzielonych na 13 tytułów: prawo gospodarza (I), obronę ziemską (II), prawa szlachty stanowe i osobiste (III), prawo małżeńskie (IV), prawo rodzinne i opiekuńcze (V), wraz z prawem spadkowym i w części rzeczowym ustrój sądów i proces (VI), gwałty i główwszyzny szlacheckie (VII), prawo graniczne (VIII), lasy, bartnictwo i łowiectwo (IX), długi i zastawy (X), główwszyzny i zabójstwa nie szlachty (XI), grabieże i nawiązki (XII), kradzieże (XIII). W Statucie I artykuły pochodziły z prawa zwyczajowego albo z przywilejów i statutów wielkoksiążęcych; niektóre przepisy zaczerpnięto z polskich Statutów Kazimierza Wielkiego oraz konstytucji sejmowych z końca XV i początków XVI w. Statut nie był kodeksem wyczerpującym, znaczną część stanowiły normy karne, niezbyt rozwinięte było prawo prywatne, zob. Z. Kaczmarczyk *et al.*, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II...*, 1966, s. 24 i n.; S. Płaza, *Historia prawa...*, cz. I: X-XVIII w., s. 162; W. Uruszczak, *Historia Państwa...*, s. 258–259.

²³⁴ W 1533 r. Jurij Talwid „baczaczi powolnost’ i skłonnośt’ w mnohich swoich potrzebach” zapisał podskarbiemu biskupa łuckiego Maciejowi Lewartowi jedną trzecią dóbr dziedzicznych na wieczność, a za dwie trzecie w sumie 200 kóp groszy Lewart ma Talwida „przyodewati i wsia-kimi żywnostiami osmotrati do żywota jeho”; w 1537 r. żona zapisała mężowi jedną trzecią dóbr swoich dziedzicznych na wieczność, a dwie trzecie w 150 kopach groszy za to, że w zaniedbany majątek żony „nakład dał i nałożył i pribawił”, co zostało oszacowane na powyższą sumę; [za:] J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 179.

²³⁵ Przykładem może być spór, jaki toczył się przed sądem gospodarza w 1529 r., w którym procesowało się dwóch mieszczan wołkowyskich o pole. W toku procesu powód oświadczył, iż

nice pomiędzy darowizną a innymi umowami, jak pożyczka czy zamiana, były w praktyce również dosyć płynne²³⁶. Takie podejście powodowało, przy istnieniu w świadomości społecznej przekonania o remuneratoryjnym charakterze darowizny, że nieraz alienację nieruchomości ubierano w formę odwdziężenia się za darowiznę. W ten sposób zdarzało się, że zwrotny charakter darowizny miał ukryć choćby w części fakt sprzedaży²³⁷.

W związku z tym, że darowiznę traktowano jako czynność wymagającą odwzajemnienia, dopiero dar wzajemny powodował, iż akt darowizny stawał się ważny, a więc nienaruszalny²³⁸.

Wprawdzie Statut z 1529 r. wprowadzał – wbrew dawnej praktyce – zasadę, że raz uczyniony zapis darowizny zarówno nieruchomości, jak i ruchomości i *inter vivos* nie może być odwołany, to praktyka jednak trzymała się tradycyjnych norm prawa zwyczajowego, opartych na zasadzie, że dopiero odwzajemnienie daru stwarza ważną darowiznę²³⁹. Odwzajemnienie nie musiało mieć charakteru równowartości, choć pewne proporcje były wymagane,

posiada dokument („list”), że pole to krewny pozwanego mu „darował... u rubli hroszej protiv... daru szto jeha żerebcom darował”; innym przykładem może być spór toczony kilka lat potem, gdzie ziemianin powiatu krzemienieckiego Olechno Dedko z synami swymi „pospolitou rukoju... dla dobroho zachowania jeha miłości (biskupa wileńskiego Jana) dali i darowali jeha miłości tretju czastiu wseho imienia swojego otczynno... ktoruju jeha miłość’ wykupił w piatydesiat kop hroszej, a dwie czasty tohoż imenija swojego... onіз jeha miłości prodali za połtorasta kop hroszej litowskoje monety na wiecznost’”; [za:] *ibidem*, s. 179–180.

²³⁶ Widać to na przykładzie sporu dwóch bojarów wołkowyskich, gdzie jeden zaskarżył drugiego, że pożyczył u niego dwie solanki (tj. beczki) żyta i nie chce za to płacić. Pozwany bronił się tym, że „protiwko toho żyta jemu oddarowałaśia, dał jemu derewa na budowane chorom”. Jednak sąd na podstawie zeznań świadków zawyrokował o zapłacie za pożyczone zboże; [za:] *ibidem*, s. 180.

²³⁷ W dokumencie, w którym książę Janusz Drucki-Lubecki stwierdza, że mając kłopoty z władaniem Lubczą wspólnie z innymi spadkobiercami i mając też na uwadze, że czwartą część Lubczy uzyskał dzięki temu, że ciotka jego księżna Hanna Drucka-Lubecka mu ją, przysłała [...] [i] menia tymi prezyski swoimi darowała i nakładom w potrzebach ne opuszczajet [...] daruju tetku swoju tretju czastju czasti swojeje [...] na wiecznost’ [...] a dwie czasty za [...] tysiaczu kop hroszej [...] prodal’”; [za:] *ibidem*, s. 180.

²³⁸ Wniosek taki można wyciągnąć ze sprawy sądowej Stanisława Raczkowicza z Maciejem Jundziłłem o kuchcika, która toczyła się w 1528 r.: Raczkowicz twierdził, że ojciec Jundziłła „darował mene tym kuchtikom a ja sia jemu oddarował”. Na tej podstawie gospodar nakazał kuchcika, który samowolnie wrócił do syna dawnego pana, zwrócić skarżącemu; w 1540 r. przed sądem dworskim skarżył książę Wasyl Iwanowicz Bahrynowski na Wojciecha Nosiłowskiego, że darował mu siodło kryte adamaszkiem ze złoceniami, a „on mi sia oddarował ne choczeł”. Choć pozwany Nosiłowski bronił się, że nie brał siodła „w oddarowanie”, sąd zasądził od niego za siodło 1,5 kopy groszy, stając w ten sposób na stanowisku, że darowizna winna mieć charakter remuneratoryjny; [za:] *ibidem*, s. 180.

²³⁹ *Ibidem*, s. 181.

a darowiznę nieruchomości można było odwzajemnić ruchomością o większej wartości²⁴⁰.

Należy podkreślić, że darowizna wzajemna w Wielkim Księstwie należała wyłącznie do sfery prawa zwyczajowego, a Statuty litewskie²⁴¹, wprowadzające wiele romanistycznych rozwiązań, były wobec niej z góry wrogo nastawione i nie odnosiły się do niej²⁴².

Szczególną odmianą darowizny remuneratoryjnej były również zapisy, kiedy jako świadczenie wzajemne występuje opieka nad darczyńcą lub jego dziećmi, połączona nieraz z zapewnieniem im utrzymania, wydania za mąż itp. Stanowiło to odwzajemnienie usług i świadczeń szczególnie potrzebnych osobom starszym i chorym niemającym własnych synów²⁴³. Tego typu darowizna odpowiadała spotykanym często także w innych krajach usługom i świadczeniom przyjaciół, które były odwzajemniane przez darowiznę²⁴⁴.

²⁴⁰ I tak np. za parobka niewolnego należał się inny parobek lub jego statutowa wartość (5 kóp groszy); podobnie przy sporze o pole między mieszczanami wołkowyskimi – za darowiznę pola wartości „rubla hroszy” obdarowany odwzajemnił się ogierem równej wartości; [za:] *ibidem*, s. 181.

²⁴¹ Statut litewski I (1529) oraz Statut litewski II (1566) i Statut litewski III (1588); Statut II z 1566 r. powstał w wyniku potrzeby dokonania korekty Statutu I. Zawierał 14 rozdziałów grupujących 366 artykułów, oparty został na nowej systematyce. Uwzględniał zmiany prawnoustrojowe, jakie zaszły na Litwie, w szczególności wprowadzenie wzorem polskim ustroju sądów i sejmików; Statut III z 1588 r. zachował ten sam układ i tę samą liczbę rozdziałów co Statut I. Liczył 488 artykułów. Kodyfikacja ta charakteryzowała się wysokimi walorami prawnymi, cechował ją przejrzysty układ i precyzja sformułowań. Obowiązywał na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1840 r.; zob.: Z. Kaczmarczyk *et al.*, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II...*, 1966, s. 24 i n.; S. Płaza, *Historia prawa...*, cz. I: X-XVIII w., s. 162; W. Uruszczak, *Historia Państwa...*, s. 258–259.

²⁴² J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 181.

²⁴³ Przykładem darowizn dokonanych w zamian za poczynione usługi i opiekę stanowią w szczególności dwa piętnastowieczne dokumenty. W pierwszym wystawionym w latach 1444–1447 kniahini Teodorowa Korybutowiczowa Nastazja oświadcza, że wydała córkę Annę za marszałka ziemskiego Piotra Montygierdowicza i zapisała im Łosk. Zgodnie z zapisem „pan Petr Montykirdowicz [...] Łosku gospodar [...] a mene jemu [...] kormiti do żywota i cztiti, kak że to matku roditelja swojego, a doczk moi [...] otdawati zamuż, kak otee detmi swoimi, a po mojem żywote Łoszesk zjatiu mojemu [...] a jecho żonę a mojej doczce”. W drugim dokumencie z 1492 r. kniahini Hanna Januszowa darowała Łosk jako swój majątek dziedziczny, wojewodzie trockiemu i marszałkowi ziemskiemu Piotrowi Janowiczowi i dzieciom jego. W zamian za to pan Piotr Janowicz „ślubił inne do moiho żywota mnoju sia opekat’ i od kriwd boronit’, a po mojem żywote majet opekatiś duszczu mojemu, tak kak i matki swojeje własnoje”. Ponadto kniahini uzasadnia swoją darowiznę tym, że pan Jan dał wyprawę siostrze jej ze skarbcza swego, a ma jeszcze dać wyprawę jej siostrzenicy, gdy będzie iść za mąż; [za:] *ibidem*, s. 182.

²⁴⁴ J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 181; zob. J. Michel, *Gratuité...*, s. 588 i n.

W źródłach z XVI w. często występują tego rodzaju zapisy, a niektóre z nich są opatrzone dodatkowymi stypulacjami, mającymi na celu umocnienie wzajemnych zobowiązań wynikających z darowizny²⁴⁵.

Charakterystyczne dla praktyki litewskiej z XV-XVI w. były akty adopcji, wykazujące podobieństwo do darowizn czynionych w zamian za opiekę i usługi, przez co w istocie stanowiły formę dokonania darowizny wzajemnej. Teksty źródłowe wskazują, że adopcja na Litwie była formą dokonywania darowizny jednej trzeciej części dóbr dziedzicznych, co do których była dozwolona przed 1566 r. dyspozycja swobodna, oraz całości dóbr kupnych i wysłużonych, najczęściej w zamian za opiekę nad osobami starymi, bezdzietnymi lub z tytułu odwzajemniania się za wydatki i usługi, jakie adoptującemu okazano²⁴⁶.

1.4.2.2. Odpłatność darowizny a inne rodzaje umów alienacyjnych w praktyce litewskiej

W przypadku darowizny nie można mówić o bezinteresowności, a wręcz przeciwnie: stanowiła ona wynik określonego interesu. W przeciwieństwie do umowy kupna-sprzedaży splot interesów był tu bardziej skomplikowany. Wiązało się to z tym, że przy umowie kupna-sprzedaży po otrzymaniu towaru i zapłacie stosunek pomiędzy kupującym a sprzedającym ustawał. Natomiast przy darowiźnie wzajemnej występowały więzy wzajemnych świadczeń, a łączyły się z nimi (częstokroć mające charakter moralny) wymogi pomocy czy przyjaźni. Wpływ na taki charakter darowizny miała jej rola w okresie poprzedzającym pojawienie się prawa, związana w szczególności z obyczajowością i moralnością, które regulowały postępowanie członków społeczeństwa często skuteczniej niż

²⁴⁵ Jako przykład może służyć wiadomość z 1529 r., gdzie pani Bartoszowa Taborowicz z mężem wzięli sobie przed laty pana Jana Ilinicza za opiekuna „i imenje swoje Zbliany jemu zapisali po swojem żywocie, a pan Jan Ilinicz meł jej dawat’ na koždyi hod nekotoruju sumu penezej i żywnosti” a to pod wysoką zaruką (zakładem) na hospodara i osoby czyniące darowiznę. Zatem świadczenie zostało umocnione zakładem, rekompensatą którego jest darowizna. Podobną umowę zawarła z Piotrem Narbutowiczem Hanna Kasprowa, która pod zakładem obciążającym tym razem darczyńcę „postupiła w derżawu do żywota swoje ho dwora. A ja meł jej w hod dawati penezmi i żywnostiu” na utrzymanie, zgodnie z zawartą umową; [za:] J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa...*, s. 182.

²⁴⁶ Przykład może stanowić dokument Pawła Wojciechowicza Naruszewicza z 1541 r., w którym oświadczył, że „brat moj krownyj Stanisław... Wesztort dla nekotorych moich welikich a nakładnych sobe posłuh przyjatelskich i też wziawszi u mene sumu penezej nemałuju, za to wziął mene sobe za syna i dał i zapisał mne i potomkom moim na wiecznost’ imene swoje materystoje”. W tym przypadku brat nie był rodzony, zapewne przyrodni lub stryjeczny, a adopcja miała na celu przekazanie adoptowanemu części majątku jako odwzajemnienie się za poczynione przezeń kosztowne usługi i pożyczkę; [za:] *ibidem*, s. 182–183.

prawo. W związku z tym, mimo wydania Statutu z 1529 r. wprowadzającego zakaz wzruszania raz dokonanej darowizny, w początkowym okresie nie przestrzegano tego zakazu, a dopiero z czasem zaczęto stosować go w praktyce²⁴⁷.

Wydaje się, że w czasie, kiedy w źródłach litewskich spotyka się fakty istnienia darowizny wzajemnej, stanowiła ona już relik, ale jeszcze nie przeżytek. Darowizna remuneratoryjna na terenie Wielkiego Księstwa w XV i XVI w. nadal związana była z życiem, i mimo że daleka była już od pierwotnego znaczenia, to służyła realizacji nowych celów. W wyniku tych zmian darowizna wzajemna, opierając się na przedstawionych przykładach praktyki litewskiej, nieraz miała na celu ukrycie sprzedaży lub innych umów²⁴⁸.

Ze względu na specyfikę społeczeństwa zamieszkującego tereny Wielkiego Księstwa, w którym funkcjonowały liczne wspólnoty wielkorodzinne lub tzw. rody gniazdowe (m.in. w postaci dworzyszcz i pieczyszcz), wymiana darów stanowiła długo podstawową formę obrotu dóbr zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Ostatecznie w wyniku rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej w Europie Zachodniej, a potem i w Wielkim Księstwie, która spowodowała zmianę stosunków gospodarczych oraz przemiany społeczne i prawne, darowizna wzajemna zaczęła tracić na znaczeniu.

Przemiany społeczno-gospodarcze wpłynęły na ukształtowanie się pojęć aktu prawnego i kontraktu, a w ślad za tymi zmianami ukształtowała się darowizna w formie aktu pod tytułem darmym, który powstał jako przeciwstawienie aktów dwustronnych o charakterze obciążającym. Darowizna wyodrębniła się dopiero wówczas, kiedy przeciwstawiło się jej wyraźnie zdefiniowane kupno-sprzedaż czy zamianę. Wtedy wobec tych aktów obciążających spełniała już tylko funkcję wtórną²⁴⁹.

1.4.2.3. Darowizna wzajemna a wiano

W Wielkim Księstwie Litewskim darowizna wzajemna miała związek z instytucją wiana, czyli odwzajemnieniem męża za posag żony. Instytucja wiana, znana też pod łacińską nazwą *dotalicium*, występowała już w akcie wileńskim unii z 18 I 1401 r., gdzie Witold mówi o wianie zapisanym swojej żonie Annie²⁵⁰.

²⁴⁷ *Ibidem*, s. 183.

²⁴⁸ *Ibidem*, s. 183–184.

²⁴⁹ *Ibidem*, s. 185.

²⁵⁰ Brzmiało to następująco: „Eo etiam adiecto, quod post vitae nostrae decursum consors nostra carissima, domina Anna, in bonis et tern's, quae sibi ratione dotalicii ad vitae suae terminum assignavimus, per ipsum dominum regem et successores eius ac regnícolas regni

Zapisane dobra po jej śmierci miały wrócić do króla Władysława, jego następców i Korony Królestwa Polskiego. Najprawdopodobniej wiano było zapisane już wcześniej, tj. po objęciu przez Witolda rządów na Litwie na mocy ugody ostrowskiej z 1392 r., kiedy mógł z powrotem objąć swoją ojczystą dzielnicę trocką. Witold zapisał wiano również swojej drugiej żonie Juliannie w 1428 r., a w jego skład wchodziła cała ziemia nowogródzka oraz dobra w ziemi trockiej, z tym że księstwo nowogródzkie miało po śmierci Julianny spaść na Koronę Polską, gdy dobrami w powiecie trockim będzie mogła swobodnie rozporządzić i, jeśli zechce, legować je Kościołowi²⁵¹.

Należy przypuszczać, że instytucja wiana na Litwie została przyjęta z Polski, o czym świadczy użycie nazwy wiano w akcie Witolda z 1401 r. oraz w akcie unii horodelskiej, w której wśród innych uprawnień, z jakich mieli odtąd korzystać katolicy bojarzy litewscy, figurowało prawo ustanawiania wiana na dobrach ojczystych i nadanych w takim zakresie, w jakim stosowano je w Polsce.

J. Bardach sądził, że u podstaw wiana, zarówno w Polsce, jak i na Litwie, a także w innych krajach leżała zasada darowizny wzajemnej stanowiącej odwzięcenie się za posag. Świadczyć o tym może powszechnie znana zasada równoważności wiana i posagu, która występowała u Celtów oraz zasady prawa bizantyńskiego, gdzie wiano miało charakter darowizny wzajemnej, równej co do wysokości posagowi²⁵².

W Wielkim Księstwie instytucja wiana była szeroko stosowana, o czym świadczą dokumenty źródłowe²⁵³. Ponadto traktowanie wiana analogicznie do darowizny występowało również w ustawodawstwie litewskim, gdzie możemy znaleźć przykład ograniczenia ze względu na interes rodziny zarówno darowizny, jak i wiana²⁵⁴.

Poloniae moveri non debet, sed in eis per ipsos conservan et ab iniuriis omnimode defensari"; [za:] *ibidem*, s. 185.

²⁵¹ *Ibidem*, s. 185.

²⁵² *Ibidem*, s. 185.

²⁵³ Przykładem dokumentów prywatnych ustalających wiano mogą być dwa akty z 1489 r. W pierwszym Albert Juszkwicz w zamian za wniesiony przez żonę posag zapisuje jej wiano w postaci 17 czynszowników w kwocie 200 kóp groszy, po wypłaceniu których mogą jego bliscy tych czynszowników przejąć pod swoje władanie. W drugim dokumencie Wojciech Iwaszkowicz zapisał żonie swej 1000 kóp groszy na dworze swoim, jako wiano (*in vim dotalicii*) stanowiące odwzajemnienie za taką sumę posagu (*in vim dot is*) zapisaną przez żonę na jej dobrach; [za:] *ibidem*, s. 186.

²⁵⁴ W sprawie z 1509 r. dotyczącej wiana pani Aleksandrowej Mongirdowiczowej, której mąż zapisał cały swój majątek, część w określonej sumie pieniędzy, gospodar z panami radą stwierdził, że nie jest słuszne oddalanie krewnych od całego majątku i ustalił zasadę: „ot sich czasów chto by koli chotel zapisati weno żonę swojeje na imeni swoim, tohdy majet zapisati weno

J. Bardach podkreśla, że pomijany w nauce polskiej związek wiana z darowizną wzajemną wynikał z przyjętej systematyki, polegającej na umieszczeniu instytucji wiana w dziale prawa majątkowego małżeńskiego, co spowodowało, że odcięto ją sztucznie od jej pierwotnego znaczenia. W związku z tym uznawano wiano za derywatyw darowizny wzajemnej w sferze prawa małżeńskiego majątkowego²⁵⁵.

1.4.3. Darowizna w projektach kodyfikacyjnych II połowy XVIII w.

1.4.3.1. Uwagi ogólne

W drugiej połowie XVIII w. rozpoczęto prace związane z kodyfikacją prawa, która miała pozytywnie wpłynąć na osiągnięcie pewności obrotu w zmieniających się stosunkach gospodarczych, jak i umocnienie jedności państwa²⁵⁶.

Pierwszymi próbami kodyfikacji były uchwały sejmowe dotyczące „korektury prawa” (1764–1768), ale dopiero powołanie Rady Nieustającej, której sejm zlecił jako jedno z ważniejszych zadań ułożenie praw publicznych i kryminalnych, przyniosło spodziewane rezultaty. Ponadto pewne zmiany zaczęły wprowadzać konstytucje sejmowe²⁵⁷.

W 1776 r. powołano komisję, której powierzono kodyfikację całego prawa sądowego. Na jej czele stanął Andrzej Zamojski, rzecznik reformy na sejmie w 1764 r., były kanclerz korony i przedstawiciel światłej grupy magnaterii. W pracach komisji jedną z głównych postaci był prawnik i pisarz polityczny Józef Wybicki²⁵⁸.

W sporządzonych przez A. Zamoyskiego „Regułach fundamentalne do stanowienia prawa” z 1776 r. znalazły się wskazówki, aby w pracach nad kodeksem wykorzystywać obowiązujące prawo polskie: dawne statuty i konstytucje sejmowe oraz posiłkowo statuty litewskie, prawo chełmińskie, mazowieckie, a nawet prawa zagraniczne. Komisja oprócz podstawowego źródła prawa, jakim były *Volumina Legum*, korzystała również z prywatnych zbiorów oraz prac pisarzy-prawników²⁵⁹.

zonę swojeje ne na wsem imieni, niżli tolko na tretej czasti imenia swojego wseho, kak otcziznoho tak wysłużonocho i szacowawszi tuju tretuju czast' [...] w toj cene majet jej tuju tretuju czast' zapisati". Ograniczenie to miało pozwolić bliskim, gdyby żona po owdowieniu wyszła drugi raz za mąż, spłacić ją i przywrócić dobra rodzinie; [za:] *ibidem*, s. 186–187.

²⁵⁵ *Ibidem*, s. 186.

²⁵⁶ Z. Kaczmarczyk, *Historia państwa i prawa. Tom II: od połowy XV w. do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1971, s. 558.

²⁵⁷ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II...*, 1971, s. 558.

²⁵⁸ *Ibidem*, s. 558–559.

²⁵⁹ Szerzej E. Borkowska-Bagieńska, „Zbiór praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego, Poznań 1986, s. 67–70.

Zbiór Praw Sądowych został ogłoszony w roku 1778²⁶⁰. Jednak projekt został obalony na sejmie w 1780 r. w wyniku oporu kół zachowawczych, m.in. z powodu gwałtownego sprzeciwu papieżstwa i jego nuncjatury w Warszawie oraz kleru²⁶¹.

Prace nad kodyfikacją wznowiono na Sejmie Czteroletnim w wyniku prac nad tzw. Kodeksem Stanisława Augusta²⁶². W art. VIII ustawy rządowej z 3 maja 1791 r. przewidziano spisanie nowego kodeksu praw cywilnych i kryminalnych. W tym celu powołano dwie osobne komisje, tj. dla Korony i Litwy. Na czele komisji koronnej stał Hugo Kołłątaj, a oprócz niego największą rolę odegrali: profesor prawa w Wilnie Hieronim Stroynowski, profesor prawa w Krakowie Józef Januszewicz, Józef Wybicki, adwokat Franciszek Barss oraz rzecznik humanitarnych prądów w prawie karnym Józef Szymanowski²⁶³.

W wyniku obalenia Sejmu Czteroletniego przez Targowicę prace komisji zostały przerwane, ukończone zostały tylko projekty o sądzie ziemiańskim i trybunalskim, które sejm zdążył przyjąć²⁶⁴.

1.4.3.2. Darowizna w projekcie Andrzeja Zamoyskiego

W projekcie *Zbioru praw sądowych*²⁶⁵ Andrzeja Zamoyskiego (dalej ZPS) przepisy o darowiznie, nazywanej stosownie do ówczesnej praktyki *donacją*, znalazły się w artykule XV części II *O rzeczach*, który liczył 11 paragrafów.

W celu wyraźnego rozróżnienia między darowizną a sprzedażą dokładnie określono podstawową cechę darowizny, która obca była sprzedaży, tj. hojność jako przesłankę jej dokonania (§ 1). W projekcie odróżniano darowiznę rzeczy ruchomych i nieruchomości. W przypadku darowizny ruchomości, zgodnie z dawnym prawem polskim, nie wymagano żadnych formalności. Natomiast dla darowizny nieruchomości wymagano zapisu sądowego, a już samo przyrzeczenie darowizny wymagało pisma ręcznego darczyńcy (§ 2). Darowizna mogła być warunkowa lub bezwarunkowa. W przypadku darowizny warunkowej obdaro-

²⁶⁰ *Zbiór Praw Sądowych na mocy konstytucji roku 1776*, Warszawa 1778; zob. też: E. Borkowska-Bagieńska, „*Zbiór praw sądowych*”...

²⁶¹ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II...*, 1971, s. 559.

²⁶² *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów*, oprac. S. Borowski, Warszawa 1938; zob. też: W. Szafrński, *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań 2007.

²⁶³ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II...*, 1971, s. 558–559.

²⁶⁴ *Ibidem*, s. 560.

²⁶⁵ *Zbiór praw sądowych na mocy konstytucji roku 1776 przez J. W. Andrzeja Zamoyskiego EX Kanclerza Koronnego, Kawalera Orderu Orła Białego ułożony y na seym roku 1778*.

wany i jego sukcesorzy byli obowiązani dopełnić warunków darowizny, inaczej darczyńca, a nawet jego sukcesorzy mogli darowiznę odwołać (§ 3). Jednak samo odwołanie było skuteczne, jeśli zostało potwierdzone przez sąd, któremu należało przedstawić przyczyny rewokacji (§ 4). W projekcie nie przewidziano innych możliwości odwołania darowizny, a więc poza tym przypadkiem darowizna miała być nieodwołalna, a darczyńca łamiący ją lub odmieniający podlegać miał karze (§ 5). Przepisy te miały mieć także zastosowanie do darowizny z wdzięczności (*donatio remuneratoria*), która w projekcie została określona jako *donacya* z przyczyny zawdzięczenia zasług przeszłych w przeciwieństwie do darowizny z samej hojności (§ 6). Darowiznę z wdzięczności mogły wedle projektu czynić tylko osoby dietne²⁶⁶.

Natomiast wobec osób bezdzietnych przewidziano ograniczenia. W przypadku darowizn dóbr nieruchomości, zgodnie z ZPS, osoby bezdzietne, do których zaliczano rodziców, którzy mieli słuszne powody wydziedziczenia dzieci, mogły darować jedynie dobra, których dorobiły się własnym przemysłem i pracą, albo otrzymały je w wyniku czyjejś łaski i hojności. Dobra rodowe miały być przez te osoby zostawione najbliższemu krewnym. Należy zaznaczyć, że zapis dożywocia nie podpadał wedle projektu pod pojęcie darowizny (§ 7, 8)²⁶⁷.

W przeciwieństwie do instytucji dożywocia małżeńskiego ZPS nie regulował w sposób jednoznaczny darowizny między małżonkami. Wprawdzie w myśl § 8 art. XV *O donacjach* cz. II ZPS osobom bezdzietnym wolno było bez ograniczeń przekazywać w darowiznie nieruchomości nabyte, z zastrzeżeniem, że dobra dziedziczne mogą zostać przez takie osoby darowane wyłącznie najbliższemu krewnym, a § 9 zezwalał na dokonanie darowizny dóbr nieruchomości, ale tylko „dorobnych”, bezdzietnej żonie, to nie było jasne, czy można było dokonać takiego zapisu na rzecz współmałżonka. Postanowień takich nie zamieszczono również w art. XXI *O sukcesji między małżeństwem*²⁶⁸. Wątpliwości odnośnie do regulacji darowizn między małżonkami w ZPS pojawiały się w polskiej literaturze²⁶⁹.

²⁶⁶ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 655.

²⁶⁷ *Ibidem*, s. 558.

²⁶⁸ M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 50.

²⁶⁹ Zob. W. Dutkiewicz, *Zbiór Praw Sądowych przez ex-kanclerza Andrzeja Ordynata Zamojskiego ułożony i w roku 1778 drukiem ogłoszony*, Warszawa 1874, s. 389; M. Głuszak, *O małżeńskich darowiznach...*, s. 50.

1.4.3.3. Darowizna w Kodeksie Stanisława Augusta

W największym stopniu do darowizny odniósł się Józef Januszewicz. Ponadto odwołania do darowizny znaleźć można w projektach Józefa Morawskiego, Józefa Wybickiego i Hieronima Strojnowskiego.

Józef Morawski w *Myślach do prospektu kodeksu* przedstawił systematykę Kodeksu Stanisława Augusta. Proponował jego podzielenie na trzy księgi, tj. I – o prawie cywilnym i procesie do spraw cywilnych stosownym, II – o prawie kryminalnym i procesie sprawom kryminalnym przyzwoitym, III – o sądach, sędziach i aktach publicznych.

Księga I miała zostać podzielona na cztery części, a każda z nich na rozdziały z artykułami i paragrafami. Część I zatytułowana miała być: o własności osobistej, druga: o własności gruntowej i ruchomej, trzecia: o własności publicznej, czwarta: o procesie cywilnym.

Regulacje dotyczące darowizny miały znajdować się w części II, w rozdziale 2 o własności gruntowej i ruchomej nabytej²⁷⁰.

Józef Wybicki w *Myślach do prospektów rozdziałów V-go i VI-go księgi I-ej o właścicielach gruntów ziemiańskich oraz o zapisach* odniósł się do darowizny tylko w art. 3 *O rezygnacjach*²⁷¹, zawartym w rozdziale V *O właścicielach gruntów ziemiańskich etc.*

W projekcie Hieronima Strojnowskiego zatytułowanego *Myśli do prospektu rozdziału VIII-go Księgi I-ej o sukcesji* oprócz zapisów poświęconych sukcesji znalazły się również odniesienia do darowizny. Autor dopuszczał możliwość czynienia darowizn warunkowych i bezwarunkowych, które zarówno za życia, jak i dopiero po jego śmierci były skuteczne²⁷².

²⁷⁰ *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór...*, s. 156.

²⁷¹ Artykuł 3. *O rezygnacjach*.

„Prywatna umowa czy kontrakt między stronami o własność ziemską zaszły, tak dla ważności rzeczy samej, jak i wielu przyczyn cywilnych publicznie magistraturze krajowej znany być powinien, a przeto rezygnacja, czyli zrzeczenie się własności swojej na osobę drugiego następować kiedy, przez kogo i przed którym sądem powinno, ten artykuł miałby wyszczególnić. A jako własnością swoją urządzać każdemu wolność zostawiona być powinna, tak że nie tylko cena i zapłacony szacunek rezygnowanej drugiemu własności ważność rezygnacji stanowi, ale że i z powodu czystego daru czyniąca się rezygnacja pewnym darowanej sobie własności dar przyjmującego czyni, prawo zapewnić by miało, a taka tranzakcja solennością magistratury świadectwa upoważniona powinna być wieczną i nienaruszoną pod surowymi karami na przestępnych”; [za:] *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór...*, s. 55–57.

²⁷² „[...] W tych przyrodzonych prawach własności zawiera się oczywiście prawo czynienia rozmaitych zapisów darownych, tak tych, które za życia, jako i tych, które po śmierci dopiero właściciela skutek biorą [...]. Każdy więc człowiek, będąc właścicielem jakiej rzeczy, jako ma prawo

W największym stopniu do instytucji darowizny odniósł się Józef Janusze-wicz, który przygotował *Myśli do prospektu rozdziału VII-GO Księgi I-ej o kontraktach i zapisach wszelkiego rodzaju*, gdzie zapisy dotyczące darowizny znalazły się w art. 12. *O donacji*.

W projekcie tym przewidziano ustąpienie drugiemu rzeczy własnej, zarówno ruchomej, jak i nieruchomości. Wyróżniono darowiznę kondycjonalną oraz zwykłą. Pierwsza uzależniona była od spełnienia określonych warunków przez obdarowanego, a więc przyjmujący darowiznę stawał się właścicielem dopiero po spełnieniu wszystkich określonych warunków. Ponadto darowizna kondycjonalna mogła być odwołalna po uprzednim wezwaniu obdarowanego o dopełnienie warunków. Natomiast darowizna zwykła była nieodwołalna. Projekt zakładał określenie odrębnych warunków ważności darowizn rzeczy ruchomych i nieruchomości. W ostatnim paragrafie projektu przewidywano zamieszczenie przykładowych wzorów darowizn²⁷³. Postanowienia te miały być zamknięte w następujących pięciu paragrafach:

§ 1. Warunki potrzebne do ważności donacji rzeczy ruchomych.

§ 2. Warunki potrzebne do ważności donacji rzeczy nieruchomości.

§ 3. Obowiązek przyjmującego darowiznę do pełnienia tych wszystkich warunków, pod którym i miał sobie rzecz darowaną.

§ 4. Wolność donatariusza w przypadku niedopełnionych warunków przez przyjmującego darowiznę, albo odwołania zapisu donacji, albo też dopomnienia się o dopełnienie umówionych warunków.

§ 5. Forma zapisu donacji²⁷⁴.

Projekt ten, jak i pozostałe projekty z drugiej połowy XVIII w., nie wszedł w życie, a w wyniku zaborów na ziemiach polskich zaczęto stopniowo obowiązywać prawo państw zaborczych, które regulowało również darowiznę.

onej używać i wszelkie z niej odnosić korzyści, tak oraz ma niewątpliwe prawo rzecz swoją komu chce darować, czyli to oddając ją za życia swego, zaraz lub w pewnym od siebie oznaczonym czasie, czyli dopiero po śmierci swojej zostawując, a to bez żadnego ze strony swojej warunku, albo też z takim i warunkami, których właściciel wedle swego prawa własności sprawiedliwie żądać może, na które strona dar przyjmująca dobrowolnie i chętnie przystaje, a które niczyjego prawa nie gwałcą i w niczym ogólnemu dobru i porządkowi społeczności nie są szkodliwe [...]”; [za:] *ibidem*, s. 175–176.

²⁷³ *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór...*, s. 172; W. Szafrński, *Kodeks Stanisława Augusta...*, s. 248.

²⁷⁴ Podaję [za:] *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór...*, s. 172–173.

ROZDZIAŁ 2

Darowizna w dzielnicowym prawie polskim II RP

2.1. Stan prawny w zakresie umowy darowizny w II RP

Po utracie niepodległości na ziemiach polskich stopniowo zaczęło obowiązywać prawo państw zaborczych, aż do czasu dokonania unifikacji i kodyfikacji prawa. W przypadku darowizny prawo dzielnicowe utrzymywało się do czasu wejścia w życie polskiego kodeksu zobowiązań z 1933 r.²⁷⁵

Na ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości, jeżeli chodzi o prawo cywilne materialne, obowiązywało aż pięć systemów prawa: ustawodawstwo polsko-francuskie na ziemiach centralnych, ustawodawstwo rosyjskie na ziemiach wschodnich, prawo niemieckie na ziemiach zachodnich, wreszcie prawo austriackie i prawo węgierskie²⁷⁶, oparte w znacznej mierze na pewnych rozwiązaniach prawa rzymskiego, na ziemiach południowych. W ten sposób darowizna na ziemiach polskich, w okresie zaborów oraz w II RP, do czasu wprowadzenia w życie kodeksu zobowiązań z 1933 r. uregulowana była w poszczególnych kodeksach pozaborowych, tj. w Kodeksie Napoleona (*Code Napoleon, Code civil des Français*)²⁷⁷, Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego, kodeksie cywilnym

²⁷⁵ Kodeks zobowiązań został wprowadzony w życie na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. (Dz. U. RP Nr 82, poz. 598 i sprost. Dz. U. RP z 1934 r. Nr 54, poz. 492 ze zm. oraz Dz. U. RP Nr 82, poz. 599 i sprost. Dz. U. RP z 1934 r. Nr 54, poz. 492 ze zm.), z mocą obowiązującą od 1 lipca 1934 r.

²⁷⁶ W zaborze austriackim dodatkowo na terenach tzw. Spiszu i Orawy obowiązywało prawo węgierskie.

²⁷⁷ *Kodeks Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego. Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych. Wstępem opatrzył A. Mączyński*, Warszawa 2008, s. 17–132.

austriackim z 1811 r. (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*)²⁷⁸, kodeksie cywilnym niemieckim z 1896 r. (*Bürgerliches Gesetzbuch*)²⁷⁹ oraz w T. X, części 1 Zводу Praw Imperium Rosyjskiego z 1832 r. (*Swod zakonow Rossijskoj impierii*)²⁸⁰.

W odrodzonym państwie polskim pojawiły się różne koncepcje uporządkowania ustawodawstwa pozaborowego, od utrzymania mocy obowiązującej prawodawstw pozaborowych jako dzielnicowych praw polskich (odkładając nową polską kodyfikację na bliżej nieokreśloną przyszłość) po jego recepcję, ewentualnie w połączeniu z nowelizacją, co w prawie cywilnym wiązało się z przyjęciem ustawodawstwa polsko-francuskiego czy nawet szwajcarskiego kodeksu zobowiązań w wersji z 1911 r. Ostatecznie zdecydowano się na stworzenie nowego polskiego prawa poprzez jego unifikację i kodyfikację, to znaczy przez stopniowe zastępowanie praw pozaborowych polskimi aktami prawnymi. Oznaczało to przyjęcie drogi dłuższej, ale jednocześnie zapewniającej większą trwałość rozwiązań oraz lepsze ich dostosowanie do aktualnych wymogów i warunków życia. Dodatkowo postanowiono, że na okres przejściowy w większości należy utrzymać w mocy dotychczasowe systemy ustawodawcze oraz stopniowo zastępować je ujednoliconym i skodyfikowanym prawem polskim. Jednak ustawodawstwo pozaborowe miało odtąd obowiązywać nie jako prawo obce, ale jako dzielnicowe prawo polskie, z tym że uprawnione organy miały prawo dokonywać w nim uznanych za stosowne zmian²⁸¹. Prawo prywatne międzydzielnicowe dotyczy stosunków wewnątrz określonego państwa i w zasadzie normuje kolizje zachodzące między reżimami prawnymi poszczególnych obszarów. Miało ono charakter regulacji przejściowej, obowiązującej do czasu zakończenia procesu kodyfikacji prawa prywatnego w II RP, którego celem było stworzenie specyficznego łącznika w zakresie stosunków cywilnoprawnych między mieszkańcami obszarów pozaborowych²⁸².

²⁷⁸ *Kodeks cywilny austriacki z roku 1811 obowiązujący w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim* w tłumaczeniu prof. dra S. Wróblewskiego wraz z ustawami uzupełniającymi, zebrał i opracował mgr A. Radziszowski, Lwów 1933.

²⁷⁹ *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Z. Lisowski, Poznań 1933.

²⁸⁰ *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I Zводу Praw Rosyjskich*, przekładu nowego dokonali i opracowali Z. Rymowicz, W. Święcicki, t. 1, Warszawa 1932, t. 2, Warszawa 1933.

²⁸¹ L. Górnicki, *Prawo jako czynnik integracji państwa w latach II Rzeczypospolitej*, „Prawo” 2011, t. CCCXIII, AUW No. 3375, s. 117–119.

²⁸² Szerzej o prawie prywatnym międzydzielnicowym w II RP L. Górnicki, *Prawo prywatne międzydzielnicowe z 1926 r.*, [w:] *Okresy przejściowe: ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019, s. 163–191.

Warto podkreślić, że prawo stanowiło jeden z głównych czynników sprawczych integracji życia społecznego w odrodzonej Polsce, ale aby mogło spełnić swoją funkcję, musiało zostać ujednolicone na terytorium całego państwa. Unifikacja prawa była przy tym niezbędna z wielu powodów, z których kilka zdaje się mieć szczególne znaczenie. Były to: względy polityczne, ekonomiczne, zasady racjonalnej polityki i nowoczesnej techniki ustawodawczej oraz aspekty psychospołeczne²⁸³. Dodatkowym aspektem integracji, oprócz aspektu formalnego, było nadanie prawu takiej treści, aby mogło ono być narzędziem integracji wszystkich sił społecznych i politycznych w państwie²⁸⁴.

Wracając do ustaw pozaborowych, to w zakresie materialnego prawa cywilnego na ziemiach centralnych obowiązywał Kodeks Napoleona, który na ziemiach polskich pojawił się wraz z powstaniem Księstwa Warszawskiego. W art. 69 konstytucji Księstwa Warszawskiego przewidziano wprowadzenie Kodeksu Napoleona na ziemie polskie. Ostatecznie KN wszedł w życie na terenie Księstwa 1 maja 1808 r. na mocy dekretu królewskiego z 27 stycznia 1808 r. Po zwycięstwie Francji nad Austrią w 1809 r. na mocy traktatu pokojowego w Schönbrunn rozciągnięto moc obowiązującą KN na nowo utworzone cztery departamenty pogalicyjskie od 15 sierpnia 1810 r.²⁸⁵

W wyniku postanowień kongresu wiedeńskiego w 1815 r. i utworzeniu Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Poznańskiego oraz tzw. Rzeczypospolitej Krakowskiej (Wolne Miasto Kraków) losy KN na ziemiach polskich uległy zmianie.

W Rzeczypospolitej Krakowskiej wprawdzie przewidywano uchwalenie kodeksów „narodowych”²⁸⁶, ale tymczasowo pozostawiono w mocy ustawodawstwo francuskie. W 1846 r. Wolne Miasto Kraków wcielono do Austrii. W związku z tym w 1852 r. – z mocą obowiązującą od 1855 r. – wprowadzono w miejsce KN austriacki kodeks cywilny z 1811 r. (ABGB)²⁸⁷.

²⁸³ Szerzej L. Górnicki, *Prawo jako czynnik integracji państwa...*, s. 111 i n.

²⁸⁴ K. Grzybowski, *Rola prawa w likwidacji podziałów zaborczych oraz integracji państwa polskiego*, [w:] *Droga przez półwiecze. O Polsce lat 1918–1968*, Warszawa 1969, s. 76; L. Górnicki, *Prawo jako czynnik integracji państwa...*, s. 113.

²⁸⁵ K. Sójka-Zielińska, *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III: od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 132–133.

²⁸⁶ W. Uruszczak, *Prawo francuskie w Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846)*, [w:] *Szkice z dziejów ustroju i prawa poświęcone pamięci Ireny Malinowskiej-Kwiatkowskiej*, red. M. Kwiecień, M. Małecki, Kraków 1997, s. 93.

²⁸⁷ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 261; szerzej eadem, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 228 i n.

W Wielkim Księstwie Poznańskim oraz w powiatach prowincji Prus Zachodnich, należących do Księstwa Warszawskiego, po 1815 r. w miejsce KN ponownie przywrócono Landrecht Pruski (ALR)²⁸⁸.

W Królestwie Polskim konstytucja z 1815 r. milcząco utrzymała dotychczasowy stan prawny z czasów Księstwa Warszawskiego, w tym obowiązujące KN. Jednak podjęto prace nad rewizją tych przepisów KN, które wywoływały najwięcej sprzeciwów. W związku z tym wydano w 1818 r. nowe prawo hipoteczne, które weszło w życie pod nazwą „prawo o ustaleniu własności dóbr nieruchomości o przywilejach i hipotekach”. Zastępowało ono tytuł XVIII księgi III KN²⁸⁹.

W 1820 r. powołano Deputację, która miała zajmować się dokonaniem najpilniejszych zmian KN zgodnie z potrzebami kraju. Korzystając z uwag sądów miejscowych, judykatury i piśmiennictwa prawniczego francuskiego oraz dokonując analizy porównawczej przepisów Landrehtu Pruskiego i ABGB, przygotowano projekt I księgi kodeksu, jako Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego (KCKP)²⁹⁰.

KCKP²⁹¹ uchwalony został przez sejm 1 czerwca 1825 r., zgodnie z uchwalonym 1 czerwca 1825 r. prawem przechodnim, wszedł w życie (wraz z uchwalonym 13 czerwca 1825 r. prawem o przywilejach i hipotekach) 1 stycznia 1826 r., uchylając przepisy tytułu wstępnego (art. 1–6 KN), całą księgę I (art. 7–515) oraz tytuł V (art. 1387–1581) i XVIII księgi III KN, jak i oddział I działu V (art. 72–110) ustawy hipotecznej z 1818 r.²⁹² W związku z tym, że przepisy dotyczące darowizny nie zostały uchylone, wejście w życie KCKP, poza wpływem na stosunki majątkowe małżonków, w przypadku darowizny nie wywierało zbyt wielu bezpośrednich skutków prawnych²⁹³.

²⁸⁸ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa...*, s. 250.

²⁸⁹ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 222.

²⁹⁰ *Ibidem*, s. 222.

²⁹¹ Zob. K. Sójka-Zielińska, *Prawo cywilne...*, s. 493 i n.

²⁹² KCKP składał się z 521 artykułów, z czego kilkadziesiąt dotyczyło księgi III KN. Pozostałe wchodziły w skład księgi I podzielonej na 11 tytułów. Zmiany w stosunku do KN dotyczyły m.in. zakresu używania praw cywilnych w stosunku do cudzoziemców i Żydów, zniesienia instytucji śmierci cywilnej, aktów stanu cywilnego, prawa małżeńskiego osobowego, prawa małżeńskiego majątkowego, stosunków prawnych między rodzicami i dziećmi, opieki i przysposobienia, praw spadkowych małżonka (m.in. przyznanie małżonkowi prawa do spadku w zbiegu z krewnymi); szerzej *ibidem*, s. 493–516.

²⁹³ Wpływ na przepisy dotyczące darowizny wywierały m.in. art. 10 KCKP, art. 231 KCKP, art. 301 KCKP oraz zniesienie śmierci cywilnej.

Kodeks zobowiązań (k.z.) uchylił część przepisów dotyczących darowizny w KN. Na podstawie art. XIV § 1 przepisów wprowadzających k.z. uchylono art. 894 oraz art. 931–966 i art. 981–984, z wyjątkiem art. 935, 937, 938, 942 i 943 KN, które dotyczyły przyjęcia darowizn przez małoletnich, bezwłasnowolnych i osoby prawne. Co istotne, nie zostały uchylone przepisy dotyczące darowizny między małżonkami.

Na terenach Galicji, która w wyniku I rozbioru Rzeczypospolitej znalazła się pod zaborem austriackim, władze austriackie postanowiły tymczasowo pozostawić w mocy dawne prawo polskie. W zarządzeniu z 20 października 1772 r. wydanym przez gubernatora Pergena polecono sędziom sprawować urząd według dawnego prawa polskiego, co potwierdził patent z 2 grudnia 1775 r. stanowiący, że prawo polskie ma obowiązywać w Galicji do momentu ukończenia kodyfikacja prawa w Austrii²⁹⁴.

ABGB, nazwany w pierwszym polskim przekładzie „Księgą ustaw cywilnych wszystkim niemiecko-dziedzicznym krajom monarchii austriackiej powszechną”, wszedł w życie w Galicji od 1 stycznia 1812 r.²⁹⁵

W 1852 r. ogłoszono wprowadzenie od 1855 r. ABGB również na terenach Wielkiego Księstwa Krakowskiego (dawnego Wolnego Miasta Krakowa, wcielnego do Austrii w 1846 r.)²⁹⁶.

W zakresie darowizny regulacje ABGB obowiązywały na ziemiach polskich do czasu wejścia w życie przepisów wprowadzających k.z., które uchyliły §§ 938–955 ABGB, z wyjątkiem §§ 950, 951, 952 ABGB. Pozostawiły za to w mocy §§ 1218–1254 ABGB, a więc przepisy związane z kontraktami małżeńskimi²⁹⁷.

Na ziemiach polskich, które znalazły się w zaborze pruskim, dawne prawo polskie utrzymano jako prawo prowincjonalne. Jednak nie wszędzie obowią-

²⁹⁴ S. Grodziski, *Kodeks Cywilny Austriacki...*, s. 749.

²⁹⁵ Jednak dawne prawo polskie miało w Galicji nadal pewne zastosowanie, co wynikało z przyjętej w art. V patentu publikacyjnego zasady, że kodeks nie będzie oddziaływał na czynności prawne podjęte przed jego wejściem w życie oraz na prawa już nabyte według ustaw dawniejszych oraz – mimo zasady wyłącznego obowiązywania ABGB w materiałach cywilnoprawnych – utrzymywania się w pewnym zakresie prawa miejscowego. Działo się tak w kwestiach nieuregulowanych w ABGB oraz w przyjętych zwyczajach miejscowych. Jako przykład może służyć utrzymanie pozostałości polskiego prawa hipotecznego albo dawnego polskiego zwyczaju wwiązania (intromisji) przy przejściu własności dóbr nieruchomości. Dawne prawo polskie, stosowane posiłkowo przez polskich sędziów, utrzymało się w praktyce sądowej do połowy XIX w.; zob. *ibidem*, s. 752.

²⁹⁶ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 96.

²⁹⁷ L. Domański, *Instytucje...*, s. 136–137.

zywało ono w pełnym zakresie. W Prusach Zachodnich dawne prawo polskie uchylono od razu, tj. w 1772 r., wprowadzając na jego miejsce wschodniopruski Landrecht z 1721 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami²⁹⁸.

W przypadku ziem polskich zajętych przez Prusy w wyniku II i III rozbioru prawo polskie początkowo zostało utrzymane. Jednak edyktem z dnia 28 marca 1794 r. wprowadzono w Prusach Południowych Powszechne Prawo Krajowe (ALR), tzw. Landrecht Pruski, z mocą obowiązującą od 1 czerwca 1794 r. Zgodnie z praktyką pruską początkowo przyznano mu moc subsydiarną, utrzymując w mocy istniejące do tego czasu prawa, konstytucje i zwyczaje polskie, na podstawie których rozstrzygane miały być wszelkie sprawy aż do chwili ułożenia zbioru praw prowincjonalnych. W międzyczasie obowiązywać miały prawa zawarte w Zbiorze praw Antoniego Trębickiego (1789). Natomiast wszystkie zdarzenia prawne sprzed wprowadzenia ALR miały być rozstrzygane na podstawie dotychczas obowiązujących praw z subsydiarnym zastosowaniem prawa rzymskiego, a w miastach prawa magdeburskiego. Jednocześnie zakładano skodyfikowanie prawa prowincjonalnego, ale udało się tego dokonać jedynie w Prusach Wschodnich, jako *Ostpreussisches Provinzialrecht*, które opublikowano w dwóch częściach w 1801 i 1802 r. Na terenach Prus Południowych zrezygnowano z kodyfikacji całości prawa Prus Południowych, wprowadzając tam równocześnie ALR w roku 1797²⁹⁹.

W wyniku utworzenia na ziemiach zaboru pruskiego Księstwa Warszawskiego i wprowadzenia tam Kodeksu Napoleona wszystkie prawa wcześniej uległy uchyleniu. Jednak po ponownym włączeniu tych obszarów do Prus (1815 r.) ALR uzyskało moc wyłącznie obowiązującą³⁰⁰.

²⁹⁸ Dawne prawo polskie obowiązujące na tych terenach przed 1772 r. stosować miano tylko do wszystkich zdarzeń, które miały miejsce przed datą zajęcia tych ziem. Natomiast w przypadku byłych województw chełmińskiego, malborskiego i pomorskiego instrukcją z 1773 r. utrzymano postanowienia Korektury Pruskiej z 1590 r. tylko w zakresie spadkobrania szlachty. Z kolei w Gdańsku i Toruniu, czyli miastach przyłączonych do prowincji Prus Zachodnich w II rozbiorze, zachowano obowiązujące tam dotychczas prawo jako prawo statutowe, z subsydiarnym zastosowaniem prawa prowincjonalnego; zob. J. Wąsicki, *Zabór Pruski 1772–1806*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III...*, s. 30.

²⁹⁹ Jednak utrzymano moc polskich praw i zwyczajów w zakresie: spadkobrania beztestamentowego, dożywocia między małżonkami (z pewnymi zmianami), stosunków poddańczych i miejskich oraz dziesięcin i danin na rzecz Kościoła, J. Wąsicki, *Zabór Pruski...*, s. 30–31.

³⁰⁰ *Ibidem*, s. 31; na temat wprowadzania prawa pruskiego na ziemiach polskich zob. też: Z. Radwański, J. Wąsicki, *Wprowadzenie pruskiego prawa krajowego na ziemiach polskich*, CPH, t. VI, 1954, nr 1, s. 196; J. Wąsicki, *Wpływ zaboru ziem polskich na reformy ustrojowe w Prusach do roku 1806*, ŚŚ 1971, Seria nowa XX; *idem*, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południo-*

Kodeks cywilny niemiecki (BGB) wszedł w życie 1 stycznia 1900 r. W ten sposób obowiązywał również na ziemiach polskich zaboru pruskiego.

Na ziemiach polskich byłego zaboru pruskiego przepisy dotyczące darowizny zawarte w §§ 516–534 BGB obowiązywały do czasu ich uchylenia na podstawie art. XXVII § 3 przepisów wprowadzających k.z.³⁰¹

Na ziemiach wschodnich zaboru rosyjskiego, czyli tzw. Kresach Wschodnich³⁰², zarówno w okresie zaborów³⁰³, jak i w dwudziestoleciu międzywojennym³⁰⁴ obowiązywał rosyjski Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r. – *Swod zakonow Rossijskoj impierii* (T. X, cz. 1)³⁰⁵. Przepisy o darowiznie zostały uregulowane w art. 967–993 T. X, cz. 1, które zezwalały na darowiznę tylko majątku nieruchomego i nabytego, a w przypadku majątku rodowego tylko na rzecz najbliższych spadkobierców.

Przepisy wprowadzające k.z., na zasadzie art. XXXV § 1 lit. b³⁰⁶, z wymienionych przepisów dotyczących darowizny uchyliły art. 973–977 T. X, cz. 1, pozostawiając w mocy pozostałe. Jednak już w okresie zaborowym część artykułów została uchylona, tj. art. 968, 971, 972 T. X, cz. 1³⁰⁷.

we 1793–1806, Poznań 1957; *idem*, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie 1795–1806*, Poznań 1963; K. Orzechowski, *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III...*, s. 621–645; K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 62–79.

³⁰¹ § 3 art. XXVII: „Uchyła się księgę drugą kodeksu cywilnego niemieckiego, czyli §§ 241–853, z wyjątkiem § 313, 411, 456–458, 741–758, 794 ust. 1, 797 zdanie drugie, 799, 800, 809–811, 828, 839 i 841, które nadal pozostają w mocy”.

³⁰² Wschodnie ziemie Rzeczypospolitej, przyłączone do Cesarstwa Rosyjskiego podczas kolejnych rozbiorów państwa polskiego, zwane w terminologii urzędowej „guberniami zachodnimi”, czyli ziemie litewsko-białoruskie i Ukraina; szerzej Z. Stankiewicz, *Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772–1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III...*, s. 849–851.

³⁰³ Na ziemiach wschodnich Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego obowiązywał od roku 1840; zob. K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 224; Z. Stankiewicz, *Sytuacja prawna Polaków...*, s. 838.

³⁰⁴ W okresie II RP ustawodawstwo rosyjskie obowiązywało na mocy ustawy z dnia 4 lutego 1921 r. (Dz. U. Nr 16, poz. 93) i ustawy z dnia 6 kwietnia 1922 r. (Dz. U. Nr 26, poz. 213) oraz rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 marca 1927 r. (Dz. U. Nr 31, poz. 258) w województwach: wołyńskim, poleskim, nowogródzkim, wileńskim oraz w powiatach białostockim, bielskim, sokolskim, grodzieńskim i wołkowyskim województwa białostockiego.

³⁰⁵ Zob. *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*; K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 222 i n.

³⁰⁶ Art. XXXV. § 1. „W tomie X cz. 1 Zwodu Praw uchyła się w szczególności: b) z księgi trzeciej art. 973–977, uw. 2 do 1259, 1379, 1380, 1384, 1385, 1389, 1425–1428, 1464–1467, 1511, 1513–1521”.

³⁰⁷ L. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań. Część szczególna*, Warszawa 1938, s. 136–138.

2.2. Darowizna w Kodeksie Napoleona i w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego

2.2.1. Uwagi ogólne

W XIV i XV w. we Francji miały miejsce próby unifikacji prawa prywatnego. Przełomowym momentem było wydanie tzw. Wielkich Ordonansów kanclerza H.-F. D'Aguesseau z XVIII w., zwanych też „kodeksem Ludwika XV”. Opracowane zostały trzy ustawy: Ordonans o darowiznach (1731), Ordonans o testamentach (1735) oraz Ordonans o substytucjach fideikomisarnych (1747). Co istotne, postanowienia ordonansów niemal w całości, poza ostatnim, zostały włączone do Kodeksu Napoleona³⁰⁸. W okresie Rewolucji nastąpiły dalsze prace nad skodyfikowaniem prawa cywilnego. Jednak przełom w pracach nad kodyfikacją cywilną przyniosła dopiero epoka Napoleona, który w 1800 r. powołał czteroosobową komisję złożoną ze starych praktyków prawników *ancien regime'u*, która po kilku miesiącach przygotowała projekt poddawany kolejnymi częściami pod dyskusję w Radzie Stanu. Ostateczna wersja projektu została zredagowana w 36 ustawach, które ustawą z 30 ventôse'a roku XII (21 marca 1804 r.) zebrane zostały w jednolity zbiór, który otrzymał nazwę Kodeksu cywilnego Francuzów (*Code civil des Français*)³⁰⁹.

Kodeks cywilny Francuzów³¹⁰ w 1807 r. otrzymał nazwę Kodeksu Napoleona (KN) i pod tą nazwą obowiązywał również na ziemiach polskich, podczas gdy we Francji nazwa kodeksu ulegała kilkakrotnym zmianom, by ostatecznie utrzymać brzmienie pierwotne, tj. *Code civil*³¹¹.

Kodeks Napoleona składał się z 2281 artykułów ułożonych w trzech księgach: I – *O osobach*, II – *O majątkach i różnych rodzajach własności*, III – *O różnych sposobach nabywania własności*. W księdze I znalazły się m.in. przepisy o nabywaniu i utracie praw cywilnych, prawo małżeńskie osobowe, przepisy o władzy ojcowskiej, adopcji, opiece i kurateli. W księdze II znalazły się przepisy o własności, użytkowaniu i służebnościach. Księga III zawierała

³⁰⁸ Zob. M.C. Aubry, M.C. Rau, *Cours de droit civil français*, 6a ediz., 1922, vol. VI; G. Baudry-Lacantinerie, M. Colin, *Des donations entre vifs et des testaments*, voll. 2, 3a ediz., Paris, 1905; A. Trasbot, Y. Loussouarn, *Donations et testaments*, Paris 1957 in *Traité pratique de droit civil français* par Planiol-Ripert.

³⁰⁹ Szerzej K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 175–191.

³¹⁰ Zob. *ibidem*, s. 192–276; *eadem*, *Kodeks Napoleona...*

³¹¹ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 219.

zobowiązania, prawo spadkowe, prawo majątkowe małżeńskie. Systematyka kodeksowa, formalnie nawiązująca do trójpodziału instytucji justyniańskich, odnosiła się do trzech wolności: osoby, własności prywatnej i zawierania umów. Centralnym pojęciem kodeksu była instytucja własności. KN uznawany jest za klasyczną kodyfikację liberalnego prawa cywilnego. W swych założeniach ogólnych oparty został na prawnonaturalnych zasadach indywidualizmu i liberalizmu, a więc na wolności, nieograniczonej własności prywatnej i swobody umów. Miał więc charakter antyfeudalny. Natomiast w rozwiązaniach szczegółowych KN nawiązywał do dawnego prawa francuskiego, stanowiąc harmonijne połączenie norm zaczerpniętych z prawa zwyczajowego Francji północnej, prawa rzymskiego krajów prawa pisanego i prawa okresu Rewolucji (*droit intermédiaire*). Ponadto uważany był w czasach powstania za arcydzieło sztuki legislacyjnej. Napisany został językiem prostym i jasnym³¹², unikał z jednej strony kazuistyki, z drugiej zbyt abstrakcyjnych i teoretycznych konstrukcji³¹³.

KN ze wszystkich kodeksów pozaborowych regulował darowiznę w najbardziej skomplikowany i szczegółowy sposób. Przepisy o darowiznie obowiązywały w ścisłym związku z przepisami prawa spadkowego, przy czym przepisy o darowiznie między żywymi i o testamentach wyłożone były w jednym tytule, tj. tytule II (*O darowiznach między żywymi i testamentach*) księgi III (*O różnych sposobach nabywania własności*)³¹⁴. Pozostałe przepisy o darowiznie, w tym przepisy dotyczące darowizny między małżonkami, uregulowane były łącznie z przepisami o działach spadkowych³¹⁵.

³¹² Świadczyć o tym mogą słowa Stendhala, który w liście do Balzaca napisał, że podczas pisania *Pustelni parmeńskiej* lubi zaczynać pracę od przeczytania kilku fraz KN *pour prendre le ton...*, [za:] K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 193.

³¹³ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 219–220.

³¹⁴ Zawierał on przepisy ogólne o darowiznach i testamentach (art. 893–900), przepisy o zdolności do rozporządzenia lub do otrzymania przez darowiznę między żywymi lub przez testament (art. 901–912), o części rozrządzałnej majątku i o zmniejszeniu darowizn i zapisów (art. 913–930) oraz szczególne przepisy o darowiznach między żywymi (art. 931–966).

³¹⁵ Były to przepisy o powrotach do masy spadkowej darowizn między żywymi i zapisów testamentowych (art. 843–869), przepisy o rozporządzeniach dozwolonych na korzyść wnuków darującego lub testatora, albo na ojca, matkę lub innych wstępnych między zstępными uczynionych (art. 1075–1080), o darowiznach uczynionych w umowie przedślubnej małżonkom i dzieciom, z małżeństwa urodzić się mogący (art. 1081–1090), o rozporządzeniach między małżonkami, bądź przez umowę przedślubną, bądź w czasie małżeństwa (art. 1091–1100).

2.2.2. Pojęcie darowizny

Według KN swoim majątkiem można było rozporządzać albo pod tytułem obciążliwym, albo za pomocą pozbycia się go pod tytułem darmym. Pozbycie się pod tytułem obciążliwym miało miejsce wtedy, gdy każda ze stron umowy zobowiązywała się dać coś drugiej lub coś dla niej uczynić. Natomiast pozbycie się pod tytułem darmym miało miejsce wtedy, gdy jedna ze stron dostarczała drugiej jakąś rzecz, nie otrzymując w zamian żadnego wynagrodzenia³¹⁶.

Kodeks Napoleona dopuszczał tylko dwa sposoby rozporządzania swoim majątkiem pod tytułem darmym: za pomocą darowizny między żyjącymi albo testamentu (art. 893 KN). Jednak w rzeczywistości można było tego dokonać na trzy sposoby, ponieważ wyróżniano dwa rodzaje darowizny, tj. darowiznę majątku teraźniejszego i darowiznę majątku przyszłego, która dozwolona była tylko wtedy, gdy czyniona była na korzyść małżeństwa lub między małżonkami. W dawnym prawie francuskim istniały jeszcze inne formy darowizny, które zniknęły, tj. kodycył i darowizna na wypadek śmierci³¹⁷.

W ślad za tym wyróżniano dwa sposoby posługiwania się szczodrobliwoszciami pod tytułem darmym, tj. szczodrobliwosći bezpośrednie, polegające na rozporządzeniu majątkiem przez rozporządzającego wprost na obdarzonego, oraz szczodrobliwosći przez pośrednika, inaczej szczodrobliwosći z ciężarem (*liberalité avec charge*), gdzie wprowadzie obdarowany lub legatariusz był osobą, której przyznano prawo własności majątku, ale był on obowiązany do oddania dochodów, które pobierał z podarowanych majątków osobom trzecim w umówionych terminach i pod warunkami określonymi przez rozporządzającego, a więc tak naprawdę przymiot obdarowanego należało przyznać osobie trzeciej.

Najważniejsze wewnętrzne elementy darowizny to: zubożenie darującego, bezpłatność, niezwłoczność i nieodwołalność. Natomiast jej zewnętrzne ce-

³¹⁶ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego, obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1885, s. 373.

³¹⁷ Darowizna na wypadek śmierci w dawnym prawie francuskim była szczodrobliwoscią dokonywaną przez umowę, podobnie jak darowizna między żyjącymi, jednak jej skutki były prawie te same, co testamentu. Cechami charakterystycznymi zbliżonymi do testamentu były: warunek przeżycia obdarowanego i odwołalność darowizny. W związku z tym ostatecznie została zniesiona na mocy ordonansu z 1731 r. W KN zbliżone do dawnej darowizny na wypadek śmierci były darowizna majątku przyszłego i darowizna między małżonkami; zob. M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego (o darowiznach i testamentach)*, z francuskiego przełożył i przypisami opatrzył A. Słomiński, Warszawa 1922, s. 11–13.

chy to uroczysta forma sporządzania aktu darowizny oraz szczególne i wyraźne jej przyjęcie przez obdarowanego³¹⁸.

Samo pojęcie darowizny zostało zdefiniowane w art. 894 KN³¹⁹, zgodnie z którym była to umowa stanowiąca, że darczyńca pozbywał się niezwłocznie³²⁰ i nieodwołalnie własności rzeczy darowanej na korzyść obdarowanego, który ją przyjmował. Wprawdzie w artykule tym nie posługiwano się pojęciem „umowa”, lecz „akt”, jednak w doktrynie nie było wątpliwości, że darowizna, będąc umową jednostronną, stanowiła czynność prawną dwustronną, czyli umowę, ponieważ do jej skutecznego zawarcia konieczna była zgoda obu stron – darczyńcy i obdarowanego³²¹.

Pojęcie darowizny zawarte w KN z biegiem czasu ewoluowało. Wynikało to ze zmian społeczno-gospodarczych, które wpływały na kształtowanie się pojęcia darowizny. Początkowo pojęcie darowizny rozwijało się w postaci pytania, czy danie rzeczy dla uczynienia zadość obowiązкови moralnemu stanowiła akt pod tytułem obciążliwym, czy była darowizną podlegającą ograniczeniom przewidzianym dla darowizn. W doktrynie i orzecznictwie przy rozstrzyganiu tego pytania główną rolę odgrywały: pojęcie „przyczyny” oraz wykładnia art. 1131 KN, zgodnie z którym zobowiązanie bez przyczyny nie mogło mieć żadnego skutku.

Według pierwotnie panującej teorii za umowę obciążliwą uznawano umowę, w której przyczynę zobowiązania jednej strony stanowiło świadczenie drugiej strony, mające wartość pieniężną. Natomiast przyrzeczenie stanowiło darowiznę, gdy przyrzekający nie otrzymywał w zamian żadnego świadczenia. Poglądy takie można znaleźć u znanych uczonych francuskich, takich jak

³¹⁸ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 2–3.

³¹⁹ Art. 894 KN: „Darowizna między żyjącymi jest to aktem, przez który darujący pozbywa się rzeczywiście i nieodwołalnie rzeczy darowanej, na korzyść obdarowanego, który to przyjmuje”.

³²⁰ D. Wiśniewska-Józwiak zwróciła uwagę, że A. Okolski posługiwał się terminem „obecnie” i wskazywał, że „wyzbycie się obecnie oznacza bezpośrednie wyzbycie się przedmiotu darowizny” (*idem*, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 372–373, 391). Natomiast J.J. Delsol posługiwał się terminem „bezwzględnie” (*idem*, *Zasady Kodeksu Napoleona w związku z nauką i jursprudencją*, t. II, Warszawa 1874, s. 163, 166–167. Z kolei M. Planiol (*idem*, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 3); A. Neyman (*idem*, *O darowiznach. Normy prawa cywilnego (Kod. Napoleona i Kod. Cywilny Król. Polskiego). Normy i przepisy podatkowe. Wzory aktów*, zestawiał i opracował A. Neyman, Warszawa 1932, s. 12) i A. Neumark-Bądkowski (*idem*, *Darowizna według Kodeksu Zobowiązań*, NKZ 1935, nr 33–34, s. 77) stosowali termin „niezwłocznie”; zob. D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny na rzecz małżonków w świetle regulacji prawnej obowiązującej w Królestwie Polskim*, CPH 2011, t. LXIII, z. 1, s. 47–48.

³²¹ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 373; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 3; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 47–48.

V.-N. Marcadé i J.-B. Brissaud, według których przyczyna polegała zawsze na wzajemnym interesie stron albo też na dobroczynności jednej z nich, gdzie przy aktach pod tytułem obciążliwym przyczynę stanowi uzyskanie równoważnika, który ma uzyskać druga strona.

Z kolei w przypadku darowizny trudno mówić o przyczynie, ponieważ uczynienie darowizny wynika z motywów o charakterze moralnym. Brissaud krytykował orzecznictwo francuskie, które za ważną przyczynę zaciągnięcia zobowiązania uważało poczucie honoru lub delikatności. Podobne stanowisko zajął F. Laurent, który wbrew orzecznictwu nie uznawał zobowiązania naturalnego za przyczynę dla zobowiązania cywilnego. Uważał on, że dla umowy pod tytułem obciążliwym potrzebny jest interes, który można oszacować. Zaciągający zobowiązanie powinien mieć interes pieniężny, w przeciwnym wypadku zobowiązanie takie będzie miało charakter darowizny. Z kolei J. Domat dzielił umowy na takie, w których każda ze stron otrzymuje od drugiej strony równoważnik natury majątkowej, i na takie, w których takiego równoważnika nie otrzymuje. Wtedy mamy do czynienia ze świadczeniem dokonany dla uczynienia zadość obowiązki moralnemu, które stanowi darowiznę i podlega jej ograniczeniom³²².

Natomiast J.-E.-M. Portalis, w trakcie dyskusji nad KN, opowiadał się za tym, że bez przyczyny nie ma zobowiązania. W umowach pod tytułem obciążliwym za przyczynę uznawał interes, czyli korzyść, jaką przyniesie zawarcie takiej umowy, natomiast przy umowach dobroczynnych przyczyną była według niego dobroczynność. Pogląd ten pociągał za sobą daleko idące konsekwencje, ponieważ dawał on podstawy do tego, aby traktować umowy niejednokrotnie wbrew intencji stron. I tak w przypadku zaciągnięcia zobowiązania w celu wykonania obowiązku moralnego zaciągający zobowiązanie nic nie otrzymywał od drugiej strony. Stosując tu ogólną zasadę wynikającą z art. 1134 i 1135 KN, stanowiącą, że o charakterze umów decyduje intencja stron, nie należałoby takiej umowy uznawać za darowiznę, ponieważ zaciągający zobowiązanie nie miał w tym przypadku intencji okazania szczodrości wobec swego kontrahenta, a jedynie poczuwał się do obowiązku uczynienia danego świadczenia. Zatem biorąc pod uwagę intencję stron, umowa taka nie stanowiła darowizny. Jednak jeśli umowa taka była uznawana za darowiznę, mimo intencji stron, to

³²² M. Lewy, *Darowizna*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego (Prawo prywatne materialne. Prawo prywatne handlowe)*, red. H. Konic, Warszawa 1931, s. 203–204.

można było tak czynić tylko na podstawie bezwzględnie obowiązującego naku prawnego. Za taki przepis bezwzględnie obowiązujący uznawano art. 1131 KN, który interpretowano w ten sposób, że przyczyną był równoważnik majątkowy lub chęć uczynienia darowizny. Zatem zobowiązanie zaciągnięte bez równoważnika majątkowego traktowane było jako darowizna. W tym przypadku art. 1131 KN stanowił ograniczenie swobody umów, gdyż bez względu na wolę stron zobowiązanie zaciągnięte bez równoważnika majątkowego uważane było za darowiznę³²³.

Za takim poglądem przemawiał układ KN, gdzie przepisy o darowiźnie umieszczono w oddzielnym tytule II *O darowiznach między żyjącymi*, a umowom i zobowiązaniom poświęcono tytuł III *O kontraktach, czyli zobowiązaniach umownych w ogólności*, w którym art. 1108–1131 dotyczyły „przyczyny”, zaś w tytule II takich przepisów nie zamieszczono. W związku z tym w doktrynie francuskiej (m.in. Marcadé, Brissaud) utrwalił się pogląd, zgodnie z którym darowiznę uznawano za umowę bez przyczyny, ponieważ tym, co głównie odróżniało ją od innych umów, było to, że darowizna jest aktem bez równoważnika pieniężnego.

Przepisy o darowiźnie w KN zostały tak skonstruowane nieprzypadkowo, ponieważ ich celem było ograniczenie świadczeń darmych, tj. przesunięć wartości majątku jednej osoby do majątku drugiej osoby bez otrzymania równoważnika majątkowego, które to świadczenia nie były następstwem transakcji gospodarczej, mającej na celu zysk. Koncepcja ograniczenia świadczeń darmych widoczna była już na etapie prac przygotowawczych nad KN, z których wynikała ogólna tendencja do ochrony majątku w rodzinie, co według twórców tej teorii miało być w interesie społeczeństwa i państwa³²⁴. Wiązało się to niewątpliwie z ogólnym podejściem KN do kwestii własności oraz roli rodziny w społeczeństwie francuskim³²⁵.

Rodzina bowiem była według twórców KN pierwszą składową częścią społeczeństwa, najbardziej naturalną i konieczną ze wszystkich, stanowiącą podstawą dla innych grup społecznych. Państwo utożsamiane było z narodem,

³²³ *Ibidem*, s. 204–205.

³²⁴ Oto kilka wypowiedzi z posiedzeń Rady Stanu: „Zachowanie majątku w tych samych rodzinach jest...bardzo pożądane w republice”, „Państwo jest zainteresowane w zachowaniu rodzin i nie może pozwolić, aby prawo własności stało się dla obywatela prawem rujnowania swej rodziny” (Belier); „Stałe pozostawienie nieruchomości w tych samych rodzinach, utrwala rodziny, a zatem leży w interesie społeczeństwa” (Napoleon Bonaparte); zob. *ibidem*, s. 205.

³²⁵ *Ibidem*, s. 204–205.

a ten był zbiorowiskiem rodzin. W związku z tym państwo było bezpośrednio zainteresowane dobrą organizacją rodziny i wskutek tego jej trwałością i stałością³²⁶. W ten sposób KN nawiązywał do Ordonansu z 1731 r., którego przepisy wywodziły się z dawnego zwyczajowego prawa francuskiego, a w szczególności z *Coutumes de Paris*³²⁷.

W wyniku zmian społeczno-gospodarczych przedstawione pojęcie darowizny uległo zmianie. W związku z tym pojęcia prawne, w tym pojęcie darowizny, poddane zostały ewolucji. Następowало to poszczególnymi drogami.

2.2.2.1. Nowacja zobowiązania naturalnego

W pierwszej kolejności zmianie uległ art. 1235 KN, w myśl którego zobowiązanie naturalne mogło być przedmiotem zapłaty. Zmiana dotyczyła nawiązania do poglądu z okresu przedkodeksowego, gdzie zobowiązania naturalne mogło być przedmiotem zapłaty dokonanej nie gotówką, lecz przez zaciągnięcie nowego zobowiązania w miejsce zobowiązania naturalnego, czyli mogło być przedmiotem nowacji (odnowienia), która stwarza zobowiązanie cywilne. W takiej sytuacji następowało uwolnienie się od długu naturalnego, czyli występował równoważnik mający wartość majątkową, stanowiąc „przyczynę” dla zaciągnięcia zobowiązania, będącego aktem pod tytułem obciążliwym, a nie darowizną. Zatem zaciągnięcie zobowiązania dla zapłaty długu naturalnego stanowiło transakcję pod tytułem obciążliwym i nie podlegało ograniczeniom przewidzianym dla darowizn, co potwierdzało orzecznictwo francuskie³²⁸.

2.2.2.2. Rozszerzenie pojęcia zobowiązań naturalnych na obowiązki moralne

Ewolucja pojęcia darowizny związana była również z rozwinieniem pojęcia zobowiązań naturalnych, które znacznie rozszerzyło swój zakres w XIX w., co widoczne jest w doktrynie i orzecznictwie tego okresu. Wcześniej za zobowiązanie naturalne uważano zobowiązanie zaciągnięte przez osoby niezdolne

³²⁶ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 212.

³²⁷ A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 76.

³²⁸ Np. orzeczenie Trybunału w Chateau-Chinon (Sirey 45, II. 600) z dnia 18 maja 1899 r., w wyroku zatwierdzonym przez Izbę Apelacyjną w Bourges w dn. 3 sierpnia 1844 r., że „zobowiązanie naturalne stanowi prawną i wystarczającą przyczynę zobowiązania cywilnego, ponieważ jest nią dla zapłaty i dla nowacji”. Podobnie wyrok Trybunału w Aix z dn. 9 lutego 1875 r.: „zobowiązania naturalne mogą stanowić przyczynę zobowiązania, stwarzającego skutki cywilne”, zatwierdzony, z przejęciem motywów, przez Izbę Apelacyjną w Aix dn. 21 czerwca 1875 r. (Daloz 77, II, 125); [za:] M. Lewy, *Darowizna...*, s. 206.

według prawa do działania, np. zobowiązania mężatki bez asystencji męża. Zmiana zakresu pojęcia zobowiązania naturalnego polegała na tym, że zachodzić ono mogło we wszystkich wypadkach, gdy istniał obowiązek moralny. Za zobowiązania naturalne uważano obowiązki moralne, jak np. obowiązki nakazane przez sumienie, przepisy honoru i delikatności, przez związki krwi, uczucia synowskie, wierność należną danemu słowu, uczucia wdzięczności i dobroczynności³²⁹.

2.2.2.3. Obowiązek moralny jako „przyczyna”

W wyniku takiego poglądu doktryny (np. M.L.Larombiere, J.Ch.F. Demolombe) i orzecznictwa obowiązek moralny uznawany był za „przyczynę” wystarczającą dla zobowiązania cywilnego. Pogląd ten nie opierał się na przepisach KN, w którym pojęcie zobowiązania naturalnego nie zostało określone. Orzecznictwo uznawało za moment decydujący istnienie obowiązku moralnego, a nie kwalifikację tego obowiązku jako zobowiązania naturalnego. W następstwie zobowiązanie zaciągnięte dla uczynienia zadość obowiązkowi moralnemu uznawano nie za darowiznę, lecz za akt pod tytułem obciążliwym, który nie podlegał ograniczeniom przewidzianym dla darowizn³³⁰.

2.2.2.4. Składki na cele publiczne

W dalszym rozwoju praktyki sądowej zaczęto uznawać składki na cele publiczne za umowy pod tytułem obciążliwym. Wprawdzie czyniący składkę nie otrzymywał równoważnika majątkowego, jednak w orzecznictwie przyjęto pogląd, że dla czyniącego składkę tym równoważnikiem jest jego subiektywne uczucie zadowolenia moralnego³³¹.

³²⁹ *Ibidem*, s. 206–207.

³³⁰ Sąd w Douai orzeczeniem z dnia 6 maja 1825 r., w sprawie dotyczącej ustanowienia przez kogoś dla znajdującej się w nędzy siostry swej żony renty dożywotniej, którą później odmówił płacić, powołując się na to, że przyrzeczenie stanowiło darowiznę, a nie było zachowanej formy notarialnej przewidzianej dla darowizn, postanowił, że przepisy o darowiznie nie były konieczne, ponieważ przyczyną aktu było zobowiązanie oparte na prawach moralnych delikatności i honoru; zob. *ibidem*, s. 207–208.

³³¹ Za przykład może służyć sprawa rozpatrywana przez Izbę Kasacyjną w dniu 7 kwietnia 1829 r. (Sirey 29.I.131) Dotyczyła ona podpisania przez pewnego mieszkańca gminy zobowiązania ofiarowania 3 000 franków na subskrypcję na budowę kościoła, przed udzieleniem przez władze państwowe upoważnienia dla gminy do przyjęcia ofiary (zgodnie z art. 910 KN). Po śmierci czyniącego zobowiązanie, spadkobiercy żądali na podstawie art. 937 KN unieważnienia zobowiązania jako darowizny, niezatwierdzonej przez władzę państwową. Izba Apelacyjna w Paryżu uznała w dniu 11 grudnia 1827 r. zobowiązanie za ważne i nie wymagające zatwierdzenia

2.2.2.5. Subiektywne poczucie istnienia długu

Należy zaznaczyć, że zobowiązanie naturalne istniało, względnie obowiązek moralny mógł stanowić przyczynę zobowiązania tylko wtedy, gdy sam dłużnik w swoim sumieniu poczuwał się do długu. W przypadku, gdy dłużnik nie poczuwał się do długu moralnego, to zobowiązanie naturalne nie istniało, mimo ogólnie przyjętych poglądów o istnieniu w danym przypadku obowiązku moralnego. W związku z tym przy identyfikacji danego zobowiązania jako zobowiązania naturalnego nie brano pod uwagę nakazów dobrych obyczajów i ogólnie przyjętej obiektywnie uznanej moralności, tylko subiektywne poczucie istnienia długu przez dłużnika. W orzecznictwie powoływano się na wewnętrzne poczucie dłużnika, a więc brano pod uwagę jego wolę i intencję³³².

2.2.2.6. Zmiana pojęcia przyczyny i darowizny

Wraz z upływem czasu pojęcie przyczyny i darowizny uległo zmianie. Początkowo przyczynę stanowił równoważnik majątkowy, przy którego braku zobowiązanie uznawano za darowiznę. Natomiast według teorii późniejszej brak równoważnika majątkowego nie stanowił warunku wystarczającego, aby dane zobowiązanie uznać za darowiznę. Zatem mogły istnieć zobowiązania bez równoważnika majątkowego, które nie były darowizną. Miało to miejsce wtedy, gdy przyczyną takiego aktu nie była chęć okazania szczodrości, ale inny motyw lub cel. Czyli według nowszej teorii mogły istnieć zobowiązania o charakterze obciążliwym, których przyczyna nie musiała polegać na uzyskaniu równoważnika majątkowego, ale mogła mieć inny cel subiektywny niestanowiący wartości pieniężnej, np. uczynienie zadość obowiązkowi sumienia i poczucie obowiązku moralnego. W ten sposób upadło dawne przeciwstawienie darowizn i aktów pod

przez władzę państwową, ponieważ subskrypcja dokonana przez zmarłego nie mogła być uważana za darowiznę, lecz za umowę pod tytułem obciążliwym dla celu publicznego. Skarga kasacyjna spadkobierców, oparta na art. 932 i 937 KN, została oddalona przez Izbę Kasacyjną w dniu 7 kwietnia 1829 r. Podobnie rozstrzygnęły również Trybunał w Nancy (30 lipca 1919 r.) oraz Izba Apelacyjna w Nancy (17 marca 1920 r.); szerzej *ibidem*, s. 208–209.

³³² W wyrokach orzecznictwa, jako uzasadnienie istnienia zobowiązania naturalnego, powoływano się na to, że pozwany „uznał się za dłużnika”, „uważał się za zobowiązanego”, „poczuwał się w swym sumieniu do obowiązku”, „sam uznawał istnienie długu”, co uznawano za moment tworzący zobowiązanie. W związku z tym darowizną nie było np. płacenie renty siostrze nieślubnej, znajdującej się w nędzy, płacenie pensji alimentarnej staremu słudze, czy płacenie renty ko-chance, uczynione po ustaniu stosunku, jeżeli „przrzekający poczuwał się w swym sumieniu do obowiązku wynagrodzenia krzywdy, którą wyrządził kobiecie, uwodząc i gubiąc ją”; zob. *ibidem*, s. 208–209.

tytułem obciążliwym, ponieważ zobowiązanie mogło być uczynione bez żadnego równoważnika majątkowego i nie stanowić przy tym darowizny. Działo się tak, gdy przyczyną świadczenia było nie tylko „nieokreślone uczucie sympatii”, lecz chęć osiągnięcia określonego celu o charakterze moralnym.

Przyczynę formułowano jeszcze w inny sposób, tj. za przyczynę uważano cel, który skłaniał kontrahenta do zawarcia umowy. W teorii dawniejszej za przyczynę uważano tylko pewną część tego celu, a mianowicie cel bezpośredni, najbliższy, który rozumiano jako chęć uzyskania równoważnika majątkowego. Natomiast według teorii późniejszej za przyczynę uważano cel w jego całości, tj. mogły istnieć cele natury idealnej, dla których osiągnięcie celu majątkowego mogło być tylko środkiem.

Ewolucja pojęć przyczyny i darowizny miała swoje źródło w uniknięciu stosowania ograniczeń przewidzianych dla darowizn³³³.

2.2.2.7. Porównanie obu teorii darowizny

Wcześniejsza teoria darowizny bardziej odpowiadała tekstowi KN. Świadczy o tym zarówno poszczególne przepisy kodeksu³³⁴, jak i jego układ. Jednak okazało się, że nie na tyle mocno, aby w późniejszych warunkach społecznych i gospodarczych orzecznictwo nie uznawało za darowizny zobowiązań zaciągniętych dla uczynienia zadość obowiązkom moralności. Podobnie uregulowano te kwestie w kodeksie cywilnym niemieckim i szwajcarskim, jednak w odróżnieniu od nich orzecznictwo francuskie przy ocenie świadczeń darmych jako darowizny bierze oprócz momentu obiektywnego, jeszcze moment subiektywny, czyli subiektywne poczucie długu moralnego u zaciągającego zobowiązanie i chęć uczynienia zadość temu poczuciu. Wynikało to z tego, że przepisy KN były raczej niezgodne z nowymi poglądami, w szczególności z art. 1131 KN, a zatem konieczna była zmiana pojęcia przyczyny. Polegało to na zastąpieniu pojęcia przyczyny jako równoważnika majątkowego na subiektywny motyw, dla którego zawierano umowę. W praktyce okazało się, że pojęcie darowizny z KN nie sprostało zmianom społecznym, co musiało zostać zmienione przez orzecznictwo francuskie, które dostosowało pojęcie przyczyn do nowych warunków, zbliżając tym samym regulację darowizny do nowoczesnych kodeksów europejskich (BGB, ZGB)³³⁵.

³³³ *Ibidem*, s. 210–212.

³³⁴ Zob. art. 1108, 1131–1132, 1134 KN.

³³⁵ *Ibidem*, s. 212–213.

2.2.3. Ograniczenia darowizn

2.2.3.1. Część nierozrządzalna

W KN występują ograniczenia dotyczące darowizn, o czym stanowią przepisy o tzw. części nierozrządzalnej³³⁶, czyli części majątku spadkodawcy, której spadkobiercy konieczni nie mogą być pozbawieni. Motywem ustanowienia takich przepisów było zabezpieczenie utrzymania majątku w rodzinie³³⁷. Wzięto zatem pod uwagę interes społeczny, który wiązał się z trwałością rodziny, oraz obowiązki moralny, wynikający z więzów krwi³³⁸.

Część nierozrządzalna zastrzeżona była dla spadkobierców koniecznych, czyli dla zstępnych i wstępnych.

W przypadku zstępnych część nierozrządzalna zastrzeżona została poprzez określenie jej wysokości. Wynosiła ona połowę spadku, gdy spadkodawca pozostawił jedno dziecko, 1/3 spadku, gdy spadkodawca pozostawił dwoje dzieci, a 1/4 spadku, gdy pozostawił troje dzieci i więcej, a więc np. przy czworogu dzieci 3/16, 3/20 przy pięciorgu dzieci itd. (art. 913 KN). Należy zaznaczyć, że dziecko przysposobione liczono jak dziecko ślubne.

W przypadku, gdy nastąpiło zrzeczenia się spadku przez jedno z dzieci, osobne stanowiska zajęły orzecznictwo i doktryna francuska. Orzecznictwo opowiadało się za tym, że przy określaniu liczby dzieci dla obliczenia wysokości części nierozrządzalnej należy je liczyć na równo z dziećmi przyjmującymi spadek. Ze względu na niejasne brzmienie art. 785, 786 i 913 KN w większości doktryna francuska stała na stanowisku odmiennym.

KN nie ustanawiał części nierozrządzalnej na korzyść dziecka nieślubnego, jednak orzecznictwo francuskie przyznawało część nierozrządzalną i na ich korzyść³³⁹.

³³⁶ Stanowiły o tym przepisy art. 913 i n. KN.

³³⁷ Bigot de Preameneu w swoim „Przedstawieniu dla Rady Stanu” wyjaśniał, że przepisy o części nierozrządzalnej zostały wprowadzone „dla utrzymania porządku społecznego, który nie może istnieć, jeżeli jest niepewność co do przejścia części majątku od rodziców do dzieci”, bowiem „te właśnie przejścia kolejne określają stanowisko społeczne i stan obywateli”; z kolei Emmery w „Przedstawieniu motywów” do KN napisał, że „Państwo jest zainteresowane w zachowaniu rodzin i nie może pozwolić, aby prawo własności stało się dla obywatela prawem rujnowania swej rodziny”; zob. M. Lewy, *Darowizna...*, s. 214; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 212. Podobnie wyrażał się kanclerz L'Hospital, który krytykował „nieumiarkowane darowizny, z których wypływa ubóstwo dobrych rodzin, a co zatem idzie zmniejszenie siły Państwa”; zob. M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 212.

³³⁸ Zob. *ibidem*, s. 211–212.

³³⁹ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 214; zob. M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 214–217; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 380–381.

Część nierozrządzalna została również zastrzeżona na rzecz wstępnych z prawego łoża, bez ograniczenia stopnia (art. 915 KN). Do wstępnych nie zaliczano osoby, która przysposobiła spadkodawcę.

W tym przypadku część nierozrządzalna wynosiła dla każdej linii, matki i ojca, po 1/4 spadku, a zatem wynosiła połowę spadku, gdy nie było wstępnych w żadnej linii, i 1/4 części spadku, gdy byli wstępni w jednej linii (art. 915 KN)³⁴⁰.

W KN zmniejszenia darowizn, czyli unieważnienia rozporządzeń pod tytułem darmym w celu uzupełnienia części nierozrządzalnej, można było dokonać z zachowaniem określonych zasad. W pierwszej kolejności „zmniejszeniu” podlegały rozporządzenia na wypadek śmierci (zapisy testamentowe), a gdy mimo to część nierozrządzalna była naruszona, wtedy zmniejszeniu mogły zostać poddane również darowizny, przy czym unieważnienie zaczynało się od najpóźniejszej i zachodziło wstecz w kierunku odwrotnym do kolejności dat (art. 923 KN), czyli najdawniejsze darowizny były czynione z rozrządzalnej części majątku, a dopiero darowizny uczynione po jej wyczerpaniu, czyli darowizny późniejsze, dotyczyły części nierozrządzalnej. W przeciwieństwie do innych kodyfikacji prawa cywilnego według KN ewentualnemu unieważnieniu ulegały wszystkie darowizny uczynione przez spadkodawcę przez całe jego życie, bez względu na liczbę lat, jaka upłynęła od darowizny do śmierci darczyńcy (art. 922, 923 KN)³⁴¹.

W przypadku unieważnienia darowizny z powodu przekroczenia części rozporządzalnej skutek prawny występuje nie tylko przeciw obdarowanemu, ale gdy mowa o nieruchomości, także przeciw osobom trzecim, którym zbył tę nieruchomość, albo na rzecz których obciążył darowaną nieruchomość. Zgodnie z art. 929 KN „nieruchomości, odzyskiwane wskutek zmniejszenia darowizn, zwrócone będą, wolne od długów i hipotek, jakimi je obdarowany obciążył”, a według art. 930 KN „powództwo o zmniejszenie lub o odzyskanie wytaczać mogą spadkobiercy przeciwko trzecim posiadaczom nieruchomości, darowizną objętych i przez obdarowanego zbytych, w ten sam sposób [...] jak przeciwko samym obdarowanym”. Jedna skarga przeciw osobom trzecim była dopuszczalna

³⁴⁰ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 213–214; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 381; szerzej M. Planioł, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 218–222.

³⁴¹ Według szwajcarskiego kodeksu cywilnego z 1907 r. ewentualnemu unieważnieniu ulegają darowizny uczynione w ciągu ostatnich pięciu lat (art. 474, 475, 527, 532), według noweli z 1916 r. do kodeksu austriackiego (§ 785 ABGB) w ciągu lat dwóch, a według kodeksu niemieckiego w ciągu ostatnich lat dziesięciu (§ 2325, 2329 BGB) – przed śmiercią spadkodawcy; [za:] M. Lewy, *Darowizna...*, s. 215.

wtedy, gdy uprzednio wytoczono powództwo przeciw obdarowanemu i okazało się, że obdarowany był niewypłacalny i nie był w stanie zwrócić nie tylko darowanego (i zbytego) przedmiotu, ale także jego wartości (art. 930 KN)³⁴². Inaczej rozstrzygnięto również kwestię zwrotu darowizny. W KN obdarowany był obowiązany do zwrotu wszystkiego, co otrzymał, względnie pełnej wartości darowanego przedmiotu, nawet jeśli nie był „wzbogacony” przez darowiznę³⁴³.

2.2.3.2. Nieodwołalność darowizn

Zasada nieodwołalności darowizn *donner et retenir ne vaut* (dawać i odbierać nie warto) wywodziła się z dawnej zasady prawa zwyczajowego i stanowiła najistotniejszą cechę darowizn w prawie francuskim. Stanowiła kolejny przejaw woli prawodawcy, który miał na celu utrzymanie majątku w rodzinie oraz ograniczenie ewentualnych wyłudzeń i działań oszukańczych. Zgodnie z tą zasadą wszelkie zastrzeżenia zawarte w umowie darowizny, dające możliwość jej odwołania, choćby były ważne i obowiązujące w akcie o tytule obciążliwym, powodowały jej nieważność. Według twórców KN zasada ta miała generalnie zmniejszyć częstotliwość zawierania umowy darowizny³⁴⁴. Zasada ta została wyrażona w art. 943–946 KN³⁴⁵.

Należy podkreślić, że ograniczenia te nie dotyczyły darowizn czynionych w umowie przedślubnej na korzyść przyszłych małżonków i dzieci, mających

³⁴² W pozostałych nowoczesnych kodyfikacjach, w przeciwieństwie do KN skarga z powodu przekroczenia części rozrządzałnej dotyczyła jedynie obdarowanego i nie dotyczyła osób trzecich, którym obdarowany zbył albo na rzecz których obciążył darowany przedmiot (art. 528 ust. I szwajcarskiego kodeksu cywilnego i § 2329 ust. I. BGB); [za:] *ibidem*, s. 215.

³⁴³ Według ZGB i BGB sam obdarowany, będący w dobrej wierze, a więc gdy nie wiedział o przekroczeniu części rozrządzałnej, obowiązany był do zwrotu darowizny tylko o tyle, o ile był jeszcze przez darowiznę wzbogacony w chwili śmierci spadkodawcy według kodeksu szwajcarskiego (art. 528 ust. I.), a w chwili wytoczenia skargi według kodeksu niemieckiego (§ 2329 ust. I i § 818); [za:] M. Lewy, *Darowizna...*, s. 215–216. Szerzej o zmniejszeniu darowizn A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 382–386; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 242–251.

³⁴⁴ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 44; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 216; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 76.

³⁴⁵ Według art. 943 KN nieważna była darowizna majątku przyszłego, tzn. majątku, jaki darczyńca zostawi w chwili zgonu, ponieważ taką darowiznę mógłby on odwołać jeszcze za życia, nic nie zostawiając w chwili śmierci. Art. 944 KN uznawał nieważność darowizn, czynionych pod warunkiem, którego ziszczenie zależy od spełnienia lub niespełnienia czynu, poniesienia lub nieponiesienia ofiary przez darczyńcę. Z kolei art. 945 KN stanowił o nieważności darowizny zawartej pod warunkiem spłacenia przez obdarowanego przyszłych długów darczyńcy, bowiem darczyńca mógł zaciągając znaczne długi, poniekąd cofnąć darowiznę, poprzez sprowadzenie majątku do zera. Natomiast art. 946 KN orzekał o nieważności darowizny, gdy darczyńca zachował sobie prawo rozporządzania darowanym przedmiotem.

zrodzić się z małżeństwa. Wynikało to z tego, że prawodawca nie chciał zmniejszać tego typu darowizn, które czynione były dla tworzenia rodziny na podstawie majątkowej³⁴⁶.

Przepisy KN regulowały również wyjątek od zasady nieodwołalności darowizn. W art. 951 KN wprowadzono umowne prawo powrotu, które polegało na tym, że darujący mógł zastrzec sobie prawo powrotu przedmiotów darowanych bądź na wypadek wcześniejszej śmierci samego tylko obdarowanego, bądź na wypadek wcześniejszej śmierci obdarowanego i jego zstępnych. Umowne prawo powrotu mogło być zastrzeżone jedynie na rzecz samego darczyńcy³⁴⁷.

Natomiast art. 952 KN stanowił o skutkach prawa powrotu, które polegało na rozwiązaniu wszelkich aktów zbycia darowanych przedmiotów, wolnych od wszelkich ciężarów i hipotek. Prawo powrotu miało skutek przeciwko osobom trzecim, czyli przeciwko trzecim nabywcom darowanego przedmiotu, albo osobom, na rzecz których zostały ustanowione na darowanym przedmiocie prawa rzeczowe, np. hipoteki. Jednak nie dotyczyło to hipoteki prawnej żony darczyńcy na darowanej nieruchomości dla posagu i z umów małżeńskich, która pozostawała w mocy, jeżeli pozostały majątek obdarowanego małżonka nie wystarczał na zaspokojenie żony i jeżeli darowizna uczyniona mu była przez tę samą umowę przedślubną, z której wypływają prawa i hipoteki żony obdarowanego³⁴⁸.

2.2.3.3. Art. 900 KN. Ograniczenie darowizn ze względów politycznych

Umowy darowizny podlegały ograniczeniom nie tylko ze względu na konieczność utrzymania majątku w rodzinie, ale także z powodów politycznych lub społecznych, ponieważ mogły w łatwy sposób służyć realizacji określonych interesów.

Zgodnie z art. 900 KN warunek niemożliwy, przeciwny prawu lub moralności, który został umieszczony w umowie darowizny, był nieważny, ale nieważność warunku nie pociągała za sobą nieważności samej darowizny, a sama darowizna uznawana była za bezwarunkową. W związku z tym obdarowany był wolny od wykonania warunku, od którego zgodnie z umową stron miało być uzależnione istnienie darowizny. W takim przypadku art. 900 KN uchylał związek pomiędzy obciążeniem a darowizną, który miał istnieć według woli stron.

³⁴⁶ Kwestię tę regulowały art. 947, 1082, 1084, 1086, 1093 KN; szerzej o tym w kolejnych podrozdziałach dotyczących darowizn między małżonkami.

³⁴⁷ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 392; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 216; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 83–84.

³⁴⁸ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 216–217; szerzej o prawie powrotu M. Planioł, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 53–59.

Postanowienia art. 900 KN stanowiły odstępstwo od ogólnej zasady zawartej w art. 1172 KN, który stanowił, że „wszelki warunek niemożliwy lub przeciwny dobrem obyczajom, albo zakazany przez prawo, jest nieważny, i czyni nieważną umowę, od niego zależną”. Przepis ten był zastosowaniem zasady wynikającej z art. 1134 KN, który stanowił, że „umowy stanowią prawo dla tych, którzy umowę zawarli”, a więc zamierzona zmiana prawna, będąca przedmiotem umowy, nie miała być bezwarunkowa, ale miała być zależna od ziszczenia się umówionego przez strony warunku³⁴⁹.

Źródłem art. 900 KN była ustawa z czasów rewolucji francuskiej z września 1791 r., która uznawała za nieistniejące warunki, które miały na celu skłonienie kontrahenta do nieposłuszeństwa ustawom rewolucyjnym. Wraz z upływem czasu w orzecznictwie francuskim pojawiła się tendencja do niestosowania w przypadku darowizn przepisów art. 900 KN, które były sprzeczne z wolą stron, i stosowania wobec nich ogólnych art. 1172 KN³⁵⁰.

2.2.4. Zobowiązania stron wynikające z umowy darowizny

W przypadku umowy darowizny można wyodrębnić odstępstwa od ogólnych zasad dotyczących obowiązków stron.

Darczyńca był zobowiązany do wydania rzeczy, ale nie był obowiązany (w odróżnieniu od sprzedawcy) do rękojmi, a więc nie ponosił on żadnej odpowiedzialności wobec obdarowanego, jeżeli obdarowanemu odebrana została rzecz przez rzeczywistego właściciela. Jednak darczyńca ponosił odpowiedzialność wobec obdarowanego, jeśli rewindykacja rzeczy od obdarowanego była następstwem czynu darczyńcy.

Obdarowany był zobowiązany wobec darczyńcy do wdzięczności, a także do wykonania ciężarów darowizny (*modus*), jeżeli wynikały one z umowy darowizny.

³⁴⁹ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 217.

³⁵⁰ Z nową interpretacją art. 900 KN orzecznictwo wystąpiło w związku z darowiznami czynionymi gminom pod warunkiem utrzymania szkół, kierowanych przez zakony, co było sprzeczne z ustawą z dnia 30 października 1886 r. zakazującą powierzać zakonnikom nauczanie w szkołach, które były utrzymywane przez gminy. W celu utrzymania aktu w mocy, czyli w celu ograniczenia stosowania art. 900 i stosowania art. 1172, sądy używały pojęcia „przyczyny” w sensie wcześniej omawianej teorii późniejszej, czyli jako celu, motywu, dla którego akt został zawarty. Za przyczynę aktu, na podstawie interpretacji woli stron, można było uznać spełnienie przez obdarowanego nałożonego na niego aktem darowizny ciężaru. Wtedy akt darowizny przestawał być aktem bez równoważnika i przedstawiał się jako akt pod tytułem obciążliwym i podlegał art. 1172 KN, a nie art. 900 KN; szerzej M. Lewy, *Darowizna...*, s. 218.

W przypadku ciężarów ustanowionych w umowie darowizny obdarowany, który przyjął darowiznę, nie mógł się uwolnić od obowiązku ich wykonania poprzez zrzeknięcie się darowizny. Jeśli obdarowany nie wykonał ciężarów darowizny, darczyńca miał prawo odwołać ją³⁵¹.

2.2.5. Rodzaje darowizn

2.2.5.1. Darowizny wynagradzające

W art. 960 KN wyróżniono „darowiznę wynagradzającą” (*donation remuneratoire*), czyli darowiznę uczynioną tytułem zapłaty lub nagrody z wdzięczności za usługi okazane darczyńcy przez obdarowanego. W przypadku tego rodzaju darowizny powstawały w prawie francuskim wątpliwości, czy można ją uznać za darowiznę, czy też jest zapłatą długu³⁵². W tym przypadku spór również dotyczył dwóch teorii odnoszących się do przyczyny i darowizny.

Według teorii wcześniejszej, za którą opowiadał się Marcadé, jeżeli usługi wynagradzane przedstawiają wartość pieniężną, i to równą wartości darowanego przedmiotu, to nie zachodzi darowizna, ponieważ w istocie rzeczy mamy do czynienia z zapłatą za usługi. Natomiast akt będzie stanowił darowiznę, gdy usługi nie posiadają wartości pieniężnej albo ich wartość jest niższa od wartości darowanego przedmiotu. O tym, czy akt uznawano za darowiznę lub za akt pod tytułem obciążliwym, stanowił obiektywny fakt otrzymywania lub nieotrzymywania majątkowego równoważnika za darowany przedmiot, a nie wola stron³⁵³.

Teoria późniejsza uznawała uczucie wdzięczności za źródło obowiązku moralnego, względnie zobowiązania naturalnego, a więc o ile sam dłużnik poczuwał się do obowiązku moralnego, jego przyrzeczenie wykonania obo-

³⁵¹ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 218–219; szerzej M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 38–42.

³⁵² M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 5.

³⁵³ Jako przykład M. Lewy podaje wyrok z dnia 7 stycznia 1862 r. (Sirey 62 I. 599), dotyczący wypadku, gdy pozwany w piśmie zobowiązał się wypłacić powodowi Jakóbowi S., synowi Magdaleny S., 800 franków ze względu na usługi, świadczone przez rzeczoną Magdalenę S. Sąd Kasyjny uznał, że zobowiązanie jest nieważne jako stanowiące darowiznę, a nie czyniące zadość przepisom art. 931 i 932 KN: „Nie może stanowić podstawy dla odstąpienia od zasad art. 931, 932, – czytamy w wyroku – okoliczność, że szło w danym razie o darowiznę z wdzięczności, bowiem taka darowizna nie jest wolna od form uroczystych, ustanowionych dla darowizn, chyba, że ma charakter zapłaty, która stanowi prawdziwy akt pod tytułem obciążliwym. Tymczasem w danym razie przyczynę zobowiązania stanowiło jedynie tylko uczucie wdzięczności i nie mogło być mowy o zapłacie”; zob. M. Lewy, *Darowizna...*, s. 219.

wiązku powinno być uważane za akt pod tytułem obciążliwym, a nie za darowiznę³⁵⁴.

Natomiast orzecznictwo francuskie zajmowało stanowisko pomiędzy obydwoma teoriami. Dla uznania aktu za akt pod tytułem obciążliwym wymagano, zgodnie z teorią wcześniejszą, momentu obiektywnego, tj. aby usługi dały się oszacować na pieniądze (*appreciables en argent*) i aby wysokość darowizny nie przekraczała wartości usług. Z kolei zgodnie z teorią późniejszą wymagano i momentu subiektywnego, czyli intencji darczyńcy uczynienia zadość moralnemu obowiązкови wdzięczności. Akt stanowił darowiznę, gdy nie zachodziły wymienione warunki, tj. obiektywny i subiektywny³⁵⁵.

2.2.5.2. Darowizna obciążająca (*donatio sub modo*)

Darowizna nie zawsze mogła mieć charakter zupełnie bezpłatny. Zdarzały się sytuacje, gdy na obdarowanego nakładano ciężary. Wtedy można było mówić o darowiznie z ciężarem lub darowiznie obciążliwej, inaczej darowizną *sub modo*³⁵⁶.

Darowiznę obciążającą (*sub modo*) należy odróżniać od darowizny warunkowej. W pierwszym przypadku istnienie aktu jest bezwarunkowe, ale ob-

³⁵⁴ Na takim stanowisku stał J.C.F. Demolombe: „Zastosowalibyśmy to samo rozwiązanie (mianowicie, że akt nie stanowi darowizny, lecz jest pod tytułem obciążliwym) w wypadku, gdy ktoś się zobowiązał przez akt prywatny do płacenia renty dożywotniej staremu służącemu, – jeżeliby wynikało z aktu i z okoliczności faktycznych, że podpisujący zobowiązanie sam uznał istnienie zobowiązania naturalnego. Gdyby zaś nam uczyniono zarzut, że w takim wypadku niema nawet zobowiązania naturalnego, lecz obowiązek moralny, który mógłby stanowić przyczynę nie dla zobowiązania, lecz tylko dla darowizny z wdzięczności, – odpowiedzielibyśmy, że prawodawca nie dał żadnego określenia zobowiązania naturalnego, lecz że w tym względzie zdał się na sumienie i przyznanie samego zobowiązanego, że zatem..., gdy zobowiązany uznaje istnienie dla siebie zobowiązania naturalnego..., prawodawca powinien też uznać istnienie zobowiązania naturalnego, o ile natura rzeczy temu się nie sprzeciwia”; zob. *ibidem*, s. 219–220.

³⁵⁵ Przykłady orzeczeń podaje M. Lewy: według wyroku Izby Apelacyjnej z Rion z dnia 12 grudnia 1883 r. (Daloz 85, II. 102) „darowizna z wdzięczności jest zwolniona od form, przepisanych dla darowizny, jeżeli [...], mając na względzie wartość usług, uznanych i ocenionych przez tego samego, kto z nich korzystał – darowizna ma charakter jedynie *datio in solutum* i wykonania zobowiązania naturalnego [...]”; Izba Apelacyjna w Rion w dniu 15 lutego 1894 r. (Sirey 97. I. 234) zajęła podobne stanowisko i dla uznania aktu za akt pod tytułem obciążliwym, z jednej strony wymagała istnienia „obowiązku wdzięczności”, z drugiej zaś strony wymagała, aby usługi były z kategorii tych, które zwykle są „oddawane za pieniądze” i aby „wynagrodzenie nie pozostawało w dysproporcji z usługami”. Powyższe wyroki zostały potwierdzone przez Izbę Kasacyjną w dniu 5 grudnia 1895 roku oraz Izbę Kasacyjną w wyroku z dnia 7 stycznia 1862 r. (Sirey t. 2 I. 599) i Izbę Apelacyjną w Caen w wyroku z dnia 10 lipca 1854 r. (Daloz 55. II. 162); zob. *ibidem*, s. 220.

³⁵⁶ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 4–5.

darowany jest zobowiązany użyć lub używać przedmiotu darowanego lub jego części na cel określony w akcie darowizny. Natomiast w przypadku darowizny warunkowej samo istnienie, względnie dojście do skutku aktu jest zależne od urzeczywistnienia się warunku.

W związku z tym powstaje pytanie, w jakim stopniu darowizna z obciążeniem jest darowizną pomimo obciążenia. Czynnikiem odróżniającym obydwie darowizny będzie to, na czyją korzyść zostało ustanowione obciążenie.

Jeżeli obciążenie zostało ustanowione na rzecz samego darczyńcy (np. polega na przejęciu wykonywania obowiązku, ciążącego na darczyńcy), darowiznę uważano za zmniejszoną o całą wartość obciążenia, a więc do wysokości obciążenia akt nie jest darowizną. Całą transakcję należało rozpatrywać jako złożoną z dwóch części, z aktu pod tytułem obciążliwym. oraz z aktu darowizny, który podlegał „odnośnym ograniczeniom”³⁵⁷.

Natomiast gdy obciążenie zostało ustanowione na rzecz obdarowanego, na którego się wkłada obowiązek zużytkowania dla siebie darowanego mienia stosownie do zastrzeżeń zawartych w akcie darowizny (np. aby obdarowany za darowane pieniądze odbył podróż), to wtedy darowizna uznawana była w całej swej wysokości za darowiznę.

W trzecim przypadku sytuacja jest bardziej złożona, na co wpływ miały dwie teorie dotyczące pojęcia darowizny, które zostały wcześniej przedstawione. Występowała ona, gdy obciążenie nie zostało ustanowione ani na rzecz darczyńcy, ani obdarowanego, lecz osoby trzeciej.

Według teorii pierwotnej akt uznawano za darowiznę: „Jeżeli obciążenie zostało ustanowione na korzyść osób trzecich, bez żadnej korzyści osobistej dla darczyńcy, akt zachowuje swój charakter darmy. Obdarowany uzyskuje rzeczywiste zubożenie, które odpowiednio zwiększa jego majątek [...] Charakter darmy aktu nie zależy od stopnia swobody, jaką się pozostawia obdarowanemu w rozporządzeniu mieniem darowanym”³⁵⁸.

³⁵⁷ W doktrynie francuskiej w tego rodzaju wypadkach „należy darowiznę rozdzielić na dwa akty – jeden całkowicie darmy, drugi całkowicie pod tytułem obciążliwym. Ten ostatni stanowi umowę synallagmatyczną, w której przyczynę dla każdego przyrzeczenia stanowi przyrzeczenie drugiego kontrahenta” (według Brissaud); „Darowizna nie traci swego charakteru aktu darmego przez to, że nakłada ciężary na obdarowanego, byleby tylko te ciężary nie stanowiły równoważnika darowizny; w takim razie po skompensowaniu wartości darowizny i ciężarów stanowi ona co do reszty darowiznę” (Mancade); podobnie Planiol; zob. M. Lewy, *Darowizna...*, s. 220–221.

³⁵⁸ Takie stanowisko zajmował M. Planiol, *Revue critique de legislation et de jurisprudence*, Paris 1892, s. 518, [za:] M. Lewy, *Darowizna...*, s. 221.

Jednak według teorii późniejszej charakter darmy lub obciążliwy aktu zależał od intencji stron. Jeśli według darczyńcy obciążenie miało charakter istotny i stanowiło główną pobudkę, która decydowała o uczynieniu darowizny (*cause impulsive et déterminante*), stanowiło ono równoważnik i „przyczynę” zobowiązania, a zobowiązanie nie było darowizną, tylko miało charakter aktu pod tytułem obciążliwym. Natomiast gdy obciążenie w myśl intencji stron nie mogło być uważane za motyw decydujący o uczynieniu przyrzeczenia, to akt taki stanowił darowiznę³⁵⁹.

2.2.6. Zeznawanie aktów darowizny

Zeznawanie aktów darowizny podlegało przepisom ogólnym przewidzianym dla wszystkich aktów prawnych, ale także przepisom szczegółowym o charakterze bardziej restrykcyjnym w stosunku do norm ogólnych, co było kolejnym wynikiem ogólnej tendencji KN, który z założenia był nieprzychylny dla darowizn.

2.2.6.1. Przytomność umysłu

Zgodnie z art. 901 KN „aby uczynić darowiznę między żyjącymi lub testament, trzeba być zdrowym na umyśle”. Ten przepis był powtórzeniem ogólnej zasady przewidzianej dla aktów pod tytułem obciążliwym³⁶⁰. Przyczyna choroby nie wpływała na stosowanie art. 901 KN. Brak pojmowania mógł mieć charakter stały (np. zupełne szaleństwo) lub być stanem przejściowym (np. obłąkanie) albo nawet wypadkowym (np. pijaństwo). A więc gdy w chwili darowizny zachodził brak zrozumienia lub woli, na podstawie art. 901 KN akt darowizny (i testamentu) był nieważny³⁶¹.

Wobec darowizn (i testamentów) nie miał zastosowania art. 503 KCKP (wzorowany na art. 504 KN) dotyczący aktów pod tytułem obciążliwym, który dla unieważnienia aktu pod tytułem obciążliwym stanowił, że po śmierci jednego z kontrahentów, z powodu jego choroby umysłowej, jest konieczne, aby ten kontrahent został za życia ubezwłasnowolniony, albo aby z samego aktu był widoczny stan choroby umysłowej kontrahenta. Tego typu ograniczenia nie zastosowano wobec darowizn, które wobec tego można było unieważnić o wiele łatwiej niż akty pod tytułem obciążliwym³⁶².

³⁵⁹ *Ibidem*, s. 221.

³⁶⁰ *Ibidem*, s. 221.

³⁶¹ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 375; M. Planioł, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 153–154.

³⁶² M. Planioł, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 154; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 221–221.

Dowód choroby umysłowej ciążył na żądającym nieważności i mógł być przeprowadzony wszelkimi sposobami³⁶³.

2.2.6.2. Zdolność do czynienia, do otrzymywania i do przyjmowania darowizn

W przypadku darowizny miały zastosowanie także pewne szczególne przepisy prawne dotyczące zdolności prawnej i zdolności do zawierania aktów prawnych, w postaci bądź jej rozszerzenia, bądź jej zwężenia.

W przypadku darowizny rozszerzająca zdolność do czynienia i do otrzymywania darowizn miała związek z interesem rodziny i odnosiła się do nieletniego (małoletni niemający lat 16), który zgodnie z art. 903 KN nie mógł rozporządzać darowizną, chyba że wstępował w związek małżeński. Wtedy miał prawo uczynić swemu przyszłemu małżonkowi darowiznę w umowie przedślubnej, za zezwoleniem tych osób, których zezwolenie było potrzebne dla zawarcia małżeństwa (art. 1095 i 1398 KN)³⁶⁴.

Przepisy KN przewidywały wyjątki od ogólnej zasady, stanowiącej, że niezdolne do otrzymania darowizn były osoby nieistniejące. Według art. 906 KN dopuszczone zostały dwa wyjątki, które miały zastosowanie w przypadku dozwolonej substytucji oraz dla darowizn czynionych w umowie przedślubnej na rzecz dzieci, mających się zrodzić z danego małżeństwa. Z tych dwóch rodzajów szczodroblivości korzystały osoby jeszcze niepoczęte w dniu, w którym akty szczodroblivości zostały czynione³⁶⁵.

Jednak KN zawierał głównie przepisy ograniczające zdolność do otrzymywania, względnie przyjmowania darowizn. Wyróżniano³⁶⁶:

³⁶³ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 154. Przykład z orzecznictwa: „Nienormalny stan umysłowy testatora w czasie sporządzenia testamentu może być dowodzony wszelkiego rodzaju sposobami, a więc i zapomocą świadków, pomimo stwierdzenia przez notariusza, przy sporządzeniu testamentu, że testator był zdrow na umyśle”. (S. C. 23/1903); [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 15.

³⁶⁴ Zob. A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 375–376; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 162–163; szerzej w podrozdziale dot. darowizny między małżonkami.

³⁶⁵ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 168–169; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 222.

³⁶⁶ Przyjęto systematykę zaproponowaną przez M. Lewy, *Darowizna...*, s. 221–223. Bardziej szczegółowy podział zastosował M. Planiol, który wyróżnił bezwzględne niezdolności do czynienia darowizn (osoby małoletnie, bezwłasnowolne, osoby mające dodanego doradcę sądowego, kobiety zamężne, skazani na kary kryminalne oraz cudzoziemcy i stan duchowny) oraz bezwzględną niezdolność do otrzymania darowizny (osoby jeszcze nie poczęte, skazani na kary dożywotnie, stowarzyszenia, które nie uznane zostały za stowarzyszenia użyteczności publicznej), a także zdolność częściową przypadającą zakładom publicznym lub prywatnym i bezwzględną

1) niezdolność bezwzględna

Niezdolność bezwzględna, czyli dotycząca osób, które nie mogły nikomu darować ani od nikogo nic otrzymywać, odnosiła się do wszystkich osób³⁶⁷.

W art. 910 i 937 KN zawarto ograniczenie darowizn i zapisów na rzecz instytucji społecznych, filantropijnych, naukowych, religijnych itp. polegające na uzależnieniu ich ważności od zezwolenia władz administracyjnych. Ponownie motywem tych zapisów było utrzymanie majątków w rodzinie, co widoczne było w trakcie prac nad KN³⁶⁸. Według art. 910 KN rozporządzenia między żyjącymi lub przez testament, uczynione na korzyść przytułków, ubogich gminy, albo zakładów użyteczności publicznej, miały skutek o tyle tylko, o ile były zatwierdzone przez postanowienie cesarskie (w okresie II RP przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, a od lipca 1932 r. Ministerstwo Opieki Społecznej³⁶⁹). Natomiast zgodnie z art. 937 darowizny uczynione na korzyść przytułków, ubogich gminy lub zakładów użyteczności publicznej przyjmować mieli zarządzający tymi gminami po otrzymaniu do tego należytego upoważnienia. Zezwolenie rządowe było potrzebne nawet dla darowizn rękodajnych, gdyż zezwolenie stanowiło ograniczenie zdolności do przyjmowania darowizn i było niezależne od formy tych darowizn³⁷⁰.

Dodatkowy motyw ograniczeń występujących w art. 910 i 937 stanowiła przytoczona przez Bigot-Preameneu w *Przedstawieniu motywów* potrzeba utrzymania dóbr w obrocie handlowym i zapobieżenie ich usunięciu z obrotu poza oddanie ich instytucjom, służącym celom idealnym (tzw. dobra martwej ręki)³⁷¹.

niezdolność przyjmowania darowizny (osoby prawne – wyjąwszy państwo, osoby niezdolne we właściwym tego wyrazu znaczeniu, tj. bezwłasnowolni, osoby mające dodanego doradcę sądowego, głuchoniemi, mężatki, małoletni nieusamowolnieni, małoletni usamowolniony); szerzej *idem*, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 160–176.

³⁶⁷ *Ibidem*, s. 159.

³⁶⁸ „Darowizny, czynione przytułkom – mówi Bigot-Preameneu w «Przedstawieniu motywów» do art. 937 w dn. 2 Floréal XI — ubogim gminy, zakładom użyteczności publicznej, będą przyjmowane [...] gdy rząd, który czuwa nad prawami rodzin, tak samo jak nad interesem ubogich, na to pozwoli” (Poncelet, T. I, str. 386). Trybun Jaubert w „Sprawozdaniu”, przedstawionem Trybunałowi w dn., 8 Floreal r. XI (Poncelet, str. 400), oświadcza: „Dobroczynność nie powinna przekraczać prawnych granic. Interes społeczeństwa i rodzin wymagają tego ograniczenia”, [za:] M. Lewy *Darowizna...*, s. 222.

³⁶⁹ W okresie Królestwa Polskiego odbywało się to na mocy Najwyższego Rozkazu z 1 czerwca 1871 r., zgodnie z którym zezwolenie należało do władzy, od której zależała instytucja mająca otrzymać darowiznę; zob. A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 376–377.

³⁷⁰ Szerzej J.W. Domaszewski, *O darowiznach między żyjącymi i zapisach testamentowych na rzecz instytucji użyteczności publicznej*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1890, nr 10–11, s. 146–166.

³⁷¹ Ograniczenia te dotyczyły jedynie aktów pod tytułem darmym, co według M. Lewiego dowodzi, że prawodawcy francuskiemu nie zależało na tym, aby instytucje „martwej ręki” nie na-

Ponadto w myśl art. 912 KN cudzoziemiec mógł otrzymywać darowizny tylko w przypadku, gdy mógł według swego ojczyznego prawa czynić darowizny na rzecz obywatela Państwa Polskiego³⁷².

Warto podkreślić, że do grupy bezwzględnie niezdolnych do otrzymywania i czynienia darowizn zaliczano stan duchowny. Zakonników przed rewolucją francuską traktowano jak umarłych cywilnie, a po rewolucji prawo cywilne nie przyznało zakonom skutków prawnych. Natomiast w Królestwie Polskim obowiązywał art. 10 KCKP, który zezwalał osobom zakonnym na używanie praw cywilnych w zakresie dopuszczonym przez śluby zakonne³⁷³.

Dodatkowo na ziemiach polskich, od czasu wprowadzenia KCKP z 1825 r. znoszącego śmierć cywilną, nie obowiązywało zaliczenie do grupy z bezwzględną niezdolnością do otrzymywania i czynienia darowizn osób skazanych na kary dożywotnie (kryminalne), które do 1854 r. uważane były za umarłych cywilnie, a po zniesieniu we Francji przepisów dotyczących śmierci cywilnej pozbawione były możliwości rozporządzania swoim majątkiem przez umowę darowizny oraz testament³⁷⁴.

bywały dóbr, które by wskutek tego ulegały wyłączeniu z obrotu, ile o to, aby prywatne osoby nie wyzbywały się dóbr przez akty pod tytułem darmym, tj. aby nie zmniejszał się ich stan posiadania. Jeśli istotnie miałyby na celu wyłącznie utrzymanie dóbr w obrocie, to dotyczyłyby nabycia majątku przez zakłady użyteczności publicznej itp. również drogą aktów pod tytułem obciążliwym. Natomiast w kodyfikacjach nowoczesnych ograniczenia darowizn lub zapisów na rzecz instytucji ogólnego pożytku miały na celu nie zachowanie stanu posiadania osób prywatnych, lecz utrzymanie dóbr w obrocie handlowym. Według BGB „pozostają w mocy przepisy ustaw poszczególnych krajów Rzeszy, które ograniczają nabywanie praw przez osoby prawne, albo uzależniają je od zezwolenia władzy państwowej, o ile idzie o przedmioty wartości ponad 5.000 marek” (art. 86 Ustawy Przechodniej). W odróżnieniu od art. 910 i 937 KN dotyczy nie tylko darowizn i zapisów, ale i nabycia przez akty pod tytułem *obciążliwym*. W przedwstępnym projekcie (Vorentwurf) do szwajcarskiego kodeksu cywilnego z 1900 r. istniał art. 72, stanowiący: „Prawo kantonalne może zastrzec konieczność każdorazowego zezwolenia rządu na przyjęcie darowizn i zapisów wartości ponad 1.000 franków 1 na nabycie nieruchomości przez korporacje i instytucje”. W projekcie do Kodeksu Szwajcarskiego z 1904 r. w art. 63 już została pominięta wzmianka o darowiznach i zapisach i zostało utrzymane jedynie ograniczenie dla nabywania nieruchomości, dotyczące nabywania zarówno pod tytułem darmym, jak i *obciążliwym*, tj. ograniczenie w interesie obrotu. W ostatecznej redakcji Kodeksu art. 52–59) odnośne przepisy zostały całkowicie opuszczone; zob. M. Lewy, *Darowizna...*, s. 222–223.

³⁷² Art. 912 KN we Francji został uchylony przez prawo z dnia 14 lipca 1819 r., ale na ziemiach polskich nadal obowiązywał; zob. M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 167; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 223.

³⁷³ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 166–167; art. 10 KCKP: „Osoby ślubami duchownymi w kraju niezakazanymi zobowiązane, o tyle praw cywilnych używać będą, o ile im też śluby używania takowego pozwalają”.

³⁷⁴ *Ibidem*, s. 165–166.

2) niezdolność względna

Oprócz niezdolności bezwzględnej, tj. istniejącej w stosunku do wszystkich osób, istniały wypadki niezdolności względnej, gdzie jedna osoba tylko w stosunku do określonej innej osoby była pozbawiona zdolności do otrzymywania lub czynienia darowizny. Wyjątkowym ograniczeniem, niespotykanym w pozostałych kodeksach nowoczesnych, podlegały darowizny uczynione przez rodziców nieślubnych na rzecz swych dzieci nieślubnych. W myśl art. 908 KN dzieci nieślubne nie mogły przez darowiznę między żyjącymi ani przez testament otrzymać nic ponad to, co w tytule o spadkach im przyznano, to znaczy nie mogły otrzymywać ponad $\frac{1}{3}$ do $\frac{3}{4}$ części spadku, którą by otrzymały, gdyby były dziećmi ślubnymi. Miało to związek z art. 757 KN, który określał udział spadkowy dzieci nieślubnych, zależny od tego, czy spadkodawca pozostawił bliższych czy dalszych krewnych. Przepis art. 908 KN dotyczył darowizn nieprzekraczających części rozrządzałnej, które wolno było czynić na korzyść osób obcych, a nie wolno ich było czynić na korzyść swych dzieci nieślubnych. Tylko spadkodawca, który nie zostawił krewnych ślubnych (do 12 stopnia włącznie), mógł swój majątek podarować w całości dziecku nieślubnemu.

Dodatkowe ograniczenie praw dzieci nieślubnych zawierał art. 301 KCKP, który odpowiadał art. 337 KN. Zgodnie z nim: „Uznanie, uczynione w ciągu małżeństwa przez jednego z małżonków na korzyść dziecka nieślubnego, któreby przed małżeństwem, z kim innym, a nie z swoim małżonkiem spółdzone było, nie może szkodzić ani temu małżonkowi, ani dzieciom, z tegoż małżeństwa zrodzonym”. Z zestawienia art. 301 KCKP (wzgl. art. 337 KN) z art. 908 KN zdaje się wynikać wnioszek, że dziecko nieślubne, uznane w czasie małżeństwa ojca (względnie matki), pozbawione z mocy art. 337 KN praw do spadku po ojcu (względnie matce), nie mogło otrzymywać od ojca (względnie matki) darowizn lub zapisów, póki trwało rzeczzone małżeństwo lub póki żyły dzieci z niego zrodzone.

Kolejne ograniczenie dotyczyło osoby małoletniej. Według art. 907 KN małoletni, chociażby ukończył lat 16, nie mógł rozporządzać na korzyść swego opiekuna nawet przez testament. Ponadto małoletni po dojściu do pełnoletności nie mógł rozporządzać na korzyść tego, który był jego opiekunem, ani przez darowiznę między żyjącymi, ani przez testament, jeżeli rachunek ostateczny z opieki nie został uprzednio złożony i sprawdzony. W obu przypadkach wyłączeni byli wstępni nieletnich, którzy byli ich opiekunami³⁷⁵.

³⁷⁵ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 223–224; zob. M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 178–182.

Ponadto niezdolny do otrzymywania szczodroblowości od swych pacjentów był lekarz oraz duchowny od osób przez niego spowiadanych lub korzystających z leczenia duchowego. Na ziemiach polskich nie obowiązywały wszystkie przepisy KN, które dotyczyły niezdolności względnej, tj. oficerów okrętowych, kongregacji kobiecych³⁷⁶.

3) przepisy mające na celu zapobieganie obejściu wyżej przytoczonych ograniczeń

W KN zawarto przepisy, które miały na celu niedopuszczenie do prób obejścia omówionych ograniczeń, polegających na ukryciu darowizny pod pozorem aktu obciążliwego lub na podstawieniu osób.

W przypadku darowizny ukrytej zastosowanie miały przepisy art. 911 ust. 1 KN stanowiące, że darowizna ukryta pod pozorem aktu pod tytułem obciążliwym oraz darowizna na rzecz osoby podstawionej mające na celu obejście przepisów o niezdolności do czynienia i otrzymywania darowizn uznawano za nieważne. W doktrynie francuskiej część autorów uznawała taką darowiznę za nieważną w całości, ale większość stała na stanowisku, że darowizna nie jest nieważna w całości, ale tylko ulegała zmniejszeniu do tych rozmiarów, w jakich była dozwolona.

Natomiast podstawienie osób występowało, gdy darowiznę formalnie czyniło się nie na rzecz tej osoby, która miała być obdarowana, ale na rzecz osoby innej, na którą nakładano obowiązek oddania darowanego przedmiotu tej osobie, dla której darowizna była przeznaczona, tj. rzeczywiście obdarowanemu.

Dowód ukrycia darowizny pod pozorem aktu obciążliwego, jak również dowód podstawienia osoby, mógł być czyniony wszelkimi sposobami. W art. 911 ust. 2 co do niektórych osób ustanowiono domniemanie prawne (*presumptio juris et de iure*, art. 1352 KN), nieulegające obaleniu przez dowód przeciwny, że są osobami podstawionymi. Dotyczyło to ojca, matki, dzieci, zstępnych i małżonka osoby obdarowanej, a niezdolnej do otrzymania darowizny³⁷⁷.

4) chwilę, w której powinna istnieć zdolność do czynienia, przyjmowania i otrzymywania darowizn

Zdolność do czynienia, otrzymywania i przyjmowania darowizn powinna istnieć w określonych momentach. W przypadku gdy darowizna została dokonana przez jeden akt, to w chwili tego aktu darczyńca i obdarowany powinni

³⁷⁶ Szerzej M. Planioł, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 182–185.

³⁷⁷ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 224; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 379.

posiadać zdolność do czynienia i otrzymywania darowizn. Natomiast gdy darowizna została dokonana w kilku aktach, to darczyńca powinien posiadać zdolność czynienia darowizny w chwili, gdy uczynił obdarowanemu propozycję darowizny, w chwili, gdy obdarowany przyjął tę propozycję oraz w chwili, gdy przyjęcie darowizny przez obdarowanego zostało zakomunikowane darczyńcy, gdyż dopiero przez takie zakomunikowanie akt darowizny mógł być uważany za zakończony.

Z kolei obdarowany powinien być zdolny do otrzymania darowizny w chwili zaofiarowania mu darowizny i w chwili jej przyjęcia³⁷⁸.

2.2.7. Forma darowizny

Darowizna była umową uroczystą, która wymagała spełnienia określonych przez prawo formalności. Ich niedopełnienie powodowało zupełną nieważność umowy darowizny. Formalnościami niezbędnymi przewidzianymi względem darowizn były: sporządzenie aktu rejentalnego (notarialnego), wyraźne przyjęcie ze strony obdarowanego oraz sporządzenie wykazu szacunkowego co do darowizn przedmiotów ruchomych. Jednak z biegiem czasu zaczęto także uznawać darowizny, które sporządzano bez udziału notariusza³⁷⁹. Przepisy dotyczące formy darowizny, podobnie jak przepisy ograniczające darowizny, miały na celu utrzymanie majątku w rodzinie. Celem tych przepisów było zmuszenie darczyńcy przed uczynieniem darowizny do zastanowienia się, które mogło doprowadzić do zaniechania darowizny. W związku z tym przede wszystkim przyjęto formę notarialną dla darowizny, przez co zeznanie aktu darowizny trwało dłużej i było bardziej uciążliwe niż zawarcie zwykłej transakcji, której celem był zysk³⁸⁰.

W myśl art. 931 KN wszelkie akty obejmujące darowiznę między żyjącymi miały być sporządzane przed notariuszami w zwykłej formie kontraktów, z pozostawieniem pod karą nieważności oryginałów³⁸¹.

W przypadku darowizny ruchomości w akcie notarialnym powinien być zawarty „wykaz szacunkowy” darowanych ruchomości, podpisany przez darczyńcę i obdarowanego (art. 948 KN). W wykazie tym, oprócz wymienienia da-

³⁷⁸ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 185–186; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 224–225.

³⁷⁹ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 13.

³⁸⁰ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 225.

³⁸¹ Artykuł ten opierał się na przepisach Ordonansu z 1731 r., który wprowadzał, wcześniej nie wymagany w prawie francuskim, obowiązek urzędowej formy darowizny. Powody, które skłoniły H.-F. d'Aguesseau do takich postanowień, to ochrona darującego oraz kwestia odwołalności darowizny, czyli chęć zapewnienia charakteru nieodwołalności darowizny poprzez sporządzenie jej przed notariuszem; zob. M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 14–15.

rowanych ruchomości, powinno być zawarte ich oszacowanie. Wpływ na taki kształt przepisu miała zasada nieodwołalności darowizny, która miała duże znaczenie dla ograniczenia darowizny. W przypadku braku tego przepisu darczyńca mógłby nie wydać niektórych rzeczy będących przedmiotem darowizny albo np. zamiast rzeczy lepszego gatunku wydać gorsze itp. Ponadto spis szacunkowy mógł być również pożyteczny w wypadkach, gdy obdarowany był obowiązany do zwrotu darowanej rzeczy, np. ma skutek zmniejszenia darowizny albo w razie odwołania darowizny. W wyniku braku wykazu szacunkowego darowizna była bezwzględnie nieważna³⁸².

W związku z tym, że darowizna stanowiła umowę, dla jej ważności potrzebna była zgoda obu stron. W przeciwieństwie do umów pod tytułem obciążliwym zgoda obdarowanego musiała być, pod rygorem nieważności, wyrażona nie w formie dowolnej, lecz w formie uroczystej i musiała być wypowiedziana „w wyrażonych słowach” (art. 932 KN). Przyjęcie darowizny powinno być wyrażone w formie notarialnej w akcie, który zawiera zaofiarowanie darowizny ze strony darczyńcy, albo też w akcie oddzielnym, zeznanym później (art. 932 KN). W takim przypadku akt przyjęcia darowizny powinien być doręczony darczyńcy za pośrednictwem notariusza lub komornika. Darowizna była skuteczna od daty doręczenia darczyńcy aktu przyjęcia darowizny przez obdarowanego. Dodatkowo przyjęcie darowizny przez obdarowanego powinno być dokonane przed śmiercią darczyńcy i przed odwołaniem darowizny przez darczyńcę³⁸³. W przypadku przyjęcia darowizny przez akt późniejszy, nie wiązała ona darującego, aż do chwili doręczenia mu aktu stwierdzającego przyjęcie³⁸⁴.

³⁸² M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 30–32; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 225.

³⁸³ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 225; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 32–34; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 387–388. Przykładowe orzecznictwa; „Darowizna, nie przyjęta za życia darującego, uważa się za bezwzględnie nieważną. (S. C. 28/1909). Wręczenie przyjęcia, dokonane po śmierci darującego, jest również nieważne. (Civ. 18/XI. 1861. D. 62. 1. 28)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 22.

³⁸⁴ „Do tego czasu akt darowizny nie jest umową, a stanowi tylko jednostronną, nie wiążącą darującego deklarację. (N. 28/1922), darujący więc może do chwili akceptacji rozporządzać przedmiotem darowizny bez żadnego ograniczenia, tak jakby jej wcale nie było. (S. IX. 11/1874). Darowizna nie przyjęta może być wprost odwołana przez darującego bez potrzeby wytoczenia sprawy o unieważnienie jej z powodu nieprzyjęcia. (Orzec. Izby I S. N. z 6/II. 1922. C. 198/21). Nieprzyjęta darowizna żadnych skutków nie ma i darczyńca przed przyjęciem darowizny przez obdarowanego jest mocen rozrządzić się wprost przedmiotem podarowanym bez potrzeby uzyskiwania wyroku sądowego, przyjęcie zaś dokonane i doręczone po wytoczeniu powództwa, zawierającego w sobie cofnięcie jednostronnego, nieprzyjętego w porę czynu darczyńcy, jest spóźnione i skutków odnieść nie może. (N. 9/1925)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 23.

W razie niezachowania wskazanych formalności darowizna była nieważna z mocy samego prawa. Zgodnie z art. 1339 KN darujący nie mógł przez żaden akt potwierdzenia naprawić wad darowizny między żyjącymi. Jeśli była nieważna ze względu na formę, należało ją sporządzić na nowo w przyjętej formie prawnej. Jednak art. 1340 KN stanowił, że po śmierci darczyńcy jego spadkobiercy mogli potwierdzić darowiznę bez zeznania nowego aktu darowizny. Wiązało się to z tym, że przepisy o formie darowizny zastały ustanowione nie tyle dla ochrony darczyńcy, ile dla ochrony jego rodziny, czyli jego spadkobierców. W związku z tym darczyńca nie mógł zrzec się prawa powoływania na nieważność darowizny, a spadkobiercy mogli to zrobić³⁸⁵.

Z biegiem czasu motywy, które miały wpływ na brzmienie art. 931 KN, traciły wpływ w świadomości społecznej. W związku z tym orzecznictwo francuskie i doktryna zaczęły dopuszczać następujące odstępstwa od zasady formy notarialnej dla aktu darowizny:

1. Darowizny rękodajne – odejście od formy darowizny mogło być uczynione w przypadku ruchomości zmysłowych, co następowało poprzez oddanie rzeczy przez darczyńcę obdarowanemu. Inaczej mówiąc, była to darowizna uczyniona z rąk do rąk, dochodząca do skutku przez samo wydanie rzeczy. Przykładem mogły być papiery na okaziciela, jako przedstawiające wcielenie wierzytelności, stanowiące rzeczy zmysłowe, co mogło być uznane za przedmiot darowizny rękodajnej³⁸⁶.
2. Darowizny uboczne³⁸⁷ – dzielono je na darowizny czynione przez zrzeczenie się pewnego prawa oraz darowizny czynione przez umowy na korzyść osób trzecich. Darowizna polegająca na zrzeczeniu się prawa dokonywana była w formie przepisanej nie dla darowizn, ale dla zrzeczenia się danego prawa. Zrzeczenie się przez darczyńcę jakiegoś prawa, przysługującego mu w stosunku do obdarowanego, mogło dotyczyć np. wierzytelności, serwitutu itd. Można było dokonać darowizny również w formie kupna przez darczyńcę rzeczy,

³⁸⁵ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 225–226; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 16–17; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 84.

³⁸⁶ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 226; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 84; szerzej M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 18–25. Przykładowe orzeczenie: „Jednakże, danie rzeczy z ręki do ręki z zamiarem obdarowania przyjmującego tę rzecz stanowi ważną darowiznę rękodajną, która nie wymaga formy pisemnej, a w szczególności formy aktu notarialnego. (S. C. 103/1891)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 22.

³⁸⁷ Podział na darowizny uboczne i wyodrębnienie ich dwóch kategorii podają za: M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 25–27.

która miała być przedmiotem darowizny. Wtedy w akcie kupna jako nabywca i osoba płaćca cenę za nabytą rzecz występował obdarowany, gdy w rzeczywistości cenę płacił darczyńca. A więc darowizny uboczne były ważne, jeśli zachowywały formę umowy, w związku z którą dokonywano darowizny³⁸⁸.

3. Darowizny będące dodatkowym zastrzeżeniem dla umowy pod tytułem obciążliwym, w myśl zasady *accessorium sequitur principale*, mogły być uczynione w takiej samej formie jak transakcja główna. Tego typu darowizny mogły być przeznaczone dla drugiego kontrahenta (jak to wynikało z art. 853 i 854 KN) albo dla osób trzecich (w myśl art. 1121 KN można było np. w kontrakcie kupna-sprzedaży zastrzec wypłatę renty dożywotniej dla osoby trzeciej)³⁸⁹.
4. Darowizny ukryte – w przypadku darowizn dokonywanych pod pozorem aktu obciążliwego, np. pod pozorem aktu kupna sprzedaży, gdy darczyńca-sprzedawca kwituje z odbioru od nabywcy – obdarowanego ceny za sprzedaną rzecz, choć w rzeczywistości tej ceny nie otrzymał, wystarczało zachowanie formy przewidzianej przez prawo dla aktu, pod pozorem którego darowizna była ukryta³⁹⁰.

2.2.8. Odwołalność darowizn

2.2.8.1. Uwagi ogólne

Zgodnie z przepisami KN przyczyny odwołania darowizny stanowiły wyjątek od zasady nieodwołalności darowizn między żyjącymi. Odwołanie szczodroblowości nie było dozwolone według woli darującego, a jedynie miało

³⁸⁸ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 226; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 25–27; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 84.

³⁸⁹ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 226; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 27.

³⁹⁰ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 226; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 84; szerzej M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 27–30. Przykładowe orzeczenia: „Ważną jest również darowizna ukryta, sporządzona nawet nie w formie aktu urzędowego, byleby umowa, pod formą której jest ukryta darowizna, obejmowała wszystkie cechy charakterystyczne tej umowy, którą zewnętrznie wyobraża. (Civ. 3/XI. 1896. D. 97. 1. 584)”; „Ustalona jurysprudencja uznaje za ważną darowiznę, ukrytą pod formą aktu pod tytułem obciążliwym, i do ważności takiego aktu wymaga zachowania tych tylko form, jakie są konieczne dla ważności umowy, pod której pozorami darowizna ukryta została. Jednak zasada ta nie może być stosowana, gdy akt nie – tylko w istocie, ale i w osnowie swojej zawiera wyraźną szczodroblowość. (N. 13/1919)”. „Darowizna ukryta, przyobleczone w formę prywatną innego aktu, np. aktu pożyczki z podpisem prywatnym jest nieważna. (S. C. 10/1906), natomiast ważną jest darowizna ukryta pod formą kwitu, wydanego przez wierzyciela dłużnikowi bez otrzymania zapłaty od tego ostatniego. (Civ. 26/VII. 1848. D. 48. 5. 107)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 22.

charakter rozwiązań szczególnych. Był to kolejny przejaw niechętnego stosunku prawodawcy francuskiego do aktu darowizny, gdzie wobec darowizny zastosowano szereg przepisów szczególnych, które nie występowały przy odwołaniu innych aktów pod tytułem obciążliwym³⁹¹.

2.2.8.2. Niewykonanie obciążeń (ciężarów) darowizny

Niewykonanie przez obdarowanego nałożonych na niego obciążeń³⁹² skutkowało odwołaniem darowizny, a ściślej jej rozwiązaniem. W przypadku darowizny z obciążeniem (art. 953 i 954 KN) widoczne są pewne analogie kontraktu synalagmatycznego. Obdarowany w zamian za uczynioną mu darowiznę powinien wykonać nałożone na niego przez akt darowizny obciążenia. Natomiast darczyńca w razie niewykonania obciążenia mógł żądać odwołania, a raczej rozwiązania darowizny. Ponadto mógł żądać wykonania obciążenia, a także żądać odszkodowania za jego niewykonanie. Z kolei osoba trzecia, na rzecz której zostało zastrzeżone obciążenie, nie miała prawa żądać rozwiązania darowizny, a jedynie mogła żądać wykonania ciężaru.

Rozwiązanie darowizny nie następowało z mocy samego prawa. W takim przypadku darczyńca powinien wystąpić z żądaniem do sądu, który wydawał stosowne orzeczenie³⁹³. Jednak przed wytoczeniem powództwa należało postawić obdarowanego w zwłoce i zgłosić żądanie wykonania obciążenia.

Rozwiązanie mogło „być wyrzeczone” także wtedy, gdy niewykonanie obciążenia nie było następstwem winy darczyńcy, np. stanowiło skutek niemożności wykonania.

Rozwiązanie działało wstecz i pociągało za sobą skutki. Unieważnieniu podlegały wszelkie akty zbycia rzeczy darowanej i praw rzeczowych ustanowionych na niej przez obdarowanego, nawet z rąk osób trzecich. Inaczej należało traktować darowiznę ruchomości, ponieważ art. 2279 KN ograniczał możliwość unieważnienia aktu zbycia lub ustanowienia praw rzeczowych (np. prawa zastawu na darowanej ruchomości), dokonanego przez obdarowanego.

³⁹¹ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 59–60.

³⁹² M. Planiol zamiast *obciążeń* używa słowa *ciężary* (*warunki*), zob. *idem*, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 60.

³⁹³ „Odwołanie z powodu niewykonania warunków nie następuje na mocy samego prawa, ale na skutek skargi, obdarowany może więc już w toku sprawy, byle przed zapadnięciem wyroku, warunki te wykonać, a nawet sąd może mu jeszcze dać termin do wykonania tych warunków (Civ. 31/1. 1899. D. 1. 272)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 22.

Skarga o zwrot, zgodnie z ogólną zasadą wynikającą z art. 2262 KN, przedawniała się po upływie 30 lat³⁹⁴.

2.2.8.3. Specjalne przyczyny odwołania darowizn

W KN przewidziano specjalne przyczyny rozwiązania darowizn, które nie odnosiły się do aktów pod tytułem obciążliwym. Były to: niewdzięczność obdarowanego oraz przybycie dziecka.

W przypadku niewdzięczności obdarowanego darowizna ulegała odwołaniu na żądanie darczyńcy. Odnosiło się to do wszystkich darowizn (wynagradzających, obciążających, wzajemnych, ukrytych pod pozorem aktu pod tytułem obciążliwym). Jedyny wyjątek stanowił art. 959 KN, czyli darowizny na korzyść małżeństwa, które nie były odwoławalne z powodu niewdzięczności³⁹⁵.

W art. 955 KN wprost wymieniono trzy przypadki niewdzięczności, stanowiące podstawę do odwołania darowizny, czyli: zamach na życie darczyńcy, ciężkie obelgi, występki i złe obchodzenie się z darczyńcą oraz odmowa alimentów³⁹⁶.

Targnięcie się na życie było czynem dokonanym z zamiarem pozbawienia życia, więc gdy obdarowany pozbawił życia darczyńcę bez zamiaru zabójstwa, darowizna nie ulegała odwołaniu. Podobnie traktowano zabójstwo popełnione nieświadomie lub w obronie własnej. Wystarczające za to było samo usiłowanie zabójstwa, aby darowiznę odwołać.

W przypadku występków, złego obchodzenia się i obelg odwołanie darowizny mogło zachodzić tylko w przypadkach ciężkich występków, tj. czynów karanych przez prawo karne, czyli czynów okrucieństwa cielesnego, złego fizycznego traktowania lub ciężkich obelg, które oceniane były przez sąd.

Ostatni przypadek niewdzięczności wymieniony w art. 955 KN, czyli odmowa alimentów, stanowił szczególną formę niewdzięczności. Miał ona miejsce wtedy, gdy obdarowany pozostawił darującego w nędzy³⁹⁷.

³⁹⁴ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 61–62; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 226–227; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 84.

³⁹⁵ Szerzej w podrozdziale dotyczącym darowizn między małżonkami.

³⁹⁶ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 394; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 63–64; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 227; A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 84.

³⁹⁷ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 65–66; „Prawodawca uzależnia odwołalność darowizny z powodu niewdzięczności nie od częstokrotnych faktów złego obchodzenia się z darczyńcą, a od stopnia winy obdarowanego. Pojedynczy wypadek może stanowić dowód złego obchodzenia się i ciężkich obelg, a częste nawet oznaki nieuszanowania lub drobne wykroczenia nie powodują odwołania darowizny, o ile nie należą do kategorii występków. Gwałt na osobie darczyńcy, będąc ciężkim występkiem, stanowi jednocześnie ciężką obelgę (N. 66/1921)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 22.

Skarga o odwołanie darowizny (art. 957 KN) przysługiwała darczyńcy oraz pod pewnymi warunkami także spadkobiercom. Miało to miejsce wtedy, gdy darczyńca umarł w trakcie sprawy wytoczonej przez niego albo przed wytoczeniem sprawy, ale przed upływem terminu na jej wytoczenie. Skarga ta nie przysługiwała wierzycielom darczyńcy, ponieważ skarga o odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności należała do typu skarg „przywiązanych wyłącznie do osoby” (art. 1166 KN).

W związku z tym, że skarga o odwołanie darowizny stanowiła dla obdarowanego karę za niewdzięczność, wytoczyć ją można było wyłącznie przeciwko obdarowanemu (art. 957 KN). Jednak mogła być kontynuowana przeciwko spadkobiercom obdarowanego, gdy została wcześniej wytoczona przeciwko obdarowanemu.

Skarga o odwołanie darowizny przedawniała się z upływem roku od daty aktu niewdzięczności, względnie od daty, gdy darczyńca mógł powziąć wiadomość o akcie niewdzięczności (art. 957 KN). W przypadku wystąpienia kilku czynów niewdzięcznych termin roczny liczono od daty ostatniego czynu.

W wyniku tego, że odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności miało charakter kary dla obdarowanego i dotyczyło tylko jego osoby, a nie osób trzecich, akty zbycia lub ustanowienia praw rzeczowych na rzeczy osoby darowanej pozostawały w mocy, o ile miały miejsce przed wytoczeniem sprawy o odwołanie darowizny (art. 958 KN). Natomiast jeśli miały miejsce po wytoczeniu sprawy, to mogły być unieważnione z chwilą prawomocności wyroku o odwołaniu darowizny, z tym że w przypadku nieruchomości mających urzędzoną hipotekę pod warunkiem, że skarga o odwołanie darowizny została ujawniona w wykazie hipotecznym przed zeznaniem aktu (art. 958 KN).

Natomiast między darczyńcą a obdarowanym odwołanie miało moc wsteczną, gdyż nie dotyczyło to interesów osób trzecich. Zgodnie z tym obdarowany powinien zwrócić przedmioty darowane w naturze, jeżeli je jeszcze posiadał, względnie ich wartość w dacie skargi, jeśli ich się pozbył (art. 958 ust. 2 KN). Ponadto darczyńcy przysługiwało odszkodowanie od obdarowanego za wszelkie ciężary ustanowione na nieruchomości, a których darczyńca nie mógł unieważnić³⁹⁸.

Kolejny przejaw ograniczenia darowizn i chęć utrzymania majątku w rodzinie stanowiły przepisy art. 960 KN. Zgodnie z nim darowizny dokonane

³⁹⁸ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 66–70; M. Lewy, *Darowizna...*, s. 227–228; zob. też A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 394–395.

przez osobę niemającą dzieci w chwili uczynienia darowizny ulegały odwołaniu z mocy samego prawa, niezależnie od woli darczyńcy, w razie urodzenia się (przybycia) darczyńcy ślubnego dziecka, po uczynieniu darowizny.

Przepisy art. 960 KN wprowadzone zostały, według twórców KN, w interesie społeczeństwa i dotyczyły porządku publicznego³⁹⁹. W wyniku rozszerzenia stosowania art. 960 KN o odwołaniu darowizny z powodu przybycia dziecka przedłużono termin przedawnienia dla odnośnej skargi, odstępując od ogólnych zasad prawa o przedawnieniu, czyli wbrew postanowieniom art. 2262 KN. Nabywający od obdarowanego darowany przedmiot nie mógł powoływać się na przedawnienie 10- lub 20-letnie, lecz tylko na 30-letnie, a dla utraty skargi nie wystarczył upływ 30 lat, ale dodatkowo trzeba było posiadać darowany przedmiot przez ten okres. Natomiast zgodnie z art. 966 KN 30-letni termin przedawnienia liczył się od urodzenia nie pierwszego, lecz ostatniego dziecka. Ówczesne kodeksy europejskie, jak ZGB, BGB, ABGB, nie zawierały podobnego przepisu, który zawarto w art. 960 KN.

W myśl art. 965 KN „wszelkie zastrzeżenia lub umowy, przez któreby dający zrzekł się odwołania darowizny z powodu przybycia dziecka, uważane będą za nieważne i nie będą mogły sprawić żadnego skutku”.

Należy jeszcze podkreślić, że nieważność darowizny miała skutek prawny nie tylko wobec obdarowanego, ale także wobec osób trzecich, jeśli darowizna dotyczyła nieruchomości. Darczyńca mógł rewindykować nieruchomość od trzeciego nabywcy i odebrać ją, wolną od wszelkich obciążeń i hipotek, ustanowionych przez obdarowanego albo przez trzeciego nabywcę (art. 963, 966 KN)⁴⁰⁰.

2.2.9. Darowizna między małżonkami

2.2.9.1. Uwagi ogólne

W KN w szczególny sposób unormowano darowizny dokonywane na rzecz małżeństwa, co wynikało z ich ścisłego powiązania z samym małżeństwem. Przepisy dotyczące tego typu darowizn znalazły się w dziale VIII oraz w dziale IX

³⁹⁹ W *Przedstawieniu motywów Bigot-Preameneu*: „Nie należy przypuszczać, aby darczyńca, czyniąc darowiznę, miał zamiar uchybiać odwiecznym obowiązkom względem swych zstępnych i względem społeczeństwa: O ile by można domniemywać się takiej woli, porządek publiczny sprzeciwia się temu, aby miała ona skutek”, [za:], M. Lewy, *Darowizna...*, s. 228; KN utrzymał w mocy postanowienia Ordonansu z 1731 r., który przejął tę instytucję z Kodeksu Justyniana (C.VIII.55); zob. A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 84.

⁴⁰⁰ M. Lewy, *Darowizna...*, s. 228; szerzej A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 396–397; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 70–79.

tytułu II (*O darowiznach między żyjącymi i o testamentach*). W dziale VIII zawarto przepisy o darowiznie uczynionej w umowie przedślubnej małżonkom i dzieciom, z małżeństwa urodzić się mającym (art. 1081–1090), zaś w dziale IX przepisy o darowiznie między małżonkami dokonywanymi bądź przez umowę przedślubną, bądź w czasie małżeństwa (art. 1091–1100)⁴⁰¹.

Zgodnie z tymi przepisami darowizny między małżonkami mogły być dokonywane w intercyzach (umowie przedślubnej) lub po zawarciu małżeństwa. Ustawodawca, mając na celu ułatwienie zawarcia małżeństwa, wprowadzał przepisy korzystne dla przyszłych małżonków, co znajdowało odzwierciedlenie m.in. właśnie w zakresie uregulowań dotyczących darowizn między małżonkami, które unormowano w sposób odmienny od darowizn podlegających zasadom ogólnym. Udogodnienia dotyczyły m.in. kwestii odwołalności, większej swobody w zakresie zawarcia umowy darowizny, możliwości dokonywania darowizny pod warunkiem zależnym od woli darczyńcy albo pod warunkiem spłaty długów i ciężarów darczyńcy, a nawet prawa dokonywania, poza darowizną majątku teraźniejszego, darowizny majątku przyszłego oraz darowizny majątku teraźniejszego i przyszłego⁴⁰².

Na zasadzie art. XIV § 1 przepisów wprowadzających k.z. przepisy dotyczące darowizny między małżonkami nie zostały uchylone.

Kodeks Napoleona regulował trzy rodzaje darowizn między małżonkami: darowiznę czynioną przez umowę przedślubną między przyszłymi małżonkami, darowiznę między małżonkami podczas małżeństwa oraz część rozrządzalną między małżonkami⁴⁰³.

2.2.9.2. Darowizny czynione przez umowę przedślubną między przyszłymi małżonkami

Darowizny czynione w umowie przedślubnej stanowiły szczególny rodzaj darowizny. Przepisy art. 1081–1090 KN dotyczyły darowizn dokonywanych przez osoby trzecie na rzecz małżonków. Natomiast art. 1091–1100 KN regulowały darowizny czynione jednemu z małżonków przez drugiego.

Wyróżniano trzy rodzaje darowizn czynionych przez umowę przedślubną: darowizny majątku teraźniejszego, majątku przyszłego oraz łączne majątku teraźniejszego i przyszłego⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ *Kodeks Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego...*, s. 105–109.

⁴⁰² D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 50, 60.

⁴⁰³ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 270.

⁴⁰⁴ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 429–433; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 258–270.

Wspólne przepisy dla wszystkich rodzajów darowizn czynionych przez umowę przedślubną dotyczyły zwolnienia od wyraźnego przyjęcia (art. 1087 KN), zniesienia odwołania darowizny z powodu niewdzięczności (art. 959 KN) oraz możliwości dokonania darowizny pod warunkiem zależnym od woli darczyńcy (art. 1086 KN).

Zwolnienie od wyraźnego przyjęcia darowizny czynionej przez umowę przedślubną wynikało z art. 1087 KN, który stanowił, że jej przyjęcie powinno nastąpić, ale można było tego dokonać w dowolnej formie. W ten sposób zwałniał ją z formy przyjęcia określonej w przepisach ogólnych (art. 932 KN)⁴⁰⁵.

Natomiast zgodnie z art. 959 KN darowizny czynione na korzyść małżeństwa nie były odwoławalne z powodu niewdzięczności. Celem tego przepisu była ochrona niewinnych, czyli małżonka obdarowanego, a przede wszystkim dzieci mających przybyć z małżeństwa⁴⁰⁶. W tym przypadku nieistotne było to, czy przepis art. 959 KN miał mieć zastosowanie tylko wobec darowizny czynionej przez umowę przedślubną, czy nie, ale najważniejsze było to, aby chodziło o darowiznę czynioną małżonkom przez osobę trzecią. Zatem odwołanie z powodu niewdzięczności, obok darowizn zwykłych, dotyczyło także darowizn czynionych między małżonkami, ponieważ takie odwołanie nie wywoływało szkody wobec dzieci małżonków⁴⁰⁷.

Wyjątki od zasady nieodwołalności przewidywał art. 1086 KN⁴⁰⁸, który dopuszczał możliwość dokonania darowizny pod warunkiem zależnym od woli darczyńcy, co było zabronione przy darowiznach zwykłych. Celem ustawodawcy, odstępującego od surowej zasady nieodwołalności przewidzianej dla zwykłych darowizn, było ułatwienie zawarcia małżeństwa. W związku z tym dopuszczono możliwość zawierania darowizny pod warunkiem spłaty długów

⁴⁰⁵ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 255; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 50; zdaniem A. Okolskiego już sam fakt zawarcia małżeństwa przez obdarowanych można było rozumieć jako przyjęcie darowizny; zob. *idem*, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 429.

⁴⁰⁶ J.J. Delsol, *Zasady Kodeksu Napoleona...*, s. 321; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 394; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 256; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 50.

⁴⁰⁷ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 256, 272.

⁴⁰⁸ Art. 1086 KN: „Darowizna przez kontrakt małżeński dla pożytku małżonków i dzieci z ich małżeństwa spodziewanych, może być jeszcze uczyniona pod warunkiem zapłacenia, bez różnicy wszystkich długów i ciężarów spadku po darującym, albo pod innymi warunkami, których wykonanie zależałoby od jego woli, przez jakąkolwiek osobę darowizna uczyniona będzie: obdarowany będzie obowiązany dopełnić tych warunków, jeżeli nie obiera raczej rzec się darowizny; a w przypadku, gdy darujący przez kontrakt małżeński zachował sobie wolność rozporządzenia rzeczą objętą w darowiźnie dóbr swoich teraźniejszych, albo sumą oznaczoną do wzięcia z tychże samych dóbr, jeżeli umrze nie uczyniwszy takiego rozporządzenia, to rzecz lub suma poczytywane będą za objęte w darowiźnie, i należeć będą do obdarowanego, albo do dziedziców po nim”.

i ciężarów nieistniejących w chwili zawarcia umowy albo niewskazanych w darowiznie lub dołączonym do niej opisie stanu majątkowego. Oprócz tego wprowadzono wyjątek od ogólnej zasady, zgodnie z którą jeżeli darczyńca zastrzegł w umowie, że będzie mu przysługiwało prawo do rozporządzenia przedmiotem darowizny, a zmarł przed skorzystaniem z przysługującego mu uprawnienia, wówczas darowizna byłaby częściowo nieważna. Zasada ta nie dotyczyła darowizny dokonanej w umowie przedślubnej, która była skuteczna i przypadała obdarowanemu lub jego spadkobiercom⁴⁰⁹.

Szczególny charakter darowizny czynionej na rzecz małżeństwa polegał m.in. na jej ścisłym związku z zawarciem małżeństwem. W związku z tym darowizna upadała, gdy małżeństwo nie zostało zawarte albo je unieważniono (art. 1088 KN)⁴¹⁰.

W wyniku tego, że darowizna czyniona przez umowę przedślubną miała na względzie dobro małżonka obdarowanego i jego dzieci, to upadała, jeżeli dający przeżył obdarowanego lub jego dzieci (art. 1089 KN)⁴¹¹.

2.2.9.3. Darowizny czynione w umowie przedślubnej przez osoby trzecie

Wyróżniano trzy rodzaje darowizn czynionych przez umowę przedślubną, tj. darowiznę majątku teraźniejszego, darowiznę majątku przyszłego oraz darowiznę łączną majątku teraźniejszego i przyszłego.

Darowizna majątku teraźniejszego czyniona przez osobę trzecią przyszłym małżonkom w ich umowie przedślubnej uznawana była za darowiznę zwykłą, podlegającą przepisom ogólnym dla tego rodzaju darowizn. Darowizna ta mogła być uczyniona jedynie na korzyść małżonków, a nie na korzyść dzieci mających urodzić się z małżeństwa (art. 1081 KN). Wynikało to stąd, że przy tego rodzaju umowie darowizny natychmiast dochodziło do przeniesienia własności na obdarowanego. Zgodnie z ust. 2 art. 1081 KN można było dokonać darowizny na

⁴⁰⁹ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 433; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 257; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 50–51.

⁴¹⁰ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 429; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 256; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 49; „Art. 1088 ma na myśli nie tylko darowizny, uczynione w umowie przedślubnej, ale też i w innych aktach, a nawet darowizny rękodajne, byle tylko czynione między narzeczonymi i dla narzeczonych jako przyszłych małżonków, to znaczy na korzyść małżeństwa. Z samej zaś okoliczności uczynienia darowizny na korzyść małżeństwa wypływa domniemanie milczącego warunku rozwiązującego na przypadek, jeśli małżeństwo do skutku nie dojdzie, bez różnicy z czyjej winy małżeństwo do skutku nie doszło. (N. 138/1922)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 35.

⁴¹¹ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 433–434; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 258; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 51.

korzyść dzieci, jednak mogło to nastąpić tylko w drodze substytucji⁴¹². W sytuacji gdy przedmiotem umowy były nieruchomości, darowizna musiała zostać wpisana do księgi wieczystej. Istniała również możliwość wprowadzenia zastrzeżenia zezwalającego darczyńcy na użytkowanie przedmiotu darowizny⁴¹³.

Darowizny majątku przyszłego stanowiły jedną z największych osobliwości francuskiego prawa cywilnego. Ze względu na jej historyczne znaczenie we Francji darowizna majątku przyszłego została zachowana przez ordonanse z 1731 r. W trakcie rewolucji francuskiej instytucja ta została zniesiona, jednak w interesie małżeństwa została przywrócona w KN. Istota tej darowizny polegała na tym, iż darujący pozostawiał po swym zgonie całość lub część majątku. Pod względem formy była to darowizna między żyjącymi, ale stanowiła też rozporządzenie ostatniej woli, podobne do zapisu ze względu na to, że zezwalała obdarowanemu otrzymać majątek zmarłego darczyńcy, przez co obdarowany był jego spadkobiercą. W związku z tym darowiznę majątku przyszłego nazywano także darowizną spadku⁴¹⁴. Natomiast w przeciwieństwie do zapisu darowizna majątku przyszłego była nieodwołalna, co stanowiło jej główną cechę. Darowizny majątku przyszłego czynione między przyszłymi małżonkami upadały wskutek wcześniejszej śmierci obdarowanego⁴¹⁵.

Darowizna majątku przyszłego była umową korzystną dla obu stron – zarówno dla darczyńcy, jak i obdarowanego. Darczyńca rozporządzał swoim majątkiem na wypadek śmierci i dopiero w tym momencie obdarowany lub jego dzieci czy też inni zstępni nabywali własność przedmiotu darowizny, dlatego nie było konieczne dołączanie do umowy spisu ruchomości. Z kolei dla obdarowanego korzystny był jej nieodwołalny charakter. W roli darczyńców, oprócz rodziców małżonków i innych krewnych, mogły wystąpić również osoby obce. Darowizna majątku przyszłego mogła zostać dokonana na rzecz obojga małżonków lub tylko jednego z nich, ale istniało domniemanie, zgodnie z którym obejmowała ona także dzieci, które mogły urodzić się z tego małżeństwa (art. 1082 KN)⁴¹⁶.

⁴¹² A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 429; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 258–259; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 51.

⁴¹³ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 429; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 51–52.

⁴¹⁴ Natomiast J.J. Delsol nazywał tę darowiznę mianem „umownego ustanowienia dziedziczą”; zob. J.J. Delsol, *Zasady Kodeksu Napoleona...*, s. 322.

⁴¹⁵ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 259–261.

⁴¹⁶ J.J. Delsol, *Zasady Kodeksu Napoleona...*, s. 323–324; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 430–431; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego*, s. 262–264; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 52–53.

Przedmiot darowizny majątku przyszłego stanowił cały majątek darczyńcy istniejący w chwili śmierci lub jego część, a nie mogła nim być ściśle określona rzecz, ponieważ stanowiłoby to już darowiznę majątku⁴¹⁷. Jednak w doktrynie panowało również odmienne stanowisko, zgodnie z którym za przedmiot tego rodzaju darowizny uznawano również określoną rzecz lub pewną sumę⁴¹⁸.

W myśl art. 1083 KN darowizna majątku przyszłego ograniczała prawo rozporządzania przedmiotem darowizny pod tytułem darmym przez darującego, z wyjątkiem nieznacznych szczodroblivości, np. w formie podarunku wymaganego przez stosunki rodzinne, zwyczaj. Jednak przepisy nie precyzowały ich wielkości. Zakładano, że jest to względne i należy daną darowiznę oceniać z punktu widzenia stanu majątkowego darczyńcy⁴¹⁹. Natomiast darczyńca mógł rozporządzać przedmiotem darowizny pod tytułem obciążliwym, np. sprzedawać, zamieniać, ustanawiać służebności czy też obciążać długami swój majątek⁴²⁰.

Darowizna łączna była darowizną majątku przyszłego, która w zależności od woli obdarowanego mogła przemienić się w darowiznę majątku teraźniejszego⁴²¹. Celem tej darowizny było zapewnienie większej ochrony interesów majątkowych małżonków i ich dzieci niż umowa ograniczająca się tylko do majątku przyszłego⁴²². Jednak dopóki darczyńca żył, obdarowany nie miał więcej praw od zwykłego obdarowanego majątkiem przyszłym. Zatem ochrona ta nie funkcjonowała za życia darczyńcy, a dopiero po jego śmierci. W związku z tym darczyńca pozostawał właścicielem przedmiotu darowizny i miał prawo do rozporządzania nim na zasadach darowizny majątku przyszłego⁴²³.

⁴¹⁷ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 430; H. Konic, *Prawo majątkowe małżeńskie. Wykład ustaw obowiązujących w b. Królestwie Kongresowym, z uwzględnieniem przepisów innych dzielnic oraz kodeksu szwajcarskiego*, Warszawa 1933, s. 165; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 53–54.

⁴¹⁸ J.J. Delsol, *Zasady Kodeksu Napoleona...*, s. 322; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 262; F. Zoll, *Prawo cywilne opracowane głównie na podstawie przepisów obowiązujących w Małopolsce*, T. IV: *Prawo rodzinne i spadkowe*, Poznań 1933, s. 95–96; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 53–54.

⁴¹⁹ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 262; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 54.

⁴²⁰ J.J. Delsol, *Zasady Kodeksu Napoleona*, s. 323; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 431–432; M. Kurman, *Notariat i hipoteka. Prawo spadkowe. Prawo hipoteczne. Ustawodawstwo z okresu wojny. Pytania do aktów. Schematy aktów*, Warszawa 1918, s. 67; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 264; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 54.

⁴²¹ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 270.

⁴²² A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 432; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 55.

⁴²³ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 268–269; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 55. Odmienne stanowisko zajął A. Okolski, który uważał, że darczyńcy przysługiwały odmienne uprawnienia w stosunku do składników majątkowych będących przedmiotem darowi-

W myśl art. 1084 KN przedmiotem darowizny majątku teraźniejszego i przyszłego mógł być cały majątek darczyńcy lub jego część. Warunkiem koniecznym przy darowiznie łącznej majątku teraźniejszego i przyszłego był obowiązek dołączenia do umowy wykazu długów i ciężarów darczyńcy. Zachowanie tego obowiązku pociągało za sobą bardzo istotne skutki prawne, polegające na tym, że obdarowany miał możliwość zadecydowania o pozostaniu przy darowiznie majątku teraźniejszego i zrzeczeniu się majątku przyszłego. Wykaz umożliwiał mu podjęcie takiej decyzji, ponieważ dzięki niemu wiedział o tym, czy stan interesów darującego pogorszył się od dnia darowizny. W przypadku zrezygnowania przez obdarowanego z majątku przyszłego ponosił on odpowiedzialność wyłącznie za długi i ciężary oznaczone w wykazie. W sytuacji gdy takiego wykazu nie sporządzono, zgodnie z art. 1085 KN obdarowany pozbawiony był wskazanego uprawnienia. Wtedy mógł jedynie przyjąć darowiznę lub zrzec się jej w całości, co wywoływało skutki w zakresie odpowiedzialności za długi i ciężary istniejące w chwili śmierci darczyńcy⁴²⁴.

2.2.9.4. Darowizny czynione w umowie przedślubnej jednemu z małżonków przez drugiego

Zgodnie z art. 1091 KN małżonkowie mogli przez umowę przedślubną czynić sobie wzajemnie lub jeden z nich drugiemu taką darowiznę, jaką uznali za stosowną, z określonymi ograniczeniami. Mogły być to darowizny tego samego rodzaju, jakie osoba trzecia mogłaby im uczynić, a więc darowizny majątku teraźniejszego, darowizny majątku przyszłego lub darowizny łączne. Darowizny te były możliwe pod podobnymi warunkami i wywoływały podobne skutki, jednak występowały pewne różnice⁴²⁵.

Według art. 1092 KN darowizna majątku teraźniejszego, w przeciwieństwie do darowizny majątku przyszłego, nie była uznawana za dokonaną pod warunkiem przeżycia darczyńcy przez obdarowanego. Obdarowany małżonek otrzymywał zatem za życia darczyńcy prawo własności majątku obdarowanego⁴²⁶. Regulacje takie wprowadzono zapewne stąd, że francuskie prawo stanowione, obowiązujące przed wejściem w życie KN, przyjęło odmienną zasadę

zny, w zależności od tego, czy można je zaliczyć do majątku teraźniejszego, czy przyszłego; zob. *idem*, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 432; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 55.

⁴²⁴ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 268–270; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 56.

⁴²⁵ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 271, 273.

⁴²⁶ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 434–435.

w stosunku do darowizn między małżonkami. Uznawano je za dokonane pod warunkiem, że obdarowany przeżyje darczyńcę. Z kolei postanowienia kodeksowe opierały się na zasadach wyrażonych w prawie zwyczajowym⁴²⁷. Jednak zgodnie z art. 1092 KN małżonkowie mogli wprowadzić warunek do umowy, zastrzegający, że przedmiot darowizny wróci do darczyńcy w przypadku wcześniejszej śmierci obdarowanego, co powodowało rozwiązanie darowizny. Takie zastrzeżenie zgodnie z KN musiało zostać dokonane w sposób wyraźny, jednak jurysprudence tego nie wymagała⁴²⁸.

W myśl art. 1093 KN w umowie przedślubnej małżonkowie lub jedno z nich mogli dokonać darowizny majątku przyszłego oraz teraźniejszego i przyszłego. Darowizna taka podlegała przepisom dotyczącym darowizn dokonywanych przez osoby trzecie na rzecz małżonków. Ustanowiono jednak wyjątek polegający na tym, że w razie zgonu małżonka obdarowanego przed małżonkiem darującym darowizna nie będzie mogła przejść na dzieci pochodzące z małżeństwa, tylko wróci do darczyńcy. Była to duża różnica między darowizną dokonywaną na rzecz przyszłych małżonków przez osobę trzecią a darowizną między przyszłymi małżonkami. Oparto się na przypuszczeniu, że darowiznę taką dokonywano na korzyść małżonka, a nie na dzieci mogące się urodzić z małżeństwa⁴²⁹. W doktrynie różnie rozpatrywano kwestię dotyczącą odstąpienia w umowie od rozstrzygnięć ustawowych i przyznania dzieciom prawa do darowizny w przypadku zgonu małżonka obdarowanego⁴³⁰. H. Konic za słuszną uznawał opinię dopuszczającą zawarcie w umowie przedślubnej zapisu, zgodnie z którym dzieci z małżeństwa zrodzone mogły zostać podstawione w prawa małżonka obdarowanego, w razie jego zgonu przed małżonkiem darczyńcą. Uważał on, że takie rozwiązanie nie będzie przeciwne porządkowi publicznemu⁴³¹. Przeciwnikiem takiego założenia był M. Planiol, który nie dopuszczał odejścia od postanowień kodeksowych. Uzasadniał to tym, że przedmiot darowizny ostatecznie i tak miał przypaść dzieciom darczyńcy, które jako jego spadkobiercy nie potrzebowały być obdarowanymi, aby przejąć po nim majątek. Takie założenie potwierdzało

⁴²⁷ J.J. Delsol, *Zasady Kodeksu Napoleona...*, s. 330; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 57.

⁴²⁸ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 273.

⁴²⁹ H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 165; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 435; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 271; D. Wiśniewska-Józwiak, *Ustawodawstwo...*, s. 136.

⁴³⁰ D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 57.

⁴³¹ H. Konic powołuje również innych przedstawicieli nauki francuskiej dopuszczających takie rozwiązanie; byli to Ch. Aubry, Ch. Rau, F. Laurent, G. Baudry-Lacantinerie; zob. H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 166–167.

zatem szczególny charakter darowizny między małżonkami, która polegała na przysporzeniu korzyści jednemu z małżonków, a nie dzieciom mogącym urodzić się z tego małżeństwa⁴³².

Charakterystyczną cechą darowizny czynionej przez umowę przedślubną było to, że zgodnie z art. 1095 KN darczyńcą mogła zostać osoba małoletnia. KN dopuszczał takie rozszerzenie zdolności ze względu na uznanie szczególnego charakteru małżeństwa. Warunkiem dokonania darowizny przez małoletniego na rzecz przyszłego małżonka było zezwolenie lub obecność osób, które wyrażały zgodę na małżeństwo⁴³³.

Kolejnym szczególnym rozwiązaniem przyjętym dla darowizny między małżonkami czynionej przez umowę przedślubną była kwestia odwołalności. W przeciwieństwie do darowizn czynionych w umowie przedślubnej przez osoby trzecie darowizny te mogły podlegać odwołaniu z powodu niewdzięczności⁴³⁴. Nie wpływał na to nawet fakt przybycia dzieci, które były spadkobiercami obojga rodziców, a w związku z tym w razie odwołania darowizny nie były poszkodowane⁴³⁵.

2.2.9.5. Darowizny między małżonkami podczas małżeństwa

Darowizny między małżonkami uczynione w czasie trwania małżeństwa podlegały przepisom ustanowionym dla zwykłych darowizn, jednak podlegały również szczególnym postanowieniom, które różniły się nie tylko od ogólnych regulacji dotyczących darowizn, ale także od regulacji dotyczących darowizn czynionych w umowie przedślubnej między przyszłymi małżonkami.

Darowizny między małżonkami były odmienne od wszelkich innych, dlatego że zgodnie z art. 1096 KN były ze swej istoty zawsze odwołalne, różniąc się w tym zakresie nawet od darowizn wynikających z umów przedślubnych. Odwołanie było zawsze możliwe i zależne jedynie od woli darującego małżon-

⁴³² M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 271; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 57–58.

⁴³³ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 273.

⁴³⁴ *Ibidem*, s. 272–273; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 59.

⁴³⁵ W podobnym tonie wypowiedział się IX Departament Senatu w 1862 r. w sprawie Witkowskiego przeciwko Różyckiej, zob. *Jurisprudencja Senatu z lat dwudziestu sześciu (1842–1867). Opatrzona skorowidzem wyrazowym*, zebrał Piotr Kapuściński, Warszawa 1869, s. 684–685; A. Słomiński, *Prawo cywilne (obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym) w jurysprudencji Senatu (1842–1914 r.)*, część III: *Księga trzecia Kodeksu Cywilnego Napoleona spadki, działy, darowizny, testamenty, umowy (sprzedaż, najem, spółka, etc.)*, Łódź 1929, s. 134; [za:] D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 59.

ka, a żadna umowa nie mogła pozbawić darującego małżonka tego prawa, które było jego prawem osobistym i po jego śmierci nie przechodziło na spadkobierców. Prawo odwołania przysługiwało zarówno darującemu mężowi, jak i darującej żonie, która mogła to uczynić bez zgody męża. Odwołanie mogło być milczące lub wyrażne dokonane przez akt notarialny lub testament⁴³⁶.

W odróżnieniu od darowizn zwykłych darowizna między małżonkami czyniona w czasie małżeństwa różniła się jeszcze tym, że nie podlegała odwołaniu z powodu przybycia dzieci⁴³⁷.

Poza tym, o ile w intercyzie przedślubnej małżonkowie mogli czynić sobie wzajemne darowizny, tak wedle art. 1097 KN małżonkowie w czasie małżeństwa nie mogli czynić w jednym i tym samym akcie darowizn wzajemnych i obopólnych⁴³⁸.

Kolejną cechą właściwą dla darowizn między małżonkami był zakaz darowizn ukrytych. Zgodnie z art. 1099 KN darowizny ukryte, czy też uczynione na rzecz osób podstawionych, były nieważne⁴³⁹.

2.2.9.6. Część rozrządzalna między małżonkami

Przepisy KN określały, jaką częścią majątku jeden małżonek mógł rozporządzać za pomocą darowizny na rzecz drugiego małżonka. W art. 1094 KN określone zostały przypadki, od wystąpienia których zależała wielkość części rozrządzalnej. Wedle art. 1094 ust. 1 KN, jeśli darujący małżonek nie pozostawił dzieci ani dalszych zstępnych, mógł bądź przez umowę przedślubną, bądź w czasie małżeństwa rozporządzać na rzecz drugiego małżonka taką samą częścią majątku na własność, jaką mógłby przenieść na osobę obcą.

Jeżeli jednak darczyńca pozostawił wstępnych w obu liniach, ojczyzej i macierzyzej, mógł rozporządzać tylko połową swego majątku. Natomiast miał prawo do rozporządzania 3/4 majątku w przypadku pozostawienia wstępnych w jednej

⁴³⁶ „Odwołanie może być wyrażne lub milczące. Milczące zachodzi wówczas, gdy małżonek darujący sprzedaje darowany majątek lub darowuje go osobie trzeciej. Odwołalną jest darowizna na korzyść współmałżonka, nawet zawarta w formie ubezpieczenia na życie. (Civ. 25/11. 1893. D. 93.1.401)”; [za:] A. Neyman, *O darowiznach...*, s. 36.

⁴³⁷ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 436–437; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 278–281.

⁴³⁸ S. Tylbor, *Małżeńskie prawo. Część druga. Małżeńskie prawo majątkowe. Województwa centralne*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*. T. II, Warszawa [b.r.w.], s. 826; H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 170–171.

⁴³⁹ Szerzej o nieważności darowizn ukrytych i darowiznach czynionych na rzecz osób podstawionych w dalszej części pracy.

linii (art. 915 KN). Pozostałą część majątku, stanowiącą część obowiązkową, mógł przekazać małżonkowi w dożywotnie użytkowanie⁴⁴⁰. W wyniku takiego uregulowania współmałżonek mógł faktycznie pozbawić legitymy wstępnych⁴⁴¹.

Inaczej wyglądała sytuacja co do części rozrządzalnej przy istnieniu dzieci pochodzących z małżeństwa. Gdyby darujący małżonek pozostawił dzieci z małżeństwa z obdarowanym lub dalszych zstępnych, mógł zgodnie z art. 1094 ust. 2 KN darować małżonkowi czy to przez intercyzę przedślubną, czy przez testament, czy w inny sposób 1/4 część majątku na własność i 1/4 w użytkowanie albo 1/2 część w użytkowanie⁴⁴².

W przypadku zaś posiadania przez darczyńcę dzieci z poprzedniego małżeństwa, zgodnie z art. 1098 KN, drugiemu małżonkowi mogła być darowana tylko część przypadająca dziecku prawemu najmniej biorącemu, jednak nie więcej niż 1/4 część majątku⁴⁴³.

W myśl art. 1099 KN małżonkowie nie mogli darować sobie ubocznie ponad to, na co im pozwalały wskazane już przepisy. Pod pojęciem darowizny ubocznej rozumiano taką darowiznę, która nie była ani darowizną ukrytą, ani uczynioną na rzecz osób podstawionych i wypływała z dokonania innego aktu prawnego. Jeśli darowizna taka przekraczała dozwoloną część rozporządzalną, podlegała wtedy zmniejszeniu, a nie unieważnieniu w całości.

Inaczej traktowano darowizny ukryte pod formą umowy obciążliwej i darowizny czynione na rzecz osób podstawionych, które były nieważne w całości⁴⁴⁴. Za darowiznę ukrytą uznawano taką, która przysparzała korzyści współmałżonkowi za pomocą umowy pod tytułem obciążliwym. Przykładem darowizny ukrytej była sprzedaż pozorna pomiędzy małżonkami⁴⁴⁵. Z kolei

⁴⁴⁰ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 435; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 282; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 58.

⁴⁴¹ Wstępni mogli w ten sposób zostać pozbawieni zachowku, ponieważ zazwyczaj ze względu na swój podeszły wiek nie byli w stanie doczekać się końca ustanienia użytkowania nadanego współmałżonkowi. Ze względu na powszechną krytykę ustęp ten został we Francji uchylony na mocy noweli z 14 lutego 1900 r. Jednak w Polsce pozostał on w mocy; szerzej H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 168, M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 282.

⁴⁴² Różnica występowała przy liczbie pozostawionych dzieci i przy ewentualnym pozostawieniu dzieci nieślubnych; szerzej H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 168–170; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 284–288; D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 58.

⁴⁴³ D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 58–59.

⁴⁴⁴ Art. 1099 KN był interpretowany w doktrynie niejednoznacznie; o tym i o stanowisku orzecznictwa szerzej H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 174–178; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 289–291.

⁴⁴⁵ M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego...*, s. 278, 289; H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 174.

zgodnie z art. 1100 KN za darowiznę uczynioną osobom podstawionym rozumiano darowizny uczynione dzieciom lub jednemu z dzieci drugiego małżonka, pochodzącym z poprzedniego małżeństwa, a także darowizny uczynione krewnym współmałżonka, których domniemanym następcą byłby w dniu darowizny drugi małżonek, chociażby współmałżonek ten nie przeżył obdarowanego krewnego. Art. 1100 KN rozróżniał zatem niektóre osoby, które z góry uznane były za podstawione, a więc wprowadzono tu domniemanie z samego prawa, zgodnie z którym do tej kategorii zaliczono dzieci drugiego małżonka, gdy pochodziły one z poprzedniego małżeństwa⁴⁴⁶, oraz krewnych, których współmałżonek był domniemanym spadkobiercą w dniu darowizny. Przyjmowano, że krewnymi w tym względzie byli tylko rodzice współmałżonków, a więc wyłączano z tego grona dalszych wstępnych. Inne osoby również mogły być uznane za podstawione, jednak w takim przypadku należało to udowodnić, ponieważ nie zachodziło wtedy domniemanie prawne⁴⁴⁷.

2.2.10. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego i jego wpływ na darowiznę między małżonkami

Wejście w życie KCKP z 1825 r. spowodowało zmiany w KN m.in. w zakresie używania praw cywilnych w stosunku do cudzoziemców i Żydów, zniesienia instytucji śmierci cywilnej, aktów stanu cywilnego, prawa małżeńskiego osobowego, prawa małżeńskiego majątkowego, stosunków prawnych między rodzicami i dziećmi, opieki i przysposobienia, praw spadkowych małżonka (m.in. przyznanie małżonkowi prawa do spadku w zbiegu z krewnymi). Przepisy te nie zmieniały bezpośrednio postanowień dotyczących darowizny, ale pewne artykuły wywierały skutki pośrednie. Dotyczyło to zwłaszcza przepisów małżeńskiego prawa majątkowego.

Za przykład może służyć art. 231 KCKP, który przyznawał małżonkowi prawo do spadku po zmarłym małżonku wyłącznie w razie braku odmiennych postanowień umowy przedmałżeńskiej.

W związku z tym pojawiła się wątpliwość, czy darowizna dokonana w małżeńskiej umowie majątkowej pod warunkiem przeżycia darczyńcy przez obdarowanego może pozbawić obdarowanego małżonka uprawnień spadkowych.

⁴⁴⁶ W praktyce występowały wątpliwości, czy dziecko nieślubne można było traktować na równi z dziećmi zrodzonymi z poprzedniego małżeństwa; zob. H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 179–180.

⁴⁴⁷ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego...*, s. 436; H. Konic, *Prawo majątkowe...*, s. 178–179.

W tej kwestii stanowisko zajęło orzecznictwo. Wyrok IX Departamentu Senatu wydany w 1847 r. w sprawie Biesiekierskiej przeciwko Biesiekierskim stanowił, że małżonek w razie otrzymania darowizny majątku przyszłego był pozbawiony uprawnień spadkowych. Wynikało to z tego, że prawa nabywane przez małżonka na podstawie art. 1093 KN, w związku z art. 1082 KN, przysługiwały w stosunku do całości lub części majątku małżonka będącego darczyńcą, a więc miały one naturę prawa spadkowego. Zgodnie z art. 231 KCKP małżonkowi przysługiwały prawa spadkowe właśnie w przypadku braku uregulowania przez małżonków relacji względem majątku wcześniej zmarłego małżonka. Inaczej należało postępować odnośnie do darowizny majątku teraźniejszego, nawet jeżeli została dokonana na wypadek przeżycia, ponieważ dotyczyła ona szczególnego przedmiotu i nawet jeżeli została dokonana w umowie przedmałżeńskiej, to nie regulowała praw do majątku zmarłego małżonka, o których mowa w art. 231 KCKP⁴⁴⁸.

2.3. Darowizna w Zwodzie Praw Imperium Rosyjskiego

2.3.1. Uwagi ogólne

Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r. – *Swod zakonow Rossijskoj impierii* (T. X, cz. 1) – opracowano w oparciu o Pełen Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego (*Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii*), który w 46 tomach ukazał się drukiem w 1830 r. Prace nad Zwodem Praw Cesarstwa Rosyjskiego ukończono w 1832 r. Wszedł on w życie z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1835 r. Stanowił obszerną, złożoną z 15 tomów kompilację obejmującą niemal

⁴⁴⁸ D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny...*, s. 59–60. Autorka ta w wyczerpujący sposób przedstawia kwestię małżeńskiego prawa majątkowego pod rządami KCKP w porównaniu z przepisami KN, popartą literaturą i przykładami intercyz spisanych przez łódzkich notariuszy w latach 1841–1875, także w innych swoich pracach: *eadem*, *Praktyka a regulacja ustawowa umownych stosunków majątkowych między małżonkami w Królestwie Polskim w świetle łódzkich aktów notarialnych z lat 1841–1875*, [w:] *Spółczesność a władza. Ustrój, prawo, idee*, red. J. Przygodzki, M.J. Ptak, Wrocław 2010; *eadem*, *Ustawodawstwo a praktyka – darowizny przedmałżeńskie w Kodeksie Napoleona*, [w:] *Ex contractu, ex delicto. Z dziejów prawa zobowiązań*, red. M. Mikuła, K. Stolarski, Kraków 2012; *eadem*, *Postanawiają, iż co do majątku, jaki obecnie posiadają i w przyszłości mieć mogą... Intercyzy w małżeńskim prawie majątkowym Królestwa Polskiego na przykładzie Łodzi (1841–1875)*, Łódź 2012; J. Bieda, D. Wiśniewska-Józwiak, *Szczególne rodzaje darowizn uregulowane w Kodeksie Napoleona a praktyka pierwszych łódzkich notariuszy. Rozważania na tle współczesnej dyskusji nad wprowadzeniem darowizny na wypadek śmierci*, CPH 2012, t. LXIV, z. 2, s. 317–332.

wszystkie dziedziny prawa, w czym wykazywał podobieństwo do Landrechtu Pruskiego. Prawo prywatne, mające charakter feudalno-stanowy, zawarte było głównie w tomie X, części 1 Zводу i ułożone według zmodyfikowanej systematyki Instytucji. Jednak przepisy prywatnoprawne znajdowały się również w innych tomach Zводу. Zbiór ten był właściwie usystematyzowaną kompilacją prawa dotychczasowego w nowej formie⁴⁴⁹.

Przepisy o darowiznie zostały uregulowane w art. 967–993 T. X, cz. 1, które zezwalały na darowiznę tylko majątku nieruchomego i nabytego, a w przypadku majątku rodowego tylko na rzecz najbliższych spadkobierców. W przeciwieństwie do innych kodeksów pozaborowych w Zwodzie praw nie znalazły się żadne szczególne uregulowania dotyczące darowizny między małżonkami (art. 978 T. X, cz. 1). Poza tym w art. 994–1000 T. X, cz. 1 znalazły się przepisy o wydzieleniu majątku przez rodziców i wstępnych na rzecz dzieci i potomków, a w art. 1001–1008 T. X, cz. 1 przepisy o posagu.

Przepisy o darowiznie w T. X, cz. 1 były powierzchowne, lakoniczne i niezupełnie jasne. Jednak mimo to, w okresie obowiązywania tych przepisów na ziemiach polskich, w doktrynie polskiej nie poświęcono jej zbyt wiele miejsca⁴⁵⁰.

2.3.2. Pojęcie i charakter prawny darowizny

Przepisy T. X, cz. 1 dotyczące darowizny w wielu aspektach różniły się zasadniczo od innych ustawodawstw europejskich. W czasach przed rewolucją z 1917 r. rosyjskie ustawodawstwo cywilne i doktryna prawa cywilnego nie dawały jednoznacznych odpowiedzi na pytania dotyczące pojęcia darowizny, jej charakteru prawnego i miejsca tej instytucji w systemie prawa cywilnego. Co istotne, w ówczesnym prawie cywilnym przepisy dotyczące darowizny nie były umieszczane wśród przepisów dotyczących zobowiązań umownych, lecz w części dotyczącej trybu nabywania i utwierdzania praw majątkowych⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 223.

⁴⁵⁰ W polskiej literaturze pobieżnie o darowiznie pisał prof. F. Bossowski z Uniwersytetu Wileńskiego; *idem*, *Prawo cywilne ziem wschodnich*, Warszawa–Kraków 1922, s. 200–202; monografię tę opracował na podstawie dzieła G.G. Szerszeniewicza pt. *Uczebnik Russkiego Graždanskogo Prawa*, Moskwa 1912. Ponadto należy wspomnieć o artykule L. Sumoroka, *Darowizna według cz. I T. X. Zводу Praw*, Wil. Prz. Pr. 1933, nr 7, R. IV, s. 181–186; zob. też E. Waśkowski, *Kodeks zobowiązań a 1 cz. 10 t. Zводу Praw*, Wilno 1934, s. 30–31.

⁴⁵¹ Przepisy o darowiznie znalazły się w rozdziale II (*O darowiznie*): Księga III (*O trybie nabywania i utwierdzenia praw majątkowych w szczególności*), dział I (*O nabywaniu praw majątkowych pod tytułem darmym, czyli bezpłatnym*).

Związane to było z przekonaniem, że w większości przypadków darowizna ma na celu przeniesienie własności z jednej osoby na drugą i przejście to odbywa się jednocześnie z momentem porozumienia. W związku z tym K.P. Pobiedonoscew uważał, że darowizna była środkiem do nabycia praw własności⁴⁵².

Jednak według G.F. Szerszeniewicza sam fakt, iż darowizna najczęściej miała na celu przeniesienie własności, nie dawał powodu do ignorowania darowizn, które pozbawione były tego celu. Poza tym nawet w przypadku, gdy darowizna miała na celu przeniesienie własności, to moment przeniesienia tej ostatniej nie zawsze zbiegał się z momentem porozumienia między dawcą a wykonawcą, a dopiero to ustanawiało obowiązkową relację między nimi. Według niego każda darowizna następowała w drodze porozumienia, które miało bezpośrednio na celu zwiększenie majątku osoby przyjmującej, kosztem majątku dawcy. Darowizna miała więc sens tylko wtedy, gdy następowało jej przyjęcie przez obdarowanego. W związku z tym darowiznę charakteryzował stosunek umowny i miejsce tej instytucji w systemie prawa cywilnego, ze względów metodologicznych, powinno znajdować się nie w części ogólnej dotyczącej nabywania praw, a w części szczególnej wśród zobowiązań umownych⁴⁵³.

W ten sposób Szerszeniewicz nie zgadzał się z poglądem założyciela rosyjskiego prawa cywilnego, tj. D.I. Meiera, który darowiznę umieszczał w ogólnej części prawa cywilnego. Meier podkreślał, że bezpłatne prawa mogą być nabywane na różne sposoby, np. poprzez przeniesienie na podstawie umowy tak, że metody swobodnego zakupu praw nie są zgrupowane w jednej instytucji, ale w różnych instytucjach, które określają bezpłatny zakup jednego lub drugiego prawa. W ten sposób można przedstawić ogólną teorię darowizny jako instytucję obejmującą w zarysie wszystkie różne instytucje o nieodpłatnym nabywaniu praw, dotyczące nabywania praw bez odszkodowania. W związku z tym w nauce o nabywaniu praw znajduje miejsce nauka o darowaniu⁴⁵⁴.

⁴⁵² K.P. Pobiedonoscew, *Kurs graždanskogo prawa*, T. III, Sankt Pietierburg 1896, s. 365; G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo graždanskogo prawa* (po izdaniu 1907 g.), Moskwa 1995, s. 337; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje Prawo*, Moskwa 2011, s. 284.

⁴⁵³ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo...*, 1995, s. 337–338; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 282–283.

⁴⁵⁴ D.I. Meier, *Russkoje graždanskoje prawo*, Sankt Pietierburg, 1864, s. 233; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 282–283.

Zarówno wśród rosyjskich cywilistów, jak i w praktyce Senatu przeważał pogląd, który darowiznę uznawał za umowę⁴⁵⁵.

Jednak mimo sporu rosyjskich cywilistów co do charakteru prawnego darowizny i miejsca tej instytucji w systemie prawa cywilnego co do głównych cech umowy darowizny opinie pozostawały zbieżne. Mowa tu o czterech charakterystycznych cechach darowizny, którymi są: nieodpłatność, dążenie do zwiększenia majątku obdarowanego, zmniejszenie majątku darczyńcy oraz zamiar darczyńcy przekazania obdarowanemu⁴⁵⁶.

2.3.2.1. Nieodpłatność

Wśród cech darowizny wyróżniano jej nieodpłatność. Bezinteresowność darowizny i jej nieuzasadniona natura z prawnego punktu widzenia oznaczała jedynie, że przekazana wartość nie odpowiada ekwiwalentowi. Jednocześnie uważano, że motywacje darczyńcy, nawet jeśli nie były w żaden sposób bezinteresowne, a rzadko zdarza się, żeby takie były, nie dyskredytują danego aktu jako darowizny⁴⁵⁷. Pobudką daleką od altruizmu mogła być np. nagroda za uratowanie życia, chęć uzyskania przychylności⁴⁵⁸.

2.3.2.2. Zwiększenie majątku obdarowanego

Darowizna zmierzała do zwiększenia majątku osoby obdarowanej z majątku obdarowującego. Mogło to nastąpić przez oddanie rzeczy na własność obdarowanemu, przez ustanowienie lub przeniesienie na niego innych praw, przez ustanowienie na jego rzecz wierzytelności, przez zwolnienie go od zobowiązania lub ograniczenia wpływające na jego prawa⁴⁵⁹.

Według G.F. Szerszenewicza zwiększenie majątku obdarowanego powinno być bezpośrednim celem darowizny, a sytuacja, w której wzbogacenie jest elementem losowym i nie stanowi bezpośredniego celu umowy, nie pasuje do koncepcji darowizny⁴⁶⁰.

⁴⁵⁵ Szerzej K. Annienkow, *Sistima russkago graždanskago prawa*, t. IV, *Otdelnyja obiazatelstwa*, Sankt Pietierburg 1904, s. 298–308; Aniennkow analizuje stanowisko Senatu oraz poszczególnych cywilistów, m.in. Butkowskiego, Lubawskiego, Poletajewa, Umova, Tabasznikowa, Gawriłowa, Trepitsyna, Meiera, Szerszeniewicza.

⁴⁵⁶ M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 286.

⁴⁵⁷ D.I. Meier, *Ruskoje graždanskoje...*, s. 235; G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo...* 1995, s. 338; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 286–287.

⁴⁵⁸ F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 200.

⁴⁵⁹ *Ibidem*.

⁴⁶⁰ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo...* 1995, s. 338; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 287.

2.3.2.3. Zmniejszenie majątku darczyńcy

W przypadku darowizny zwiększenie majątku obdarowanego pociągało za sobą zmniejszenie majątku darczyńcy. Według doktryny rosyjskiej zasada ta pozwalała odróżnić darowiznę od testamentu.

D.I. Meier zwrócił uwagę, że darowizna jest wyobcowaniem praw, a w konsekwencji darczyńca po dokonaniu darowizny zostaje pozbawiony jakichkolwiek praw. Jeśli dar miałby przejść na obdarowanego po śmierci darczyńcy, wówczas darowizna miała już formę dyspozycji testamentowej⁴⁶¹.

Podobne stanowisko zajmował G.F. Szerszenewicz, który również podkreślał, że darowizna różni się od testamentu tym, że zgodnie z testamentem testator pozostawia całą swoją własność lub jego część innej osobie, ale jego własność nie maleje, dopóki on żyje. Własność ta należeć będzie do spadkobiercy dopiero po śmierci spadkodawcy. Według G.F. Szerszeniewicza zasada ta umożliwiała również odróżnienie umowy darowizny od niektórych innych umów⁴⁶².

2.3.2.4. Zamiar darczyńcy

Jedną z głównych cech darowizny, według rosyjskich prawników, był zamiar darczyńcy obdarowania innej osoby. Według D.I. Meiera transakcja wiąże się z wolą osoby do jej ukończenia, a umowa darowizny oznacza, że dawca zamierza obdarzyć inną osobę (*animus donandi*). W sytuacji gdy nie było takiej intencji, nie można było mówić o darowiznie, nawet jeśli wszystkie pozostałe cechy darowizny zostały zachowane⁴⁶³.

Wśród ogólnego pojęcia darowizny określonego w art. 967–993 T. X, cz. 1 rozróżniano poszczególne jej odmiany. Było to nadanie (*pożalowanie*) nazywane darowizną nieruchomości dokonaną przez cesarza z majątku państwa na rzecz osoby prywatnej (art. 934–966 T. X, cz. 1) oraz ofiara (*pożertowanie*), nazywana darowizną osoby prywatnej na rzecz państwa lub na rzecz innej osoby prawnej, której cele były ogólnospołeczne (art. 979–986 T. X, cz. 1)⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ D.I. Meier, *Ruskoje graždanskoje...*, s. 234; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoj...*, s. 287.

⁴⁶² G.F. Szerszenewicz, *Uczebnik russkogo...*, 1995, s. 338; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoj...*, s. 287–288.

⁴⁶³ D.I. Meier, *Ruskoje graždanskoje...*, s. 235–236; G.F. Szerszenewicz, *Uczebnik russkogo...*, 1995, s. 338–339; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoj...*, s. 288.

⁴⁶⁴ Szerzej o tym w dalszej części pracy.

2.3.3. Podstawowe elementy umowy darowizny

2.3.3.1. Przedmiot

Zgodnie z art. 967 T. X, cz. 1⁴⁶⁵ właściciel mógł swobodnie według swego uznania darować swój majątek ruchomy lub nieruchomy. Natomiast nie wolno było darować majątku rodowego krewnym albo obcym osobom, z pominięciem sukcesorów najbliższych⁴⁶⁶. Uznawano to za znaczące dobra, które nie mogły być przedmiotem darowizny, a omijanie prawa, często praktykowane w odniesieniu do nieruchomości rodzinnych, było zabronione⁴⁶⁷.

Poza tym w art. 969 T. X, cz. 1 zabroniono właścicielom ordynacji dziedzicznych i tymczasowych oraz majątków nadanych na prawie majoratów w guberniach zachodnich zbycia tych majątków pod tytułem darmym⁴⁶⁸.

Według D.I. Meiera przedmiot darowizny oznaczał wszelkie nieuzasadnione, celowe zrzeczenie się jakiegokolwiek prawa własności. Przedmiotem podarunku mogło być dowolne prawo majątkowe, a więc nie tylko prawo własności, które najczęściej stanowiło przedmiot darowizny⁴⁶⁹.

⁴⁶⁵ Art. 967 T. X, cz. 1: „Właściciel może swobodnie według uznania swego darować majątek swój nabyty, tak nieruchomy, jak i ruchomy: rodowego natomiast majątku nie wolno darować krewnym albo obcym osobom, z pominięciem sukcesorów najbliższych”.

⁴⁶⁶ W praktyce kwestia związana z darowizną majątku rodowego przysparzała wiele problemów. Warto przytoczyć zatem kilka orzeczeń, które wyjaśniały te wątpliwości: „Sukcesorami najbliższymi w rozumieniu art. 967 są wszyscy krewni jednakowego stopnia, posiadający prawo spadkobrania, i przeto jeżeli jest kilku spadkobierców tego samego stopnia, każdemu z nich może być podarowana tylko część majątku rodowego, przypadająca na jego schedę” (S.C. 178/79); „Prawo kwestionowania aktu darowizny majątku rodowego służy jedynie spadkobiercom ustawowym darczyńcy, prawo to bowiem jest prawem osobistym członków rodu, z którego pochodzi nieruchomości, i nie może przechodzić wraz z nabyciem tej nieruchomości na osoby postronne, do tego rodu nie należące” (SN 189/28); „Jeżeli sprzedawca nie tylko nie otrzymał zapłaty, lecz nawet nie pragnął wcale jej otrzymać, to akt kupna-sprzedaży majątku rodowego może być na skutek powództwa sukcesorów sprzedawcy uznany za nieważny, jako stanowiący w istocie akt darowizny” (SC 41/90); [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 573.

⁴⁶⁷ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 339.

⁴⁶⁸ Art. 969 T. X, cz. 1: „Właścicielom ordynacji dziedzicznych i tymczasowych oraz majątków nadanych na prawie majoratów w guberniach zachodnich, zabrania się zbycia tych majątków pod tytułem darmym. Wszelako posiadaczom majątków majoratowych wolno przekazać je sukcesorom swym za życia, przy zachowaniu atoli ścisłego postanowień w przedmiocie przechodzenia tych majątków na własność, w artykułach 1214 i 1215 wyłuszczonych, pod nieważnością w razie przeciwnym przelewu”.

⁴⁶⁹ D.I. Meier, *Ruskoje graždanskoje...*, s. 240; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 289.

G.F. Szerszeniewicz określał przedmiot umowy darowizny poprzez działania darczyńcy, które prowadziły do zwiększenia majątku obdarowanego. Według niego zwiększenie majątku obdarowanego następowało w wyniku: przekazania rzeczy do jego własności; przyznania mu innych praw majątkowych, z którymi korzystanie jest powiązane; ustanowienia zobowiązania, w którym obdarowanemu przysługuje prawo do roszczenia; zwolnienie obdarowanego z zobowiązania lub zniesienie ograniczenia jego prawa własności⁴⁷⁰.

2.3.3.2. Osoby biorące udział w darowiźnie

W stosunku do osób uczestniczących w darowiźnie, tj. darczyńcy i obdarowanego, nie nakładało żadnych specjalnych wymagań poza tymi, które zostały ogólnie przyjęte dla pozostałych podmiotów stosunków cywilno-prawnych. Jedyną kwestią poruszaną przez doktrynę była możliwość uczestnictwa w stosunkach prawnych związanych z darowizną osób będących pod opieką, zarówno jako darczyńców, jak i obdarowanych.

D.I. Meier uważał, że darowizna od opiekuna nie powinna być uznawana za ważną, ponieważ obowiązek opiekuna stanowiła ochrona interesów małoletniego, a darowizna była uznawana za szkodliwą dla darczyńcy, dlatego nie należało dopuszczać do takiej sytuacji. Jednak zgodnie z ustawodawstwem rosyjskim działania opiekuna szkodzące podopiecznemu nie były uważane za nieważne, a odpowiedzialność ponosił tylko opiekun. Odpowiedzialność opiekuna była jednak warunkowa. Jeśli udowodnił, że darowizna jest korzystna dla małoletniego, wtedy nie ponosił żadnej odpowiedzialności.

W podobnym tonie D.I. Meier odniósł się do możliwości przekazania darowizny osobie podlegającej opiece. W tym przypadku mogłoby się wydawać, że darowizna taka będzie ważna, ponieważ zawsze przynosi korzyści obdarowanemu. Jednak w rzeczywistości darowizna może okazać się niekorzystna, np. gdy podarunek będzie nieopłacalny lub wyrządzi obdarowanemu krzywdę. W związku z tym należało uznać przyjęcie darowizny ze strony opiekuna za ważne, ale jeśli podarunek okazał się niekorzystny dla obdarowanego, wówczas opiekun ponosił za to odpowiedzialność⁴⁷¹.

⁴⁷⁰ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 338; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 290; szerzej o przedmiocie darowizny K. Annienkow, *Sistiena rosyjskiego...*, s. 308–315.

⁴⁷¹ D.I. Meier, *Ruskoje graždanskoje...*, s. 238–239; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 293.

2.3.4. Ograniczenia darowizny

W prawie rosyjskim darowizna podlegała szczególnym ograniczeniom. Stanowiły o tym przepisy art. 985 T. X, cz. 1⁴⁷², zgodnie z którym przyjęcie darowizny majątku nieruchomego przez cerkwie i klasztory wymagało zezwolenia władzy najwyższej. Wiązało się to z prawem nadzoru nad zarządem majątku cerkiewnego i klasztorowego przez władze państwowe⁴⁷³.

2.3.5. Forma darowizny

Przepisy dotyczące formy darowizny zawarte zostały w artykule 987–993 T. X, cz. 1⁴⁷⁴. Znalazły się one w odrębnym oddziale, tj. oddziale 2 zatytułowanym *O sporządzaniu aktów darowizny i o intromisji na ich podstawie*.

T. X, cz. 1 nie wymagał do ważności darowizny żadnej szczególnej formy, prócz tych, od których zależała skuteczność pewnych aktów realizujących darowiznę, np. przeniesienie nieruchomości, które wymagało formy aktu pisemnego, gdzie zgodnie z obowiązującymi na Ziemiach Wschodnich przepisami przy nieruchomościach hipotecznych konieczna była forma aktu notarialnego⁴⁷⁵.

Wymagania dotyczące formy umowy darowizny różniły się w zależności od rodzaju umowy darowizny i przedmiotu darowizny. Według G.F. Szerszeniewicza forma darowizny jest zróżnicowana, ze względu na to, że darczyńca albo przenosi prawo własności, albo jest zobowiązany do przeniesienia, albo zrzeka się swojego prawa do roszczenia. Forma pisemna była wymagana, je-

⁴⁷² Art. 985 T. X, cz. 1: „Ofiarowane na rzecz domów biskupich, kościołów i klasztorów majątki nieruchome, jako to: domy, sklepy i inne budynki tudzież grunty mogą być przyjęte dopiero po rozważeniu i wyjaśnieniu przez konsystorz w drodze porozumienia się z kim należy: czy zapisodawcy i ofiarodawcy mają sami prawo rozrządzania temi majątkami i czy zachowane zostały wszelkie formalności, w tych wypadkach wymagane. O wyniku swoich rozważań konsystorz donosi biskupowi wraz ze swoim wnioskiem i gdy nie ma żadnych przeszkód do przyjęcia zapisu lub ofiary, tedy biskup donosi Świątobliwemu Synodowi celem uzyskania w tym przedmiocie zezwolenia Cesarza. Przy doniesieniu Synodowi ofiarowanych na rzecz domów biskupich, kościołów i klasztorów gruntach, domach i innych użytkach celem uzyskania zezwolenia Cesarza na utwierdzenie ich na własność kościelną, należy dołączać plany tych nieruchomości”.

⁴⁷³ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 339; F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 201; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 294.

⁴⁷⁴ Na podstawie przepisów wprowadzających kodeks zobowiązań (art. XXXV) przepisy te pozostawiono w mocy pomimo wejścia w życie k.z.

⁴⁷⁵ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie prawo zobowiązań (część szczegółowa). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1928, s. 112–113, F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 201; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1935, s. 94–95.

śli w wyniku darowizny powstało zobowiązanie, na mocy którego dawca był zobowiązany do przekazania rzeczy w przyszłości, ale jeśli na mocy darowizny przeniesienie własności musiało nastąpić wraz z umową, wówczas forma darowizny różniła się w zależności od tego, czy dotyczyła rzeczy ruchomych, czy nieruchomości⁴⁷⁶.

W przypadku przekazywania rzeczy ruchomych forma pisemna nie była wymagana. Stanowił o tym art. 993 T. X, cz. 1, zgodnie z którym wydanie darowizny majątku ruchomego następowało przez doręczenie darowanej rzeczy temu, komu była przeznaczona, i przez jej przejście do jego rozporządzenia. Zatem darowizna rzeczy ruchomej nie wymagała formy pisemnej i dokonywała się albo przez wydanie tej rzeczy obdarowanemu, albo, gdy jej faktyczne wydanie nie nastąpiło, przez sporządzenie zobowiązania pisemnego⁴⁷⁷. Darowizna dokonująca się poprzez przekazanie rzeczy ruchomej danej osobie powodowała przejście prawa własności na tę osobę od momentu przekazania tej rzeczy⁴⁷⁸.

Natomiast darowizna nieruchomości połączona była z ogólnymi formalnościami ustalonymi dla przekazania nieruchomości. Stanowił o tym art. 987 T. X, cz. 1⁴⁷⁹, według którego akty darowizny dotyczące majątków nieruchomości sporządzało się zgodnie z postanowieniami ustawy notarialnej, przy zachowaniu postanowień szczególnych zawartych w art. 988–992 T. X, cz. 1⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo...*, 1995, s. 339–340; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 294.

⁴⁷⁷ Potwierdzało to orzecznictwo: „Darowizna rzeczy ruchomej nie wymaga formy pisemnej (S.C. 928/71)”; „Darowizna rzeczy ruchomej dokonywa się albo przez wydanie jej obdarowanemu, albo, jeżeli w momencie darowizny faktyczne wydanie rzeczy darowanej z jakiegobądź powodu nie nastąpiło, przez sporządzenie zobowiązania pisemnego, przyczem w tym przypadku każdy dokument, mogący być z mocy ustawy dowodem istnienia stosunku prawnego, może być przyjęty na stwierdzenie dokonanej darowizny rzeczy ruchomej (S.C. 473/75, 86/13”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 585.

⁴⁷⁸ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo...*, 1995, s. 339; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 294.

⁴⁷⁹ Art. 987 T. X, cz. 1: „Akty darowizny na majątki nieruchome sporządza się zgodnie z postanowieniami Ustawy notarialnej, przy zachowaniu poniżej wyłuszczonych postanowień szczególnych (art. 988–992)”.

⁴⁸⁰ Zgodnie z art. 988 T. X, cz. 1 w akcie darowizny należało według sumienia oznaczyć cenę obdarowanego majątku, jednak nie niższą od określone przez prawo. Kolejne artykuły, tj. art. 989 i 990 T. X, cz. 1, zostały zastąpione przez postanowienia szczególne. Art. 989 T. X, cz. 1 zastąpiony został przez postanowienia art. 715 T. X, cz. 1, wedle którego przy spisaniu aktów należało stosować się do postanowień Ustawy o opłatach. Z kolei art. 990 T. X, cz. 1 zastąpił postanowienia ustawy notarialnej.

W tym przypadku darowizna jako obowiązek była skuteczna od momentu zawarcia umowy, w formie ustanowionej przez prawo dla przeniesienia własności. W związku z tym, że formularz ten składał się z kilku odrębnych czynności (wykonanie aktu przez notariusza, zatwierdzenie przez starszego notariusza), uznawano, że do końca całej ceremonii umacniania spadkobierców darczyńcy można było odmówić dokonania darowizny. Prawo własności nabywało się później poprzez wejście w posiadanie⁴⁸¹.

Według postanowień art. 991 T. X, cz. 1 za akty darowizny należało uznawać testamenty, którymi za życia właściciela majątek został bezpowrotnie utwierdzony na inną osobę. Natomiast akty darowizny, na mocy których majątek miał przejść w obce posiadanie dopiero po śmierci darującego, stanowiły akty testamentowe. Z kolei intromisji do majątków nieruchomości z mocy aktu darowizny należało dokonywać niezwłocznie po sporządzeniu aktu i nie wolno było jej odkładać do śmierci darującego. Brzmienie art. 991 T. X, cz. 1⁴⁸² powodowało pewne wątpliwości. Problem dotyczył prawidłowego rozróżnienia aktu darowizny od testamentu, co widoczne było w orzeczeniach sądowych⁴⁸³.

⁴⁸¹ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkiego...*, 1995, s. 339–340; M.I. Braginskij, W.W. Wi-trianskij, *Dogowornoje...*, s. 294–295.

⁴⁸² Art. 991 T. X, cz. 1: „Testamenty, któremi za życia właściciela majątek bezpowrotnie utwierdzony zostaje na inną osobę, należy uznawać za akty darowizny, natomiast akty darowizny, na których mocy majątek ma przejść w obce posiadanie nie za życia, lecz po śmierci darującego, z istoty swej stanowią akty testamentowe. Intromisji do majątków nieruchomości (por. art. 709) z mocy aktu darowizny należy dokonywać niezwłocznie po sporządzeniu aktu i w żadnym razie nie odkładać jej do śmierci darującego”.

⁴⁸³ Wybrane orzeczenia: „Darowiznę uważa się z mocy przepisu art. 991 za rozporządzenie testamentowe tylko w tym razie, gdy przedmiot darowizny zgodnie z wolą darującego ma dopiero po jego śmierci przejść na własność obdarowanego, i przeto darowizna rzeczy ruchomej, dokonana zapomocą wręczenia jej przez darującego obdarowanemu, chociażby na krótko przed jego śmiercią, nie może być poczytana za ustne rozporządzenie testamentowe, o którym mówi art. 1023 (S.C. 550/68)”; „Akt darowizny tym różni się zasadniczo od testamentu, iż od chwili wydania go utwierdza prawo własności obdarowanego do będącego przedmiotem darowizny majątku, podczas gdy na mocy testamentu prawo własności do zapisanego w nim majątku przechodzi dopiero od dnia śmierci testatora (S.C. 578/76)”; „Z zamieszczenia w 2-im ustępie art. 991 słów «na mocy aktu darowizny» bynajmniej nie wynika, aby w przypadku, gdy testament stanowi, iż prawo własności do zapisanego w nim majątku ma przejść na spadkobiercę jeszcze za życia testatora, było wymagane sporządzenie, prócz testamentu, jeszcze specjalnego aktu darowizny, albowiem sam testament w połączeniu z intromisją, dokonaną za życia testatora, ma moc aktu darowizny (S.C. 333/71)”; „Wymaganie art. 991 co do dokonania za życia darującego intromisji do majątku nieruchomego, będącego przedmiotem darowizny, dotyczy tylko darowizn, sporządzonych pod postacią testamentu (S.C. 865/73, 221/78)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 584–585.

Zgodnie z art. 992 T. X, cz. 1⁴⁸⁴ przy intromisji do majątków nieruchomości z mocy aktów darowizny stosować należało ten sam tryb, jaki ustalony został w ogóle dla intromisji do majątków nieruchomości, a więc według postanowień art. 709 T. X, cz. 1⁴⁸⁵.

Przepisy T. X, cz. 1 dotyczące formy darowizny uznawano za niewystarczające, gdyż przewidywały jedynie formę darowizny nieruchomości, ale nie przewidywały formy darowizny innych rzeczy lub praw. Dodatkowo problemy interpretacyjne stwarzało brzmienie art. 991 T. X, cz. 1⁴⁸⁶.

2.3.6. Konsekwencje naruszenia umowy darowizny

Z umowy darowizny zazwyczaj wynikał jednostronny obowiązek, w którym darczyńca występował jako dłużnik, a obdarowany jako wierzyciel. Jednak dla darczyńcy będącego dłużnikiem przewidziano specjalne regulacje prawne wynikające z nieuzasadnionego charakteru darowizny, ponieważ darczyńca powiększał własność obdarowanego kosztem własnego majątku, nie nabywając niczego w zamian. W związku z tym w przypadku niewypełnienia lub nienależytego wypełnienia obowiązku wynikającego z umowy darowizny niemożliwe było zastosowanie wobec darczyńcy, bez żadnych wyjątków, ogólnych konsekwencji przewidzianych w stosunku do wadliwego dłużnika w ramach zobowiązania cywilnego⁴⁸⁷.

Pogląd ten widoczny był w doktrynie rosyjskiej, gdzie uwzględniona została szczególna pozycja prawna darczyńcy wynikająca ze stosunków prawnych związanych z umową darowizny. Według Szerszeniewicza odpowiedzialność darczyńcy nie może być nadmierna z uwagi na nieodpłatny, nieuzasadniony charakter darowizny, a więc jeśli podarunek składał się z obowiązku przekazania rzeczy, to darczyńca przed przekazaniem mógł ponosić odpowiedzialność tylko w przypadku złego zamiaru lub rażącego zaniedbania⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ Art. 992 T. X, cz. 1: „Przy intromisji do majątków nieruchomości z mocy aktów darowizny stosować należy ten sam tryb, jaki ustalony został w ogóle dla intromisji do majątków nieruchomości (art. 709)”.

⁴⁸⁵ Art. 709 T. X, cz. 1: „Intromisji do majątków dokonywa się na zasadzie postanowień, wyłączonych w Ustawie postępowania sądowego cywilnego (wyd. r. 1914, art. 1424 i n.)”.

⁴⁸⁶ Szerzej o stanowisku doktryny i orzecznictwa odnośnie do formy darowizny; zob. K. Anienkow, *Sistema russkogo...*, s. 328–334.

⁴⁸⁷ M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 298.

⁴⁸⁸ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkogo...*1995, s. 342; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 298–299.

Dla ważności darowizny istotne było, aby była ona dokonana z wolnej i nieprzymuszonej woli⁴⁸⁹. Poza tym, zgodnie z art. 973 T. X, cz. 1⁴⁹⁰, do ważności darowizny potrzebne było jej przyjęcie ze strony obdarowanego.

2.3.7. Zwrot darowizny

Możliwość zwrotu darowizny została uznana przez rosyjskich prawników za szczególną cechę, która była nieodłącznie związana z umową darowizny⁴⁹¹.

Zgodnie z postanowieniami T. X, cz. 1 zwrot darowizny mógł nastąpić: a) z powodu niewdzięczności obdarowanego (art. 974 T. X, cz. 1), b) przy niespełnieniu warunku lub zlecenia (*modus*) nałożonego przy darowiznie na obdarowanego (art. 975, 976 T. X, cz. 1), c) z powodu bezpotomnej śmierci obdarowanych dzieci rodzonych i adoptowanych (art. 1142 T. X, cz. 1), d) z powodu niewypłacalności obdarowującego⁴⁹². Zwrot darowizny mógł nastąpić tylko w takich przypadkach⁴⁹³.

2.3.7.1. Niewdzięczność obdarowanego

Przepisy art. 974 T. X, cz. 1⁴⁹⁴ stanowiły, że z reguły darowizna nie powracała do darującego. Jednak dopuszczały one zwrot darowizny w przypadku niewdzięczności obdarowanego. Pojęcie niewdzięczności można było uznać za niejasne, dlatego ustawodawca wprost wskazał, jakie czyny należało uznać za przejaw niewdzięczności. Wskazano zamach na życie darującego, jego pobicie lub grożenie mu, oszczercze zarzucenie mu przestępstwa lub jawne okazywanie braku szacunku wobec darującego⁴⁹⁵. Obdarowany do czasu rozstrzy-

⁴⁸⁹ Orzeczenie SC: „Nikt nie może być zmuszony do wykonania uczynionej obietnicy podarowania, albowiem ustawa wymaga, aby darowizna była przejawem wolnej i nieprzymuszonej woli darującego” (SC 12/82); [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 573.

⁴⁹⁰ Art. 973 T. X, cz. 1: „Darowizna poczytuje się za nieważną, gdy się jej rzeknie ten, dla kogo była przeznaczona”.

⁴⁹¹ M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 301.

⁴⁹² F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 201.

⁴⁹³ „Zwrot daru może być żądany tylko w przypadkach, wyraźnie wymienionych w ustawie (S.C. 17/68)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 576.

⁴⁹⁴ Art. 974 T. X, cz. 1: „Darowizna, przyjęta przez tego, komu była przeznaczona, nie powraca do darującego; wszelako gdyby obdarowany dokonał zamachu na życie darującego, pobił go lub groził mu, oszczerczo zarzucił mu przestępstwo lub w ogólności jawnie okazał mu brak uszanowania, tedy darującemu służy prawo żądać zwrotu darowizny. Wyjątki z postanowień tych dla stanu kupieckiego wyłączone są w artykułach 460–462 Ustawy postępowania sądowego handlowego (wyd. r. 1903)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 576.

⁴⁹⁵ D.I. Meier, *Russkoje graždanskoje...*, s. 244–245; G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russo-go...*, 1995, s. 340–341; szerzej K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 323–327; Sądy za przypadki

gnięcia prawomocnym wyrokiem sądu sporu z darującym o zwrot darowizny uważany był w obliczu prawa i wszystkich osób za prawowitego właściciela darowanego majątku⁴⁹⁶.

2.3.7.2. Niespełnienie warunku lub zlecenia nałożonego przy darowiźnie na obdarowanego

Postanowienia art. 975 i 976 T. X, cz. 1 dotyczyły zwrotu darowizny przy niespełnieniu warunku lub zlecenia (*modus*) nałożonego przy darowiźnie na obdarowanego.

Zgodnie z art. 975 T. X, cz. 1⁴⁹⁷ darowiznę pomiędzy osobami prywatnymi można było czynić na warunkach dotyczących sposobu użytkowania i zarządzania darowanym majątkiem, jakie darujący uznawał za dobre, byleby tylko było to zgodne z przepisami prawa. Natomiast według art. 976 T. X, cz. 1⁴⁹⁸ jeżeli darowiznę uczyniono pod warunkiem, a obdarowany nie spełnił go, to darowiznę należało zwrócić darującemu.

jawnego nieposzanowania uznawały: „Przy rozstrzyganiu pytania, czy w czynach obdarowanego zawierają się oznaki jawnego nieposzanowania w stosunku do darującego, sąd obowiązany jest brać pod uwagę też i zachowanie samego darującego, które spowodowało powyższe czyny obdarowanego, i na podstawie całego tego materiału dowodowego określić, czy zachodzi w danym przypadku to nieposzanowanie ze strony obdarowanego, o którym mówi art. 974 (S.C. 54/10)”; „Zgłoszenie przez obdarowanego żądania wydania mu przedmiotu darowizny nie może być uważane za okazanie przez niego darującemu jawnego nieposzanowania (S.C. 12/82)”; „Nie może być uważany za dowód niewdzięczności obdarowanego w stosunku do darującego czyn obdarowanego, dokonany przez niego w obronie przysługujących mu z mocy ustawy praw zapomocą środków ustawowych; nie podpada więc pod pojęcie oszczerstwa ani jawnego nieposzanowania, o których mówi art. 974, wniesienie przez obdarowanego małżonka do sądu duchownego skargi przeciwko małżonkowi darującemu o niezachowanie wierności małżeńskiej i przytoczenie w tej skardze okoliczności hańbiących go, o ile sąd duchowny uzna powyższe okoliczności za wiarygodne (S.C. 54/10)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X, cz. I...*, s. 576.

⁴⁹⁶ Orzeczenie SC: „Do czasu rozstrzygnięcia prawomocnym wyrokiem sądowym sporu o zwrot daru lub też zabezpieczenia powództwa w tym przedmiocie na majątku, będącym przedmiotem darowizny, obdarowany winien być w obliczu prawa i wszystkich osób trzecich uważany za prawowitego właściciela podarowanego mu majątku i w tym charakterze władny jest, z mocy art. 541 T. X, cz. I Zw. Pr, zastawić rzeczony majątek, przyczem zastaw taki, jako dokonany na majątek wolny od zakazu, nie może być obalony, nawet gdyby następnie powództwo, wytoczone przez darującego, zostało uwzględnione (S. C. 62/86)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 576.

⁴⁹⁷ Art. 975 T. X, cz. 1: „Darowizny pomiędzy osobami prywatnymi czynić wolno na warunkach, co do sposobu użytkowania i zarządzania darowanym majątkiem, jakie darujący uzna za dobre, byleby warunki te nie sprzeciwiały się ogólnym przepisom prawa”.

⁴⁹⁸ Art. 976 T. X, cz. 1: „Jeżeli darowiznę uczyniono pod warunkiem, a obdarowany warunku nie spełnił, to darowiznę zwraca się darującemu”.

Interpretacja artykułów dotyczących zwrotu darowizny, zwłaszcza art. 975 T. X, cz. 1, przysporzyła wiele problemów zarówno doktrynie, jak i praktyce. Odniósł się do tego L. Sumorok, który w swoim artykule dotyczącym darowizny w T. X, cz. 1 podaje za K. Annienkowem stanowiska poszczególnych rosyjskich cywilistów dotyczące postanowień T. X, cz. 1 w zakresie zwrotu darowizny⁴⁹⁹.

Według D.I. Meiera darowizna mogła być uczyniona pod różnymi warunkami, jednak należało rozróżnić, czy warunek ten polegał na *conditio*, czy na obowiązku (*modus*), ponieważ tylko niespełnienie *conditio* mogło powodować unieważnienie darowizny⁵⁰⁰.

Natomiast K. Pobiedonoszew praktycznie nie komentował przepisów o darowiźnie. Jedynie zadał pytania, na które T. X, cz. 1 nie dawał odpowiedzi: kiedy przechodzi prawo własności na obdarowanego, gdy darowizna była dokonana pod warunkiem? Czy mogło być zapisane zapowiedzenie majątku, stanowiącego przedmiot darowizny?⁵⁰¹

G.F. Szerszeniewicz również dopuszczał, że darowizna mogła być warunkowa. Jednak nie przeprowadzał rozróżnienia między *conditio* a *modus*. Uznawał, że niespełnienie warunku pociągało za sobą zwrot prezentu (tj. X, ust. 1, art. 976), a dawca lub jego spadkobiercy mogą żądać od obdarowanego zwrotu rzeczy lub wartości przekazanej rzeczy, które mogły już stać się własnością osób trzecich⁵⁰².

Z kolei Lubawski skoncentrował się na tym, jakie warunki były dla obdarowanego obowiązujące. Za takie warunki uznawał te, które odnosiły się do użytkowania i zarządu majątku darowanego. Natomiast nie uznawał warunków zawieszających lub rozwiązujących, warunkujących otrzymanie darowizny lub jej ustanie od nastąpienia pewnego zdarzenia. Poza tym za nieobowiązujące uznawał warunki co do pewnego terminu lub określające, na kogo miał przejść przedmiot darowizny w wyniku śmierci obdarowanego.

Kunicyn inaczej interpretował przepisy art. 975 T. X, cz. 1. Uważał, że warunki tam wymienione stanowiły obowiązki obdarowanego względem darczyńcy lub osoby trzeciej i ich niewykonanie na żądanie darczyńcy powodowa-

⁴⁹⁹ Zob. L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 181–186; K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 315–334.

⁵⁰⁰ D.I. Meier, *Russkoje graždanskoje...*, s. 249; K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 316; L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 181.

⁵⁰¹ K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 316–317; L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 181.

⁵⁰² G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkago...*, 1995, s. 340; K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 316; L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 181.

ło zwrot darowanego przedmiotu. Darczyńca mógł też żądać zwrotu daru od spadkobierców obdarowanego, jednak tylko wtedy, gdy przy zawieraniu aktu darowizny zostało to przewidziane⁵⁰³.

Pozostali cywiliści rosyjscy tego okresu również niejednoznacznie interpretowali warunki, o których stanowiły przepisy art. 975 T. X, cz. 1⁵⁰⁴.

Na ten temat wypowiedział się również Senat w orzeczeniach (1876 r. nr 460 i 1881 r. nr 33), zgodnie z którymi za warunki w rozumieniu art. 975 T. X, cz. 1 należało uznawać warunki zawieszające i rozwiązujące. Natomiast według orzeczenia nr 179 z 1874 r. oraz nr 14 z 1886 r. warunki art. 975 T. X, cz. 1 oznaczały obowiązki obdarowanego, które mógł wykonać w przyszłości, jak również fakty, które miały się zdarzyć w przyszłości. W kolejnych orzeczeniach Senat ustalił, że warunki aktu darowizny obowiązywały również spadkobierców obdarowanego (orzeczenie nr 21 z 1886 r.) oraz że majątku podarowanego warunkowo i zbytego przez obdarowanego nie można było się domagać od nabywcy, o ile obdarowany nie był ograniczony co do zbycia przedmiotów darowizny (orzeczenie nr 299 z 1879 r.)⁵⁰⁵.

Do wszystkich tych niejasności odnosił się również K. Annienkow, który uważał, że zarzuty doktryny dotyczące sprzeczności przepisów art. 975 i 976 T. X, cz. 1 ze źródłami wynikały z niezbyt precyzyjnego sformułowania powyższych przepisów oraz z pomieszania pojęć warunków w sensie *modus* z obowiązkiem w znaczeniu *conditio*. Uważał on, że pojęcie „warunków” użyte zostało w sensie warunku co do korzystania i zarządzenia, a także obowiązków nakładanych na obdarowanego względem darczyńcy lub osoby trzeciej i nie były to w żadnym wypadku warunki wstrzymujące lub rozwiązujące. Gdyby zaś takie warunki znalazły się w umowie darowizny, wtedy należało przychylić się bardziej do nieważności samej darowizny niż do nieważności tych warunków⁵⁰⁶.

Poza tym K. Annienkow odniósł się do kwestii związanej z roszczeniem zwrotu przedmiotu darowizny. Uznawał on, że takie roszczenie będzie miało charakter osobisty, a nie rzeczowy. W związku z tym roszczenie to dotyczyło tylko obdarowanego, a nie mogło być skierowane wobec osób trzecich, do których trafił przedmiot darowizny. Chyba że na obdarowanego nałożono zakaz zbycia

⁵⁰³ K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 317; L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 182.

⁵⁰⁴ L. Sumorok podaje za K. Annienkowem jeszcze stanowiska Borowikowskiego, Poletajewa, Waśkowskiego, Terpicyna i Zmirłowa; ponadto u Annienkova stanowisko Manżewskiego; zob. K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 317–318, L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 182.

⁵⁰⁵ K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 318; L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 182–183.

⁵⁰⁶ K. Annienkow, *Sistiema russkago...*, s. 318–319; L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 183.

przedmiotu darowizny. Jednak taka interpretacja pociągała za sobą kolejne kwestie sporne. Wynikały one z brzmienia art. 977 T. X, cz. 1⁵⁰⁷, zgodnie z którym darowizna przechodziła po śmierci obdarowanego na jego sukcesorów. Natomiast darujący nie mógł od nich żądać zwrotu darowizny, o ile pomiędzy darującym a obdarowanym nie było umowy specjalnej, stosownie do przepisów art. 975 T. X, cz. 1. Wobec tego K. Annienkow uważał, że powrót przedmiotu darowizny w tym przypadku mógł nastąpić tylko wtedy, gdy na obdarowanego nie przeszło prawo własności, a jedynie prawo dożywotniego posiadania. Sytuacja taka miała mieć miejsce zawsze wtedy, gdy akt darowizny zawierał warunek powrotu daru do darczyńcy w razie wcześniejszej śmierci obdarowanego. W związku z tym darczyńca mógł dochodzić po śmierci obdarowanego przedmiotu darowizny od każdej osoby trzeciej, na rzecz której ten majątek został zbyty⁵⁰⁸.

Sumorok po przeprowadzonej analizie poglądów K. Annienkova i pozostałych cywilistów rosyjskich dochodzi do wniosku, że zgodnie z przepisami T. X, cz. 1 powrót darowizny do darczyńcy w razie wcześniejszej śmierci obdarowanego nie był możliwy, z czym należy się zgodzić. Taka interpretacja jest zgodna z brzmieniem zarówno art. 974, jak i art. 976 i 977 T. X, cz. 1 i stanowiła kontynuację zasady, że przedmiot darowizny przechodził na obdarowanego z chwilą przyjęcia tego daru przez niego⁵⁰⁹.

Podsumowując postanowienia art. 974–977 T. X, cz. 1, za zasadny należy uznać wniosek, że powrót darowizny z powodu niewdzięczności (art. 974 T. X, cz. 1) oraz w wypadku niewykonania przez obdarowanego warunków (art. 975–976 T. X, cz. 1), a w pewnych wypadkach także przez jego spadkobierców, mógł nastąpić jedynie na mocy wyroku sądowego w trybie kontradiktoryjnym unieważniającego umowę darowizny. Natomiast roszczenie o zwrot majątku darowizny było roszczeniem osobistym, a nie realnym. W związku z tym nie było możliwości domagania się przedmiotu darowizny od osób trzecich, które nabyły go od obdarowanego⁵¹⁰.

Treść przepisów art. 975–977 T. X, cz. 1 była również interpretowana przez polskie orzecznictwo⁵¹¹.

⁵⁰⁷ Art. 977 T. X, cz. 1: „Po śmierci obdarowanego darowizna przechodzi trybem prawem przepisany do jego sukcesorów; darujący nie może żądać od nich zwrotu darowizny, o ile co do tego pomiędzy darującym a obdarowanym nie było umowy specjalnej, stosownie do artykułu 975”.

⁵⁰⁸ L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 183–184; szerzej K. Annienkow, *Sistema russkago...*, s. 319–322.

⁵⁰⁹ L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 184–185.

⁵¹⁰ *Ibidem*, s. 185–186.

⁵¹¹ Wybrane orzeczenia: „Użyte w art. 975 wyrażenie «warunki» dotyczące sposobu użyt-

2.3.7.3. Bezpотomna śmierć obdarowanych dzieci rodzonych i adoptowanych

T. X, cz. 1 dopuszczał jeszcze jeden wyjątek związany ze zwrotem darowizny. Zgodnie z postanowieniami art. 1142 T. X, cz. 1 w razie bezpotomnej śmierci obdarowanych dzieci rodzonych i adoptowanych następował zwrot darowizny, która wracała do rodziców nie tytułem spadku, ale jako darowizna⁵¹². W tym przypadku przepisy T. X, cz. 1 interpretowały wolę obdarowującego w sposób ściśnający i podsuwały tej woli dodanie warunku rozwiązującego⁵¹³.

2.3.7.4. Niewypłacalność obdarowującego

Poza wymienionymi przypadkami zwrot darowizny mógł nastąpić z powodu niewypłacalności obdarowującego.

Sytuacja taka miała miejsce, gdy obdarowanego uznano za niewypłacalnego w związku z otwarciem konkursu do jego majątku. Związane to było z częstą praktyką polegającą na próbie ratowania swego majątku przez niewypłacalnego dłużnika, poprzez dokonanie pozornej darowizny na rzecz bliskiej rodziny. Jednak w celu ochrony wierzyciela niewypłacalnego dłużnika, ustawa dopuszczała zaczepienie poczynionej darowizny. Aby można było z takiego zaczepienia skorzystać, dokonana alienacja pod tytułem darmym musiała być uczyniona: a) w przeciagu ostatnich 10 lat przed ogłoszeniem niewypłacalności (otwarcia

kowania i zarządu majątku «podarowanego» nie jest ściśle, mieszcząc w sobie obszerniejszą treść, niż na to wskazuje dosłownie jego brzmienie, i w myśl tego artykułu należy uznać za dopuszczalne zamieszczenie w akcie darowizny nawet warunków, ograniczających obdarowanego pod względem rozrządzania otrzymanym w darze majątkiem (S.N. 114/27)”; „Przyczyna niewykonania przez obdarowanego przewidzianego w akcie darowizny warunku jest bez znaczenia i darowizna podlega powrotowi nawet wówczas, gdy obdarowany udowodni, że wykonanie powyższego warunku stało się dla niego niemożliwe z przyczyn prawnych (S.C 7/04)”; „Darujący, w razie niewykonania przez obdarowanego warunków darowizny, nie jest obowiązany wytaczać przeciwko niemu powództwa o nieważność darowizny, lecz może sam zaprzestać dostarczania obdarowanemu świadczeń, przewidzianych w akcie darowizny, a w razie wytoczenia przez obdarowanego powództwa ograniczyć się do zarzutu utracenia przez umowę mocy prawnej wobec pogwałcenia jej przez powoda (S. C. 7/04)”; „Majątek darowany, zbyty przez obdarowanego, nie podlega powrotowi na rzecz darującego, chociażby darowizna była uczyniona pod warunkiem, o ile tylko w liczbie warunków nie było ograniczenia co do prawa zbycia majątku (S.C. 299/76)”; „Art. 976 i 977 T. X cz. 1 obejmują nie wszystkie rodzaje przejścia praw pod tytułem darmym, przewidziane w Ustawach Cywilnych, lecz tylko darowiznę między żyjącymi i nie dotyczą rozporządzeń testamentowych (S.C. 77/08, 483/76)”; „Warunki darowizny obowiązują też i spadkobierców obdarowanego i przeto darujący ma prawo żądać od nich wykonania tych warunków (S.C. 21/86)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 577–578.

⁵¹² G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 341; L. Sumorok, *Darowizna...*, s. 184.

⁵¹³ F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 201.

konkursu), b) na korzyść drugiego małżonka, a w sprawach handlowych także na rzecz dzieci lub innych krewnych, ale w takim przypadku mogła być obalona tylko gdy zostało wykazane, że w chwili alienacji długi już przewyższały połowę jego majątku.

Obalenie darowizny z powodu niewypłacalności obdarowującego powodowało, że obdarowujący (jego masa konkursowa) z powrotem stawał się właścicielem pozbytej rzeczy lub prawa nawet wówczas, gdy przeszła już wcześniej w ręce osób trzecich.

W pozostałych przypadkach zwrotu darowizny, jeśli rzecz darowana przeszła już na własność osób trzecich, obdarowany obowiązany był jedynie do zwrotu wartości rzeczy⁵¹⁴.

2.3.8. Rodzaje darowizn

2.3.8.1. Ofiara

Ofiara (*pożertwowanije*) nazywana darowizną osoby prywatnej na rzecz państwa lub na rzecz innej osoby prawnej, której cele były ogólnospołeczne, traktowana była jako szczególna odmiana darowizny⁵¹⁵. Zgodnie z art. 979 T. X, cz. 1⁵¹⁶ była ona dobrowolną darowizną majątku na pożytek powszechny, gdzie obdarowanym był podmiot prawny o znaczeniu publicznym. Oznakami szczególnymi dla tego rodzaju darowizny były: a) osoba prywatna jako dawca oraz b) ogólna korzyść jako cel darowizny.

W związku z tym darowanie na rzecz państwa, miasta, instytucji edukacyjnej, towarzystwa akademickiego itp., przynoszące korzyść nieokreślonej liczbie osób, które mogły korzystać z przekazanych rzeczy, uznawane było za ofiarę (*pożertwowanije*)⁵¹⁷.

Darowizna ta mogła być uczyniona za życia ofiarodawcy lub w drodze zapisu testamentowego⁵¹⁸. Ofiara stanowiła zobowiązanie ofiarodawcy, stąd nie

⁵¹⁴ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkiego...*, 1995, s. 341–342; F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 201–202.

⁵¹⁵ F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 200–201.

⁵¹⁶ Art. 979 T. X, cz. 1: „Dobrowolna darowizna majątku na pożytek powszechny zwie się ofiarą”.

⁵¹⁷ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik russkiego...*, 1995, s. 342; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 308–309.

⁵¹⁸ Orzeczenie SC: „Ofiara może być uczyniona pod postacią darowizny za życia oraz w drodze zapisu testamentowego (S.C. 25/98)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I...*, s. 577–578.

mogła być ona przez niego cofnięta jednostronnie. Wymagana był do tego zgoda obdarowanego lub inne przyczyny prawne⁵¹⁹.

Zgodnie z art. 980 T. X, cz. 1⁵²⁰ ofiary mogły być czynione według uznania ofiarodawcy i nie podlegały żadnym przepisom szczególnym. Ofiary mogły być czynione zarówno z majątków ruchomych i kapitałów, jak i majątków nieruchomości, na rzecz zakładów i towarzystw dobroczynnych, szkół i innych instytucji oraz na rzecz inwalidów⁵²¹.

W przypadku obwodów Syberii Wschodniej obowiązywały przepisy art. 981 T. X, cz. 1⁵²², które nakładały dodatkowe obowiązki na ofiarodawcę, polegające głównie na uzyskaniu zgody poszczególnych organów władzy na dokonanie danej ofiary. Najczęściej takiej zgody udzielał organ administracyjny, w którego departamencie działała instytucja, na rzecz której dokonywano darowizny, a w niektórych przypadkach wymagana była nawet zgoda Ministra Spraw Wewnętrznych⁵²³.

⁵¹⁹ „Ofiara stanowiąc zobowiązanie, może być cofnięta tylko za zgodą obdarowanego lub z innych prawnych przyczyn, a nie jednostronnie przez ofiarodawcę pod pretekstem, że brakuje mu środków lub że obdarowana instytucja nie potrzebuje już wsparcia pieniężnego (S.O. 21/09; S.C. 91/10)”; [za:] *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X, cz. I...*, s. 577–578.

⁵²⁰ Art. 980 T. X, cz. 1: „Ofiary zależą od własnego każdej osoby uznania i nie podlegają żadnym przepisom szczególnym; wolno tedy czynić ofiary nie tylko z majątków ruchomych i kapitałów, lecz i z majątków nieruchomości, na rzecz zakładów i towarzystw dobroczynnych, szkół i innych instytucji, jak również na rzecz inwalidów, oraz określać przeznaczenie ofiarowanych kapitałów, byleby rzeczzone ofiary nie pozostawały w sprzeczności z przepisami, dla tych zakładów ustanowionymi”.

⁵²¹ Warto w tym miejscu wspomnieć o dekreście Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów (Dz. U. Nr 15, poz. 215) ze zmianami wprowadzonymi rozporządzeniem Prezydenta R. P. z dnia 22 marca 1928 r. (Dz. U. Nr 38, poz. 372), którego postanowienia należało brać pod uwagę przy analizie przepisów dotyczących ofiary w T. X, cz. 1.

⁵²² Art. 981 T. X, cz. 1: „Przyjęcie na rzecz urzędów dobroczynności publicznej zapożyczeń od gmin i społeczności oraz zapisywanych w testamencie lub ofiarowywanych kapitałów i rzeczy, niezależnie od ich wartości, tudzież ofiarowywanych zakładom tym przez osoby prywatne budynków i w ogóle ofiar wszelkiego rodzaju, wymaga zezwolenia gubernatora, który donosi o tem ministrowi spraw wewnętrznych. Przyjęcie zapisywanych w testamencie lub ofiarowywanych na rzecz różnych zakładów duchownych i świeckich kapitałów i rzeczy, niezależnie od ich wartości, wymaga zezwolenia ministra spraw wewnętrznych. W przypadku, gdy osoby prywatne ofiarowują jakiekolwiek budynki skarbowi lub na cele użyteczności publicznej, gubernatorowie winni są na ich przyjęcie uzyskać przedtem zezwolenie ministra spraw wewnętrznych, przy jednoczesnem skomunikowaniu się również z innymi ministerstwami i zarządami głównymi, o ile cel, na który przeznaczone są te budynki, dotyczy ich kompetencji”.

⁵²³ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 342–343.

Ofiary na cele dobroczynne złożone na rzecz instytucji ziemskich podlegały ogólnym postanowieniom o nabywaniu majątków przez ziemstwo (art. 982 T. X, cz. 1⁵²⁴).

Natomiast odrębne postanowienia dotyczyły ofiary na rzecz instytucji kościelnych. Zgodnie z art. 984 T. X, cz. 1⁵²⁵ ofiarę na Kościół mogli składać dobrowolni ofiarodawcy. Mogła być ona złożona w pieniądzach lub majątku ruchomym, w szczególności w obrazach świętych, w ozdobach i innych przedmiotach przeznaczonych do użytku kościelnego. Poza tym ofiara majątku nieruchomego na rzecz cerkwi i klasztorów podlegało szczególnym ograniczeniom wynikającym z postanowień art. 985 T. X, cz. 1⁵²⁶.

Z kolei art. 986 T. X, cz. 1⁵²⁷ stanowił, że majątek ofiarowany powinien być używany zgodnie z przeznaczeniem ofiarodawcy. W przypadku nieprzestrzegania tego postanowienia ofiarodawca lub jego spadkobiercy mogli domagać się zwrotu ofiary. Jeżeli ten cel nie mógł być osiągnięty z powodu zmiany okoliczności, np. w wyniku zamknięcia instytucji edukacyjnej, na rzecz której darowizna została przekazana, to ofiarowany majątek można było przeznaczyć na inny cel

⁵²⁴ Art. 982 T. X, cz. 1: „Przyjęcie przez instytucje ziemskie od osób prywatnych i towarzystw ofiar na cele dobroczynne podlega postanowieniom ogólnym o nabywaniu majątków przez ziemstwo. Przyjęcie ofiar na rzecz miasta należy do rady miejskiej”.

⁵²⁵ Art. 984 T. X, cz. 1: „Dobrowolni ofiarodawcy składać mogą na kościół ofiary w pieniądzach lub w majątku ruchomym, w szczególności w obrazach świętych, w ozdobach cennych i w innych przedmiotach do użytku kościelnego przeznaczonych”.

⁵²⁶ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 343; zob. pkt 3) dotyczący ograniczenia darowizny.

⁵²⁷ Art. 986 T. X, cz. 1: „Jeżeli użycie zgodnie z przeznaczeniem ofiarodawcy majątków lub funduszy, ofiarowanych skarbowi, ziemstwu, miastu lub innemu jakiegokolwiek towarzystwu, instytucji itp. na pewien określony cel, stanie się wskutek zmienionych okoliczności niemożliwe, to majątkom tym i funduszom może być nadane inne przeznaczenie, jednakowoż tylko za zgodą ofiarodawcy; gdy zaś ten nie żyje i za życia nie dał w tym względzie żadnych wskazówek, albo też gdy wykonanie stosownie do udzielonych przez zmarłego wskazówek, uznaje się również niemożliwe, to należy uzyskać zezwolenie Cesarza za pośrednictwem Pierwszego Departamentu Rady Państwa. Gdyby majątki lub fundusze ofiarowane na pewien cel otrzymały inne przeznaczenie bez zachowania wyłączonego powyżej trybu, to ofiarodawcy, a po śmierci jego – spadkobiercom jego, służy prawo żądania zwrotu ofiary. Ministrowie i główni zarządzający poszczególnych działów administracji mają obowiązek o ujawnionej po śmierci ofiarodawcy niemożliwości korzystania z ofiary stosownie do jego woli, przynajmniej na cztery miesiące przed wystąpieniem w tym przedmiocie do Pierwszego Departamentu Rady Państwa, zamieścić ogłoszenie bezpłatne: raz jeden w Obwieszczeniach Senatu i po trzy razy w Gońcu Rządowym (Prawitielstwiennyj Wiestnik) i w miejscowym dzienniku gubernialnym, aby przy ostatecznej decyzji wzięte były pod uwagę mogące wpłynąć oświadczenia spadkobierców i krewnych ofiarodawcy albo osób postronnych”.

dopiero po uzyskaniu zgody ofiarodawcy. Jeśli ofiarodawca już nie żył i za życia nie zostawił szczególnych wskazówek w tym przedmiocie albo gdy wykonanie ofiary zgodnie z jego wskazówkami uznane było za niemożliwe, wtedy należało uzyskać zezwolenie u władzy najwyższej⁵²⁸.

O ofiarach dokonanych przez osoby prywatne, które zasługiwały na szczególną uwagę ze względu na wysokość sumy albo cel ofiary, właściwe władze zobowiązane były powiadomić cesarza. Natomiast o pozostałych należało poinformować raz do roku Radę Ministrów (art. 983 T. X, cz. 1⁵²⁹).

2.3.8.2. Nadanie

Poza ofiarą T. X, cz. 1 przewidywał także inną odmianę ogólnego pojęcia darowizny. Było to nadanie (*pożałowanie*)⁵³⁰ nazywane darowizną nieruchomości dokonaną przez naczelnika państwa z majątku państwa na rzecz osoby prywatnej. Przepisy o nadaniu zawarte zostały w art. 934–966 T. X, cz. 1⁵³¹.

Pojęcie nadania zawarte zostało w art. 934 T. X, cz. 1⁵³², zgodnie z którym nadaniem było darowanie komukolwiek przez cesarza mocą ukazu cesarskiego majątku nieruchomego na własność zupełną lub ograniczoną.

W związku z tym G.F. Szerszeniewicz podkreślił następujące cechy nadania, kwalifikując je jako rodzaj darowizny. Ofiarodawcą musiał być suwerenny cesarz będący przedstawicielem państwa, niewystępujący jako osoba prywatna. Natomiast obdarowanym była osoba prywatna. Cesarz mógł przyznać tylko nieruchomości, które stanowiły własność państwową, a nie jego własność prywatną. Nadanie przyznawane było w formie najwyższego dekretu osobistego, tworzącego wiążący stosunek między państwem a osobą prywatną, na mocy którego obdarowany nabywał jedynie prawo do żądania przekazania mu pewnej liczby akrów ziemi. Dopiero od momentu przydziału gruntów z masy majątku państwowego przez odpowiednie ministerstwo, działające na

⁵²⁸ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 343; F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 202.

⁵²⁹ Art. 983 T. X, cz. 1: „Ministrom i zarządzającym głównym służy prawo podania do wiadomości Cesarza o takich tylko ofiarach osób prywatnych, które zasługują na szczególną uwagę Cesarza ze względu na wysokość sumy albo na cel ofiary, o wszystkich zaś innych powinni składać do Rady Ministrów raz jeden na rok, na dzień 1 grudnia, ogólne sprawozdanie”.

⁵³⁰ F. Bossowski tłumaczy ten rodzaj darowizny jako nadanie (*pożałowanie*).

⁵³¹ F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 200–201.

⁵³² Art. 934 T. X cz. 1: „Darowanie komukolwiek przez Cesarza mocą ukazu cesarskiego majątku nieruchomego na własność zupełną lub ograniczoną zwie się nadaniem”.

podstawie najwyższego dekretu, obdarowany nabywał prawo własności⁵³³. W wyniku tego sprzedaż nieruchomości, która nie została jeszcze przekazana, była nieważna⁵³⁴.

Według D.I. Meiera nadanie nie powinno być traktowane jako rodzaj umowy darowizny i w ogóle nie dotyczyło stosunków cywilnoprawnych. Podkreślał, że darowizny od państwa nie można uznać za specjalny rodzaj darowizny, chociaż noszą specjalną nazwę (nadanie). Sam akt państwa nie nadaje jej jeszcze znaczenia niezależnej instytucji prawnej, a cechy określone w przepisach dotyczących nadania nie dotyczą istoty darowizny, ale mają jedynie znaczenie administracyjne. W ten sposób uznawał nadanie nie za instytucję dotyczącą zobowiązań cywilnych, ale za instytucję prawa publicznego⁵³⁵.

2.3.8.3. Darowizna między małżonkami

W prawie rosyjskim w przeciwieństwie do innych ustawodawstw europejskich, w tym do rozwiązań przyjętych w KN, ABGB i BGB, nie znalazły się żadne szczególne uregulowania dotyczące darowizny między małżonkami⁵³⁶. Jedynie w art. 978 T. X, cz. 1⁵³⁷ zawarto definicję dopuszczającą możliwość dokonywania przez małżonków między sobą darowizny na takich samych zasadach, jak pomiędzy osobami obcymi, a więc darowizny między małżonkami nie były w T. X, cz. 1 zabronione⁵³⁸.

2.3.8.4. Wydzielenie i cel posagu

W T. X, cz. 1 uznano również podział i cel posagu za odrębne rodzaje darowizn⁵³⁹. W art. 994–1000 T. X, cz. 1 znalazły się przepisy o wydzieleniu majątku przez rodziców i wstępnych na rzecz dzieci i potomków, a w art. 1001–1008 T. X, cz. 1 przepisów o posagu.

⁵³³ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 343; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 308.

⁵³⁴ G.F. Szerszeniewicz, *Uczebnik rosyjskiego...*, 1995, s. 343.

⁵³⁵ Podobne stanowisko zajęli M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij; zob. D.I. Meier, *Ruskoje graždanskoje...*, s. 237; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 308; w związku z tym, że nadanie było darowizną szczególnego rodzaju, odbiegającą znacząco od pojęcia darowizny zwykłej, w pracy tej nie poświęcono jej więcej miejsca; szerzej *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X, cz. I...*, s. 563–572.

⁵³⁶ F. Bossowski, *Prawo cywilne...*, s. 201.

⁵³⁷ Art. 978 T. X, cz. 1: „Darowizny pomiędzy małżonkami dokonywa się na tych samych zasadach, co pomiędzy osobami obcymi”.

⁵³⁸ D.I. Meier, *Ruskoje graždanskoje...*, s. 239–240.

⁵³⁹ *Ibidem*, s. 238; M.I. Braginskij, W.W. Witrianskij, *Dogowornoje...*, s. 309.

Wydzielenie, zgodnie z art. 994 T. X, cz. 1⁵⁴⁰, rozumiano jako dar przekazany przez rodziców i wstępnych swoim dzieciom i potomkom⁵⁴¹. Za potomków uznawano tylko zstępnych, a nie bocznych krewnych. Oddanie przez daną osobę swojego majątku krewnemu w linii bocznej było nie wydzieleniem, ale darowizną⁵⁴². Wydział spadkowy miał odmienny cel od zwykłej darowizny, jednak posiadał wspólne znamiona szczodropliwości i podlegał skutkom niewdzięczności ze strony obdarowanego na zasadach art. 974 T. X, cz. 1⁵⁴³. Obdarowanie w trybie art. 994 T. X, cz. 1 odbywało się przy zachowaniu formy aktu notarialnego (art. 1000 T. X, cz. 1)⁵⁴⁴.

Zgodnie z art. 1001 T. X, cz. 1 wydzielenie córek i krewnych z powodu ich zamęścia dokonywało się przez wyznaczenie im posagu. Natura prawna wydzielenia i posagu była identyczna⁵⁴⁵. Posag w znaczeniu wydziału spadkowego mógł być wyznaczony tylko na rzecz zstępnych, a nie na rzecz krewnych w linii bocznej⁵⁴⁶. Jako szczególny rodzaj darowizny posag podpadał pod art. 1142 T. X, cz. 1, czyli powracał do rodziców po bezdzietnej śmierci dzieci⁵⁴⁷.

Przepisy T. X, cz. 1 nie rozstrzygały jednoznacznie, kiedy majątek podarowany córce przy wyjściu za mąż należy uznać za posag, a kiedy za zwykłą darowiznę. W takim razie to od rodziców zależało, czy ten akt szczodropliwości ma formę posagu, czy zwykłej darowizny⁵⁴⁸.

⁵⁴⁰ Art. 994 T. X, cz. 1: „Rodzice i wstępni są uprawnieni do wydzielenia dzieci swoich i potomków przez wyznaczenie im części swojego majątku”.

⁵⁴¹ D.I. Meier, *Russkoje graždanskoje...*, s. 238; M.I. Braginskij, W. W. Witrianskij, *Dogowornostje...*, s. 309.

⁵⁴² Orzeczenie SC: „«Potomkami», o których mówi art. 994, są tylko zstępni, a nie boczni krewni; oddanie przez daną osobę swego majątku za życia krewnemu stanowi nie wydzielenie, lecz darowiznę. (S. C. 46/12)”; [za:] Z. *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X, cz. I...*, s. 585.

⁵⁴³ Orzeczenie SC: „Wydział spadkowy na rzecz domniemanego spadkobiercy, jakkolwiek w celach swych odmienny od zwykłej darowizny, posiada wszakże wspólne znamiona szczodropliwości, w równej więc mierze ulega działaniu przepisu art. 974 T. X, cz. I Zw. Pr., dotyczącego skutków niewdzięczności ze strony obdarowanego. (S.N. 187/26)”; [za:] *ibidem*, s. 585.

⁵⁴⁴ Szerzej o wydzieleniu zob. *ibidem*, s. 585–588.

⁵⁴⁵ Orzeczenie SC: „Natura prawna posagu i wydzielenia jest identyczna (S.C.16/10)”; [za:] *ibidem*, s. 588.

⁵⁴⁶ Orzeczenie SC: „Posag w znaczeniu wydziału spadkowego może być wyznaczony tylko na rzecz zstępnych, a nie na rzecz krewnych w linii bocznej; wymienienie w art. 1001 prócz córek też i «krewnych» należy rozumieć w ten sposób, iż mowa tu o krewnych w linii prostej zstępnej, t.j. o wnuczkach i prawnuczkach, nie zaś o siostrach, siostrzenicach czy bratanicach i innych bocznych krewnych (S.S. 72/13)”; [za:] *ibidem*, s. 588.

⁵⁴⁷ Orzeczenie SC: „Posag, stanowiąc darowiznę, podpada pod przepis art. 1142 T. X, cz. I Zw. Pr., z mocy którego majątek, podarowany przez rodziców dzieciom, powraca po bezdzietnej śmierci tych ostatnich do rodziców. (S.C. 279/67)”; [za:] *ibidem*, s. 588.

⁵⁴⁸ Orzeczenie SC: „Ustawa nie zawiera takiego przepisu, iżby majątek, podarowany córce przy wyjściu jej za mąż, zawsze winien być uważany za posag, i od rodziców zależy, czy nadać

W przepisach T. X, cz. 1 nie określono również, w jakim stopniu małżeństwo było niezbędne do wpisania posagu i czy było ono niezbędne do ważności aktu posagowego. Problem pojawiał się np. przy aranżowanym małżeństwie, gdzie rodzice dawali posag córce, która zamierzała wyjść za mąż. Jeśli małżeństwo nie doszło do skutku, a było ono niezbędne dla posagu, posag był nieważny, a jeśli zawarcie małżeństwa nie było istotne dla posagu, wtedy małżeństwo nadal było ważne i nabierało znaczenia darowizny lub przydziału⁵⁴⁹.

2.4. Darowizna w kodeksie cywilnym austriackim (ABGB)

2.4.1. Uwagi ogólne

W Austrii prace kodyfikacyjne w zakresie prawa cywilnego częściowo zostały zrealizowane przez Józefa II, który w 1783 r. opublikował patent o małżeństwie, a w 1786 r. ogłoszono całą księgę pierwszą jako tzw. Kodeks Józefiński (*Josephinisches Gesetzbuch*)⁵⁵⁰ z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1787 r., a w Galicji od 1 maja 1787 r. Kodeks Józefiński, jak i inne patenty z dziedziny prawa cywilnego, były stopniowo wprowadzane w Galicji, uchylając w zakresie uregulowanych przez siebie instytucji obowiązujące prawo polskie. Pozostałe części kodeksu cywilnego nie zostały ukończone za panowania Józefa II⁵⁵¹.

Dopiero po jego śmierci Leopold II powołał nową komisję kodyfikacyjną pod przewodnictwem K.A. Martiniego, który przygotował projekt kodeksu. Na mocy patentu z 13 II 1797 r. projekt Martiniego został wprowadzony w Galicji Zachodniej jako Kodeks Cywilny Zachodniogalicyski (*Bürgerliches Gesetzbuch für Westgalizien*), z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1798 r. W Galicji Wschodniej

temu aktowi szczodropliwości formę posagu czy też zwykłej darowizny; oddanie mienia przez rodziców córce w charakterze posagu może być udowodnione tylko za pomocą aktu posagowego, natomiast zwykła darowizna, o ile dotyczy rzeczy ruchomej, może być stwierdzona i przez świadków (S.C. 889/74)"; [za:] *ibidem*, s. 590.

⁵⁴⁹ D.I. Meier, *Russkoje graždanskoje...*, s. 238.

⁵⁵⁰ Kodeks Józefiński składał się z pięciu rozdziałów: 1. *O ustawach*, 2. *O prawach poddanych w ogólności*, 3. *O prawie małżeńskim (osobowym i majątkowym)*, 4. *O prawach między rodzicami i dziećmi*, 5. *O prawach sierot i innych osób, które nie mogły same kierować swymi sprawami*; zob. S. Grodziski, *Kodeks Cywilny Austriacki z 1811 r. (ABGB)*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III...*, s. 749.

⁵⁵¹ *Ibidem*, s. 749.

Kodeks Zachodniogalicyski został wprowadzony w tym samym roku, zastępując w ten sposób w całej Galicji dawne prawo polskie w sferze prawa prywatnego⁵⁵².

Kodeks Zachodniogalicyski (KCG) składał się z 1613 paragrafów podzielonych na trzy części. Część I zawierała przepisy o: prawach i ustawach w ogólności, prawach osobistych, prawach małżeńskich, prawach między rodzicami i dziećmi, o opiekach i kuratelach oraz o prawach i obowiązkach między panami i służącymi. Część II stanowiły przepisy prawa rzeczowego i spadkowego, a część III obejmowała prawo zobowiązań oraz przepisy o zasiedzeniu, przedawnieniu i restytucji⁵⁵³.

Przepisy o darowiznie znalazły się w części III w rozdziale II *O darowiznach*. Regulacje dotyczące darowizny zawarte zostały w §§ 49–73⁵⁵⁴.

W literaturze panuje pogląd, że ziemie Galicji Zachodniej stały się dla władz austriackich „poligonem doświadczalnym”, na którym sprawdzono wartość i przydatność praktyczną nowych kodeksów, w tym KCG, jednocześnie łącząc z tym organizację nowych terytoriów.

W przypadku przepisów dotyczących darowizny również kilka rozwiązań przyjętych w KCG znalazło się w ABGB. Wspólne obu kodeksom były m.in. rozwiązania dotyczące darowizny wynagradzającej (§ 52 KCG i § 940 ABGB), darowizny wzajemnej (§ 54 KCG i § 942 ABGB) oraz niektóre przepisy regulujące odwołanie darowizny i przewidziane wyjątki w tym zakresie (§§ 64–73 KCG i §§ 946–954 ABGB). Ponadto obydwa kodeksy przewidywały darowiznę na wypadek śmierci (§ 58, 64 KCG i § 956 ABGB). Jednak widoczna jest różnica w obydwu kodeksach, gdzie przepisy o darowiznie zawarte w ABGB stoją na wyższym poziomie redakcyjnym, są precyzyjniejsze i mniej zawile od przepisów KCG.⁵⁵⁵

Kodeks cywilny austriacki (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, w skrócie ABGB) z 1811 r. powstał w wyniku wieloletnich prac kodyfikacyjnych. W latach 1801–1810 odbyły się trzy czytania projektu, który ostatecznie uzyskał sankcję cesarską 1 czerwca 1811 r. W ostatniej fazie prac kodyfikacyjnych wykorzystano doświadczenia z kilkuletniego obowiązywania na ziemiach polskich Kodeksu Cywilnego Zachodniogalicyskiego, a także uwagi komisji krajowych (tzw. monity).

⁵⁵² *Ibidem*, s. 749–750.

⁵⁵³ Szerzej *ibidem*, s. 750–751; zob. także S. Grodziski, *Źródła prawa w Galicji w latach 1772–1848*, CPH 1964, t. XVI; *Ustawy cywilne dla Galicji Zachodniej*, wyd. J. Hraszańskiego, Wiedeń 1797.

⁵⁵⁴ Zob. *Ustawy cywilne dla Galicji Zachodniej...*, s. 24–34.

⁵⁵⁵ Zob. *Ustawy cywilne dla Galicji Zachodniej...*, s. 24–34; S. Wróblewski, *Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego. Część druga (§§ 938–1502)*, Kraków 1918, s. 797–812.

Postacią uznawaną za głównego twórcę ostatecznej redakcji Kodeksu cywilnego był Franciszek Zeiller, sędzia i profesor prawa natury⁵⁵⁶.

ABGB oparty był na prawnonaturalnych założeniach równości podmiotów prawa, wolnej własności i swobody umów. Mimo że powstał w warunkach ustroju stanowego, feudalnych przywilejów szlachty i poddaństwa chłopów, to był uznawany za kodeks w pełni obywatelski (*bürgerlich*), regulujący prawa prywatne jednostek na zasadach abstrakcyjnej równości wobec prawa i autonomii woli. Dziedziny prawa prywatnego, które dotyczyły zasad ustroju feudalnego, znalazły się poza ramami kodyfikacji⁵⁵⁷.

ABGB, jako dzieło szkoły nowożytnego prawa natury, zawierało sformułowania proste i krótkie, a zarazem wyraziste. Znalazły się w nim odwołania do zdrowego rozsądku i zasad słuszności. Ponadto przepisy były na tyle ogólne i abstrakcyjne, aby mogły objąć jak największą liczbę przypadków jednorodnych⁵⁵⁸.

Pod względem budowy ABGB składał się z 1502 paragrafów, podzielonych na wstęp i trzy części: o prawie osobowym, o prawie rzeczowym i o przepisach wspólnych prawom osobowym i rzeczowym. Wprawdzie było to nawiązanie do trójpodziału Instytucji Justyniana (*personae – res – actiones*), jednak podstawowy dla kodeksu austriackiego był podział na prawo osobowe i rzeczowe, wypływający ze ścisłego przeciwstawienia „osób” i „rzeczy”. W części I – *O prawie osobowym* – nie objęto wszystkich instytucji prawnych z tej dziedziny, jak praw stanów społecznych, które zaliczone zostały do sfery przepisów administracyjnych. Zgodnie z założeniami prawa natury prawo osobowe zostało skonstruowane jako zbiór praw prywatnych przysługujących poszczególnym osobom bądź jako jednostkom (były to prawa osobowe „odnoszące się do osobistych przymiotów i stosunków”), bądź jako członkom rodziny (przepisy z dziedziny prawa małżeńskiego osobowego, o stosunkach między rodzicami i dziećmi, o opiekach i kuratelach). Część II – *O prawach rzeczowych*, rozumianych jako prawa majątkowe w ogóle, była najobszerniejsza w całym kodeksie. Zawierała przepisy odnoszące się do praw ściśle rzeczowych (pod tym pojęciem rozumiano posiadanie, własność, zastaw, służebności i prawo spadkowe) oraz do praw osobisto-rzeczowych, czyli prawa zobowiązań. Natomiast część III obejmowała przepisy o utwierdzeniu, przemianie i zgaśnięciu praw i obowiązków oraz o przedawnieniu i zasiedzeniu⁵⁵⁹.

⁵⁵⁶ S. Grodziski, *Kodeks Cywilny Austriacki...*, s. 751–752.

⁵⁵⁷ *Ibidem*, s. 753.

⁵⁵⁸ *Ibidem*, s. 753.

⁵⁵⁹ *Ibidem*, s. 753–754.

W ABGB przepisy dotyczące darowizny zostały zawarte w §§ 938–956, a więc w rozdziale XVIII zatytułowanym *O darowiznach* (część II. *O rzeczach i prawnym ich podziale*, oddział drugi. *O prawach osobisto-rzeczowych*). Regulowały one darowizny wypływające z prostej szczodrości i wspaniałości, darowiznę wynagradzającą (§§ 940–941), darowiznę wzajemną (§ 942) oraz stosowały zasadę nieodwołalności darowizny (§ 946), dopuszczając jednak wyjątki: w razie niedostatku darczyńcy (§ 947), niewdzięczności obdarowanego (§§ 948–949), niedostarczania przez darczyńcę należnego drugiemu utrzymania (§ 950), wyczerpania przez darowiznę więcej niż połowy majątku darczyńcy na szkodę dla jego potomków mających prawo do zachowku (§§ 951–952) i późniejszego przybycia bezdzietnemu darującemu dzieci (§ 954), darowiznę na przypadek śmierci (*donatio mortis causa*), jako umowę między darującym a obdarowanym zawartą na piśmie, w której darujący wyraźnie zrzeka się prawa odwołania darowizny (§ 956). Poza tym w ABGB uregulowano szczególne rodzaje darowizny związanej z kontraktami małżeńskimi, wśród których znalazły się przepisy regulujące posag (§§ 1218–1229), oprawę (§§ 1230–1231) i wiano (§1232), darowizny między małżonkami i zaręczonymi (§§ 1246 i 1247) i kontrakty dziedziczenia między małżonkami (§§ 1249–1254).

2.4.2. Pojęcie darowizny

Zgodnie z § 938 ABGB⁵⁶⁰ darowizna była aktem prawnym dwustronnym, a więc umową polegającą na nieodpłatnym odstąpieniu komuś rzeczy lub prawa. Darowizna była umową konsensualną, która powstawała przez zgodne oświadczenie woli obu stron, tj. darczyńcy i obdarowanego⁵⁶¹. Warunkiem koniecznym był zamiar stron (*animus donandi et accipendi*) polegający na umniejszeniu majątku jednej ze stron, tj. darującego i wzbogaceniu się drugiej strony, tj. obdarowanego. Przedmiotem darowizny mogła być rzecz będąca wszelkim możliwym przedmiotem majątku, a więc i świadczenia, o ile należały do prawa majątkowego⁵⁶².

Ze względu na wynikający z § 938 ABGB warunek, że wskutek darowizny musi nastąpić po jednej ze stron zwiększenie majątku, a po drugiej zmniejszenie,

⁵⁶⁰ § 938 ABGB: „Umowa, mocą której odstępuje się komuś rzecz darmo, nazywa się darowizną”; wszystkie paragrafy ABGB przytaczam za: S. Wróblewski, *Powszechny...*

⁵⁶¹ S. Samolewicz, *Zarys prawa obowiązującego w b. zaborze austriackim*, Lwów 1932, s. 224.

⁵⁶² E. Till, *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego. Prawo prywatne austriackie. Tom I. Nauki ogólne*, Lwów 1892, s. 402–403.

za darowiznę uznawano np. udzielenie bezpłatnego mieszkania. Natomiast nie było darowizną przejęcie cudzego długu w stosunku do wierzyciela, ustąpienie pierwszeństwa hipotecznego, przyznanie prawa pierwokupu.

Z kolei fakt, że przy darowiznie odstąpienie pewnej rzeczy było darmowe, wszelka odpłata w zasadzie wykluczała darowiznę. W związku z tym darowizną nie było przyrzeczenie wynagrodzenia za to, że osoba poszkodowana wskutek niedozwolonych kroków licytacji nie uczyniła doniesienia, zapłata dana przez spadkodawcę w zamian za zrzeczenie się prawa zachowku, przejęcie długu ze względu na prawo regresu, oddanie całego majątku z zastrzeżeniem dożywotniego użytkowania i nałożeniem na przeciwnika obowiązku do dożywotniego utrzymania oddającego, o ile obowiązek ten mógł przewyższyć wartość majątku (zachodził wtedy bowiem kontrakt losowy z §§ 1284 i 1173), przyrzeczenie pewnej kwoty komitetowi zajmującemu się budową szkoły, gdyż komitet powinien obrócić tę kwotę na koszty budowy. Ze względu na kryterium odpłatności za darowiznę nie uważano również ustanowionego na rzecz męża posagu (§ 1218 ABGB), oprawy (§§ 1230 i 1231 ABGB) czy umowy pensji wdowiej (§ 1242 ABGB).

Natomiast za darowiznę uznawano np.: przyrzeczenie ojca, że przy powtórnym małżeństwie syna ponownie go wyposaży, albo gdy córce, której mąż dostał już posag, przekaże pewną kwotę przy oddawaniu dzieciom majątku; przyrzeczenie żonie przed rozводом pewnej kwoty przez męża, jeśliby zawarł on powtórne małżeństwo; przyrzeczenie pewnej kwoty za dozwolone prawem uchylenie się od świadectwa w sądzie karnym.

Odpłatność była dopuszczana przy darowiznie, jeżeli zachodziła obiektywna różnica wartości wzajemnych świadczeń, a aktowi towarzyszył *animus donandi*, np. w przypadku odstąpienia majątku z zastrzeżeniem wymowy darowizny co do nadwyżki wartości majątku ponad kapitał odpowiadający wymowie lub gdy odstępującym był ojciec, który zastrzegł sobie prawo do alimentów, ze względu na wynikający z § 154 obowiązek alimentacyjny ciążyący na synu z mocy ustawy albo odstąpienie depozytariuszowi kapitału z zastrzeżeniem dla siebie tylko prawa do odsetek.

Dla ważności darowizny niezbędne było, aby po stronie darczyńcy istniał *animus donandi*. W związku z tym za darowiznę nie uznawano np. przyrzeczenia przy najmie usług dodatku do umówionej płacy, przyrzeczenia pełnej spłaty, dane wierzycielowi już po zawarciu ugody przymusowej w konkursie, ani przyrzeczenia odszkodowania uczynione uwiedzionej w przypadku § 1328

ABGB i to choćby suma przyrzeczona była wyższa niż wynagrodzenie szkody należące się według ustawy

Wedle § 939 ABGB⁵⁶³ darującym był ten, kto zrzekał się prawa spodziewanego lub rzeczywiście mu przypadłego, lub wątpliwego, ale nie odstępował go należycie komu innemu ani nie zwalniał od niego zobowiązanego za jego zgodą. W związku z tym darowizną nie było zrzeczenie się prawa spodziewanego, czyli prawa do spadku za życia spadkodawcy⁵⁶⁴. Darowizną nie było również zrzeczenie się prawa już nabytego lub wątpliwego bez przeniesienia go na inną osobę ani bez przyzwolenia zobowiązanego. Wynikało to z faktu, że darowizna była umową. Natomiast za darowiznę uznawano akt, na mocy którego ktoś za przyzwoleniem zobowiązanego odpuszczał mu nieodpłatnie niewątpliwy lub nawet niewątpliwy obowiązek. Za darowiznę nie uznawano także zrzeczenia się dziedzictwa (§ 551 ABGB), zrzeczenia się przypadłego spadku (§ 805 ABGB), zaniechania przyjęcia spadku (§ 799 ABGB) lub zaniechania korzystania z jakiegoś prawa, np. z prawa służebności lub wytoczenia skargi.

Nieuznawanie za darowiznę zaniechania nabytku wynikało stąd, że akt pozbycia się darowizny wymagał, aby majątek darującego uległ wskutek niej zmniejszeniu, tj. aby zmniejszył się jego stan czynny lub powiększył stan bierny. Dotyczyło to zarówno wyłączenia z majątku przedmiotów majątkowych, jak i przyjęcia zobowiązań. Dlatego też darowizną nie był kontrakt wygodzenia (§ 971 ABGB), pożyczki (§ 993 ABGB), składu (§ 957 ABGB), ponieważ stan czynny pozostawał w tych przypadkach niezmieniony, ze względu na wstępowanie w miejsce oddanych przedmiotów majątkowych prawa żądania zwrotu. Natomiast umowa o prowadzenie interesów (§ 1002 ABGB) nie była darowizną, gdyż nie dotyczyła sfery majątkowej zobowiązanego.

Z kolei po stronie obdarowanego, w wyniku darowizny, powinien zwiększyć się majątek przez zwiększenie stanu czynnego lub zmniejszenie stanu biernego. Zatem nie była darowizną np. spłata długu niezaskarżalnego lub zabezpieczenie i upewnienie istniejącego już prawa (np. danie poręki lub zastawu) albo zwolnienie takiego zabezpieczenia.

⁵⁶³ § 939 ABGB: „Kto zrzeka się prawa spodziewanego, lub rzeczywiście mu przypadłego, lub wątpliwego, ale nie odstępuje go należycie komu innemu, ani nie zwalnia od niego zobowiązanego za jego zgodą, ten nie będzie uważany za darującego”.

⁵⁶⁴ S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 798–799; tam też więcej przykładów przytoczonych na podstawie orzeczeń; E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 107.

Jak już wspomniano, skutki wywołane przez akt darowizny musiały być zamierzone, a więc darujący musiał mieć (objawiony wyraźnie lub milcząco) zamiar wzbogacenia (*animus donandi*), z kolei obdarowany musiał mieć (objawiony) zamiar przyjęcia. Inaczej nie można było mówić o umowie darowizny, dlatego darowizną nie była np. pomyłkowa zapłata nieistniejącego długu, gdzie płacący nie miał świadomości, że dług się nie należał⁵⁶⁵.

2.4.3. Rodzaje darowizn

Zwiększenie majątku obdarowanego i zmniejszenie majątku darującego mogło nastąpić w różny sposób. Mogło się ono odnosić zarówno do prawa rzeczowego, jak i stosunku zobowiązaniowego. W pierwszym przypadku prawo rzeczowe mogło zostać oddane obdarowanemu, natomiast w drugim obdarowany nabywał osobiste prawo żądania lub zostawał uwolniony od ciężącego na nim obowiązku. W związku z tym odróżniano darowizny przychodzące do skutku *dando*, *obligando* i *liberando*. Rozróżnienie dwóch pierwszych rodzajów darowizny było istotne ze względu na wymaganą formę, od której była zależna ważność darowizny.

W przypadku darmowego przeniesienia (*dando*) lub ustanowienia prawa rzeczowego (własności, praw na rzeczy cudzej) darowizna objawiała się w formie kontraktu rzeczowego (tradycji, *traditio brevi manu*, *institutum possessorium*). Przy tym należy zaznaczyć, że prawo zastawu, jako niezwiększające majątku obdarowanego, nie mogło być przedmiotem darowizny. Natomiast za umowę rzeczową uznawano darmowe przeniesienie osobistego prawa żądania, jakie przysługiwało względem osoby trzeciej, a więc mowa jest tu o darowiznie dokonanej w formie cesji (§ 427 ABGB⁵⁶⁶). Podobnie traktowano zwolnienie z długu.

Natomiast darowizna dokonana *obligando* zwiększała majątek obdarowanego o osobiste prawo żądania przyrzeczonego świadczenia darującego. Było to tzw. przyrzeczenie darowizny (*Schenkungsversprechen*)⁵⁶⁷, inaczej zwane darowizną przez przyrzeczenie. W tym przypadku prawo darowane wchodziło

⁵⁶⁵ E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 403–405.

⁵⁶⁶ § 427 ABGB: „Przy takich jednak ruchomościach, których natura wyklucza oddanie fizyczne, jako to: wierzytelności, towary w czasie przewozu, składy towarów lub inne rzeczy zbiorowe, pozwala ustawa na oddanie przez znaki; to jest w ten sposób, że właściciel oddaje odbiorcy dokumenta wykazujące własność lub narzędzia, zapomocą których odbiorca zyskuje wyłączną możliwość objęcia rzeczy w posiadanie; lub, że z rzeczą łączy się takie znamiona, z których każdy poznać może wyraźnie, iż tę rzecz drugiemu odstąpiono”.

⁵⁶⁷ Według E. Tilla wyraz „przyrzeczenie darowizny” nie był właściwy, ponieważ mógł błędnie wskazywać, jakoby dopełnienie przyrzeczenia było samą darowizną; zob. *ibidem*, s. 407.

w majątek obdarowanego dopiero z chwilą dopełnienia darowizny przez darującego. Do tego momentu obdarowanemu przysługiwało jedynie osobiste prawo żądania przyrzeczonego świadczenia.

Z kolei darowizna dokonana *liberando* (*durch Schulderlass*) uwalniała dłużnika od istniejącego obowiązku. W tym przypadku darowizna miała skutek umowy rzeczowej, jeśli w chwili jej dokonania dłużnik został uwolniony od długu, a skutek umowy obligacyjnej – jeśli mieścił w sobie jedynie przyrzeczenie zwolnienia od długu⁵⁶⁸.

Wedle § 944 ABGB⁵⁶⁹ darowizny mogły dotyczyć majątku teraźniejszego, a także majątku przyszłego. W przypadku darowizny majątku teraźniejszego właściciel nieograniczony mógł przy zastosowaniu się do przepisów ustawy⁵⁷⁰ darować cały swój teraźniejszy majątek. Zgodnie z tym darczyńca, który nie był skrupowany przez ustawę, mógł rozporządzać swoim majątkiem według swego uznania, nawet pozbyć się wszystkiego, co posiadał. Dotyczyło to przedmiotów majątkowych, a więc darowizna majątku teraźniejszego nie była jednym aktem darmym, ale obejmowała tyle aktów, ile było przedmiotów majątkowych. W związku z tym darowizna majątku nie była przyczyną sukcesji pod tytułem ogólnym. W razie przeniesienia całego majątku wymagane było zatwierdzenie panującego, które zapewniało darującemu *beneficium competentiae*, w miejsce którego ABGB wprowadzało odwołanie z powodu zubożenia. W przypadku darowizny majątku przyszłego, zgodnie z § 944 ABGB, darowizna była ważna o tyle, o ile nie przekraczała połowy tego majątku. Należy również tutaj podkreślić, że darowizna majątku przyszłego nie mieściła w sobie sukcesji pod tytułem ogólnym⁵⁷¹.

Zgodnie z przepisami ABGB darowiznę można było jeszcze podzielić na darowiznę, która była wykonana między żyjącymi lub też jej wykonanie mogło być zależne od dołączonego warunku, tj. śmierci darującego przed obdarzonym (darowizna na przypadek śmierci, *Schenkung auf den Todesfall*)⁵⁷².

⁵⁶⁸ *Ibidem*, s. 406–408.

⁵⁶⁹ § 944 ABGB: „Właściciel nieograniczony może, przy zachowaniu przepisów ustawy, nawet cały swój teraźniejszy majątek darować. Kontrakt jednak, którego treścią jest darowizna przyszłego majątku, ważny jest tylko o tyle, o ile nie przewyższa połowy tego majątku”.

⁵⁷⁰ Należy przy tym mieć na względzie przepisy §§ 865–868 (zdolność stron co do ważności umów), 1008 (darowizna przez pełnomocnika), 1216 (darowizny między małżonkami), oraz przepisy § 10 patentu z 28 czerwca 1840 r. dotyczące członków niemieckiego zakonu rycerskiego; zob. W.L. Jaworski, *Kodeks cywilny austriacki. Tom II*, Kraków 1905, s. 517; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 804.

⁵⁷¹ E. Till, *Wykład nauk ogólnych*, ..., s. 408–409.

⁵⁷² *Ibidem*..., s. 409–410. Szerzej o darowiznie na przypadek śmierci w dalszej części pracy.

Wyróżniano również darowiznę połączoną w jednym akcie z pozbyciem odpłatnym, tzw. *negotium mixtum cum donatione* (§ 935 ABGB⁵⁷³), oraz darowiznę połączoną ze zleceniem, tzw. *donatio cum modo* (§ 709 ABGB⁵⁷⁴). W pierwszym przypadku mamy do czynienia z sytuacją, gdzie wartość świadczeń wzajemnych nie pokrywa się, a więc gdy jedno z nich pod względem wartości przewyższa świadczenie wzajemne. Jednak co do nadwyżki muszą zachodzić wszelkie znamiona darowizny (*animus donandi*, wzbogacenie jednej strony, umniejszenie majątku drugiej). W drugim przypadku darowizna nie przestaje nią być mimo połączenia jej ze zleceniem⁵⁷⁵.

Warto w tym miejscu jeszcze zaznaczyć podstawowe różnice pomiędzy skutkami, jakie wywoływane były przez akty darne, a skutkami aktów odpłatnych. Pierwsze różnice związane są z odpowiedzialnością za wady⁵⁷⁶. Poza tym motyw, którym się strony kierowały, w przypadku aktów odpłatnych był obojętny, jeśli motyw lub cel nie były wyraźnie uznane jako warunek (§ 901 ABGB⁵⁷⁷). Natomiast przy darowiznie jedynie mylny motyw powodował jej nieważność (§§ 901, 572 ABGB⁵⁷⁸). Kolejna różnica zachodziła przy zleceniu (*modus*), gdzie przy aktach odpłatnych nie różniło się ono od innych postanowień umówionych przez strony. Z kolei przy aktach darmych niespełnienie zlecenia, o ile było ono możliwe do spełnienia, było równoznaczne ze ziszczeniem się warunku rozwiązującego (§§ 901, 709 i n. ABGB)⁵⁷⁹.

⁵⁷³ § 935 ABGB: „Ten środek prawny odpada, jeżeli kto wyraźnie go się zrzekł lub oświadczył, że przyjmuje rzecz w nadzwyczajnej wartości z szczególniejszego upodobania; jeżeli przystał na wartość niestosunkową, jakkolwiek prawdziwa wartość była mu wiadoma; dalej, jeżeli na podstawie stosunku osób można przypuszczać, iż chciały zawrzeć umowę mieszaną, odpłatną połączoną z nieodpłatną; jeżeli właściwa wartość nie da się już zbadać; wreszcie, jeżeli rzecz sprzedana została przez są licytacyi”.

⁵⁷⁴ § 709 ABGB: „Jeżeli spadkodawca przeznaczył coś komu dodając zlecenie; uważa się to zlecenie za warunek rozwiązujący tak, że niespełnienie zlecenia pociągnie za sobą utratę tego, co było przeznaczone (§ 696)”.

⁵⁷⁵ *Ibidem*, s. 410.

⁵⁷⁶ Szerzej o tym poniżej.

⁵⁷⁷ 901 ABGB: „Jeżeli strony pobudkę lub cel swego zezwolenia uczyniły wyraźnie warunkiem, natenczas uważa się pobudkę lub cel jak inny warunek. Poza tym przypadkiem oświadczenia takie nie mają żadnego wpływu na ważność umów odpłatnych. Natomiast przy umowach pod tytułem darmym zastosować należy przepisy podane przy rozporządzeniach ostatniej woli”.

⁵⁷⁸ § 572 ABGB: „Rozporządzenie pozostaje również ważnem, jeżeli pobudka podana przez spadkodawcę okazała się fałszywą; chyba, gdyby dowieść można, że wola spadkodawcy wyrosła jedynie i wyłącznie z tej błędnej pobudki”.

⁵⁷⁹ E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 418–419.

2.4.4. Darowizna wynagradzająca (*remuneratorische Schenkung*)

Akt nie tracił charakteru darowizny, gdy zamiar wzbogacenia drugiej strony wynikał z wdzięczności jednej strony, ze względu na wcześniej świadczone usługi. Stanowił o tym § 940 ABGB⁵⁸⁰, zgodnie z którym istota darowizny nie zmieniała się przez to, że ją uczyniono z wdzięczności lub ze względu na zasługi obdarowanego albo jako szczególne dla niego wynagrodzenie, jeśli tylko nie służyło mu prawo skargi o wynagrodzenie. Taka darowizna była tzw. darowizną wynagradzającą (*remuneratorische Schenkung*)⁵⁸¹. W przypadku tego typu darowizny brak *animus donandi* również wykluczał możliwość uznania jej za darowiznę, co często miało miejsce przy spełnianiu tzw. moralnych obowiązków⁵⁸².

Jeżeli obdarowanemu przysługiwało prawo skargi o wynagrodzenie, to zgodnie z § 941 ABGB nie można było mówić o darowiźnie, tylko o kontrakcie odpłatnym.

2.4.5. Darowizny wzajemne

Postanowienia § 942 ABGB⁵⁸³ dotyczyły tzw. wzajemnej darowizny. Zaczodziła ona wtedy, jeżeli najpierw w ten sposób strony wzajemnie się umówiły, że darujący nawzajem musiał być obdarowany. Rzeczywista darowizna przychodziła do skutku nie co do całości, lecz tylko co do nadwyżki, jaka zachodziła między jedną a drugą darowizną. Przepisy § 942 ABGB miały zatem zastosowanie, jeżeli przy pierwszej darowiźnie umówiono się wcześniej, że obdarowany następnie uczyni darującemu darowiznę od siebie⁵⁸⁴. W przypadku darowizny wzajemnej, podobnie jak przy tzw. darowiźnie koniecznej (§ 941 ABGB), zachodził rzeczywisty przypadek rękojmi, co stanowiło wyjątek w stosunku do pozostałych zasad obowiązujących przy umowach darmych, dotyczących odpowiedzialności za wady lub z powodu ewikcji⁵⁸⁵.

⁵⁸⁰ § 940 ABGB: „Istota darowizny nie zmienia się przez to, że ją uczyniono z wdzięczności; lub ze względu na zasługi obdarowanego; albo jako szczególne dla niego wynagrodzenie; byle tylko nie służyło mu już pierwaj prawo skargi”.

⁵⁸¹ *Ibidem*, s. 405.

⁵⁸² S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 800.

⁵⁸³ § 942 ABGB: „Jeżeli darowizny naprzód w ten sposób zostały umówione, że darujący nawzajem musi być obdarowany; natenczas rzeczywista darowizna przychodzi do skutku nie co do całości, lecz tylko co do przewyżki wartości”.

⁵⁸⁴ W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 514–515.

⁵⁸⁵ E. Till, *Prawo prywatne austriackie. Tom III. Wykład nauki o stosunkach obowiązkowych. I (Część ogólna)*, Lwów 1895, s. 436–437.

2.4.6. Forma kontraktu darowizny

O formie umowy darowizny stanowiły przepisy § 943 ABGB⁵⁸⁶, a także przepisy ustawy o aktach notarialnych z 25 lipca 1871 r. Stanowiły one wyjątek od przyjętej w prawie austriackim zasady, że wolę w sposób dowolny można objawiać (§ 883 ABGB⁵⁸⁷). Wyjątkowe unormowania dotyczące formy darowizny brały się z założenia, że należy utrudnić czynienie takich aktów. Wynikało to stąd, że prawodawca próbował zabezpieczyć w ten sposób darującego przed „wpływem nieprawnej presji” oraz w celu uniknięcia nieprzemyślnych decyzji podjętych przez darującego, a także w celach dowodowych. Wyrazem tych założeń były przepisy § 943 ABGB, które stanowiły, że darowizna uczyniona słownie bez rzeczywistego oddania, nie dawała obdarowanemu prawa skargi. Prawo to musiało być ugruntowane na dokumencie pisemnym⁵⁸⁸.

Natomiast według § 1 d ustawy o aktach notarialnych z 25 lipca 1871 r. kontrakt darowizny bez rzeczywistego oddania wymagał dla swej ważności formy aktu notarialnego⁵⁸⁹.

Nieprzestrzeganie formy darowizny mogło więc wywołać skutki wynikające zarówno z przepisów ABGB, jak i ustawy o aktach notarialnych. W przypadku § 943 ABGB mowa jest o „nieskarżalności”, zaś w przypadku § 1 d ustawy o aktach notarialnych z 25 lipca 1871 r. o „nieważności”. Jednak skutki „nieważności” nie różniły się od skutków wynikających z „nieskarżalności”, o ile zachodził stosunek między działającymi stronami. Zgodnie z § 1432 ABGB⁵⁹⁰ kto płaci dług, który tylko dla braku formalności jest nieważny, nie może się upominać o zwrot zapłaty (z tytułu *condictio indebiti* § 1431 ABGB⁵⁹¹). W związku z tym

⁵⁸⁶ § 943 ABGB: „Kontrakt darowizny, zawarty tylko ustnie, bez rzeczywistego oddania, nie daje obdarowanemu prawa skargi. Prawo to musi być ugruntowane zapomocą dokumentu pisemnego”.

⁵⁸⁷ 883 ABGB: „Umowę można zawrzeć ustnie lub na piśmie: przed sądem lub poza sądem; przy świadkach lub bez nich. Ta rozmaitość formy nie ma żadnego wpływu na zobowiązanie, oprócz przypadków wymienionych w ustawie”.

⁵⁸⁸ E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 411.

⁵⁸⁹ S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 803.

⁵⁹⁰ § 1432 ABGB: „Nie można jednakowoż żądać zwrotu, skoro się zapłaciło dług przedawniony, albo taki, który tylko dla braku formalności jest nieważny, lub o który ustawa nie pozwala tylko wnosić skargi. Tak samo nie można domagać się zwrotu tego, co ktoś płaci, wiedząc, że do tego nie jest obowiązany”.

⁵⁹¹ § 1431 ABGB: „Jeżeli komu wskutek błędu, choćby to był nawet błąd co do prawa, dano rzecz lub świadczono czynność, do których wobec dającego lub świadczącego żadnego nie ma prawa; wówczas można z reguły w pierwszym przypadku żądać zwrotu rzeczy, w drugim zaś wynagrodzenia, odpowiadającego przyniesionemu pożytkowi”.

„nieważność” przewidziana w § 1 d ustawy o aktach notarialnych rozumiana była jak „niezaskarżalność”, ponieważ akt dla braku formalności nieważny odnosił skutek prawdziwego zobowiązania, skoro dobrowolnie został dopełniony (zgodnie z orzeczeniem Najwyższego Trybunału z dnia 15 czerwca 1880 r. l. 4564). Pomiędzy § 943 ABGB a § 1 d ustawy o aktach notarialnych istniała różnica jedynie w stosunku do osób trzecich, wobec których akt darmy zawarty bez przepisanych tą ostatnią ustawą formalności był bezskuteczny (orzeczenie Najwyższego Trybunału Gł. U. W. Nr. 5607)⁵⁹².

Warto jeszcze zauważyć, że znaczenie „rzeczywistego oddania”, przy którym forma notarialna była zbędna, budziło w nauce i orzecznictwie wątpliwości. Uznanie danego działania za „rzeczywiste oddanie” pociągało bowiem za sobą doniosłe skutki prawne i determinowało, czy dany akt prawny wymagał formy aktu notarialnego. Przyjmowano, że formy aktu notarialnego nie wymagały darowizny, których skutek polegał na natychmiastowym przejściu rzeczy (zmysłowej lub niezmysłowej) do majątku obdarowanego, czyli mowa jest tu o darowiznach, których wykonanie następowało *dando*. Natomiast darowizną „bez rzeczywistego oddania” były te akty darne, gdzie między ich zawarciem a wykonaniem upływał pewien czas, a więc tylko te, które następowały *obligando*⁵⁹³. „Rzeczywistym oddaniem” było natychmiastowe wykonanie kontraktu darowizny, natychmiastowe przeniesienie przedmiotu darowizny lub natychmiastowa realizacja prawnego skutku, który miał być osiągnięty poprzez darowiznę⁵⁹⁴.

W wyjaśnieniu pojęcia „rzeczywistego oddania” wypowiedział się również Najwyższy Trybunał Austriacki. W judykacie nr 142 zastosował rygorystyczne tłumaczenie rzeczywistego oddania. Wymagał aktu oddania, objawiającego się na zewnątrz dostatecznie wolę darowania, a więc przy rzeczach zmysłowych tradycji rzeczywistej, czyli rzeczywistego pozbawienia się rzeczy, a nie przez *constitutum possessorium*. Natomiast przy wierzytelnościach opowiadał się za oddaniem przez znaki, umożliwiające wyłącznie nabywcy wykonywanie prawa (§ 471 ABGB⁵⁹⁵). Mniej rygorystyczne tłumaczenie rzeczywistego oddania

⁵⁹² E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 412–413.

⁵⁹³ *Ibidem*, s. 411–412.

⁵⁹⁴ W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 515.

⁵⁹⁵ § 471 ABGB: „Ani zastawnikowi, ani żadnemu innemu dzierżycielowi cudzej rzeczy, niewolno po zgaśnięciu udzielonego mu prawa zatrzymywać tej rzeczy z powodu jakiejś wierzytelności. Jeżeli jednak zachodzą oznaczone w ustawie sądowej warunki, może rzecz ruchomą złożyć do depozytu sądowego i zapowiedzenie co do niej uzyskać, przy rzeczy zaś nieruchomością prosić o jej sekwestrację”.

nie wymagało formy notarialnej nie tylko przy tradycji zmysłowej, ale także we wszystkich przypadkach, gdy przeniesione prawo przechodziło na nabywcę, np. przez wpis do księgi *ipso iure* przy cesji, albo gdy sam akt darowizny był rozrządzeniem, np. zwolnienie z długu. Późniejsze wykonanie nie czyniło darowizny ważną, lecz w przypadku jej wykonania nie można było żądać zwrotu *condictione indebiti* (§ 1432 ABGB)⁵⁹⁶.

O tym, że pojęcie „rzeczywistego oddania” budziło w praktyce wątpliwości, świadczy również orzecznictwo, które nie było jednolite, jak i jego interpretacje w doktrynie⁵⁹⁷. Zgodnie z tym za „rzeczywiste oddanie” sądy uznawały np. złożenie kwoty na książeczkę kasy oszczędności na imię obdarowanego, ale przy jednoczesnym wydaniu książeczki; przy przeniesieniu własności ruchomej rzeczywistym oddaniem była tradycja wedle § 426–429 ABGB, przy czym w razie *constitutum possessorium* forma aktu notarialnego nie była wymagana, podobnie jak przy *traditio brevi manu* (nie wszystkie orzeczenia w tych przypadkach były jednomyślne⁵⁹⁸). W przypadku gdy przedmiotem darowizny było prawo hipoteczne, „rzeczywistym oddaniem” był wpis do ksiąg grunto- wych, którego nie można było dokonać bez odpowiedniego dokumentu, a więc taka darowizna musiała być dokonana w formie aktu notarialnego. Przeniesienie nieruchomości w drodze darowizny nie wymagało formy aktu notarialnego w razie fizycznej tradycji nieruchomości⁵⁹⁹.

Kolejne wątpliwości i niejednoznaczne oceny występowały przy darowiźnie wierzytelności (*obligando*), zwłaszcza dokonanej za pomocą cesji. Z zasady takie darowizny wymagały formy aktu notarialnego. Przy cesji wierzytelności w drodze darowizny wymagana była do jej ważności forma aktu notarialnego, jeżeli nie nastąpiło wydanie wierzytelności według § 427 ABGB. Należało przy tym ustalić, czy w danym przypadku mieliśmy do czynienia z obietnicą, czy

⁵⁹⁶ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 113; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 94–95.

⁵⁹⁷ W literaturze międzywojennej warty zwrócenia uwagi jest artykuł R. Giżowskiego w „Przeglądzie Notarialnym”, gdzie autor analizuje przepisy dot. formy kontraktu darowizny, biorąc pod uwagę przepisy ustawy o aktach notarialnych, które według niego były błędnie interpretowane w praktyce, zob. R. Giżowski, *Kontrakt darowizny we formie prywatnego dokumentu*, Prz. Not. 1930, nr 3–4, s. 310–316.

⁵⁹⁸ Zob. W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 515; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 801.

⁵⁹⁹ Takie rozwiązanie przyjęto w praktyce, o czym stanowiły wybrane orzeczenia (G. 14059, II 748, IV 1484, VI 2353); zob. S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 801. Innego zdania był W.L. Jaworski, który dla darowizny przenoszącej własność na nieruchomościach wymagał formy aktu notarialnego; zob. *idem*, *Kodeks...*, s. 516.

z natychmiastową realizacją cesji. W pierwszym przypadku forma aktu notarialnego była wymagana, natomiast w drugim nie⁶⁰⁰.

Z kolei darowizna polegająca na zrzeczeniu się wierzytelności (*liberando*), przez to, że skutkowała od razu, nie wymagała formy aktu notarialnego⁶⁰¹. Formy tej nie wymagało również zrzeczenie się przypadłego spadku na rzecz pewnej osoby. Natomiast umowa o dokonanie darowizny w przyszłości podlegała zawsze § 943 ABGB i przepisom ustawy o aktach notarialnych⁶⁰².

2.4.7. Odpowiedzialność za wady

Zgodnie z § 945 ABGB⁶⁰³ darczyńca odpowiadał za szkodliwe skutki powstałe w wyniku świadomej darowizny rzeczy cudzej i zatajenie tej okoliczności przed obdarowanym. Darczyńca ponosił zatem odpowiedzialność tylko w razie winy i tylko za szkodliwe następstwa wynikłe z zatajenia wad (1295 ABGB⁶⁰⁴), np. za koszty procesu, nakład uczyniony co do darowanej i później ewinkowanej rzeczy⁶⁰⁵.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na różnice pomiędzy skutkami aktów darmych w odróżnieniu od skutków aktów odpłatnych. Odpowiedzialność przy aktach odpłatnych miała miejsce zgodnie z przepisami § 922 ABGB i n.⁶⁰⁶ Nie miała tylko wówczas, jeżeli wady rzeczy były widoczne albo jeśli o ciężarach do rzeczy przywiązanych można się było dowiedzieć z ksiąg publicznych,

⁶⁰⁰ Darowizna za pomocą cesji wzbudzała wiele wątpliwości i rozbieżności. W orzecznictwie spotykamy różne oceny danych sytuacji. Szereg przykładowych orzeczeń różniących się między sobą w ocenie danego przypadku podaje W.L. Jaworski, a zwłaszcza S. Wróblewski; zob. W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 516–517; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 802–803.

⁶⁰¹ W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 516–517; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 802–803.

⁶⁰² S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 801, 803.

⁶⁰³ § 945 ABGB: „Kto świadomie czyni darowiznę z rzeczy cudzej i zataja tę okoliczność przed obdarowanym, odpowiada za szkodliwe skutki”.

⁶⁰⁴ § 1295 ABGB: „Każdy ma prawo żądać od wyrządzającego szkodę wynagrodzenia tej szkody, którą mu wyrządził w sposób zawiniony; bez względu na to, czy szkoda nastąpiła przez przekroczenie obowiązku kontraktowego, czy też bez związku z kontraktem. Także ten, kto rozmyślnie wyrządzi szkodę w sposób wykraczający przeciw dobrym obyczajom, jest za to odpowiedzialny, jeśli to jednak nastąpiło w wykonywaniu prawa, tylko wtedy, jeżeli wykonanie prawa miało widocznie na celu wyrządzenie drugiej osobie szkody”.

⁶⁰⁵ W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 518; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 804.

⁶⁰⁶ § 922 ABGB: „Gdy kto odstępuje rzecz jaką drugiemu sposobem odpłatnym, natenczas bierze na siebie rękojmię, że rzecz ta ma właściwości jakie były wyraźnie zastrzeżone, lub jakie się przy tem zwykłe przypuszcza, i że można jej używać stosownie do natury interesu, lub do zawartej umowy”.

a nie było zapewnienia, że rzecz jest wolna od wszelkich wad i ciężarów (§ 928 ABGB⁶⁰⁷), jeżeli nabywca rzeczy wiedział o tym, że jest ona cudza, jeśli nabywający wyraźnie zrzekł się ewikcji (§ 929 ABGB⁶⁰⁸) lub jeżeli interes zwarty był ryczałtowo na zysk lub stratę (§ 930 ABGB⁶⁰⁹)⁶¹⁰.

Natomiast przy darowiznie odpowiedzialność za wady lub z powodu ewikcji powstała tylko wówczas i o tyle, o ile darujący w sposób wyraźny przyjął ją na siebie. Obowiązek ten nie wynikał wtedy z ustawy, lecz z umowy *pactum de praestanda evictione*. Poza tym darujący ponosił odpowiedzialność wobec obdarowanego wedle § 945 ABGB, a więc jak już na wstępie było powiedziane, tylko wówczas, jeśli świadomie darował cudzą rzecz i zatajał tę okoliczność przed obdarowanym. Przypadek ten nie podchodził pod pojęcie rękojmi, lecz pod odpowiedzialność za szkodę świadomie spowodowaną. Darujący odpowiadał zatem według ogólnych zasad o wynagrodzenie szkody. Różnica ta miała doniosłe znaczenie praktyczne, a mianowicie obdarowany nie miał prawa żądać rozwiązania kontraktu lub uzupełnienia. Przysługiwało mu tylko żądanie wynagrodzenia szkody, o ile jej doznał. Z kolei przy odstąpieniu wierzytelności darczyńca nie ponosił żadnej odpowiedzialności (§ 1397 ABGB⁶¹¹)⁶¹².

Warto jeszcze zauważyć, że przepisy dotyczące odpowiedzialności darczyńcy w okresie międzywojennym interpretowane były nieco szerzej i dopuszczano je analogicznie również przy wadach fizycznych⁶¹³.

⁶⁰⁷ 928 ABGB: „Jeżeli wady rzeczy wpadają w oczy; albo jeżeli o ciężarach związanych z rzeczą można się przekonać z ksiąg publicznych; natenczas niema odpowiedzialności z tytułu rękojmi (§ 443), wyjąwszy, gdyby wyraźnie dane było zapewnienie, że rzecz jest wolna od wszelkich wad i ciężarów. Za długi i zaległości rzecz obciążające jest się zawsze odpowiedzialnym”.

⁶⁰⁸ 929 ABGB: „Kto świadomie rzecz cudzą nabywa, nie może podnosić roszczeń z tytułu rękojmi, tak samo jak ten, kto się ich zrzekł wyraźnie”.

⁶⁰⁹ 930 ABGB: „Jeżeli się rzeczy oddaje ryczałtem, to jest tak, jak stoją lub leżą, bez liczenia, mierzenia i ważenia; natenczas oddawca nie odpowiada za wady w nich odkryte, chyba by brakowało właściwości, którą albo oddawca fałszywie podał, albo też odbierający sobie wymówił”.

⁶¹⁰ E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 418.

⁶¹¹ § 1397 ABGB: „Kto ceduje drugiemu wierzytelność pod tytułem darmym, a zatem darowuje ją, nie jest już za nią odpowiedzialny. Jeżeli jednak cesya następuje w sposób odpłatny, natenczas cedent odpowiada cesyonaryuszowi tak za rzetelność, jak również za ściągalskość wierzytelności, nigdy jednak za więcej, niż tyle, ile od cesyonaryusza otrzymał”.

⁶¹² E. Till, *Prawo prywatne austriackie. Tom III. Wykład nauki o stosunkach obowiązkowych...*, s. 436–437.

⁶¹³ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 116; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 99.

2.4.8. Odwołanie i uchylenie skutków darowizny

Z zasady, zgodnie z § 946 ABGB⁶¹⁴, darowizny nie wolno było odwołać. Jednak w pewnych wypadkach jej skutki mogły być uchylone, a nawet można było przywrócić stan pierwotny, z utrzymaniem jednakże nabytych praw osób trzecich.

Uchylenie darowizny mogło nastąpić w interesie darującego lub w interesie osób trzecich, których prawa ucierpiały z powodu zmian wywołanych skutkiem darowizny.

W przypadku darczyńcy uchylenie skutków darowizny mogło nastąpić z powodu niewdzięczności, popadnięcia darującego w nędzę i gdy darującemu urodzą się dzieci po dokonanej darowiznie⁶¹⁵.

W przypadku niewdzięczności obdarowanego zastosowanie miały przepisy § 948 ABGB⁶¹⁶, zgodnie z którym darowizna mogła być odwołana, jeżeli obdarowany stał się winnym takiego uszkodzenia na ciele, czci, wolności lub majątku swego darczyńcy, iż przeciwko naruszającemu (obdarowanemu) można było z urzędu lub na żądanie pokrzywdzonego (darczyńcy) wdrożyć postępowanie na drodze karnej⁶¹⁷.

W przypadku niewdzięczności można było mówić o rzeczywistym odwołaniu darowizny, ponieważ skutkiem tej niewdzięczności był obowiązek obdarowanego do natychmiastowego zwrotu rzeczy lub jej wartości z pożytkami od czasu popełnionej niewdzięczności, która czyniła go wedle § 949 ABGB⁶¹⁸ posiadaczem w złej wierze. W związku z tym aż do chwili żądania zwrotu obdarowany jako posiadacz w dobrej wierze mógł wedle § 329 ABGB⁶¹⁹ rzecz darowa-

⁶¹⁴ § 946 ABGB: „Darowizny w zasadzie odwoływać nie wolno”.

⁶¹⁵ S. Samolewicz, *Zarys prawa cywilnego...*, s. 224.

⁶¹⁶ § 948 ABGB: „Darowizna może być odwołana, jeżeli obdarowany stanie się winnym ciężkiej niewdzięczności względem swego dobroczyńcy. Przez ciężką niewdzięczność rozumie się takie naruszenie ciała, czci, wolności lub majątku, iż przeciw naruszającemu można wdrożyć postępowanie podług ustawy karnej z urzędu, lub na żądanie pokrzywdzonego”.

⁶¹⁷ Zgodnie z orzecznictwem postępowanie karne nie zawsze było konieczne i dowód naruszenia przeprowadzić można było także przed sądem cywilnym (orzeczenie z dnia 23 kwietnia 1852 l. 3670 w G. Z. 1852 n. 154); [za:] W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 519–520; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 805.

⁶¹⁸ § 949 ABGB: „Niewdzięczność czyni niewdzięcznika co do swej osoby posiadaczem w złej wierze i daje nawet dziedzicom pokrzywdzonego prawo do skargi odwoławczej także przeciw dziedzicom naruszającego, jeżeli pokrzywdzony nie przebaczył niewdzięczności, a z rzeczy darowanej znajduje się jeszcze co w naturze lub w wartości”.

⁶¹⁹ § 329 ABGB: „Posiadacz w dobrej wierze może już z tej samej tylko przyczyny, że posiada w dobrej wierze, rzeczy posiadanej dowolnie używać, zużyć ją, a nawet zniszczyć, nie narażając się na odpowiedzialność”.

ną bez odpowiedzialności używać, zużyć, a nawet zniszczyć i obciążyć. Skarga o odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności przechodziła czynnie i biernie na dziedziców. Należy zaznaczyć, że odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności nie było możliwe po przebaczeniu darującego⁶²⁰.

Przypadki popadnięcia darującego w nędzę i gdy darującemu urodzą się dzieci po dokonanej darowiznie nazwane były odwołaniem darowizny. Jednak właściwie można tu było tylko mówić o uchyleniu skutków darowizny do pewnego stopnia.

Zgodnie z § 947 ABGB⁶²¹ w przypadku popadnięcia po darowiznie przez darującego w taką nędzę, iż zbywało mu na potrzebnym utrzymaniu, darczyńca nabywał prawo żądania od obdarowanego, aby mu od sumy (względnie wartości) darowanej płacił procent prawny. Jednak mógł się tego domagać tylko o tyle, o ile rzecz darowana lub też jej wartość znajdowała się jeszcze w majątku obdarowanego, a obdarowany sam nie znajdował się w niedostatku⁶²².

Skarga ta przysługiwała darującemu, któremu brakowało potrzebnego, a nie przyzwoitego utrzymania. Miało to miejsce, gdy darujący nie mógł otrzymać potrzebnego utrzymania od osób do tego ustawowo zobowiązanych⁶²³. Ze względu na osobiste stosunki darującego skarga ta nie przechodziła czynnie, a jedynie biernie na dziedziców darującego.

Z kolei według § 954 ABGB⁶²⁴, gdy darującemu, który w czasie uczynienia darowizny był bezdzietny, urodzą się dzieci po dokonanej darowiznie, zarówno on, jak i później urodzone dzieci mogli w razie niedostatku żądać procentu prawnego od darowanej sumy (względnie wartości) na takich samych warunkach jak w przypadku popadnięcia przez darującego w nędzę (§ 954 ABGB)⁶²⁵.

⁶²⁰ E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 414.

⁶²¹ § 947 ABGB: „Jeżeli darujący popadnie po uczynieniu darowizny w taką nędzę, że mu brak potrzebnego utrzymania; natenczas ma prawo żądać od obdarowanego, aby mu płacił co-rocennie ustawowe odsetki od darowanej sumy, o ile rzecz darowana lub jej wartość jeszcze istnieje i o ile darującemu braknie potrzebnego utrzymania, chyba że obdarowany znajduje się sam w równym niedostatku. Z pomiędzy większej liczby obdarowanych wcześniej obdarzony o tyle tylko jest do tego zobowiązany, o ile zasiłki później obdarzonych nie starczą na utrzymanie”.

⁶²² E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 415.

⁶²³ W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 518–519; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 805.

⁶²⁴ § 954 ABGB: „Ze bezdzietnemu darującemu po zawarciu umowy darowizny urodziły się dzieci, to ani jemu, ani tym dzieciom nie daje prawa do odwołania darowizny. Jednakowoż tak on, jako też później urodzone dzieci, mogą w razie niedostatku użyć zarówno przeciw obdarowanemu, jak i przeciw jego dziedzicom, wyżej określonego prawa do ustawowych odsetek od darowanej sumy (§ 947)”.

⁶²⁵ E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 415.

Przypadek ten dotyczył i dzieci ślubnych, i nieślubnych, które urodziły się po uczynieniu darowizny⁶²⁶.

W przypadku osób trzecich nie mogło nastąpić odwołanie darowizny. Zachodziło jedynie uchylenie jej skutków wobec tych osób trzecich o tyle, o ile prawu tych osób uchybiono. Następowало to w przypadku uchylenia skutków darowizny przez wierzycieli, z powodu naruszenia należącego drugiemu utrzymania lub w związku z prawem służącym osobom uprawnionym do zachowku.

O uchyleniu skutków darowizny przez wierzycieli stanowiły przepisy ustawy z 16 marca 1884 r. o wzruszeniu czynności prawnych, która z dniem 25 marca 1884 uchylała § 953 ABGB⁶²⁷.

Zgodnie z przepisami tego aktu prawnego skutki prawne darowizny mogły być uchylone przez wierzycieli darującego, które były przewidziane w ostatnim roku przed ogłoszeniem upadłości (§ 3 ust. 1) lub bez względu na ogłoszenie upadłości w ciągu roku przed sądowym poparciem prawa zaczepienia (§ 30 ust. 1). Uprawniony do uchylenia skutków aktów darmych w drodze zarówno skargi, jak i obrony był w razie upadłości ogół wierzycieli, zastępowany przez zarządcę masy, a względnie wyjątkowo wierzyciele rzeczowi. Wyznaczeni byli w celu ochrony prawa do zaspokojenia z pewnych dóbr kredytariusza z pierwszeństwem przed drugimi lub w celu zaprzeczenia pretensji do tych dóbr innego rzeczowego wierzyciela (§ 16 ustawy). Poza przypadkiem upadłości prawo uchylenia skutków darowizny przysługiwało każdemu wierzycielowi, którego wierzytelność mogła być egzekwowana, bez względu na czas jej powstania⁶²⁸,

⁶²⁶ W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 523; S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 809.

⁶²⁷ Przepis § 953 ABGB miał zastosowanie wobec darowizn uczynionych przed wejściem w życie ustawy z dnia 16 marca 1884 r. Brzmienie uchylonego § było następujące: § 953 ABGB: „Z tem samem (§ 952) ograniczeniami żądać można również zwrotu takich podarunków, przez które pokrzywdzeni zostali wierzyciele, istniejący już w czasie darowizny. Wierzycielom, których wierzytelności późniejsze są od darowizny, wtenczas tylko przysługuje to prawo, gdy obdarowanemu udowodnić można podstępne porozumienie się z darującym”. Przepis ten różnił się od zmieniającej go ustawy tym, że prawo uchylenia skutków darowizny według ABGB nie było ograniczone do terminu jednorocznego, a więc było pod tym względem szersze. Poza tym prawo żądania uchylenia skutków darowizny służyło tylko tym wierzycielom, których pretensje istniały już w czasie czynienia darowizny. Ustawa uchylająca § 953 ABGB, dopuszczała kwestionowanie darowizn przez wierzycieli, których wierzytelności powstały po akcie darowizny. Zatem darczyńca nie mógł w czasie darowizny krzywdzić praw, które wówczas jeszcze nie istniały. Rozwiązania przyjęte w ustawie z 16 marca 1884 r. przekraczały granice słuszności i dopuszczały konsekwencje, które nie były pożądane dla bezpieczeństwa obrotu; zob. E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 417.

⁶²⁸ Przepisy tej ustawy różniły się od uchylonego nimi przepisu § 953 ABGB tym, że prawo uchylenia skutków darowizny według § 953 ABGB nie było ograniczone do terminu jednorocznego, a więc było pod tym względem szersze. Poza tym według § 953 ABGB prawo żądania

o ile egzekucja do majątku dłużnika nie doprowadziła do jego zupełnego zaspokojenia lub należało domniemywać, że zaspokojenia nie przyniesie (§ 32 ustawy). Pozwanym mógł być nie tylko obdarowany, ale także jego spadkobiercy lub inny następca prawny lub bezpośredni nabywca tego prawa⁶²⁹.

Natomiast uchylenie skutków darowizny z powodu naruszenia należnego drugiemu utrzymaniu regulowały postanowienia § 950 ABGB⁶³⁰, zgodnie z którym kto winien był dawać drugiemu utrzymanie (np. mąż (§ 91 ABGB⁶³¹), rodzice (§§ 139, 141, 143, 154, 166, 167, 183 ABGB), małżonkowie (§ 1264 ABGB)), nie mógł naruszać jego praw przez darowiznę na rzecz trzeciego uczynioną. Pokrzywdzony w taki sposób miał prawo żądać od obdarowanego uzupełnienia tego, czego darujący nie był już w stanie świadczyć⁶³². Należy podkreślić, że przepisy § 950 ABGB obowiązywały także po wejściu w życie kodeksu zobowiązań. Przepisy wprowadzające k.z. nie uchyliły również §§ 951–952 ABGB.

Postanowienia § 951 ABGB dotyczyły uchylenia skutków darowizny przez osoby uprawnione do zachowku, którego brzmienie zostało zmienione przez trzecią nowelę do ABGB (rozporządzenie cesarskie z 19 lutego 1916 r. Nr. 69 Dz. U.P.)⁶³³.

uchylenia skutków darowizny służyło tylko tym wierzycielom, których pretensje istniały już w czasie czynienia darowizny. Ustawa uchylająca § 953 ABGB, dopuszczała kwestionowanie darowizn przez wierzycieli, których wierzytelności powstały po akcie darowizny. Zatem darczyńca nie mógł w czasie darowizny krzywdzić praw, które wówczas jeszcze nie istniały. Rozwiązania przyjęte w ustawie z 16 marca 1884 r. przekraczały granice słuszności i dopuszczały konsekwencje, które nie były pożądane dla bezpieczeństwa obrotu; zob. E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 417.

⁶²⁹ E. Till, *Wykład nauk ogólnych...*, s. 416.

⁶³⁰ § 950 ABGB: „Kto winien jest dawać drugiemu utrzymanie, nie może naruszać jego praw przez darowiznę na rzecz trzeciego uczynioną. Kto w taki sposób został pokrzywdzonym, ma prawo pozwać obdarowanego o uzupełnienie tego, czego mu darujący teraz już nie jest w stanie świadczyć. Jeżeli jest więcej obdarowanych, stosuje się przepis wyżej podany (§ 947 ABGB)”.

⁶³¹ § 91 ABGB: „Mąż jest głową rodziny. Jako takiemu służy mu przedewszystkiem prawo kierowania gospodarstwem domowem; ma jednak także obowiązek dawać żonie, stosownie do swego majątku, przyzwoite utrzymanie i bronić ją w każdym przypadku”.

⁶³² S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 806.

⁶³³ Brzmienie § 951 ABGB przed nowelą III: „Kto w czasie darowizny ma potomków, którym obowiązany jest zostawić zachówek, ten nie może z ich szkodą czynić darowiznę, któraby przewyższała połowę jego majątku. Jeżeli przekroczył tę miarę, a potomkowie ci udowodnią po jego śmierci, że czysty jego spadek nie dochodzi połowy majątku, jaki posiadał w czasie darowizny; natenczas mogą domagać się od obdarowanego stosunkowo zwrotu nadwyżki, jaką wbrew ustawie otrzymał”. Po zmianie § 951 ABGB otrzymał następujące brzmienie: „Jeżeli przy obliczaniu zachowku wlicza się darowizny (§ 785), ale spadek na pokrycie zachowku nie wystarcza, wówczas pokrzywdzony dziedzic konieczny żądać może od obdarowanego wydania daru celem pokrycia brakującej kwoty. Obdarowany uwolnić się może od wydania przez zapłatę tej kwoty. Jeżeli obdarowany jest sam uprawniony do zachowku, wówczas odpowiada drugiemu tylko o tyle, o ileby skutkiem darowizny otrzymał więcej, niż zachówek, należący mu się po wliczeniu daro-

Przed zmianą dokonaną przez powyższą nowelę, zgodnie z pierwotnym brzmieniem § 951 ABGB, dziedzicowi koniecznemu przysługiwało wobec obdarowanego roszczenie o zwrot nadwyżki, o jaką darowizna spadkodawcy przekraczała połowę jego majątku z czasu darowizny, a więc o kwotę wyrażającą tę różnicę wartości. Potwierdziły to orzeczenia wiedeńskiego Trybunału Najwyższego⁶³⁴, gdzie nie tylko wykluczono żądanie dziedzica koniecznego o zwrot przedmiotu darowanego do spadku, ale nawet nie dopuszczono częściowej nieważności darowizny do wysokości kwoty, jaką dziedzic koniecznego pokrzywdzono. W takim wypadku dziedzicowi koniecznemu pozostawało zwykłe roszczenie pieniężne, które było trudne do wywalczenia drogą sądową, ze względu na trudności w udowodnieniu wysokości majątku spadkodawcy w chwili dokonania darowizny⁶³⁵.

Zarówno w doktrynie okresu międzywojennego, jak i w orzecznictwie⁶³⁶ mieliśmy do czynienia z niejedynolitą interpretacją postanowień § 951 ABGB. Kwestią sporną było to, czy dziedzic konieczny mógł żądać tylko wydania daru w naturze, czy też mógł dochodzić spieniężenia rzeczy darowanej. W praktyce budziło to wiele komplikacji, ponieważ na wynik procesu wpływać mogło wadliwe żądanie skargi. Wydaje się, że słuszność mieli ci, którzy opowiadali się za tym, że roszczenie z § 951 ABGB powinno opierać się tylko na zezwoleniu na spieniężenie rzeczy darowanej, a nie na żądaniu skargi w kierunku wydania rzeczy darowanej w naturze⁶³⁷.

wizn. Z pomiędzy więcej obdarowanych dawniej obdarowany odpowiada tylko w tej mierze, o ile obdarowany później albo nie jest zobowiązany do wydania, albo też nie jest w stanie go dokonać. Obdarowani równocześnie odpowiadają stosunkowo”; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Pr. 1931, R. VIII, nr 11, s. 513–514.

⁶³⁴ Orzeczenia z: 27.08.1907, 9.12.1885 i 10.01.1888 r. zamieszczone w zbiorze Glasera Ungera Waltera T. X 3885 i pod Nr. 10822 i 11985; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny...*, s. 514.

⁶³⁵ W. Steinberg, *Odwołanie darowizny...*, s. 513–514.

⁶³⁶ Orzeczenia stojące na stanowisku, że dziedzicowi koniecznemu służy wobec obdarowanego roszczenie o wydanie podarunku w naturze: orzeczenie z 2.06.1925 III. Rw. 803/25 SO Przemyśl Cg. I. 132/23, „Przegląd Prawa”, 51 poz. 103, orzeczenie z 30.05.1922 R. III. 294/22 SO Jasło Cg. I. a. 212/21, Prz. Sąd., 1925/6 poz. 254, orzeczenie z 31.12.1928 II. Rw. 2425/28 SO Stryj Cg. I. b. 226/27, Prz. Sąd. IV. poz. 634; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny...*, s. 515, oraz orzeczenie z 2.06.1926 Rw 759/25 P. P. A. 241/26; [za:] R. Kanner, *Ubezszkutenie darowizny z § 951 ust. austr. dla uzupełnienia uszczuplonego zachowku*, Gł. Adw. 1938, R. XIII, z. V, s. 156; natomiast zezwalające tylko na spieniężenie rzeczy darowanej: O.S.N. z 19.11.1930 III. 1. Rw. 437/30 SO Kraków I. Cg. a. 301/27, Prz. Sąd., VI, poz. 170; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny...*, s. 515, O.S.N. z 16.12.1931 III 1 Rw 782/31 (Prz. Sąd. 1932/99 A); [za:] F. Kurzer, *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Adw. 1932, R. VII, z. VIII-IX, s. 442.

⁶³⁷ Za taką interpretacją opowiadali się O. Rast, F. Kurzer, R. Kanner, którzy szczegółowo uzasadniali swoje stanowiska; zob. O. Rast, *Jakiego roszczenia dochodzić ma dziedzic konieczny odwołujący darowiznę na zasadzie § 951 austr. u. c.*, Gł. Pr. 1931, R. VIII, nr 6, s. 260–262; F. Kurzer,

Roszczenie z § 951 ABGB przedawniało się z upływem trzech lat, tak jak to miało miejsce przy zachowku, nie przysługiwało dzieciom nieślubnym, prawo dochodzenia tego roszczenia nie było zależne od ustalenia w postępowaniu spadkowym, że wskutek darowizn zdziałanych przez spadkodawcę *inter vivos* zachówek pozywającego dziedzica koniecznego został naruszony⁶³⁸.

Zgodnie z § 952 ABGB⁶³⁹ jeżeli obdarowany nie posiadał już rzeczy darowanej ani jej wartości, odpowiadał tylko o tyle, o ile pozbył się jej posiadania w złej wierze.

2.4.9. Darowizna na przypadek śmierci

Darowizna na przypadek śmierci uregulowana została w § 956 ABGB⁶⁴⁰. Zgodnie ze wskazówką zawartą w § 603 ABGB⁶⁴¹ przepisy § 956 ABGB określały, kiedy darowiznę na przypadek śmierci należało uważać za rozporządzenie ostatniej woli, kiedy zaś za umowę.

Ze względu na próbę ustosunkowania się do nauki prawa rzymskiego⁶⁴² w pierwszym zdaniu § 956 ABGB wspomniano o zapisie, wedle którego daro-

Odwołanie..., s. 436–446; R. Kanner, *Ubezskutecznienie...*, s. 156–158. Odmienne zdania był W. Steinberg, który opowiadał się za dopuszczeniem żądania skargi w kierunku wydania podarunku w naturze; zob. *idem*, *Odwołanie darowizny...*, s. 513–519.

⁶³⁸ R. Kanner, *Ubezskutecznienie...*, s. 158.

⁶³⁹ § 952 ABGB: „Jeżeli obdarowany nie posiada już rzeczy darowanej ani jej wartości; natenczas odpowiada tylko o tyle, o ile w złej wierze pozbył się jej posiadania”.

⁶⁴⁰ § 956 ABGB: „Darowizna, której wykonanie ma nastąpić dopiero po śmierci darującego, ważna jest jako zapis, jeżeli zachowano przepisane formalności. Za kontrakt uważać ją należy tylko wtedy, kiedy obdarowany ją przyjął, darujący zrzekł się wyraźnie prawa do jej odwołania, a dokument pisemny co do tego został obdarowanemu wręczony”.

⁶⁴¹ § 603 ABGB: „Kiedy darowiznę na wypadek śmierci uważać należy za umowę, kiedy zaś za rozporządzenie ostatniej woli, oznaczone jest w rozdziale o darowiznach”.

⁶⁴² Zasady darowizny na przypadek śmierci przyjęte były w ABGB całkowicie odmienne od zasad *donatio mortis causa* w prawie rzymskim, mimo że w początkowych projektach ABGB korzystano z rozwiązań przyjętych w prawie rzymskim (całkowicie w II projekt tereziański, III projekt Hortena, oraz w dużej mierze w III projekcie Martiniego i w kodeksie zachodniogalicyskim). W celu podkreślenia odmienności zasad darowizny na przypadek śmierci od zasad prawa rzymskiego, a także niejakiej odrębności od innych przepisów dotyczących darowizny, jej postanowienia umieszczono w § 951 ABGB znajdującym się na końcu rozdziału poświęconemu darowiźnie. Podstawowe różnice pomiędzy prawem rzymskim a prawem austriackim wynikały stąd, że w prawie rzymskim *donatio mortis causa* była zawsze warunkowa, tj. zależna od tego, iż obdarowany przeżył darującego, a więc prawa obdarowanego wynikały za życia darującego. Natomiast w ABGB darowizna na przypadek śmierci była albo tak naprawdę zapisem, a więc prawa obdarowanego wynikały dopiero po śmierci darującego, albo zwykłą darowizną; zob. E. Till, *Prawo prywatne austriackie. Tom szósty. Wykład austriackiego prawa spadkowego*, Lwów 1904, s. 327–329.

wizna, której wykonanie miało nastąpić dopiero po śmierci darującego, była ważna jako zapis, jeżeli zachowano przepisane dla zapisu formalności, a więc nie dorzucono nic nowego do przepisów dotyczących zapisu⁶⁴³.

Zatem darowizna na przypadek śmierci była ważna jako zapis, jeśli darujący oświadczył, iż rzecz jakąś komuś daruje na przypadek śmierci, lecz obdarowany jej nie przyjmował, albo wtedy, gdy obdarowany przyjął darowiznę, przy czym darujący nie zrzekł się wyraźnie prawa jej odwołania i zachował dodatkowo formalności rozporządzenia ostatniej woli. Skuteczność takiej darowizny zachodziła pod warunkiem, że obdarowany przeżył darującego i w tym czasie był on zdolny do dziedziczenia (§§ 684, 699, 545, 703 ABGB). Poza tym obdarowany nie nabywał za życia darującego żadnych praw, a więc nie mógł ich przenieść na swoich dziedziców. Natomiast darujący mógł taką darowiznę, tak samo jak każde rozporządzenie ostatniej woli, dowolnie odwołać (wyraźnie wedle § 719 ABGB, milcząco zgodnie z § 721 ABGB lub sposobem domniemanym wedle §§ 724, 725 ABGB). W związku z tym, że prawo obdarowanego (zapisobiorcy) powstawało dopiero po śmierci darującego, on sam nie wchodził do rzędu wierzycieli spadkowych, lecz między zapisobiorców, a więc nabywał prawo żądania dopełnienia do dziedzica tylko z czystego spadku, ewentualnie w razie niedostateczności spadku prawo to tracił lub też poddać się musiał redukcji zapisu (§§ 690–693, 567 ABGB)⁶⁴⁴.

Natomiast jeśli obdarowany za życia darującego przyjął darowiznę, a darujący zrzekł się prawa odwołania jej i dokument pisemny obdarowanemu na nią wręczył, wtedy taka darowizna „na przypadek śmierci” różniła się od darowizn między żyjącymi tylko tym, że dopełnienie zostawało odroczone aż do chwili śmierci darującego. Zatem obdarowany mógł się domagać jej dopełnienia dopiero od dziedzica darującego. Z kolei w razie wcześniejszej śmierci obdarowanego prawo to nie przechodziło na jego dziedziców. Wynika stąd, że darujący nie mógł rozporządzać przedmiotem darowizny za życia ani na przypadek śmierci. Natomiast odwołanie takiej darowizny było możliwe tylko w przypadkach przewidzianych dla zwykłej darowizny⁶⁴⁵.

Można uznać, że darowizna na przypadek śmierci wedle § 956 ABGB istniała tylko z nazwy, ponieważ była ona albo legatem, albo zwykłą darowizną. Przyjęte w ABGB rozwiązanie rozróżniające zwykłą darowiznę od darowizny

⁶⁴³ W.L. Jaworski, *Kodeks...*, s. 524.

⁶⁴⁴ E. Till, *Prawo prywatne austriackie. Tom szósty...*, s. 327–328.

⁶⁴⁵ *Ibidem*, s. 326–327.

na przypadek śmierci przede wszystkim dotyczyło kwestii odwołalności, gdzie zwykła darowizna była w zasadzie nieodwołalna, a darowiznę na przypadek śmierci można było odwołać. Jednak przy drugiej wymagana była forma rozporządzenia ostatniej woli, co zacierało różnice pomiędzy taką darowizną a zapisem. Należy się zgodzić się z E. Tillem, który twierdził, że w prawie austriackim, podobnie jak w BGB (§ 2301 BGB), darowizna na przypadek śmierci jako odrębna instytucja nie istniała⁶⁴⁶.

2.4.10. Darowizna między małżonkami

Darowizna między małżonkami została uregulowana w § 1246 oraz § 1247 ABGB⁶⁴⁷, w powiązaniu z kontraktami małżeńskimi. Przepisy te w przeciwieństwie do przepisów ogólnych o darowiznie nie utraciły swej mocy w związku z wejściem w życie kodeksu zobowiązań z 1933 r.

Zgodnie z § 1246 ABGB⁶⁴⁸ darowizna między małżonkami (narzeczonymi) podlegała tym samym przepisom co zwykła darowizna, a więc o jej ważności zarówno pod względem formalnym, jak i materialnym decydowały zasady ogólne⁶⁴⁹. Darowizna między małżonkami nie podpadała pod pojęcie układów między małżonkami, zatem nie stosowano do niej bezwzględnego przymusu aktu notarialnego. Darowizna między małżonkami była zatem ważna bez aktu notarialnego, ale pod warunkiem, że nastąpiło jej wypełnienie⁶⁵⁰, co wynikało z § 943 ABGB.

Z kolei w § 1247 ABGB⁶⁵¹ uregulowane zostały dwie kwestie. Pierwsza dotyczyła domniemania, które zakładało, że to, „co mąż dał żonie celem stroju w ubiorze, w drogich kamieniach i innych kosztownościach”, czyli wszelkich

⁶⁴⁶ *Ibidem...*, s. 329–330.

⁶⁴⁷ Znalazły się one w rozdziale XXVIII *O układach małżeńskich* (część II. *O rzeczach i prawnym ich podziale*, oddział drugi. *O prawach osobisto-rzeczowych*), a więc poza rozdziałem XVIII zatytułowanym *O darowiznach* (część II. *O rzeczach i prawnym ich podziale*, oddział drugi. *O prawach osobisto-rzeczowych*).

⁶⁴⁸ § 1246 ABGB: „Ważność lub nieważność darowizn między małżonkami ocenia się podług ogólnych przepisów ustawowych o darowiznach”.

⁶⁴⁹ E. Till, *Prawo prywatne austriackie. Tom Piąty. Wykład austriackiego prawa familijnego*, Lwów 1902, s. 224.

⁶⁵⁰ F. Zoll, *Prawo cywilne opracowane...*, s. 93.

⁶⁵¹ § 1247 ABGB: „Co mąż dał żonie celem stroju w ubiorze, w drogich kamieniach i innych kosztownościach, tego nie uważa się w razie wątpliwości za wygodzone, lecz za darowane. Jeżeli jednak jedno z zaręczonych przyrzeknie lub daruje coś drugiemu, albo jeżeli trzecia osoba na rzecz jednego z zaręczonych ze względu na przyszłe małżeństwo uczyni takie przyrzeczenie lub darowiznę, wówczas można odwołać darowiznę, jeżeli małżeństwo bez winy darującego nie przyjdzie do skutku”.

przedmiotów zaliczonych do osobistego użytku żony, uważało się za darowane. Było to więc domniemanie ustanowione na korzyść żony, która nie musiała w takim przypadku dowodzić swojego prawa własności. Wystarczyło stwierdzenie, że mąż jej te przedmioty dał. Domniemanie to pozwalało żonie uchronić się przed ewentualnymi wierzycielami męża⁶⁵².

Druga kwestia uregulowana w § 1247 ABGB dotyczyła odwołalności darowizny między narzeczonymi. Mianowicie jeżeli darowizna doszła do skutku między przyszłymi małżonkami albo osoba trzecia uczyniła darowiznę na rzecz jednego z nupturientów ze względu na przyszłe małżeństwo, a ono nie doszło do skutku, wtedy darujący mógł odwołać darowiznę, jeżeli nie ponosił winy w tym, że małżeństwo nie zostało zawarte. Darowizna między małżonkami i narzeczonymi podlegała przepisom o darowiznach, a więc także wszystkie przyczyny uzasadniające odwołanie darowizny miały do niej zastosowanie (§§ 947 i n. ABGB, a od wejścia w życie kodeksu zobowiązań art. 356 k.z. i n.). W § 1247 zawarto zatem dodatkową przyczynę uzasadniającą odwołanie darowizny między narzeczonymi⁶⁵³. Wykładnia tego przepisu stwarzała trudności judykaturze okresu międzywojennego. Wątpliwości interpretacyjne dotyczyły tego, czy darowizny zawierane między narzeczonymi lub na ich rzecz mogły być odwołane z innej przyczyny niż tylko w przypadku, gdy małżeństwo nie zostało zawarte, przede wszystkim poruszana była kwestia odwołania darowizny przedmałżeńskiej z powodu niewdzięczności. Orzeczenia Sądu Najwyższego w tym zakresie świadczą o tym, że darowizny przedmałżeńskie były ze swej istoty nieodwołalne, z wyjątkiem przyczyny zawartej w § 1247 ABGB⁶⁵⁴. Takie stanowisko Sądu Najwyższego spotkało się z krytyką w doktrynie⁶⁵⁵. Linia orzecnicza Sądu

⁶⁵² F. Zoll, *Małżeńskie prawo. Część druga. Małżeńskie prawo majątkowe. Województwa południowe*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*. T. II, Warszawa [b.r.w.], s. 838; *idem*, *Prawo cywilne opracowane...*, s. 93.

⁶⁵³ F. Zoll, *Małżeńskie prawo. Część druga. Małżeńskie prawo majątkowe...*, s. 838; *idem*, *Prawo cywilne opracowane...*, s. 93.

⁶⁵⁴ Orzeczenie SN: „Jeżeli obdarowany nie spełnia zobowiązań, jakie w zdziałanym na rzecz jego kontrakcie darowizny (z § 1247 u. c. zd. ost.) na siebie przyjął, to darujący nie może (gdy małżeństwo zostało zawarte) ani darowizny odwołać ani kontraktu rozwiązać, lecz może jedynie żądać dopełnienia kontraktu”, orzeczenie z 12 stycznia 1926 R.w. 1992/25 P. P. A. 1926 Nr. 105; [za:] S. Wróblewski, *Powszechny...*, s. 1407; orzeczenie z 21 września 1926 R.w. 75/26: „Warunek zawarty w kontrakcie darowizny z § 1247 u. c., że kontrakt się rozwiązuje na przypadek gdyby obdarowani wzbranieli się spełniać świadczenia w kontrakcie oznaczone, uważa się za niedołożony”, PPIA 1927, R. LII: orzecznictwo w zakresie Małopolski, poz. 16, s. 13.

⁶⁵⁵ Zob. S. Weinberg, *Czy donatio propter nuptias jest nieodwołalne?*, Gł. Pr. 1926, nr 10–11, s. 384–385, A. Hubisztal, *Stosunek wzajemny przepisów §§ 948 i 1247 poaustr. u. c.*, Prz. Sąd. 1930,

Najwyższego uległa zmianie w latach 30., dopuszczając odwołanie darowizny po wcześniejszym wprowadzeniu stosownej klauzuli do kontraktu. W celu rozwiązania problemów związanych z wykładnią §§ 1246–1247 Sąd Najwyższy podjął uchwałę z 16 maja 1936 r., zgodnie z którą darowizna ze względu na przyszłe małżeństwo nie mogła być odwołana z powodu niewdzięczności strony obdarowanej – z braku odmiennej umowy stron – jeśli była układem małżeńskim w znaczeniu § 1217 ABGB⁶⁵⁶, poza tym mogła być odwołana z innej przyczyny. Uchwała dopuszczała również wprowadzenie do kontraktu klauzuli nadającej darującemu prawo rozwiązania lub odwołania darowizny przedmałżeńskiej. W ten sposób Sąd Najwyższy zdefiniował główną trudność związaną z określeniem natury prawnej umowy darowizny przedślubnej⁶⁵⁷.

2.5. Darowizna w kodeksie cywilnym niemieckim (BGB)

2.5.1. Uwagi ogólne

Kodeks cywilny niemiecki (*Bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsche Reich*) wszedł w życie 1 stycznia 1900 r. Przed uchwaleniem go trwały wieloletnie prace kodyfikacyjne⁶⁵⁸. Okres ten rozpoczął się w 1874 r., a zakończył uchwaleniem ustawy w 1896 r. W celu przygotowania projektu kodeksu 2 lipca 1874 r. została powołana jedenastoosobowa Pierwsza Komisja kodyfikacyjna (*Erste Kommission*). W jej skład wchodził sędziowie, urzędnicy ministerialni oraz dwaj przedstawiciele ówczesnej doktryny (pandektysta Windscheid oraz reprezentant nurtu germanistycznego Roth). Przyjęto pandektową systematykę prawa prywatnego, której autorstwo przypisywane jest Heisemu, powołano również redaktorów do opracowania projektów dla poszczególnych pięciu ksiąg kodek-

nr 2, s. 51–53; odmienne stanowisko znajdziemy w: L. Zarzycki, *Kilka uwag o tzw. donatio propter nuptias*, Prz. Sąd. 1930, nr 3, s. 80–82.

⁶⁵⁶ § 1217 ABGB: „Układami małżeńskimi nazywają się te umowy, jakie się zawiera co do majątku ze względu na związek małżeński, a które w szczególności mają za przedmiot posag; oprawę; wiano; spółność majątkową; zarząd; i użytkowanie własnego majątku; dziedziczenie lub ustanowione na przypadek śmierci dożywocie, oraz pensję wdową”.

⁶⁵⁷ M. Stus, *Małżeńskie umowy majątkowe w świetle krakowskiej praktyki notarialnej (1918–1946)*, Kraków 2017, s. 153–156; w pracy tej autor szczegółowo przedstawia problem darowizny przedmałżeńskiej, opierając się na źródłach krakowskiej praktyki notarialnej z lat 1918–1946, s. 151–169.

⁶⁵⁸ Zob. T. Cieślak, *Dwa projekty niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB)*, CPH 1955, t. VII, z. 1, s. 145 i n.; *idem*, *Z dziejów prac kodyfikacyjnych w Niemczech imperialistycznych*, Prz. Zach. 1953, z. 4–5, s. 520 i n.; K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 277 i n.

su⁶⁵⁹. W wyniku wieloletniej pracy Komisji (1874–1887) przedstawiono w 1887 r. Pierwszy Projekt BGB (*Erster Entwurf*), który został wraz z Motywami opublikowany rok później⁶⁶⁰. Pierwszy projekt ze względu na pandektowy charakter spotkał się zaraz po jego publikacji z ostrą krytyką ze strony zdecydowanie prosocjalnie nastawionych germanistów, w tym przede wszystkim Gierkego oraz Menger. Doprowadziło to do powołania w 1890 r. Drugiej Komisji kodyfikacyjnej (*Zweite Kommission*), której przewodniczył Planck. Drugi Projekt BGB (*Zweiter Entwurf*) został przedłożony w 1895 r., który opublikowano wraz z Protokołami posiedzeń Komisji. Jednak dokonano kolejnych zmian, czego efektem był Trzeci Projekt BGB (*Dritter Entwurf*) przegłosowany w Reichstagu 14 lipca 1896 r. z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1900 r. pod nazwą *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB)⁶⁶¹.

BGB składał się z 2385 paragrafów, zebranych w pięciu księgach według opracowanej w XIX w. przez niemiecką naukę recypowanego prawa rzymskiego systematyki tzw. pandektowej, która dzieliła system prawa cywilnego na część ogólną, prawo zobowiązań, rzeczowe, rodzinne i spadkowe. W warstwie merytorycznej również wzorowano się ściśle na osiągnięciach niemieckiej pandektystyki. BGB nazywany był wręcz „wcieleniem teorii

⁶⁵⁹ Redaktorami byli: części ogólnej – A. Gebhard, prawa zobowiązań – F. von Kübel, prawa rzeczowego – R. Johow, prawa rodzinnego – G. Planck, prawa spadkowego – G. von Schmitt; zob. D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 15–16.

⁶⁶⁰ W zakresie prawa zobowiązań pracom w Pierwszej Komisji przewodniczył sędzia F. von Kübel. W 1881 r. zamknął projekt jedynie w zakresie części ogólnej i niektórych zagadnień części szczególnej zobowiązań. W związku z przewlekłą chorobą sędziego Kübela, która uniemożliwiała regularne uczestniczenie w pracach Komisji, i ostatecznie jego przedwczesną śmiercią projekt pozostał nieukończony w zakresie wielu ważnych instytucji prawa zobowiązań oraz umów, w tym darowizny. Zdecydowano, że w miejsce brakujących części przedłożony zostanie pod obrady Komisji Projekt ogólnej niemieckiej ustawy o stosunkach zobowiązaniowych, czyli tzw. projekt drezdeński, który powstał w latach 1863–1866 w Komisji Związku Niemieckiego. Projekt drezdeński uchodził za nowoczesną regulację prawa zobowiązań oraz stanowił udaną kodyfikację *ius commune*. Wpłynęło to istotnie na kształt przyszłego prawa zobowiązań w BGB, w tym także na prawną konstrukcję umowy darowizny. Projekt drezdeński wymagał pewnych uaktualnień, w związku z tym do Pierwszej Komisji kodyfikacyjnej powołano poszczególnych specjalistów. Przygotowanie *Materiału o darowiznie* (*Material über Schenkung*, [w:] *Recht der Schuldverhältnisse*, Buch 2, Zweiter Abschnitt: Von den Schuldverhältnissen im Besonderen, Hälfte I, Art. 497–522, Berlin 1882) powierzono sędziemu Börnerowi. Materiał ten stanowił kompaktową prezentację motywów regulujących darowiznę uwzględniającą projekt drezdeński, akty prawne obowiązujące na terytorium Rzeszy, treść projektów ustawodawczych, a także o poglądy prezentowane w zakresie darowizny przez ówczesną doktrynę i judykaturę. Prawno-porównawczym i zarazem pomocniczym materiałem przy tworzeniu przepisów o darowiznie w Pierwszej Komisji były Landrecht Pruski, *Code Civil*, ABGB, kodeks saski (1863), kodeks zuryski (1856) oraz projekty bawarski (1861) i heski (1853); zob. D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 16–18.

⁶⁶¹ D. Skrzywanek-Jaworska, *Darowizna remuneratoryjna...*, s. 16.

pandektów” i uznany za najbardziej romanistyczne dzieło ustawodawcze czasów nowożytnych⁶⁶².

Pod względem techniki ustawodawczej BGB był typowym tworem pozytywizmu prawniczego w charakterystycznej postaci pandektystyki oraz opracowanej przez pozytywizm metody naukowej zwanej „jurisprudencją pojęciową”. Kodeks operował bardzo rozbudowanym aparatem abstrakcyjnych i precyzyjnie skonstruowanych pojęć. W swej treści BGB opierał się zasadniczo na założeniach liberalno-indywidualistycznych. Jednak zawierał już pewne akcenty antyliberalne i antyindywidualistyczne. BGB jako kodeks wyrosły na gruncie pozytywizmu naukowego abstrahował zasadniczo w swych przepisach od zagadnień pozaprawnych, od realiów ówczesnej sytuacji społeczno-gospodarczej. W związku z tym umieszczono w nim liczne klauzule generalne, tj. odwołania do „dobrej wiary”, zwyczajów „uczciwego obrotu”, „ważnych podstaw” itp., które miały umożliwić orzecznictwu sądowemu posługiwanie się przepisami kodeksowymi w sposób elastyczny, stosownie do zmieniających się okoliczności⁶⁶³.

W BGB instytucja darowizny uregulowana została w oderwaniu od przepisów prawa rodzinnego i spadkowego. Przepisy o darowiznie zawarte zostały w §§ 516–534 BGB (tytuł II (*Darowizna*) w rozdziale VII (*Poszczególne zobowiązania*) księgi II), a ponadto w licznych przepisach prawa rodzinnego i spadkowego, gdzie znalazły się również przepisy o darowiznach między małżonkami⁶⁶⁴. Poza tym w prawie rodzinnym i spadkowym znalazły się również przepisy o darowiznie dla małżonków i od nich⁶⁶⁵ oraz o darowiznie między małżonkami, które tak jak i pozostałe przepisy dotyczące darowizny zawarte w prawie rodzinnym i spadkowym⁶⁶⁶ obowiązywały przez cały okres międzywojenny⁶⁶⁷. W BGB nie wyróżniono zatem w sposób wyraźny przepisów odnoszących się do darowizny między małżonkami i narzeczonymi.

⁶⁶² K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 225.

⁶⁶³ *Ibidem*, s. 225.

⁶⁶⁴ W prawie rodzinnym i spadkowym znajdował się szereg przepisów dotyczących darowizny dla małżonków i od małżonków §§ 1406, 1446, 1453, 1477, 1521, 1551, 1556, 1584, darowizny między małżonkami §§ 1301, 1302, 1584, 2077, uzupełnienia zachowku uprawnionego spadkobiercy przez obdarowanego §§ 2325–2330, umowy dziedziczenia § 2287 i przyrzeczenia darowizny na wypadek śmierci § 2301.

⁶⁶⁵ §§ 1406, 1446, 1453, 1477, 1521, 1551, 1556, 1584 BGB.

⁶⁶⁶ Poza przywołanymi przykładami przepisy dotyczące darowizny znalazły się również w § 2325 (uzupełnienia zachowku uprawnionego spadkobiercy przez obdarowanego), § 2287 (umowa dziedziczenia), § 2301 (przyrzeczenie darowizny na wypadek śmierci).

⁶⁶⁷ Przepisy §§ 516–534 zostały uchylone na zasadzie art. XXVII § 3 przepisów wprowadzających k.z.

2.5.2. Pojęcie darowizny

Zgodnie z § 516 BGB⁶⁶⁸ darowizna (*Schenkung*) była przysporzeniem (*Zuwendung*), przez które ktoś (darczyńca) wzbogacał drugiego (obdarowanego) ze swojego majątku, a obie strony zgadzały się, że przysporzenie to jest bezpłatne. Jeżeli przysporzenie nastąpiło bez woli drugiego, przysparzający mógł wyznaczyć czas na przyjęcie przez niego przysporzenia. Darowiznę uważało się za przyjętą, jeśli nie została odrzucona przez drugą stronę. W razie odrzucenia darowizny można było żądać wydania tego, co przysporzono, według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia.

Zgodnie z definicją legalną § 516 BGB darowizna była umową, jeżeli obie strony się porozumiały, czyli gdy przysporzenie obdarowanemu korzyści zostało przez niego przyjęte.

Jeżeli jednak przeniesienie wartości zostało dokonane bez woli obdarowanego, to darowizną stawało się wtedy, gdy obdarowany oświadczył, że je przyjmuje. Zgoda obdarowanego na przyjęcie przysporzenia mogła nastąpić po odpowiednim okresie wyznaczonym przez darczyńcę. Jeżeli obdarowany nie oświadczył się w wyznaczonym terminie, jego milczenie uznawano za przyjęcie darowizny⁶⁶⁹. Przysporzenie darczyńcy miało w tym przypadku charakter oferty, gdzie istniało domniemanie, że oferent pragnął być związany ofertą aż do chwili jej przyjęcia. Postanowienia te były odmienne od zasady wyrażonej w §§ 146 i 147 BGB. W celu uniknięcia zbyt długiego stanu niepewności i wyjaśnienia sytuacji § 516 dopuszczał, aby darczyńca wezwał obdarowanego do oświadczenia się w wyznaczonym terminie. Jeśli termin upłynął, darowiznę uznawano za przyjętą, a więc milczenie uznawano za przyjęcie⁶⁷⁰.

⁶⁶⁸ § 516 BGB: „Przysporzenie, przez które ktoś wzbogaca drugiego ze swego majątku, jest darowizną, gdy obie strony zgadzają się co do tego, że przysporzenie następuje bezpłatnie. Jeżeli przysporzenie nastąpiło bez woli drugiego, może przysparzający, oznaczając stosowny czasokres, wezwać go do oświadczenia się co do przyjęcia. po upływie czasokresu uważa się darowiznę za przyjętą, jeżeli tylko drugi przedtem jej nie odrzucił. W razie odrzucenia można żądać wydania tego, co przysporzono, według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia”.

⁶⁶⁹ A. Ohanowicz, *Zobowiązania*, [w:] *Zarys prawa cywilnego byłej dzielnicy pruskiej. Część druga*, Poznań 1922, s. 60–61; F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania, Tom I*, [w:] F. Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich (w zarysie). Część III. Prawo cywilne byłej dzielnicy pruskiej*, F. Zoll, A. Ohanowicz (oprac.), Warszawa–Kraków 1924, s. 150.

⁶⁷⁰ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Projekt...*, s. 110–112; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 92–94.

Przysporzenie polegało na przeniesieniu wartości z jednego majątku do drugiego (i mogło to być przeniesienie własności rzeczy bądź przeniesienie lub ustanowienie praw rzeczowych, bądź przeniesienie, ustanowienie albo darowanie pretensji) lub po prostu na wszelkiego rodzaju pomnożeniu majątku obdarowanego przez wniesienie tam nowych wartości przez darczyńcę. Zatem majątek obdarowanego musiał się powiększać, a darczyńcy zmniejszać.

Przysporzenie musiało nastąpić bez odpłaty i intencja ta miała istnieć zarówno po stronie darczyńcy, jak i obdarowanego⁶⁷¹.

W myśl § 517 BGB⁶⁷² nie było darowizną, gdy kto na korzyść drugiego zaniechał nabycia majątku albo zrzekł się prawa, które by na niego przypadło, a nie zostało jeszcze ostatecznie nabyte, albo odrzucił spadek lub zapis. Zatem za darowiznę nie uznawano zrzeczenia się prawa, którego jeszcze nie nabyto (np. zrzeczenie się spadku za życia spadkodawcy) lub nabyto je prowizorycznie, czyli tak, że w razie odrzucenia uważało się za nienabyte (np. odrzucenie powołania do dziedziczenia, czyli tzw. przypadnięcia spadku albo nabycia praw z umowy na rzecz osoby trzeciej). W przypadkach tych nie było bezpośredniego związku między rzeczywistym uszczerbkiem majątkowym zrzekającego się a korzyścią drugiej strony⁶⁷³.

2.5.3. Forma darowizny

Zgodnie z § 518 BGB⁶⁷⁴ do ważności umowy, którą przyrzeczono świadczenie sposobem darmym, potrzeba było stwierdzenia przyrzeczenia dokumentem sądowym lub notarialnym i to samo obowiązywało w stosunku do przyrzeczenia lub uznania długu sposobem darmym, lecz brak formy wyrównywał się przez wykonanie przyrzonego świadczenia. Zatem w BGB wymagano co do ważności umowy o darowiznę formy notarialnej lub sądowej. Jednak dotyczyło

⁶⁷¹ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 60.

⁶⁷² § 517 BGB: „Nie jest darowizną, gdy kto na korzyść drugiego zaniecha nabycia majątku, albo zrzeknie się prawa, które na niego przypadło a nie zostało jeszcze ostatecznie nabyte, albo odrzucił spadek lub zapis”.

⁶⁷³ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 107; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 87.

⁶⁷⁴ § 518 BGB: „Do ważności umowy, którą się przyrzeka świadczenie sposobem darmym, potrzeba stwierdzenia przyrzeczenia dokumentem sądowym lub notarialnym. To samo stosuje się do przyrzeczenia albo oświadczenia uznania długu, jeżeli sposobem darmym przyrzeka się lub uznaje dług w sposób określony w §§ 780, 781. Brak formy wyrównywa się przez wykonanie przyrzonego świadczenia”.

to tylko oświadczenia darczyńcy w przypadku, gdy przyrzeczono świadczenie sposobem darmym (przyrzeczenie darowizny) oraz jeżeli zaciągnięto sposobem darmym zobowiązanie abstrakcyjne w formie przyrzeczenia lub długu. Pozostałe przypadki, gdy darowizna została wykonana, czy to przy zawarciu, czy później, nie wymagały formy notarialnej⁶⁷⁵. Zatem forma darowizny uzależniona była od tego, czy darowizna połączona była z równoczesnym faktycznym jej wykonaniem, czy miano do czynienia z samym przyrzeczeniem darowizny. W pierwszym przypadku nie wymagano żadnej szczególnej formy. Natomiast darowizna przyrzeczona, to znaczy darowizna niespełniona, była ważna tylko wtedy, gdy przyrzeczenie było uczynione w formie aktu notarialnego lub sądowego. Jeśli jednak nie zachowano tej formy, ale darujący mimo to spełnił później swoje przyrzeczenie, darowizna była w takim przypadku ważna dzięki jej dopełnieniu⁶⁷⁶.

Zgodnie z § 519 BGB⁶⁷⁷ darczyńca miał możliwość odmówienia wypełnienia przyrzeczonej darowizny, jeżeli nie był w stanie wypełnić jej bez uszczerbku dla własnego utrzymania albo dla wypełnienia ciążących na nim z mocy ustawy obowiązków wobec innych osób⁶⁷⁸, a więc wobec krewnych w linii prostej, małżonka, dzieci nieślubnych⁶⁷⁹. Dotyczyło to sytuacji, gdy wskutek dopełnienia przyrzeczenia majątek darczyńcy nie wystarczyłby na własne utrzymanie ani na utrzymanie osób, wobec których miał obowiązki wynikające z ustawy. Jeżeli uczynił kilka takich przyrzeczeń, mógł podnieść zarzut zubożenia w pierwszej kolejności najpierw wobec pretensji o dopełnienia ostatniego przyrzeczenia; w przypadku gdyby to nie wystarczyło – także wobec wcześniejszych przyrzeczeń, aż do ostatniego. Odmówienie dopełnienia darowizny z powodu zubożenia było ekscepcją tylko odraczającą, a więc w razie zmiany sytuacji majątkowej darczyńcy odmówienie to stawało się bezskuteczne⁶⁸⁰.

⁶⁷⁵ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 113; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 95.

⁶⁷⁶ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 61; F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania...*, s. 150–151.

⁶⁷⁷ § 519 BGB: „Darujący ma prawo odmówić wypełnienia przyrzeczenia, złożonego sposobem darmym, o ile przy uwzględnieniu innych swoich zobowiązań nie może przyrzeczenia wypełnić bez uszczerbku dla odpowiedniego stanowi utrzymania albo dla wypełnienia ciążących na nim z mocy ustawy obowiązków dania utrzymania. W razie zbiegu roszczeń kilku obdarowanych, pierwszeństwo ma roszczenie, które powstało wcześniej”.

⁶⁷⁸ F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania...*, s. 151.

⁶⁷⁹ §§ 1345, 1351, 1360, 1601, 1703 (1721), 1705, 1708 i n., 1738, 1739, 1765 BGB i n.

⁶⁸⁰ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 62.

2.5.4. Renta darowizny

W myśl § 520 BGB⁶⁸¹, jeżeli darujący przyrzekał wsparcie polegające na świadczeniach powtarzających się, zobowiązanie gaśło z jego śmiercią, o ile z tego przyrzeczenia nic innego nie wynikało. Świadczeniem powtarzającym się mogła być np. renta dożywotnia. W takim przypadku mieliśmy do czynienia z tzw. darowizną renty, gdzie przedmiotem darowizny były periodyczne świadczenia na rzecz obdarowanego. Zobowiązanie wypłacenia renty gaśło w braku odmiennej umowy wraz ze śmiercią obdarowanego. Postanowienia te wynikały z zasady, według której zobowiązanie się darczyńcy należało interpretować ścieśniająco, oraz z tego, aby chronić darczyńcę przed lekkomyślnym zaciągnięciem zbyt wielkiego ciężaru⁶⁸². Warto zaznaczyć, że za zaległości wynikające z przyrzeczenia darującego odpowiadał zgodnie z § 1967 BGB⁶⁸³ spadkobierca⁶⁸⁴.

2.5.5. Obowiązki darującego

Darowizna nakłada obowiązki tylko na darczyńcę. Jednak biorąc pod uwagę fakt, że przeniesienie wartości przez darczyńcę następuje nieodpłatnie, przepisy BGB łągodziły odpowiedzialność darczyńcy za niedopełnienie lub złe dopełnienie umowy (w granicach tzw. ujemnego *interesse*).

Zgodnie z § 521 BGB⁶⁸⁵ darczyńca odpowiadał tylko za szkodę wyrządzoną obdarowanemu przez zły zamiar i ciężkie niedbalstwo⁶⁸⁶, a w razie braku zwłoki nie był wedle § 522 BGB⁶⁸⁷ zobowiązany do zapłaty odsetek zwłoki.

⁶⁸¹ § 520 BGB: „Jeżeli darujący przyrzeka wsparcie, polegające na świadczeniach powtarzających się, zobowiązanie gaśnie z jego śmiercią, o ile tylko z przyrzeczenia nic innego nie wynika”.

⁶⁸² A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 62; E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 118.

⁶⁸³ § 1967 BGB: „Spadkobierca odpowiada za zobowiązania spadkowe. Do zobowiązań spadkowych należą prócz długów, pochodzących od spadkodawcy, zobowiązania, ciężące na spadkobiercy jako takim, w szczególności zobowiązania z praw do zachowku, zapisów i zleceń”.

⁶⁸⁴ *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich...*, s. 218.

⁶⁸⁵ § 521 BGB: „Darujący odpowiada tylko za działanie rozmyślne i za ciężkie niedbalstwo”.

⁶⁸⁶ Za niedbalstwo uznawano postępowanie, gdzie nie dokładano staranności wymaganej w obrocie; zob. § 276 BGB: „W braku innego postanowienia, dłużnik odpowiada za działanie rozmyślne i za niedbalstwo. Niedbale postępuje ten, kto nie dokłada staranności, wymaganej w obrocie. Przepisy §§ 827, 828 mają zastosowanie. Od odpowiedzialności za działanie rozmyślne nie można dłużnika zgóry uwolnić”.

⁶⁸⁷ § 522 BGB: „Darujący nie ma obowiązku uiszczenia odsetek zwłoki”.

Ograniczona była również odpowiedzialność darczyńcy za wady prawne i rzeczowe. O rękojmi za wady prawne stanowił § 523 BGB⁶⁸⁸, wedle którego darczyńca ponosił odpowiedzialność tylko w razie podstępного przemilczenia wad i za powstałą stąd dla obdarowanego szkodę. Powinien wtedy wynagrodzić straty, jakie poniósłby obdarowany, ufając, że przedmiot tych braków nie posiadał (ujemne *interesse*), a nie miał obowiązku dania odszkodowania za niedopełnienie (dodatnie *interesse*). Obdarowanemu przysługiwało w tym przypadku roszczenie o zwrot ujemnego *interesse*. Przysługiwało mu również roszczenie o wynagrodzenie dodatniego *interesse* umownego, ale tylko w razie darowizny przedmiotu, który darczyńca dopiero miał nabyć i jeżeli przy jego nabyciu wadliwość była darczyńcy znana lub nieznana wskutek ciężkiego niedbalstwa. Należało przy tym odpowiednio stosować przepisy o obowiązku sprzedawcy z tytułu dania rękojmi⁶⁸⁹.

W przypadku rękojmi za wady rzeczy sytuacja wyglądała podobnie, tj. odpowiedzialność darczyńcy ograniczona została zgodnie z § 524 BGB⁶⁹⁰ do podstępного zatajenia i ujemnego *interesse*, a więc obdarowanemu przysługiwało w tym przypadku roszczenie o zwrot ujemnego *interesse*. Natomiast jeżeli darujący przyrzekł świadczenie rzeczy oznaczonej tylko co do rodzaju, którą dopiero miał nabyć i jeżeli przy jego nabyciu wadliwość była darczyńcy znana lub nieznana wskutek ciężkiego niedbalstwa, obdarowanemu przysługiwało roszczenie o świadczenie rzeczy niewadliwej, a gdy w dodatku darczyńca podstępnie zataił tę wadę, obdarowanemu przysługiwało roszczenie o wynagrodzenie dodatniego *interesse* umownego⁶⁹¹, np. gdy darujący świadomie darował obdarowanemu skradziony zegarek, a obdarowany poniósł znaczną szkodę w wyni-

⁶⁸⁸ § 523 BGB: „Jeżeli darujący zamilczy podstępnie o braku w prawie, obowiązany jest wynagrodzić obdarowanemu szkodę, stąd powstającą. Jeżeli darujący przyrzekł świadczenie przedmiotu, który miał dopiero nabyć, obdarowany może z powodu braku w prawie żądać wynagrodzenia szkody z powodu niewypełnienia, gdy brak przy nabyciu rzeczy był darującemu znany, albo gdy mu pozostał nieznany wskutek ciężkiego niedbalstwa. Przy tem stosują się odpowiednio przepisy § 433 ust. 1, §§ 434 do 437, § 440 ust. 2 do 4 i §§ 441 do 444 o obowiązkach sprzedawcy z tytułu dania rękojmi”.

⁶⁸⁹ Były to przepisy § 433 ust. 1, §§ 434 do 437, § 440 ust. 2 do 4 i §§ 441 do 444 BGB.

⁶⁹⁰ § 524 BGB: „Jeżeli darujący zamilczy podstępnie o wadzie darowanej, obowiązany jest wynagrodzić obdarowanemu szkodę stąd powstającą. Jeżeli darujący przyrzekł świadczenie rzeczy, oznaczonej tylko co do rodzaju, którą miał dopiero nabyć, wówczas w razie, gdy rzecz świadczona była wadliwa a darującemu w chwili nabycia rzeczy wada była znana, lub pozostała nieznana z powodu ciężkiego niedbalstwa, obdarowany może żądać, aby mu zamiast rzeczy wadliwej dostarczono rzecz wolną od wad. Jeżeli darujący o wadzie podstępnie zamilczał, może obdarowany zamiast dostarczenia rzeczy wolnej od wad żądać wynagrodzenia szkody z powodu niewypełnienia. Do tych roszczeń stosują się odpowiednio przepisy o daniu rękojmi z powodu wad rzeczy sprzedanej”.

⁶⁹¹ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 61–62; E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 116; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 100.

ku prowadzenia procesu z właścicielem⁶⁹². Do tych roszczeń należało stosować odpowiednio przepisy o daniu rękojmi z powodu wad rzeczy sprzedanej⁶⁹³.

2.5.6. Darowizna ze zleceniem

Zgodnie z przepisami BGB darczyńca mógł ograniczyć darowiznę zleceniem (*Auflage*), czyli dodać do przyrzeczenia darowizny postanowienie nakładające na obdarowanego powinność wykonania lub wstrzymania się od jakiejś czynności w interesie darującego, w interesie publicznym lub w interesie innej osoby. Taka darowizna była nazywana darowizną ze zleceniem (*Schenkung unter Auflage*), gdzie obok darczyńcy również obdarowany miał pewne obowiązki. Przepisy dotyczące darowizny ze zleceniem unormowane zostały w §§ 525–527 BGB.

W myśl § 525 BGB⁶⁹⁴ darczyńca, który czynił darowiznę z dołączeniem zlecenia, mógł żądać jego dopełnienia, gdy ze swej strony wykonał świadczenie. Wypełnienia zlecenia mógł żądać darujący lub jego dziedzice, osoba trzecia (§ 330 zd. 2 BGB), na korzyść której zlecenie wypadało, a gdy dopełnienie zlecenia leżało w interesie publicznym, po śmierci darującego mogła tego żądać także właściwa władza⁶⁹⁵, do której zakresu działania to należało⁶⁹⁶.

Przepisy § 526 BGB⁶⁹⁷ stanowiły, że o ile wskutek braku w prawie (wady prawnej) lub braków darowanej rzeczy (wady fizycznej) wartość przysporzenia nie osiągała wysokości nakładów, potrzebnych do wykonania nałożonego zlecenia, obdarowany miał prawo odmówić wykonania zlecenia aż do wyrównania

⁶⁹² F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania...*, s. 151.

⁶⁹³ § 480 BGB.

⁶⁹⁴ § 525 BGB: „Kto czyni darowiznę z dołączeniem zlecenia, może żądać dopełnienia zlecenia, gdy ze swej strony wykonał świadczenie. Jeżeli dopełnienie zlecenia leży w interesie publicznym, może po śmierci darującego żądać dopełnienia także właściwa władza”.

⁶⁹⁵ Regulował to art. 7 rozporządzenia wykonawczego do kodeksu cywilnego z 16.11.1899 r. (Zb. u. pr. str. 562): „Do dochodzenia roszczenia o dopełnienie zlecenia w wypadkach § 525 ust. 2 i § 2194 zd. 2 k. c., w razie gdy piecza o interes publiczny jest obowiązkiem pruskiej władzy, właściwy jest Minister, którego zakresu działania cel zlecenia dotyczy. Może on dochodzenie roszczenia zlecić władzy podległej”; [za:] *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich...*, s. 220.

⁶⁹⁶ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 63; F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania...*, s. 151; E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 120; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 102.

⁶⁹⁷ § 526 BGB: „O ile wskutek braku w prawie lub braków darowanej rzeczy wartość przysporzenia nie osiąga wysokości wkładów, potrzebnych do dopełnienia nałożonego zlecenia, obdarowany ma prawo odmówić dopełnienia zlecenia aż do wyrównania brakującej z tego powodu kwoty. Jeżeli obdarowany dopełni nałożone zlecenie, nie wiedząc o brakach, może od darującego żądać zwrotu spowodowanych dopełnieniem wkładów o tyle, o ile one wskutek braków przewyższają wartość przysporzenia”.

brakującej z tego powodu kwoty. Jeżeli zaś z powodu nieznamości wady, obdarowany wykonał nałożone zlecenie większym kosztem, mógł żądać od darującego zwrotu nadwyżki⁶⁹⁸.

Jeżeli oprócz darczyńcy nikt nie miał prawa domagać się wykonania zlecenia, darczyńca mógł zgodnie z § 527 BGB⁶⁹⁹, w razie niewykonania zlecenia przez obdarowanego, pod warunkami ustanowionymi dla prawa odstąpienia przy umowach obustronnych⁷⁰⁰, żądać wydania podarunku według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia⁷⁰¹ o tyle, o ile podarunek byłby musiał być użyty na wykonanie zlecenia. Ponadto roszczenie to było wykluczone, gdy osoba trzecia miała prawo żądać dopełnienia zlecenia, a zatem jeżeli niespełnienie zlecenia nastąpiło z przyczyn, za jakie obdarowany nie odpowiadał⁷⁰², np. gdy gmin objęła pod tytułem darowizny posiadłość ziemską z obowiązkiem założenia fundacji dla ubogich i wybudowania domu fundacyjnego⁷⁰³. Zwrot następował przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej lub przez żądanie zwrotu w naturze, zależnie od okoliczności, co powodowało wiele trudności⁷⁰⁴.

2.5.7. Zwrot i odwołanie darowizny

Zwrot darowizny mógł także nastąpić z powodu własnej potrzeby darującego, nawet już po faktycznym dokonaniu darowizny. Zgodnie z § 528 BGB⁷⁰⁵

⁶⁹⁸ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 63; E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 119; L. Domański, *Instytucje...*, s. 159.

⁶⁹⁹ § 527 BGB: „W razie niedopełnienia zlecenia, może darujący pod warunkami, ustanowionymi dla prawa odstąpienia przy umowach obustronnych, żądać wydania podarunku podług przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia o tyle, o ile podarunek byłby musiał być użyty na dopełnienie zlecenia. Roszczenie jest wykluczone, gdy osoba trzecia ma prawo żądać dopełnienia zlecenia”.

⁷⁰⁰ Według przepisów § 325 BGB i n.

⁷⁰¹ Zgodnie z przepisami §§ 812–822 BGB.

⁷⁰² A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 63; E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 121.

⁷⁰³ F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania...*, s. 151.

⁷⁰⁴ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 105.

⁷⁰⁵ § 528 BGB: „O ile darujący po dokonaniu darowizny nie może pokryć kosztów swojego odpowiadającego stanowi utrzymania i dopełnić obowiązku dania utrzymania, jaki na nim ciąży z ustawy wobec jego krewnych, jego małżonka lub jego poprzedniego małżonka, może on od obdarowanego żądać wydania podarunku podług przepisów o wydaniu podarunku podług przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia. Obdarowany może uchylić się od wydania przez zapłatę kwoty, potrzebnej na utrzymanie. Do zobowiązania obdarowanego stosują się odpowiednio przepisy § 760 oraz przepis § 1613 o obowiązku dania utrzymania krewnym, a w razie śmierci darującego także przepisy § 1615. Z pomiędzy kilku obdarowanych, wcześniej obdarowany odpowiada tylko o tyle, o ile na później obdarowanym nie ciąży powyższy obowiązek”.

darujący mógł żądać od obdarowanego zwrotu tego, co darował, o ile nie był w stanie pokryć swych własnych kosztów utrzymania odpowiedniego stano-
wi i dopełnić utrzymania tych osób, które z mocy ustawy musiał utrzymywać
(krewnych, małżonka lub poprzedniego małżonka). Zwrot darowizny nastę-
pował w takim przypadku wedle zasad o wydaniu niesłusznego wzbogacenia.
Obdarowany mógł jednak uchylić się od wydania przez zapłatę renty pieniężnej
potrzebnej na utrzymanie darczyńcy, względnie jego rodziny.

W myśl § 529 BGB⁷⁰⁶ roszczenie o wydanie darowizny było wykluczone,
jeżeli darczyńca sam rozmyślnie lub przez ciężkie niedbalstwo spowodował
swoją niedostatek, albo gdy od czasu dokonania darowizny do czasu zubożenia
upłynęło dziesięć lat, albo gdy w razie zwrotu darowizny obdarowany, przy
uwzględnieniu innych swoich zobowiązań, popadłby w niedostatek do tego
stopnia, że brakłoby mu środków na odpowiednie stanowić utrzymanie siebie
lub na wypełnienie obowiązku dania utrzymania osobom, wobec których ciążył
na nim obowiązek wynikający z mocy ustawy⁷⁰⁷.

Darujący mógł zupełnie odwołać darowiznę z powodu ciężkiej niewdzięcz-
ności. Stanowiły o tym przepisy §§ 530–534 BGB.

Według § 530 BGB⁷⁰⁸ darujący mógł odwołać darowiznę z powodu cięż-
kiej niewdzięczności, która polegała na ciężkim uchybieniu względem darują-
cego lub bliskiego członka rodziny. Prawo do odwołania było ściśle osobiste
i nie przechodziło na spadkobierców, z wyjątkiem sytuacji, gdy obdarowany
rozmyślnie i bezprawnie zabił darującego, albo w odwołaniu mu przeszkodził.
Wtedy spadkobiercy mieli prawo odwołania darowizny.

Zgodnie z § 531 BGB⁷⁰⁹ darczyńca wskutek odwołania darowizny mógł
żądać wydania podarunku według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbog-

⁷⁰⁶ § 529 BGB: „Roszczenie o wydanie podarunku jest wykluczone, jeżeli darujący spowodo-
wał swój niedostatek rozmyślnie lub przez ciężkie niedbalstwo, albo gdy w czasie, kiedy popadł
w niedostatek, upłynęło od świadczenia darowanego przedmiotu lat dziesięć. To samo stosuje
się, o ile obdarowany nie może przy uwzględnieniu innych swoich zobowiązań wydać podarunku
bez uszczerbku dla swego odpowiadającego stanowi utrzymania lub dla wypełnienia obowiązku
dania utrzymania, ciążącego na nim z mocy ustawy”.

⁷⁰⁷ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 62.

⁷⁰⁸ § 530: „Darowiznę można odwołać, gdy obdarowany, przez poważne uchybienie wzglę-
dem darującego lub bliskiego członka rodziny darującego, dopuszcza się ciężkiej niewdzięczno-
ści. Spadkobiercy darującego służy prawo odwołania tylko wtedy, gdy obdarowany rozmyślnie
i bezprawnie zabił darującego, albo w odwołaniu mu przeszkodził”.

⁷⁰⁹ § 531 BGB: „Odwołanie skutecznia się przez oświadczenie wobec obdarowanego. Jeśli
odwołanie darowizny nastąpiło, można żądać wydania podarunku podług przepisów o wydaniu
niesłusznego wzbogacenia”.

gacenia. Odwołanie darowizny skuteczniało się przez oświadczenie⁷¹⁰ wobec obdarowanego⁷¹¹.

Przysługujące darczyńcy prawo odwołania darowizny z powodu ciężkiej niewdzięczności uzasadnione było względami etycznymi, bowiem na obdarowanym ciążył obowiązek wdzięczności, wynikający z nakazów etyki. Naruszenie przez obdarowanego tego obowiązku uzasadniało zatem prawo odwołania darowizny przez darczyńcę. Z tych samych powodów odwołanie darowizny było wykluczone, gdy darujący przebaczył obdarowanemu. Przebaczenie ze strony darczyńcy naprawiało stosunek etyczny między nim a obdarowanym. Stanowiły o tym postanowienia § 532 BGB⁷¹², zgodnie z którym odwołanie było również wykluczone, gdy od chwili, w której uprawniony do odwołania dowiedział się o zaistnieniu warunków wykonania jego prawa, upłynął rok. Prawo odwołania było więc ograniczone czasowo, co również wynikało z charakteru odwołania z powodu niewdzięczności, które związane było z naruszeniem osobistej sfery darczyńcy. W tym zakresie dużą rolę odgrywał stopień, w jakim darczyńca odczuwał niewdzięczność wobec obdarowanego i jaki miał do tego stosunek. Można było przypuszczać, że jeśli darczyńca przez dłuższy czas od dowiedzenia się o niewdzięczności nie odwoływał jej, nie czuł się tym dotknięty albo przebaczył obdarowanemu, to należało przyjąć określony czas na odwołanie. W BGB przyjęto termin roku jako właściwy do odwołania darowizny z powodu ciężkiej niewdzięczności⁷¹³. Odwołanie było także niedopuszczalne po śmierci obdarowanego.

Natomiast zgodnie z § 533 BGB⁷¹⁴ prawa odwołania można się było zrzec dopiero wtedy, gdy uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności.

Zgodnie z § 534 BGB⁷¹⁵ darowizna, która została uczyniona ze względu na zadośćuczynienie obowiązkowi moralnemu lub względem przyzwoitości, nie mogła być ani odwołana, ani nie miało zastosowania prawo żądania zwrotu z powodu zubożenia⁷¹⁶.

⁷¹⁰ Zgodnie z przepisami §§ 130–32 BGB dotyczącymi skuteczności oświadczenia.

⁷¹¹ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 63; F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania...*, s. 152.

⁷¹² § 532 BGB: „Odwołanie jest wykluczone, gdy darujący przebaczył obdarowanemu, albo gdy od chwili, w której uprawniony o odwołania dowiedział się o zaistnieniu warunków wykonania jego prawa, upłynął rok. Po śmierci obdarowanego odwołanie nie jest już dopuszczalne”.

⁷¹³ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 124–126; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 111–114.

⁷¹⁴ § 533 BGB: „Prawa odwołania można się zrzec dopiero wtedy, gdy uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności”.

⁷¹⁵ § 534 BGB: „Nie można ani żądać zwrotu ani odwoływać darowizn, którymi czyni zadość obowiązkowi moralnemu lub względem przyzwoitości”.

⁷¹⁶ A. Ohanowicz, *Zobowiązania...*, s. 63.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przepisy BGB przewidywały również inne wypadki uchylenia darowizny. Stanowiły o tym przepisy prawa małżeńskiego, a mianowicie § 1301 (między narzeczonymi) i § 1584 (po rozwodzie)⁷¹⁷, prawa spadkowego w § 2287⁷¹⁸ i w § 2329 BGB⁷¹⁹, a także przepisy niemieckiej ordynacji upadłościowej z 10.02.1877 r. o zaczepieniu darowizn w upadłości §§ 32 i n., 37, poza upadłością, ustawa o zaczepieniu działań § 3, l. 3 i 4 i § 7⁷²⁰.

2.5.8. Darowizna na wypadek śmierci

Za darowiznę na wypadek śmierci (*Schenkung von Todeswegen*) uznawano darowiznę uczynioną pod warunkiem, że obdarowany przeżyje. W przeciwieństwie do rozwiązań przyjętych w prawie rzymskim w BGB darowizna na wypadek śmierci nie była traktowana jako odrębna instytucja, tylko o ile już za życia darczyńcy została faktycznie wypełniona, należało ją oceniać zgodnie z przepisami o darowiznie między żyjącymi. Natomiast gdy spełnienie darowizny zostawało zawieszone aż do śmierci darującego, należało ją traktować jako ustanowienie spadkobiercy, względnie zapis. W takim przypadku darowizna podlegała przepisom o rozporządzeniach ostatniej woli⁷²¹.

Darowiznę na wypadek śmierci regulowały przepisy §§ 2301⁷²² i 2302 BGB⁷²³. Zgodnie z § 2301 BGB do przyrzeczenia darowizny, złożonego pod warunkiem, że

⁷¹⁷ Szerzej o postanowieniach §§ 1301 i 1584 BGB w dalszej części pracy.

⁷¹⁸ § 2287 BGB: „Jeżeli spadkodawca sporządził darowiznę w zamiarze uszczuplenia praw spadkobiercy umownego, ten ostatni może, po przejściu na niego spadku, żądać od obdarowanego wydania podarunku według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia. Roszczenie przedawnia się w trzech latach licząc od przejścia spadku”.

⁷¹⁹ § 2329 BGB: „O ile spadkobierca nie jest obowiązany do uzupełnienia zachowku, uprawniony do zachowku może żądać od obdarowanego wydania podarunku celem zaspokojenia brakującej kwoty wedle przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia. Jeżeli uprawniony do zachowku jest jedynym spadkobiercą, przysługuje mu takie same prawo. Obdarowany może uwolnić się od wydania przez zapłatę brakującej kwoty. Z pośród kilku obdarowanych odpowiada wcześniej obdarowany tylko o tyle, o ile później obdarowany nie jest zobowiązany”.

⁷²⁰ *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich...*, s. 221–222.

⁷²¹ F. Zoll, A. Ohanowicz, *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania...*, s. 152; F. Zoll, *Prawo spadkowe*, [w:] F. Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich (w zarysie). Część III. Prawo cywilne byłej dzielnicy pruskiej*, F. Zoll, A. Ohanowicz (oprac.), Poznań 1924, s. 53–54.

⁷²² § 2301 BGB: „Do przyrzeczenia darowizny, złożonego pod warunkiem, że obdarowany przeżyje czyniącego darowiznę, stosują się przepisy o rozporządzeniach na wypadek śmierci. To samo odnosi się do złożonego pod tym samym warunkiem, tytułem darmym, przyrzeczenia długu tego rodzaju, jaki określają §§ 780, 781. Jeżeli czyniący darowiznę wykona darowiznę przez świadczenie przysporzonego przedmiotu, stosują się przepisy o darowiznach między żyjącymi”.

⁷²³ § 2302 BGB: „Nieważną jest umowa, w której ktoś zobowiązuje się do zdziałania lub niezdziałania, do uchylenia lub nieuchylenia rozporządzenia na wypadek śmierci”.

obdarowany przeżyje czyniącego darowiznę, stosować należało przepisy o rozporządzeniach na wypadek śmierci. To samo odnosiło się do złożonego pod tym samym warunkiem, tytułem darmym, przyrzeczenia długu lub uznania długu tego rodzaju, jaki określały §§ 780⁷²⁴ i 781 BGB⁷²⁵. Przyrzeczenie darowizny mogło obejmować cały majątek lub poszczególne przedmioty, tak jak to miało miejsce przy dziedziczeniu i zapisie. Przez to, że darowizna na wypadek śmierci była nie tylko odroczonej do śmierci darującego, ale także w swoim bycie od jego wcześniejszej śmierci, łączyło ją to z rozporządzeniami na wypadek śmierci (§§ 1923, 2160 BGB). Z kolei w związku z tym, że zgodnie z § 526 BGB przyrzeczenie darowizny nie mogło być jednostronne, musiało przybrać postać umowy dziedziczenia. O ile przyrzeczenie było jednostronne, mogło być ewentualnie utrzymane w mocy jako rozporządzenie ostatniej woli. Biorąc pod uwagę § 518 ust. 2, przy darowiźnie na wypadek śmierci nie była wymagana żadna forma. Śmierć darującego miała w zasadzie znaczenie warunku rozwiązującego, ale strony mogły postanowić, że śmierć darującego mogła być warunkiem zawieszającym (§ 158 BGB). W przypadku odwołania darowizny na wypadek śmierci obowiązywały przepisy ogólne, a więc § 530 i n.

Wedle § 2302 BGB nieważna była umowa, w której ktoś zobowiązywał się do działania lub niezdziałania, do uchylenia lub nieuchylenia rozporządzenia na wypadek śmierci. Nieważne było również ustanowienie kary (§ 344 BGB). Związanie spadkodawcy mogło nastąpić tylko w drodze współzależnego testamentu (§ 270 i n.) lub umowy dziedziczenia (§ 2278 BGB), w której nie można było zrzec się skutecznie prawa jej uchylenia (§§ 2290–2292 BGB) lub odstąpienia od niej (§§ 2294–2295 BGB)⁷²⁶.

2.5.9. Darowizna między małżonkami

W BGB nie wyróżniono w sposób wyraźny przepisów odnoszących się do darowizny między małżonkami i narzeczonymi. Przepisy o darowiźnie dla małżonków i od małżonków⁷²⁷ oraz o darowiźnie między małżonkami

⁷²⁴ § 780 BGB: „Dla ważności umowy, którą się przyrzeka świadczenie w ten sposób, że przyrzeczenie ma samoistnie stworzyć zobowiązanie (przyrzeczenie długu), potrzebne jest złożenie przyrzeczenia na piśmie, o ile inna forma nie jest przepisana”.

⁷²⁵ § 781 BGB: „Dla ważności umowy, którą się uznaje istnienie zobowiązania (uznanie długu), potrzebne jest złożenie na piśmie oświadczenia, zawierającego uznanie. Jeżeli do ustanowienia zobowiązania, którego istnienie się uznaje, przepisana jest inna forma, wówczas ta forma potrzebna jest dla umowy o uznanie”.

⁷²⁶ *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich...*, s. 1002–1003.

⁷²⁷ §§ 1406, 1446, 1453, 1477, 1521, 1551, 1556, 1584 BGB.

znalazły się w prawie familijnym i spadkowym i obowiązywały mimo wejścia w życie k.z.

W § 1301 BGB⁷²⁸, znajdującym się w tytule poświęconym zaręczynom⁷²⁹, uregulowana została kwestia zwrotu подарunków pomiędzy narzeczonymi poczynionych z okazji zamierzonego małżeństwa. W przeciwieństwie do rozwiązań przyjętych w ABGB darowujący mógł żądać zwrotu darowizny, jeśli małżeństwo nie doszło do skutku. Nie było zatem mowy o tym, że darowujący nie może ponosić winy z powodu niedojścia do skutku małżeństwa. Poza tym prawo niemieckie przewidywało zwrot подарunków, co oznaczało przede wszystkim pierścionki zaręczynowe. Natomiast w prawie austriackim mowa była o zwrocie tylko takich подарunków, które były dane ze względu na przyszłe małżeństwo. Ważną kwestią różniącą przepisy niemieckie od austriackich było także to, że zwrot подарunków następował zgodnie z przepisami o niesłusznym wzbogaceniu. Dodatkowo, zgodnie z § 1302 BGB⁷³⁰, roszczenie żądania zwrotu ulegało przedawnieniu po upływie dwóch lat od rozwiązania zaręczyn⁷³¹.

Z kolei w § 1584 BGB⁷³², znajdującym się w tytule poświęconym rozwodowi⁷³³, uregulowana została kwestia zwrotu darowizny właśnie na skutek rozwodu. Postanowienia te uzupełniały przepisy dotyczące odwołania darowizny, gdzie zgodnie z § 530 BGB⁷³⁴ można było odwołać darowiznę z powodu rażącej niewdzięczności obdarowanego. Wedle § 1584 ABGB, jeżeli jeden z małżonków został uznany wyłącznie za winnego, drugi małżonek mógł odwołać darowiznę poczynioną w czasie narzeczeństwa lub małżeństwa. Miał tu zastosowanie

⁷²⁸ § 1301 BGB: „Jeżeli małżeństwo nie dojdzie do skutku, każde z narzeczonych może żądać od drugiego, według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia, wydania tego, co mu darowało lub dało na znak zaręczyn. W razie wątpliwości przyjąć należy, że żądanie zwrotu ma być wykluczone, jeżeli zaręczyny zostaną rozwiązane przez śmierć jednego z narzeczonych”.

⁷²⁹ księga IV (*Prawo familijne*), rozdział I (*Małżeństwo cywilne*), tytuł I (*Zaręczyny*).

⁷³⁰ § 1302 BGB: „Roszczenia, określone w § 1298 do 1301, ulegają przedawnieniu w dwóch latach od rozwiązania zaręczyn”.

⁷³¹ W.L. Jaworski, *Prawo cywilne na ziemiach polskich. Tom I. Źródła. Prawo małżeńskie osobowe i majątkowe*, Warszawa–Kraków 1919, s. 41–42.

⁷³² § 1584 BGB: „Jeżeli jedno z małżonków uznano wyłącznie winnym, drugi małżonek może odwołać (1) darowizny (2), które poczynił na jego rzecz podczas narzeczeństwa lub podczas małżeństwa. Stosując się przytem przepisy § 531. Odwołanie jest wykluczone, jeżeli od prawomocności wyroku rozwodowego upłynął rok albo jeżeli zmarł darujący lub obdarowany”.

⁷³³ księga IV (*Prawo familijne*), rozdział I (*Małżeństwo cywilne*), tytuł VII (*Rozwód*).

⁷³⁴ § 530: „Darowiznę można odwołać, gdy obdarowany, przez poważne uchybienie względem darującego lub bliskiego członka rodziny darującego, dopuszcza się ciężkiej niewdzięczności. Spadkobiercy darującego służy prawo odwołania tylko wtedy, gdy obdarowany rozmyślnie i bezprawnie zabił darującego, albo w odwołaniu mu przeszkodził”.

także § 531 BGB⁷³⁵, który dopuszczał możliwość żądania zwrotu подарunku według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia. Prawo odwołania darowizny ulegało przedawnieniu po upływie roku od wydania prawomocnego wyroku orzekającego rozwód albo jeżeli darowujący lub obdarowany umarł. Warto zaznaczyć, że jeżeli oboje małżonkowie byli winni, darowizna utrzymywała się nadal. Regulacje zawarte w § 1584 ABGB nie miały zastosowania w przypadku rozvodu z powodu choroby umysłowej, ale miały zastosowanie w razie zniesienia wspólności małżeńskiej⁷³⁶.

W § 2077 BGB⁷³⁷, znajdującym się w księdze V dotyczącej prawa spadkowego⁷³⁸, zawarto przepisy regulujące bezskuteczność rozporządzenia ostatniej woli na rzecz małżonka lub narzeczonego. Rozporządzenie ostatniej woli na rzecz małżonka było bezskuteczne w przypadku uznania małżeństwa za nieważne lub gdy zostało ono rozwiązane. Za równoznaczne z rozwiązaniem małżeństwa uznawano złożenie przez spadkodawcę skargi o rozwód z winy drugiego małżonka lub o zniesienie wspólności małżeńskiej. Z kolei rozporządzenie ostatniej woli na rzecz narzeczonego było nieskuteczne, gdy zaręczyny zostały rozwiązane przed śmiercią spadkodawcy. Rozporządzenie takie nie było nieskuteczne, jeśli przyjmowano, że spadkodawca byłby je uczynił również i na taki wypadek, a więc domniemanie takie można było usunąć dowodem przeciwności⁷³⁹.

⁷³⁵ § 531 BGB: „Odwołanie uskutecznia się przez oświadczenie wobec obdarowanego. Jeśli odwołanie darowizny nastąpiło, można żądać wydania подарunku podług przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia”.

⁷³⁶ W.L. Jaworski, *Prawo...*, s. 320.

⁷³⁷ § 2077 BGB: „Rozporządzenie ostatniej woli, w którym spadkodawca obdarzył swego małżonka, jest bezskuteczne, gdy małżeństwo jest nieważne lub gdy zostało rozwiązane przed śmiercią spadkodawcy. Z rozwiązaniem małżeństwa jest równoznaczne, gdy spadkodawca w czasie swej śmierci był uprawniony do skargi o rozwód z winy drugiego małżonka i wniósł był skargę o rozwód lub o zniesienie wspólności małżeńskiej. Rozporządzenie ostatniej woli, w którym spadkodawca obdarzył swego narzeczonego, jest bezskuteczne, gdy zaręczyny zostały rozwiązane przed śmiercią spadkodawcy. Rozporządzenie nie jest bezskuteczne, jeśli przyjąć należy, że spadkodawca byłby je uczynił również i na taki wypadek”.

⁷³⁸ księga V (*Prawo spadkowe*), rozdział III (*Testament*), tytuł I (*Przepisy ogólne*).

⁷³⁹ F. Zoll, *Prawo spadkowe...*, s. 30.

ROZDZIAŁ 3

Darowizna w kodeksie zobowiązań z 1933 r.

3.1. Prace nad koncepcją i przepisami dotyczącymi darowizny w Komisji Kodyfikacyjnej II RP

3.1.1. Historia prac i koncepcja kodyfikacyjna darowizny w II RP

Po odzyskaniu niepodległości na terenach II Rzeczypospolitej zdecydowano się utrzymać moc obowiązującą praw odziedziczonych po zaborcach do czasu stworzenia nowego systemu prawa polskiego, uchylając przepisy o charakterze antypolskim, antydemokratycznym oraz sprzeczne z uchwaloną później konstytucją marcową⁷⁴⁰. Należy podkreślić, że długi okres nieistnienia państwa polskiego spowodował zerwanie z tradycją prawną I Rzeczypospolitej. Wprawdzie pojawiły się głosy sugerujące skorzystanie z dorobku dawnego prawa polskiego⁷⁴¹, ale pomysł ten nie został dobrze przyjęty przez środowisko prawnicze⁷⁴².

W związku z tym w odrodzonej Rzeczypospolitej instytucja darowizny uregulowana była w kodeksach pozaborowych, co już zostało szczegółowo za-

⁷⁴⁰ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 3, Kraków 2001, s. 33; A. Stawarska-Rippel, *Transformacja ustrojowa a prawo sądowe w pierwszych latach Polski Ludowej*, Czn 2004, t. XVI, s. 220.

⁷⁴¹ P. Dąbkowski, *Dawne prawo polskie a zadania Komisji Kodyfikacyjnej*, Warszawa 1920, s. 2; A. Parczewski, *Uwagi nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce*, RPW, rocznik pierwszy na 1925 rok, s. 52–59; W. Rogojski, *Kilka uwag o źródłach, kodyfikacji i układzie nowego kodeksu cywilnego polskiego*, GSW 1920, nr 19, s. 170–171; [za:] R. Szponder, *Geneza przepisów części ogólnej polskiego kodeksu zobowiązań z 1933 r. Rozprawa doktorska*, Kraków 2020, s. 5, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/277238/szponder_geneza_przepisow_czesci_ogolnej_2020.pdf [dostęp 22.06.2022].

⁷⁴² F. Zoll, *Polski kodeks cywilny*, Prz. Wsp., rocznik ósmy na 1929 rok, s. 29; [za:] R. Szponder, *Geneza przepisów...*, s. 5.

nalizowane. I tak, na ziemiach centralnych obowiązywały przepisy o darowiznie zawarte we francuskim kodeksie cywilnym z 1804 r. zwanym również kodeksem Napoleona – *Code Napoleon, Code civil des Français*, na ziemiach południowych w austriackim kodeksie cywilnym z 1811 r. – *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* – na ziemiach zachodnich w niemieckim kodeksie cywilnym z 1896 r. – *Bürgerliches Gesetzbuch*), a na ziemiach wschodnich, a ściślej w województwach: wołyńskim, poleskim, nowogródzkim, wileńskim oraz w powiatach białostockim, bielskim, sokolskim, grodzieńskim i wołkowyskim województwa białostockiego przepisy o darowiznie zawarte w tomie X, części 1 rosyjskiego Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r. – *Swod zakonow Rossijskoj impierii*. W każdym z tych kodeksów przepisy o darowiznie były ujęte w odmienny sposób.

Sytuacja taka miała miejsce do wydania kodeksu zobowiązań, który został ogłoszony w formie rozporządzenia Prezydenta RP z 27 października 1933 r. (Dz. U. Nr 82, poz. 598 i sprost. Dz. U. z 1934 r. Nr 54, poz. 492, ze zm. oraz Dz. U. Nr 82, poz. 599 i sprost. Dz. U. z 1934 r. Nr 54, poz. 492, ze zm.), z mocą obowiązującą od 1 lipca 1934 r.⁷⁴³

Głównymi twórcami kodeksu byli prof. Ernest Till ze Lwowa, jego uczeń Roman Longchamps de Berier⁷⁴⁴ – obaj pozostający zwłaszcza w kręgu nauki austriackiej, a także niemieckiej – oraz adwokat dr Ludwik Domański z Warszawy wywodzący się z kręgu szkoły prawa francuskiego. Znaczny wkład w prace nad kodeksem zobowiązań miał również Henryk Konic, adwokat i zastępca profesora prawa cywilnego na Uniwersytecie Warszawskim⁷⁴⁵.

⁷⁴³ Należy dodać, że Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 1934 r. (Dz. U. RP Nr 54, poz. 492) dokonało sprostowania błędów w art. 119 k.z. oraz w art. XXII § 2 przepisów wprowadzających k.z. Natomiast Rozporządzenie z dnia 12 czerwca 1934 r. o wierzytelnościach w walutach zagranicznych (Dz. U. RP Nr 59, poz. 509, art. 38 ust. 3) zawiesiło moc obowiązującą art. 211 i 437 k.z. Ponadto Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 30 sierpnia 1939 (Dz. U. Nr 84, poz. 538) nadał art. 458 § 2 k.z. nowe brzmienie i dodał do art. X przepisów wprowadzających § 3. Dodatkowo należy zaznaczyć, że Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. (Dz. U. RP Nr 89, poz. 604, art. 1 pkt 3 i 4) rozciągnął moc obowiązującą k.z. i przepisów wprowadzających k.z. na odzyskane ziemie Śląska Cieszyńskiego, [za:] L. Górnicki, *Metoda opracowania i koncepcja kodeksu zobowiązań z 1934 roku*, „Prawo” 2008, t. CCCV, AUW No. 3063, s. 79.

⁷⁴⁴ R. Longchamps de Berier po ogłoszeniu rozporządzenia prezydenta RP rozpoczął przygotowania *Uzasadnienia*, które ukazywało się częściami w latach 1934–1939. Zostało ono opracowane do art. 440 k.z. Stanowiło to jednak tylko jego prywatną pracę, chociaż publikowane było w oficjalnych wydawnictwach Komisji Kodyfikacyjnej; zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000, s. 404.

⁷⁴⁵ L. Górnicki, *Zasada uspołecznienia pewnych stosunków umownych w kodeksie zobowiązań z 1933 roku*, [w:] *Zasady prawne w dziejach prawa publicznego i prywatnego*, red. M. Podkowski, Wrocław 2015, s. 153–154.

Polski kodeks zobowiązań powstał jako synteza ustawodawstw dzielnicowych oraz nowszych kodeksów i projektów takich jak szwajcarskie prawo obligacyjne (ZGB OR) – *Obligationenrecht*⁷⁴⁶ – stanowiące piątą, wyodrębnioną redakcyjnie księgę kodeksu cywilnego z 1907 r., w wersji z 1911 r.⁷⁴⁷, francusko-włoski projekt kodeksu zobowiązań i umów w wersji z roku 1927⁷⁴⁸ oraz projekt rosyjskiego prawa cywilnego w wersji z 1913 r.⁷⁴⁹

O takim stanowisku polskich kodyfikatorów informował jeszcze przed uchwaleniem projektu kodeksu na I Zjeździe Prawników Państw Słowiańskich w Bratysławie główny referent R. Longchamps de Berier:

Zwyciężył jedyny, moim zdaniem, słuszny pogląd, że polski kodeks zobowiązań powinien być etapem rozwojowym prawa, dotychczas na ziemiach polskich obowiązującego, a zatem pewnego rodzaju kompromisem między systemami kodeksu Napoleona, austriackiego i niemieckiego tak, aby można go wprowadzić bez wielkich trudności we wszystkich dzielnicach państwa i aby żadna nie miała wrażenia, że jej się narzuca prawo innej dzielnicy. Ten sam system zastosowano w Polsce z innymi,

⁷⁴⁶ Akt ten w redakcji z 30 marca 1911 r., w wersji francuskiej nazywano kodeksem zobowiązań (*Code des obligations*), podczas gdy w równorzędnej z francuską (i włoską) wersji niemieckiej – prawem zobowiązań (*Obligationenrecht*). Z formalnego punktu widzenia prawo o zobowiązaniach stanowiło wyodrębnioną redakcyjnie, posiadającą własną numerację artykułów, ostatnią, piątą księgę ZGB (*Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Code civil suisse, Codice Civile svizzero*). Jednak doktryna i praktyka nadawały mu samodzielny charakter, [za:] L. Górnicki, *Pogranicza systemów prawnych, w szczególności pozaborowych, w pracach nad kodyfikacjami prawa cywilnego i handlowego w II RP*, „Prawo” 2017, t. CCCXXIV, AUW No. 3799, s. 139.

⁷⁴⁷ Zob. K. Dunin, *Nowy kodeks cywilny szwajcarski*, GSW 1908, nr 45–49; H. Konic, *Nowe prawo o zobowiązaniach w Szwajcarii*, GSW 1912, nr 24, s. 361 i n., nr 25, s. 377 i n., nr 26, s. 393 i n., nr 27, s. 409 i n., nr 28, s. 425 i n., nr 29, s. 443 i n.; *idem*, *Stanowisko sędziego w świetle nowego kodeksu Szwajcarskiego w zestawieniu z innymi prawodawstwami*, Warszawa 1917; *idem*, *Prawo o zobowiązaniach, Część pierwsza i druga*, Warszawa 1930; K. Sójka-Zielińska, *Stulecie kodeksu cywilnego szwajcarskiego*, CPH 2012, t. LXIV, nr 2, s. 27 i n.; M. Lewandowicz, *Prawo handlowe w szwajcarskim Kodeksie zobowiązań*, CPH 2014, t. LXVI, z. 1, s. 91 i n.; R. Szponder, *Geneza przepisów...*, s. 37 i n.

⁷⁴⁸ Zob. *Projekt kodeksu francusko-włoskiego zobowiązań i umów. Tekst ostateczny przyjęty w Paryżu w październiku 1927 r. Przełożył J. Wasilkowski*, dodatek do: GSW 1929, nr 15–16, 21–26, 35–45; L. Domański, *Prawo o zobowiązaniach w ogólności według projektu Komitetu Francuskiego do Spraw Zjednoczenia Ustawodawczego*, GSW 1926, nr 1, s. 2–4, nr 2, s. 17–20, nr 3, s. 33–35, nr 4, s. 49–52, nr 5, s. 66–67, nr 6, s. 74–76, nr 7, s. 90–92, nr 8, s. 101–102, nr 9, s. 116–117, nr 10, s. 131–134, nr 11, s. 144–146, nr 12, s. 160–161, nr 13, s. 170–172, nr 14, s. 185–188, nr 15, s. 197–199, nr 16, s. 215–217, nr 17, s. 228–230, nr 18, s. 239–242, nr 19, s. 255–256, nr 20, s. 271–273; R. Longchamps de Berier, *Projekt francusko-włoski o zobowiązaniach z r. 1927*, Warszawa 1929; R. Szponder, *Geneza przepisów...*, s. 40 i n.

⁷⁴⁹ Mowa o Księdze V projektu „Grażdanskowo Ułożenija” przedłożonego Dumie Państwowej 27 października 1913 r.; zob. R. Szponder, *Geneza przepisów...*, s. 36.

już ogłoszonymi kodeksami, jak kodeks karny i kodeks postępowania karnego, kodeks postępowania cywilnego, prawo o ustroju sądów itd.⁷⁵⁰

W ten sposób powstał oryginalny i nowoczesny polski kodeks zobowiązań, oparty na systemie mieszanym, tj. przedmiotowo-podmiotowym. Wybór systemu wewnętrznego był jednym z podstawowych zagadnień w pracach nad projektem kodeksu zobowiązań. Ostatecznie opowiedziano się za systemem mieszanym, w wersji przedmiotowo-podmiotowej, próbując znaleźć rozwiązanie godzące ze sobą podmiotowy system francuski i przedmiotowy germański. W ten sposób chciano uniknąć większych wstrząsów w poszczególnych dzielnicach Polski. Dążenie do równowagi pomiędzy KN i francusko-włoskim projektem kodeksu zobowiązań i umów⁷⁵¹, a z drugiej strony głównie prawem szwajcarskim i niemieckim widoczne było przede wszystkim w części ogólnej projektu, którą współtworzył L. Domański. Natomiast wyraźniejsze inspiracje systemem germańskim widoczne są w części szczegółowej, której projekt przygotował głównie R. Longchamps przy udziale E. Tilla⁷⁵².

⁷⁵⁰ R. Longchamps de Berier, *Zjednoczenie prawa obligacyjnego w państwach słowiańskich. Referat na I Zjazd Prawników Państw Słowiańskich w Bratisławie*, PPIA 1933, s. 172.

⁷⁵¹ Francusko-włoski projekt kodeksu zobowiązań i umów, opracowany został przez Komitet Zjednoczenia Ustawodawczego Narodów Sprzymierzonych i Zaprzyjaźnionych (*Comité pour l'union législative entre les nations alliées et amies*). Ostateczna wersja projektu wydana została w październiku 1927 r. Podsekcja części ogólnej kodeksu cywilnego oraz zobowiązań na posiedzeniu 17 kwietnia 1929 r. podjęła uchwałę o szerokim uwzględnieniu w pracach nad kodeksem zobowiązań najnowszej redakcji francusko-włoskiego projektu kodeksu zobowiązań i umów. Projekt ten miał służyć Podkomisji jako źródło pomocnicze, przy czym nie oznaczało to jej skrepowania co do ostatecznego układu kodeksu zobowiązań. Za takim rozwiązaniem opowiadał się jeden z wcześniejszych referentów kodeksu zobowiązań, prof. Uniwersytetu Warszawskiego, Ignacy Koschembahr-Łyskowski, który w 1926 r. porozumiał się z francusko-włoskim komitetem przygotowującym od 1916 r. wspólny projekt kodeksu zobowiązań, w celu wzajemnej wymiany doświadczeń pomiędzy tym komitetem a polską Podsekcją. Dzięki temu nawiązał on osobiste kontakty z głównymi autorami projektu francusko-włoskiego, wybitnymi europejskimi uczonymi – włoskim romanistą i cywilistą, profesorem Uniwersytetu w Rzymie Vittorio Scialoją oraz francuskim cywilistą, profesorem Uniwersytetu w Paryżu Henri Capitantem. Prof. Łyskowski, z uwagi na istniejące różnice co do ideowych założeń tego projektu, opracował nawet jego kontrprojekt i przedłożył go wskazanemu komitetowi francusko-włoskiemu, który częściowo uwzględnił jego uwagi. Podsekcja pozostawała w stałym kontakcie z tymże komitetem; zob. *Projekt kodeksu francusko-włoskiego...*, [za:] L. Górnicki, *Pogranicza systemów prawnych...*, s. 138.

⁷⁵² Szerzej L. Domański, *System kodeksu zobowiązań*, NKZ 1934, nr 3, s. 11, nr 4, s. 14–15, nr 5, s. 18–20, nr 6, s. 22–24, nr 7, s. 26–28, nr 8, s. 30–32, nr 9, s. 35–36, nr 10, s. 38–40, nr 11, s. 42–44, nr 12, s. 46–48, nr 13, s. 50–52, nr 14, s. 55–56, nr 15, s. 59–60, nr 16, s. 63–64, nr 17, s. 66–68, nr 18, s. 71–72, nr 19, s. 75–76, nr 20–21, s. 77–84, nr 22–23, s. 85–88, nr 24, s. 89–90; L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 411 i n.

Kodeks zobowiązań w sposób wręcz modelowy realizował ideę „pogranicza”, łącząc w sobie elementy systemu rzymskiego i germańskiego. W swych pracach kodyfikatorzy sięgnęli w szczególności po doświadczenia szwajcarskie. Jednak wzorzec ten nie przeważał, bowiem k.z. stanowił wypadkową różnych wpływów wywodzących się z ustawodawstw pozaborowych i obcej nauki prawa, jak też oryginalnych rodzimych rozwiązań⁷⁵³.

Ludwik Domański, będący współreferentem, wyjaśnił, że Podkomisja prawa zobowiązań Komisji Kodyfikacyjnej stanęła na stanowisku, iż:

Kodeks zobowiązań jest przede wszystkim ustawą unifikacyjną, syntezą przepisów kodeksowych, obowiązujących na terenie Państwa Polskiego, a więc kodeksów cywilnych: niemieckiego, austriackiego, francuskiego i rosyjskiego, zaliczanych do różnych systemów⁷⁵⁴.

Cechą charakterystyczną była idea uspołecznienia prawa zobowiązań, będąca wynikiem kompromisu pomiędzy indywidualistycznym a społecznym prawem zobowiązań. Kodeks uwzględnił z jednej strony tradycję cywilistyczną, opartą na prawie rzymskim, z drugiej zaś postulaty socjalizacji prawa zobowiązań. Kompromis ten miał pozwolić, aby polski kodeks już wkrótce po jego wejściu w życie nie okazał się przestarzały. Tak więc wszechstronnie uwzględnił on konieczność obrony osób słabszych ekonomicznie, podporządkował nadto swobodę jednostki w zakresie wolności umów wymogom sprawiedliwości społecznej⁷⁵⁵.

Kodeks zobowiązań wyrażał zasady prawa cywilnego, a zwłaszcza prawa obligacyjnego w treści swoich postanowień, co dotyczyło głównie jego części ogólnej, a w pewnym zakresie również części szczegółowej. Warto przytoczyć w tej sprawie stanowisko głównego twórcy ostatecznego tekstu kodeksu Romana Longchamps de Beriera, który stwierdzał:

Nowoczesne prawo zobowiązań musi być wypadkową dwóch, krzyżujących się i wzajemnie się ograniczających myśli prawodawczych. Z jednej strony, jako prawo obrotowe powinno dawać pewną i silną ochronę interesów jednostek, biorących udział w obrocie prawnym, z drugiej strony, jak każde prawo, powinno mieć zawsze dobro całego społeczeństwa na oku i nie tylko nie dopuszczać, by zobowiąza-

⁷⁵³ L. Górnicki, *Pogranicza systemów prawnych...*, s. 138.

⁷⁵⁴ L. Domański, *System kodeksu zobowiązań*, NKZ 1934, nr 4, s. 15.

⁷⁵⁵ Szerzej L. Górnicki, *Zasada...*, s. 153–169.

nia stały się środkiem wyzyskiwania i krzywdzenia drugih, lecz nawet starać się o to, aby i one spełniały, w miarę możliwości, rolę lekarstwa na pewne patologiczne stany w stosunkach między ludźmi. Wpływem pierwszej z tych myśli prawodawczych jest zasada bezpieczeństwa obrotu i zasada ochrony zaufania w obrocie. Wpływem drugiej z tych myśli jest zasada uczciwości w obrocie, uspołecznienie pewnych stosunków umownych i wyrównanie krzywd, powstających w stosunkach pozaumownych. Kodeks zobowiązań przejął te zasady z innych współczesnych systemów prawa obligacyjnego, starając się o ile możliwości, przeprowadzić je jeszcze bardziej konsekwentnie i harmonijnie⁷⁵⁶.

I tak w poszczególnych przepisach przejawiały się: zasada bezpieczeństwa obrotu, zasada ochrony zaufania, zasada uczciwości w obrocie, zasada uspołecznienia pewnych stosunków umownych, zasada wyrównania krzywd. Zasada bezpieczeństwa obrotu przejawiała się w przepisach dotyczących: 1) zawierania umów, 2) skutków niewykonania zobowiązań, 3) odpowiedzialności solidarnej, 4) zabezpieczenia wierzyciela przed skutkami czynności prawnych dłużnika oraz 5) wymogu formy pisemnej dla celów dowodowych. Zasada ochrony zaufania w obrocie znalazła wyraz w postanowieniach odnoszących się do: 1) błędu i pokrzywdzenia, 2) wygaśnięcia pełnomocnictwa i zlecenia, 3) skuteczności zapłaty, dokonanej do rąk osoby nieuprawnionej do odbioru, 4) odszkodowania w razie niedojścia umowy do skutku, 5) zaufania osób trzecich. Zasada uczciwości w obrocie odzwierciedliła się w przepisach regulujących: 1) granice wolności umów, 2) tłumaczenie oświadczeń woli, 3) sposób wykonania zobowiązań, 4) wpływ zmiany stosunków na zobowiązania, 5) modyfikowanie zobowiązań przez ustawę lub sędziego poza wypadkami zmiany stosunków. Zasada uspołecznienia pewnych stosunków umownych objęła przede wszystkim: 1) umowę o pracę, 2) umowy najmu i dzierżawy i 3) umowę dożywocia. Zasada wyrównania krzywd przejawiała się: 1) w szerokim rozbudowaniu podstaw obowiązku odszkodowania, 2) w uwzględnieniu zasad słuszności i zasad ryzyka, 3) w dążeniu, aby z jednej strony naprawienie szkody było jak najpełniejsze, z drugiej zaś aby nie stało się to z pokrzywdzeniem osoby odpowiedzialnej lub z nieusprawiedliwioną korzyścią dla osoby poszkodowanej, 4) w szerokim ujęciu postanowień dotyczących obowiązku zwrotu niesłusznego wzbogacenia, które nie zostały zacieśnione wymogiem braku podstawy prawnej⁷⁵⁷.

⁷⁵⁶ Zob. R. Longchamps de Berier, *Zasady kodeksu zobowiązań*, RPEiS 1934, z. 1, s. 77.

⁷⁵⁷ Szerzej o tym R. Longchamps de Berier, *Zasady kodeksu...*, s. 77–93; *idem*, *Zasada wolności umów w projektach polskiego prawa o zobowiązaniach*, Lwów 1930, s. 1–15.

W k.z. wprowadzono również niektóre zagadnienia z zakresu części ogólnej prawa cywilnego, szczególnie istotne dla funkcjonowania prawa zobowiązań. W dziale I tytułu II znalazły się przepisy dotyczące oświadczeń woli: rozdział I poświęcony był oświadczeniom woli w ogólności (art. 29–30), rozdział II – wadom oświadczenia woli (art. 31–45), zaś rozdział III – warunkowi (art. 46–49). Dodatkowo należy przy tym wspomnieć o przepisach dotyczących obliczania terminów, zamieszczonych w tytule IV, dziale II, rozdziale I (art. 194–199) oraz o tytule I, dziale I, rozdziale VIII, gdzie uregulowano instytucje przedstawicielstwa i pełnomocnictwa (art. 93–103). Takie rozwiązanie miało umożliwić jednolity obrót cywilnoprawny na terytorium całego państwie, w ten sposób nadając wszystkim umowom, w tym umowie darowizny, takie same skutki prawne. Stanowiło to we wskazanym zakresie istotny postęp w porównaniu z obowiązującym dotąd pod rządami poszczególnych kodeksów dzielnicowych stanem prawnym⁷⁵⁸.

Kodeks odznaczał się również wybitnymi walorami z punktu widzenia wymogów nowoczesnej techniki legislacyjnej. Świadczyć o tym może fakt, że dzięki swym elastycznym sformułowaniom zachował moc obowiązującą również w systemie prawnym Polski Ludowej i Polski Rzeczypospolitej Ludowej, aż do czasu kodyfikacji prawa cywilnego w 1964 r.⁷⁵⁹

Kodeks zobowiązań opierał się przeważnie na przepisach BGB oraz szwajcarskiego prawa o zobowiązaniach z 1911 r. (ZGB OR)⁷⁶⁰. Nie inaczej było w przypadku przepisów dotyczących darowizny, które znalazły się w k.z. w tytule VII, w art. 354–369. Przepisy te wzorowane były przeważnie na BGB oraz częściowo na ZGB OR⁷⁶¹.

W trakcie prac nad k.z. zdecydowano się przyjąć dla darowizny konstrukcję umowną, określając w ten sposób darowiznę jako umowę. Stąd przepisy o darowiźnie znalazły się w polskim kodeksie zobowiązań, w oderwaniu chociażby od prawa spadkowego i familijnego.

⁷⁵⁸ Zob. M. Dyjakowska, *Prawo cywilne – część ogólna*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa 2013, s. 289–301.

⁷⁵⁹ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 229.

⁷⁶⁰ Zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 438 i n.; *idem*, *Wpływ obcych ustawodawstw i doktryny prawa na polską kodyfikację prawa prywatnego w II RP*, ZSNUJ. TBSP 2005, z. 13, s. 64; A. Dziadzio, *Austriacki kodeks cywilny ABGB na ziemiach polskich w XX wieku*, [w:] *Ustrój i prawo w przestrzeni bliższej i dalszej*, red. J. Malec, W. Uruszcak, Kraków 2001, s. 501–514; G. Jędrejek, *Polski Kodeks zobowiązań z 1933 roku. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, RNP 2001, t. XI, z. 1; R. Szponder, *Geneza przepisów...*, s. 7.

⁷⁶¹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 138.

W związku z tym w k.z. nie ma przepisów o darowiznach z powodu małżeństwa i między małżonkami, ponieważ uznano, że należy to do prawa majątkowego małżeńskiego⁷⁶².

Natomiast regulacja darowizny spadku po osobie żyjącej była nieważna (art. 58 k.z.), z wyjątkiem przypadków przewidzianych w kodeksach dzielnicowych zezwalających na darowiznę na przypadek śmierci⁷⁶³.

Dodatkowo w k.z. nie ma osobnych postanowień dla darowizn remuneracyjnych, ponieważ k.z. przychylił się do stanowiska szwajcarskiego prawa zobowiązań i BGB, według których *animus donandi* w ogóle nie jest wymogiem darowizny, bo motywem może być i jakiś cel egoistyczny, a kryterium dla oceny, czy darowizna jest remuneracyjna, stanowi motyw subiektywny (*animus donandi*)⁷⁶⁴.

3.1.2. Darowizna w pracach Komisji Kodyfikacyjnej

Komisja Kodyfikacyjna została powołana do życia ustawą z 3 czerwca 1919 r.⁷⁶⁵, której celem było „przygotowanie projektów jednolitego ustawodawstwa dla wszystkich ziem w skład państwa wchodzących, a to w dziedzinie prawa cywilnego i karnego”⁷⁶⁶. Program kodyfikacyjny w zakresie prawa cywilnego⁷⁶⁷ miał być zrealizowany w dwóch etapach: pierwszym miała być unifikacja prawa, czyli według słów uzasadnienia do projektu ustawy „ujednostajnienie ustawodawstwa cywilnego w tych dziedzinach, w których różnice dzielnicowe były szczególnie rażące, a potrzeby kraju wymagały ich jak najszybszej likwidacji”. Drugim etapem miała być kodyfikacja całego prawa cywilnego, oparta na rozwiązaniach oryginalnych, dokonywana drogą opracowania poszczególnych działów prawa cywilnego, a następnie ich połączenia w jedną całość⁷⁶⁸.

Komisja składała się z dwóch wydziałów, tj. cywilnego i karnego, a te z kolei mogły dzielić się na sekcje. W Wydziale Cywilnym powstały Sekcje prawa cywilnego, postępowania cywilnego i prawa handlowego. Sekcje powoływały

⁷⁶² A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 75.

⁷⁶³ L. Domański, *Instytucje...*, s. 147; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks Zobowiązań. Komentarz*, Kraków 1936, s. 914.

⁷⁶⁴ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 88–89.

⁷⁶⁵ Dz. U. z 1919 r. Nr 44, poz. 315.

⁷⁶⁶ Szerzej o genezie i powstaniu Komisji Kodyfikacyjnej L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 12 i n.

⁷⁶⁷ Prawu cywilnemu w pracach Komisji Kodyfikacyjnej poświęcona jest znakomita monografia prof. L. Górnickiego pt. *Prawo cywilne...*

⁷⁶⁸ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 228.

też podkomisje dla przygotowania poszczególnych projektów. Wewnętrzne zmiany spowodowały, że od 1925 r. podstawowym podziałem były sekcje, a Sekcja Prawa Cywilnego przekształciła się w poszczególne podsekcje⁷⁶⁹. Sekcja cywilna Komisji Kodyfikacyjnej podjęła prace nad przygotowaniem projektów wszystkich części przyszłego kodeksu cywilnego. Prace odbywały się w poszczególnych działach prawa cywilnego, które miały wyznaczonych swoich referentów, będących w istocie autorami protokołów. Stanowiska odmienne prezentowane były przez członków komisji często w formie gotowych kontrprojektów⁷⁷⁰.

Prawo zobowiązań było jedynym działem prawa cywilnego, którego kodyfikację zrealizowano w okresie II Rzeczypospolitej⁷⁷¹. Mając na względzie pilne potrzeby związane z obrotem gospodarczym, postanowiono za przykładem Szwajcarii wyodrębnić prawo zobowiązań z całości przyszłej kodyfikacji cywilnej i opracować je w formie osobnego kodeksu. Polscy kodyfikatorzy, opowiadając się za stanowiskiem niezależności działu o zobowiązaniach od innych działów prawa cywilnego, nie przesądzali o przyszłym włączeniu prawa zobowiązań do kodeksu cywilnego (k.c.), a więc nie ustalono w sposób wiążący, czy kodeks zobowiązań wejdzie w skład kodeksu cywilnego, czy też pozostanie samodzielną całością. Prace przygotowawcze nad k.z. prowadzone były szczególnie w ośrodku lwowskim, gdzie autorem projektu części ogólnej zobowiązań był Ernest Till, oraz warszawskim, gdzie opracowano kontrprojekt części ogólnej autorstwa adwokata Ludwika Domańskiego⁷⁷².

W 1929 r. ze względu na konieczność przyspieszenia prac uchwalono⁷⁷³, że specjalna Podkomisja, w składzie Konic, Koschembar-Łyskowski, Domański, Longchamps de Berier, opracuje jednolity projekt polskiego prawa o zobowią-

⁷⁶⁹ Szerzej o strukturze organizacyjnej Komisji Kodyfikacyjnej zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 37 i n.

⁷⁷⁰ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 228.

⁷⁷¹ Szerzej o pracach Komisji Kodyfikacyjnej nad prawem zobowiązań zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 397 i n.

⁷⁷² K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 229.

⁷⁷³ Na posiedzeniu 17 kwietnia 1929 r. stosowną uchwałę podjęła podsekcja III prawa cywilnego w składzie: L. Domański, B. Hełczyński, H. Konic, R. Longchamps, I. Łyskowski, M. Rostworowski, B. Stelmachowski, St. Wróblewski oraz jako delegat Ministra Sprawiedliwości K. Głębocki; zob. *Projekt prawa o zobowiązaniach przyjęty w drugim czytaniu przez podkomisję przygotowawczą podsekcji III prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej*, Komisja Kodyfikacyjna. Podsekcja III prawa cywilnego, t. I, z. 5, Warszawa 1932, s. 5–6.

zaniach, biorąc za podstawę projekt Tilla⁷⁷⁴ i Domańskiego⁷⁷⁵ w zakresie części ogólnej oraz projekt Tilla i Longchamps (dalej projekt wstępny)⁷⁷⁶ odnośnie do części szczegółowej, z szerokim uwzględnieniem najnowszej redakcji francusko-włoskiego projektu kodeksu zobowiązań i umów⁷⁷⁷. W wykonaniu tej uchwały podkomisja przygotowawcza przedyskutowała i uchwaliła projekt części ogólnej i szczegółowej w pierwszym czytaniu w terminie od 15 sierpnia 1929 do 18 marca 1931 r., zaś w drugim czytaniu w dniach 29 sierpnia – 26 listopada 1931 r. Podczas obrad podkomisji przewodniczył H. Konic, referentem był R. Longchamps, a koreferentem L. Domański⁷⁷⁸. Projekt, przyjęty przez podkomisję w drugim czytaniu, został ogłoszony drukiem w 1932 r.⁷⁷⁹

W okresie 7 listopada 1932 r. – 30 kwietnia 1933 r. odbyło się ostatnie czytanie w podkomisji, w której skład wchodził: adw. H. Konic – przewodniczący, prof. Longchamps de Berier – referent, adw. L. Domański – współreferent, prof. I. Koschembahr-Łyskowski, sędzia SN B. Stelmachowski, prof. J. Sułkowski. W obradach podkomisji brali udział: Prezydent Komisji Kodyfikacyjnej B. Pohorecki, prezes SN; delegat Ministra Sprawiedliwości, radca J. Horszowski oraz do-

⁷⁷⁴ Projekt wstępny części ogólnej prawa o zobowiązaniach, opracowany przez prof. Ernesta Tilla, jako referenta głównego, z udziałem profesorów: M. Allerhanda, A. Dolińskiego, R. Longchamps i K. Stefki. Projekt ten został ogłoszony drukiem w 1923 r. jako odbitka z „Przeglądu Prawa i Administracji”. Przekład francuski ukazał się w *Revue Polonaise de Législation Civile et Criminelle*, tom I; [za:] *Projekt kodeksu zobowiązań przyjęty przez Kolegium uchwalające Komisji Kodyfikacyjnej w dniach 23–27 czerwca 1933 r.*, Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja prawa o zobowiązaniach, z. I, Warszawa 1933, s. 3.

⁷⁷⁵ Kontrprojekt części ogólnej prawa o zobowiązaniach, opracowany przez adwokata Ludwika Domańskiego, jako współreferenta został ogłoszony drukiem w 1927 r., jako Nr. 24 og. zb. wydawnictw Komisji Kodyfikacyjnej. Przekład francuski ukazał się w *Revue Polonaise de Législation Civile et Criminelle*, tom III; [za:] *Projekt kodeksu zobowiązań przyjęty przez Kolegium...*, s. 3.

⁷⁷⁶ Projekt wstępny części szczególnej prawa o zobowiązaniach, opracowany przez profesorów E. Tilla i R. Longchamps de Beriera został ogłoszony drukiem jako Nr. 32 og. zb. wydawnictw Komisji Kodyfikacyjnej. Przekład francuski ukazał się w *Revue Polonaise de Législation Civile et Criminelle*, tom I; [za:] *Projekt kodeksu zobowiązań przyjęty przez Kolegium...*, s. 3.

⁷⁷⁷ L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 400.

⁷⁷⁸ Wyjątkowo podczas pierwszego czytania przepisów o spółce, przewodniczył I. Łyskowski, a referentami byli: H. Konic, który przedłożył swój kontrprojekt, i R. Longchamps. W obradach nad projektem części szczegółowej w pierwszym czytaniu ponadto brał udział prof. J. Sułkowski (jako delegat sekcji prawa handlowego), a w obradach nad przepisami o umowie o pracę w pierwszym czytaniu jako ekspert uczestniczył b. minister A. Raczyński. Delegatem ministra sprawiedliwości był K. Głębocki, następnie radca J. Horszowski; [za:] *Projekt prawa o zobowiązaniach przyjęty w drugim czytaniu...*, s. 6.

⁷⁷⁹ *Projekt prawa o zobowiązaniach przyjęty w drugim czytaniu...* ogłoszono drukiem jako Nr 64 zb. og. wydawnictw Komisji Kodyfikacyjnej.

cent J. Wasilkowski jako protokolant. Ponadto w obradach nad przepisami dotyczącemu umowy o pracę brali udział jako biegli: radca prawny Ministerstwa Opieki Społecznej J. Pierzchalski i b. minister A. Raczyński oraz przedstawiciele Związku Zawodowego Pracowników Umysłowych i Związku Nauczycieli. Projekt ostatecznie przyjęty przez podkomisję został w dniach 23–27 czerwca 1933 r. i zaakceptowany przez Kolegium Uchwalające Komisji Kodyfikacyjnej w składzie: Prezydent Komisji Kodyfikacyjnej B. Pohorecki, Wiceprezydenci: S. Bukowiecki i I. Koschembahr-Łyskowski, przewodniczący podkomisji H. Konic, referent R. Longchamps de Berier, współreferent L. Domański. W obradach brał udział delegat główny Ministra Sprawiedliwości, Podsekretarz Stanu St. Sieczkowski. Protokół prowadził J. Wasilkowski, któremu Kolegium Uchwalające przyznało prawo zabierania głosu w związku z przedstawionymi przez niego poprawkami. Sformułowanie uchwalonych zmian oraz dokonanie niezbędnych poprawek redakcyjnych zostało zlecone przez Kolegium Uchwalające osobnej podkomisji w składzie: B. Pohorecki, R. Longchamps de Berier i J. Wasilkowski. Komisja wykonała swoje zadania w okresie od 28 czerwca do 6 lipca 1933 r.⁷⁸⁰

Ostatecznie uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną projekt kodeksu zobowiązań oraz projekt przepisów wprowadzających ten kodeks przedłożono Ministrowi Sprawiedliwości, który dokonał jeszcze niewielkich poprawek zgłoszonych przez zainteresowane Ministerstwa. Projekty weszły w życie w formie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. (Dz. U. Nr 82, poz. 598 i sprost. Dz. U. z 1934 r. Nr 54, poz. 492, z późn. zm. oraz Dz. U. Nr 82, poz. 599 i sprost. Dz. U. z 1934 r. Nr 54, poz. 492, z późn. zm.), z mocą obowiązującą od 1 lipca 1934 r.⁷⁸¹

W powyższych projektach uwzględniono również regulacje dotyczące umowy darowizny. W projekcie części szczegółowej polskiego prawa zobowiązań, wraz z motywami, przygotowanym przez Tilla i Longchamps z 1928 r. przepisy dotyczące darowizny opracował Longchamps. Znajdowały się one w rozdziale II w art. 62–85 i dołączono do nich odpowiednie objaśnienia⁷⁸².

Przepisy o darowiźnie znalazły się oczywiście w kolejnych projektach kodeksu zobowiązań. I tak przepisy o darowiźnie umieszczono w tytule II rozdziału IX projektu prawa o zobowiązaniach przyjętym w drugim czytaniu przez

⁷⁸⁰ Zob. *Projekt kodeksu zobowiązań przyjęty przez Kolegium...*, s. 4–5.

⁷⁸¹ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 228; L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 400.

⁷⁸² Zob. E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 102 i n.; szczegółowa analiza w rozdziale dot. konstrukcji prawnej przepisów k.z.

Podkomisję przygotowawczą podsekcji III prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej z 1932 r.⁷⁸³ W porównaniu z projektem wstępnym zrezygnowano z re-

⁷⁸³ „Rozdział IX, Darowizna. Postanowienia ogólne. Art. 379. Przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się dokonać kosztem swego majątku bezpłatnego przysporzenia majątkowego na rzecz osoby obdarowanej. Darczyńca może obciążyć obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia (zlecenie). Art. 380. Przepisy o darowiznie nie mają zastosowania: 1. jeżeli kto bez wynagrodzenia zobowiązuje się do usług lub odstępuje drugiemu używanie rzeczy, chociażby zazwyczaj za te usługi lub odstąpienie używania pobierał wynagrodzenie; 2. jeżeli kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył lub które nabył w takich warunkach, że w razie zrzeczenia się prawo uważa się za nienabyte; 3. o ile przyrzeczone lub dokonane przysporzenie odpowiada obowiązkowi moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom. Art. 381. Przedmiotem darowizny nie może być zbycie lub obciążenie użytkowaniem majątku przyszłego ani w całości, ani w części. Art. 382. Kto wolę uczynienia darowizny oświadczył w sposób inny niż między obecnymi lub bezpośrednio zapomocą telefonu lub innego środka porozumiewania się na odległość i nie oznaczył czasu, w którego ciągu ma nastąpić przyjęcie, związany jest swem oświadczeniem aż do chwili przyjęcia lub odrzucenia darowizny przez drugą stronę; jednak może wezwać drugą stronę do oświadczenia się, wyznaczając jej w tym celu stosowny termin. W razie bezskutecznego upływu tego terminu należy uważać darowiznę za nieprzyjętą. Art. 383. Kto w zamiarze uczynienia darowizny rozporządzi rzeczą na korzyść długiego przez oddanie rzeczy w ręce osoby trzeciej, może darowiznę cofnąć, dopóki drugi nie został o zamiarze uczynienia mu darowizny zawiadomiony. Art. 384. Jeżeli przysporzenie do majątku obdarowanego nie następuje przez samo zawarcie umowy lub równocześnie z nią, potrzeba do ważności darowizny, aby oświadczenie darowizny sporządzone było na piśmie chyba że ustawa wymaga innej formy. Jednakże późniejsze dopełnienie darowizny uchyla skutki braku formy, przewidzianej w ustępie poprzednim. Obowiązki darczyńcy. Art. 385. Do obowiązków darczyńcy stosuje się odpowiednio przepisy o obowiązkach sprzedawcy, z zachowaniem postanowień poniższych. Art. 386. Darczyńca odpowiada za szkodę, wynikłą z niespełnienia lub nienależytego spełnienia świadczenia, tylko w razie działania rozmyślnego lub ciężkiego niedbalstwa. W przypadku zwłoki z zapłatą darowanej sumy pieniężnej, odsetki zwłoki należą się dopiero od dnia wniesienia pozwu. Art. 387. Darczyńca odpowiada za szkodę, wyrządzoną obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach prawnych lub fizycznych darowanej rzeczy nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy. Wykonanie zlecenia. Art. 388. Darczyńca może domagać się wykonania zlecenia, związanego z darowizną, jeżeli wykonał swe zobowiązania, wynikające z umowy darowizny, a zlecenie nie ma na celu wyłącznie korzyści obdarowanego. Prawo to przechodzi na dziedziców darczyńcy. Jeżeli zlecenie ma na celu interes publiczny, wykonania zlecenia może żądać po śmierci darczyńcy także właściwa władza. Osoba trzecia, która odnosi korzyść ze zlecenia, może się domagać jego wykonania według przepisów o umowach na korzyść osób trzecich. Art. 389. Jeżeli obdarowany nie wykonywa zlecenia bez uzasadnionej przyczyny, darczyńca, względnie jego dziedzice, mogą żądać zwrotu przedmiotu darowizny według przepisów o bezpodstawnem wzbogaceniu o tyle, o ile ten przedmiot musiałby być użyty na spełnienie zlecenia. Jeżeli przedmiotem darowizny nie jest suma pieniężna, zwrot skutecznie się przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej; jednak obdarowany może zwolnić się od obowiązku zapłaty tej sumy, zwracając przedmiot darowizny w naturze, w stanie, w jakim się w chwili zwrotu znajduje. Odwołanie darowizny. Art. 390. Darczyńca może odwołać darowiznę, jeżeli od chwili, kiedy ją był przyrzekł, jego stosunki majątkowe tak się zmieniły, że nie może dopełnić darowizny bez uszczerbku dla własnego utrzymania, odpowiadającego jego stanowisku społecznemu, oraz bez uszczerbku ciążących na nim ustawowych obowiązków alimentarnych. Art. 391. Jeżeli darczyńca wpadnie w niedostatek po wyko-

gulacji darowizny renty (art. 71), z art. 81 dotyczącego zwalczania darowizny przez wierzycieli oraz art. 82–85 stanowiących o unieważnieniu darowizny, które zastąpił art. 395.

Natomiast w projekcie kodeksu zobowiązań przyjętym przez Kolegium uchwalające Komisji Kodyfikacyjnej w dniach 23–27 czerwca 1933 r. darowiznę uregulowano w dziale II tytułu VII⁷⁸⁴. W porównaniu z poprzednim projektem

naniu darowizny, obdarowany, o ile jest jeszcze zubożony skutkiem darowizny, ma obowiązek dostarczać darczyńcy środków, których mu brakuje do utrzymania, odpowiadającego jego stanowiisku społecznemu i do dopełnienia ciążących na nim ustawowych obowiązków alimentarnych. Sumy, które obdarowany obowiązany jest płacić z tego tytułu, nie mogą przekraczać wysokości ustawowych odsetek od wartości wzbogacenia w chwili płatności tych sum. Art. 392. Darczyńca może odwołać darowiznę, nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuści się względem niego ciężkiej niewdzięczności przez wykroczenie, nadające się do dochodzenia karno-sądowego, albo stanowiące naruszenie obowiązków familijno-prawnych. Art. 393. Odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności może nastąpić tylko w ciągu roku od chwili, kiedy uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. Odwołanie jest wyłączone, jeżeli darczyńca przebaczył obdarowanemu, jak również po śmierci obdarowanego. Prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności służy dziedzicom darczyńcy, jeżeli istniało jeszcze w chwili jego śmierci, albo gdy powstało skutkiem tego, że obdarowany rozmyślnie pozbawił darczyńcę życia. Art. 394. Odwołanie wykonywa się przez oświadczenie, skierowane do obdarowanego. Zwrot przedmiotu darowizny następuje według przepisów o zwrocie nienależnego świadczenia. Od chwili wykroczenia, uzasadniającego odwołanie, obdarowany odpowiada jak posiadacz w złej wierze. Art. 395. Zastępca ustawowy osoby ubezwłasnowolnionej lub uznanej za marnotrawcę może domagać się sądowo unieważnienia darowizny, dokonanej przez tę osobę przed jej ubezwłasnowolnieniem lub uznaniem za marnotrawcę, o ile darowizna, ze względu na wartość darowanego przedmiotu i brak powabnych pobudek moralnych, jest nadmierna. Powództwo może być wytoczone w ciągu dwóch lat od chwili wykonania darowizny”, [za:] *Projekt prawa o zobowiązaniach przyjęty w drugim czytaniu...*, s. 92–95.

⁷⁸⁴ W projekcie zastosowano oznaczenie L, które dotyczy artykułów projektu wstępnego Tilla i Longchamps z 1928 r. oraz oznaczenie cyfrowe dotyczy poszczególnych artykułów projektu z 1932 r. „Tytuł VII. Darowizna. Rozdział 1. Przepisy ogólne. Art. 354. § 1. Przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się dokonać kosztem swego majątku bezpłatnego przysporzenia majątkowego na rzecz osoby obdarowanej. § 2. Darczyńca może obciążyć obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia. 62 L; 379. Art. 355. Przepisów o darowiznie nie stosuje się: 1) jeżeli kto bez wynagrodzenia zobowiązuje się do usług lub daje drugiemu używanie rzeczy, chociażby zazwyczaj za te usługi lub danie używania pobierał wynagrodzenie; 2) jeżeli kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył lub które nabył w takich warunkach, że w razie zrzeczenia się prawo uważa się za nienabyte; 3) o ile przyrzeczone lub dokonane przysporzenie majątkowe odpowiada obowiązkom moralnym, względem przyzwoitości lub zwyczajom. 63 L; 380. Art. 356. Przedmiotem darowizny nie może być zbycie lub obciążenie użytkowaniem majątku przysługującego ani w całości, ani w części. 64 L; 381. Art. 357. Kto wolę użyczenia darowizny oświadczył w sposób inny niż między obecnymi i nie bezpośrednio zapomocą telefonu lub innego środka porozumiewania się na odległość, a nie oznaczył terminu, w ciągu którego ma nastąpić przyjęcie, związany jest swym oświadczeniem aż do chwili przyjęcia go lub odrzucenia przez drugą stronę; jednak może wezwać drugą stronę do złożenia oświadczenia, wyznaczając jej w tym celu odpow-

wiedni termin. W razie bezskutecznego upływu tego terminu uważa się, że darowizna nie przysłała do skutku. 65 L; 382. Art. 358. § 1. Jeżeli przysporzenie majątkowe na rzecz obdarowanego nie następuje przez samo zawarcie umowy lub równocześnie z nią, potrzeba do ważności darowizny, aby oświadczenie darczyńcy sporządzone było w formie aktu notarialnego. § 2. Jednakże późniejsze wykonanie darowizny uchyla skutki braku formy. 67 L; 384. Rozdział II. Obowiązki darczyńcy. Art. 359. Do obowiązków darczyńcy stosuje się odpowiednio przepisy o obowiązkach sprzedawcy, z zachowaniem postanowień poniższych. 68 L; 385. Art. 360. § 1. Darczyńca odpowiada za szkodę, wynikłą z niespełnienia lub nienależytego spełnienia świadczenia, tylko w razie złego zamiaru lub rażącego niedbalstwa. § 2. W przypadku opóźnienia w zapłacie darowanej sumy pieniężnej, odsetki za opóźnienie należą się dopiero od dnia wniesienia pozwu. 69 L; 386. Art. 361. Jeżeli rzecz darowana ma wady prawne lub fizyczne, darczyńca odpowiada za szkodę, jaką wyrządził obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy. 70 L; 387. Rozdział III. Spełnienie świadczenia, obciążającego obdarowanego. Art. 362. § 1. Darczyńca ma prawo domagać się spełnienia świadczenia, obciążającego obdarowanego, jeżeli wykonał swe zobowiązania, wynikające z umowy darowizny, a świadczenie nie ma na celu wyłącznie korzyści obdarowanego. § 2. Prawo to przechodzi na spadkobierców darczyńcy. § 3. Jeżeli świadczenie leży w interesie publicznym, spełnienia świadczenia może żądać po śmierci darczyńcy także właściwa władza. § 4. Osoba trzecia, która odnosi korzyść ze świadczenia, może się domagać jego spełnienia według przepisów o umowach na rzecz osób trzecich. 74 L; 388. Art. 363. § 1. Jeżeli obdarowany nie spełnia świadczenia bez uzasadnionej przyczyny, darczyńca lub jego spadkobiercy mogą żądać zwrotu przysporzenia majątkowego według przepisów o niesłusznym zubożeniu o tyle, o ile to przysporzenie musiałoby być użyte na spełnienie świadczenia. § 2. Zwrot przysporzenia uskutecznia się przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, chociażby przedmiotem darowizny nie były pieniądze; jednak obdarowany może zwolnić się od obowiązku zapłaty tej sumy, zwracając przedmiot darowizny w naturze w stanie, w jakim się znajduje. 75 L; 389. Rozdział IV. Odwołanie darowizny. Art. 364. Darczyńca może odwołać darowiznę jeszcze niewykonaną, jeżeli od chwili, kiedy ją był przyrzekł, jego stosunki majątkowe tak się zmieniły, że nie może wykonać darowizny bez uszczerbku dla własnego utrzymania, odpowiadającego jego stanowiisku społecznemu, oraz bez uszczerbku dla ciążących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. 72 L; 390. Art. 365. Jeżeli darczyńca popadnie w niedostatek po wykonaniu darowizny, obdarowany, o ile jest jeszcze zubożony skutkiem darowizny, ma obowiązek dostarczać darczyńcy środków, których mu brakuje do utrzymania, odpowiadającego jego stanowiisku społecznemu, i do dopełnienia ciążących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Obdarowany nie jest obowiązany płacić z tego tytułu więcej, niż wynoszą ustawowe odsetki od wartości zubożenia. Może się zwolnić od tego obowiązku, zwracając darczyńcy wartość zubożenia, będącego następstwem darowizny. 76 L; 391. Art. 366. Darczyńca może odwołać darowiznę, nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności przez popełnienie czynu, stanowiącego przestępstwo albo ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych. 77 L; 392. Art. 367. § 1. Darowizna nie może być odwołana z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca przebaczył obdarowanemu, jak również po śmierci obdarowanego. § 2. Prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności służy spadkobiercom darczyńcy, jeżeli istniało jeszcze w chwili jego śmierci, albo gdy powstało skutkiem tego, że obdarowany rozmyślnie pozbawił darczyńcę życia. § 3. Prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności gaśnie z upływem roku od chwili, kiedy uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. 79 i 78 L; 393. Art. 368. § 1. Odwołanie wykonywa się przez oświadczenie, skierowane do obdarowanego. § 2. Zwrot przedmiotu darowizny następuje według przepisów o niesłusznym zubożeniu. Od chwili popełnienia czynu, uzasadniającego odwo-

z 1932 r. zrezygnowano z brzmienia art. 383 projektu z 1932 r., którego pierwowzorem był art. 66 projektu wstępnego⁷⁸⁵. Jednak pozostałe artykuły, poza drobnymi zmianami językowymi i redakcyjnymi, pozostawiono w brzmieniu bardzo zbliżonym do projektu z 1932 r. Postanowienia te w większości znalazły się w ostatecznej wersji kodeksu zobowiązań⁷⁸⁶.

3.2. Konstrukcja prawna darowizny w k.z.

3.2.1. Przepisy ogólne (treść umowy)

Źródłem przepisów art. 354 k.z. był art. 62 projektu wstępnego polskiego prawa zobowiązań (dalej projekt wstępny)⁷⁸⁷. W k.z. przyjęta została konstrukcja umowna, jednak nie została wyłączona możliwość obdarowania również osoby trzeciej. W uzasadnieniu do art. 62 projektu wstępnego mamy następujące wyjaśnienie:

Określając darowiznę jako umowę, projekt nie wyklucza jednak, że przyjdzie ona do skutku także w formie umowy na korzyść osoby trzeciej. Wówczas obdarowaną jest osoba, która nabywa prawo w razie wątpliwości od razu, jednak prowizorycznie, gdyż może odrzucić, art. 34 proj. części og. Dlatego projekt nie powiada, że

łanie, obdarowanego uważa się za będącego w złej wierze. 80 L; 394. Art. 369. § 1. Przedstawiciel ustawowy osoby, pozbawionej zdolności do działań prawnych lub w niej ograniczonej, może domagać się sądownie unieważnienia darowizny, dokonanej przez tę osobę przed pozbawieniem jej zdolności do działań prawnych lub ograniczeniem tej zdolności, o ile darowizna, ze względu na wartość darowanego przedmiotu i brak poważnych pobudek moralnych, jest nadmierna. § 2. Unieważnienia darowizny nie można dochodzić sądownie po upływie dwóch lat od chwili jej wykonania. 395"; [za:] *Projekt kodeksu zobowiązań przyjęty przez Kolegium...*, s. 102–107.

⁷⁸⁵ Art. 66 projektu wstępnego: „Dokonanie przysporzenia w zamiarze uczynienia darowizny należy uważać, jak długo przyjęcie nie nastąpi, za uskutecznienie wniosku o zawarcie umowy darowizny a to także i wówczas, jeżeli świadczenie darczyńcy nastąpiło do rąk osoby trzeciej. W razie nieprzyjęcia wniosku druga strona obowiązana jest zwrócić uzyskaną korzyść wedle przepisów o zwrocie świadczenia nienależnego”. Art. 383 projektu z 1932 r.: „Kto w zamiarze uczynienia darowizny rozporządzi rzeczą na korzyść długiego przez oddanie rzeczy w ręce osoby trzeciej, może darowiznę cofnąć, dopóki drugi nie został o zamiarze uczynienia mu darowizny zawiadomiony”.

⁷⁸⁶ Szczegółowa analiza porównawcza poszczególnych artykułów znajduje się w dalszej części pracy.

⁷⁸⁷ Art. 62 projektu wstępnego: „Umową darowizny zobowiązuje się darczyńca dokonać ze swego majątku bezpłatnego przysporzenia do majątku osoby obdarzonej. Obdarzonego można obciążyć obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia (zlecenia)”.

obdarzony musi być zawsze drugą stroną umowy. Literatura francuska zalicza także takie umowy na korzyść osób trzecich do darowizn t. zw. pośrednich⁷⁸⁸.

Zgodnie z § 1 art. 354 k.z.⁷⁸⁹ przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się dokonać kosztem swego majątku bezpłatnego przysporzenia majątkowego na rzecz osoby obdarowanej. Zatem w rozumieniu § 1 art. 354 k.z. umowa darowizny została określona jako umowa obligacyjna, rodząca po stronie darczyńcy zobowiązanie do dokonania przysporzenia⁷⁹⁰.

W k.z. przyjęto, podobnie jak w KN, ABGB, Zwodzie Praw oraz BGB, konstrukcję umowną dla darowizny, określając darowiznę jako umowę. Kodeks nie wyłączał jednak, że może ona dojść do skutku także w formie umowy na korzyść osoby trzeciej. W związku z tym w art. 354 k.z. nie wymagano, aby obdarowany był zawsze drugą stroną umowy (w literaturze francuskiej takie umowy zaliczano do tzw. darowizn pośrednich)⁷⁹¹.

W związku z przyjęciem teorii umownej naturę umowy darowizny można było pojmować dwojako.

Po pierwsze, jako umowę, której treścią jest dokonanie przysporzenia na korzyść obdarowanego w zgodnym porozumieniu, że to rozrządzenie jest darne. Gdy przysporzenie polega na tym, że darczyńca od razu oddaje rzecz zmysłową albo zwalnia obdarowanego z zobowiązania, albo płaci za niego dług osobie trzeciej, wtedy taka umowa nie rodzi między stronami żadnych zobowiązań, a więc nie jest umową obligacyjną i należy raczej do części ogólnej prawa cywilnego. W takiej sytuacji zobowiązanie powstaje tylko wówczas, gdy przysporzenie polega na ustanowieniu wierzytelności na rzecz obdarowanego. Wtedy mamy do czynienia z tzw. obietnicą darowizny (*Schenkungsversprechen*), przy czym ta obligacja jest skierowana na drugie przysporzenie, które jednak już nie będzie darowizną, lecz zapłatą. To stanowisko uzasadnione jest brzmieniem § 516 n. BGB i art. 239 ZGB OR⁷⁹².

Z drugiej strony mamy stanowisko przeciwne, które uznaje darowiznę, tak samo jak sprzedaż, zawsze za obligacyjny interes podstawowy, zawierający

⁷⁸⁸ Zob. E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 102.

⁷⁸⁹ § 1 art. 354 k.z.: „Przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się dokonać kosztem swego majątku bezpłatnego przysporzenia majątkowego na rzecz osoby obdarowanej”.

⁷⁹⁰ J. Namitkiewicz, *Kodeks zobowiązań*, Łódź 1949, s. 71–72.

⁷⁹¹ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 102; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 79–80.

⁷⁹² E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 103; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 81.

w sobie przyczynę przysporzenia. W tym przypadku oddanie rzeczy traktowane jest tylko jako wykonanie zobowiązania równocześnie zaciąganego. W taki sposób istotę darowizny przyjmuje prawo austriackie (§§ 938 i 1053 w związku z § 859 ABGB) oraz nauka francuska⁷⁹³.

Takie stanowisko upraszczało pewne kwestie, ponieważ uznając darowiznę zawsze jako umowę obligacyjną, poddawało się ją wszystkim przepisom części ogólnej prawa zobowiązań⁷⁹⁴.

Ponadto przy takim podejściu łatwiej było oddzielić darowiznę od innych umów darmych. Jeżeli upatrywałoby się istotę darowizny w przysporzeniu, dokonywanym już przez samo zawarcie darowizny (jak BGB i szwajcarskie prawo zobowiązań), to w konsekwencji za przysporzenie tego rodzaju uważałoby się już samo zaciągnięcie zobowiązania dania (przy tzw. przyrzeczeniu darowizny). Przy takim rozumieniu należałoby uznać, że wszystkie możliwe umowy obligacyjne, o ile zaciągnięcie zobowiązania następowałoby bez odwzajemnienia, byłyby darowizną. Zatem istoty darowizny upatrywać należałoby nie w przysporzeniu, tkwiącym już w samym zawarciu umowy o darowiznę, lecz w zobowiązaniu się do przysporzenia kosztem majątku darczyńcy. W tym miejscu warto przytoczyć pełne uzasadnienie R. Longchamps de Beriera:

Jeżeli się bowiem upatruje istotę darowizny w przysporzeniu, dokonywanym już przez samo zawarcie darowizny (jak kodeks niemiecki i szwajcarski) i w konsekwencji za przysporzenie tego rodzaju uważa się już samo zaciągnięcie zobowiązania dania (przy tzw. przyrzeczeniu darowizny), wówczas musi się uznać, że takie przysporzenie istnieje w każdym przypadku zawarcia jakiejkolwiek umowy obligacyjnej, czyli wszystkie możliwe umowy obligacyjne, o ile zaciągnięcie zobowiązania następuje bez odwzajemnienia, byłyby darowizną, np. darme zobowiązanie się do usług. Nie przeszkodziłby temu wymóg, aby przysporzenie nastąpiło kosztem majątku darczyńcy. Wprawdzie pełnienie usług nie następuje z majątku (por. Staudinger, do § 516, I, 3, b), ale zobowiązanie się do pełnienia usług, jako rodząca odpowiedzialność majątkową dłużnika za niedopełnienie, zmniejsza majątek, a zatem następuje kosztem majątku. Okazuje się z tego, że do pożądaných wyników (np. wyłączenie spod pojęcia darowizny usług darmych) dochodzi się przez to, że istotę darowizny upatruje się nie w przysporzeniu, tkwiącym już w samym

⁷⁹³ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 102; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 79–80.

⁷⁹⁴ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 103; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 81.

zawarciu umowy o darowiznę, lecz w zobowiązaniu się do przysporzenia kosztem majątku darczyńcy, skutkiem czego godzi się zasadę, że każde zobowiązanie się jako *passivum* obciąża majątek, z zasadą, że darowizną jest tylko takie zobowiązanie się, którego wykonanie następuje przez zmniejszenie majątku darczyńcy na rzecz majątku obdarowanego⁷⁹⁵.

Za takim stanowiskiem przemawiało również to, iż uważając darowiznę zawsze za umowę obligacyjną, uzyskuje się wystarczającą podstawę do nałożenia na darczyńcę różnych obowiązków, w zależności od okoliczności. Jeśli z umowy darowizny wynika zobowiązanie darczyńcy do wykonania przysporzenia na rzecz obdarowanego, wówczas w zależności od natury tego przysporzenia mogą istnieć różne obowiązki, np.: zezwolenia na wpis przełanego prawa do księgi gruntowej, na wykreślenie prawa, którego się darczyńca zrzekł, wydania posiadania rzeczy, wydania dokumentów stwierdzających przełaną darmo wierzytelność, negatywny obowiązek nieprzenoszenia tego prawa ponownie na inną osobę, w pewnych granicach odpowiedzialność za wady rzeczy itd. W tym przypadku nie ma znaczenia, czy między zawarciem umowy o darowiznę a spełnieniem tych obowiązków upłynął jakiś czas, czy nie, ani czy do ich wykonania oprócz zawarcia umowy o darowiznę potrzebne są jeszcze inne czynności prawne czy nie. Ponownie warto odnieść się bezpośrednio do uzasadnienia R. Longchamps de Beriera:

Umowa o darowiznę nie traci charakteru obligacyjnego przez to, że wykonanie jej następuje równocześnie z zawarciem (tzw. darowizna rękodajna) tak samo jak sprzedaż odrębna. Oddanie rzeczy darowanej i przyjęcie jej tytułem darowizny jest zarazem objawem woli zawarcia umowy obligacyjnej, którą się równocześnie wykonywa (tzw. zawarcie umowy przez oświadczenie dorozumiane, art. 29 k.z.). Dlatego nie jest uzasadnione ograniczanie pojęcia darowizny do darowizny wykonanej a nazywanie innych: przyrzeczeniem darowizny, jak to czyni kodeks niemiecki (§ 516) i szwajcarski (art. 243)⁷⁹⁶.

⁷⁹⁵ Zob. R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 81–82.

⁷⁹⁶ Ponownie można odnieść się bezpośrednio do uzasadnienia R. Longchamps de Beriera: „Umowa o darowiznę nie traci charakteru obligacyjnego przez to, że wykonanie jej następuje równocześnie z zawarciem (t. zw. darowizna rękodajna) tak samo jak sprzedaż odrębna. Oddanie rzeczy darowanej i przyjęcie jej tytułem darowizny jest zarazem objawem woli zawarcia umowy obligacyjnej, którą się równocześnie wykonywa (tzw. zawarcie umowy przez oświadczenie dorozumiane, art. 29 k.z.). Dlatego nie jest uzasadnione ograniczanie pojęcia darowizny do darowizny wykonanej, a nazywanie innych: przyrzeczeniem darowizny, jak to czyni kodeks niemiecki (§ 516) i szwajcarski (art. 243)”, zob. *idem*, *Uzasadnienie...*, s. 82.

Ponieważ w chwili obrad nad kodeksem zobowiązań nie było wiadome, na jakim stanowisku stanie polskie prawo rzeczowe w kwestii nabycia, prawa własności na podstawie czynności prawnej, zawartej z poprzednikiem (czy sama umowa wystarczy, jak według k. N., czy trzeba oddania, jak według k. c. n. i k. c. a.), a dotychczasowe różne prawa dzielnicowe mogą obowiązywać jeszcze dłuższy czas po ujednostajnieniu prawa obligacyjnego, przeto k.z., tak samo jak przy sprzedaży, załatwia tę kwestię przez nałożenie na darczyńcę ogólnego zobowiązania dokonania, przysporzenia, którego treść właśnie zależeć będzie od przepisów prawa rzeczowego i od przedmiotu darowizny. Ponieważ w chwili obrad nad kodeksem zobowiązań nie było wiadome, na jakim stanowisku stanie polskie prawo rzeczowe w kwestii nabycia, prawa własności na podstawie czynności prawnej, zawartej z poprzednikiem (czy sama umowa wystarczy, jak według k. N., czy trzeba oddania, jak według k. c. n. i k. c. a.), a dotychczasowe różne prawa dzielnicowe mogą obowiązywać jeszcze dłuższy czas po ujednostajnieniu prawa obligacyjnego, przeto k.z., tak samo jak przy sprzedaży, załatwia tę kwestię przez nałożenie na darczyńcę ogólnego zobowiązania dokonania, przysporzenia, którego treść właśnie zależeć będzie od przepisów prawa rzeczowego i od przedmiotu darowizny⁷⁹⁷.

W związku z tym widzimy, że k.z. odmiennie od BGB i szwajcarskiego prawa zobowiązań określa darowiznę nie jako „przysporzenie, lecz jako „umowę, którą darczyńca zobowiązuje się do przysporzenia na rzecz obdarowanego”⁷⁹⁸. Główna różnica polegała zatem na tym, że to, co k.z. traktował jako darowiznę, było w BGB przyrzeczeniem darowizny, a to, co w BGB było umową darowizny, w k.z. stanowiło wykonanie darowizny⁷⁹⁹.

Za cechą charakterystyczną, a zarazem kryterium darowizny uznano fakt wzbogacenia się obdarowanego kosztem darczyńcy⁸⁰⁰. Natomiast wzbogaceniem było przysporzenie majątkowe, dokonane kosztem majątku darczyńcy na rzecz obdarowanego. W związku z tym, że darczyńca zobowiązywał się do tego przysporzenia, mieliśmy tu do czynienia ze wzbogaceniem się jako następstwem wykonania darowizny, a nie następstwem zawarcia darowizny. Przysporzenia majątkowego na rzecz osoby obdarowanej darczyńca dokony-

⁷⁹⁷ Kolejne odniesienie do uzasadnienia R. Longchamps de Beriera; zob. *ibidem*, s. 82–83.

⁷⁹⁸ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 104; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 83.

⁷⁹⁹ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 103; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 81.

⁸⁰⁰ Podobnie w BGB, ZGB OR oraz KN i ABGB, które od darowizny wymagały *wyzbycia się rzeczy lub odstąpienia rzeczy*; zob. E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 105; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 84.

wał kosztem swego majątku, który rozumiano w znaczeniu prawnym, a nie gospodarczym. A więc majątkiem było nie tylko prawo lub rzecz mające wartość obiegową, ale także niemające tej wartości, np. darowizna korespondencji, darowizna robótki⁸⁰¹.

Przedmiotem darowizny mogły być prawa majątkowe, jak prawo własności i inne prawa rzeczowe, prawo własności niezmysłowej (prawo autorskie, patentowe i inne) oraz prawo do wierzytelności. Przedmiotem darowizny mogło też być ustanowienie prawa rzeczowego na majątku darczyńcy na rzecz obdarowanego (np. ustanowienie służebności, użytkowania itp. oraz ustanowienie praw autorskich, patentowych itp.), a także zapłata pewnej sumy pieniężnej jednorazowo lub okresowo oraz wypłata renty w pieniądzech lub innych rzeczach zamiennych. Za przedmiot darowizny uznawano również zwolnienie obdarowanego od zobowiązania przez zrzeczenie się własnej wierzytelności, przez przyjęcie jej długu lub przez zapłacenie jego długu wierzycielowi. W motywach do projektu wstępnego za przedmiot darowizny uznano w szczególności następujące świadczenia:

„1) Przeniesienie istniejącego prawa rzeczowego (własności, służebności osobistej), o ile prawo rzeczowe uznaje ją za zbywalną), praw wynikających z ciężarów realnych, prawa naftowego, górniczego, polowania, rybołówstwa, wodnego itp.

2) Przeniesienia istniejących praw na dobrach niematerialnych (autorskiego, patentowego itp.).

3) Ustanowienie nowych praw rzeczowych, obciążających rzeczy darczyńcy np. ustanowienie służebności.

4) Ustanowienie praw autorskich pochodnych, częściowych licencji autorskich, patentowych itp.

5) zapłata pewnej sumy pieniężnej, jednorazowo lub okresowo, wypłata renty w pieniądzech lub naturaliach itp.

6) Przeniesienie wierzytelności na obdarzonego (cesja);

7) Zwolnienie obdarzonego od zobowiązania przez zrzeczenie się własnej wierzytelności, przez przejęcie jego długu lub przez zapłacenie jego długu wierzycielowi (objęcie zapłaty)”⁸⁰².

W każdym z tych przypadków następowało bezpłatne przysporzenie majątkowe na rzecz osoby obdarowanego kosztem majątku darczyńcy. Mogło ono

⁸⁰¹ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 105; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 83.

⁸⁰² Szerzej E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 106.

być bezpośrednie lub pośrednie w przypadku zwolnienia obdarowanego od zobowiązania⁸⁰³.

Zatem bez znaczenia było to, czy przysporzenie majątkowe na rzecz obdarowanego miało nastąpić z substancji majątku darczyńcy, czy też jego pożytków i dochodów, jak i to, czy przysporzenie nastąpiło drogą przeniesienia istniejących już praw, czy za pomocą ustanowienia na rzecz obdarowanego nowych praw, jeszcze dotąd nieistniejących, czy przez zgaśnięcie praw przysługujących darczyńcy wobec obdarowanego⁸⁰⁴.

Przysporzenie majątkowe na rzecz obdarowanego powinno być bezpłatne, czyli nie mogło być ono dokonane celem spełnienia świadczenia z zobowiązania umownego lub ustawowego (*solvendi causa*) lub celem wykonania zobowiązania wzajemnego⁸⁰⁵, przy czym nie było konieczne, aby świadczenia miały wartość majątkową. Przysporzenie majątkowe na rzecz obdarowanego powinno być subiektywnie bezpłatne, czyli takie, aby obie strony za bezpłatne uważały i chciały, żeby takie było. Darowizny nie było zatem w przypadku przysporzenia majątkowego przedmiotowo bezpłatnego, ale wola stron skierowana była na ustanowieniu obowiązku świadczenia odpłatnego. Darowizny nie było również wtedy, gdy jedna ze stron świadczyła coś w przekonaniu, że uskutecznia odpłatę, a druga przyjmowała świadczenie jako darowiznę lub odwrotnie, albo gdy jedna ze stron świadczyła coś w oczekiwaniu świadczenia wzajemnego, a druga strona uważała się za obdarowaną. Obie strony musiały być zatem zgodne co do tego, że przysporzenie majątkowe miało nastąpić w sposób bezpłatny⁸⁰⁶. Nieodpłatność w przypadku darowizny rozumiana była w k.z. jako niezależność zobowiązania darczyńcy od jakiegokolwiek korzyści wzajemnej, a więc jako charakterystyczna cecha przyczyny (*causa*) tego kontraktu. Jednak nie wyłączało to tzw. darowizny remuneratoryjnej, czyli takiej, która zachodzi wtedy, gdy ktoś z wdzięczności za otrzymane od drugiej strony bezpłatne świadczenie zobowiązuje się przysporzyć mu ze swej strony także bezpłatnej korzyści majątkowej (np. darowizna za ocalenie życia). Chęć odwzajemnienia się stanowiła w takim przypadku jedynie pobudkę działania⁸⁰⁷.

⁸⁰³ L. Domański, *Instytucje...*, 141–142.

⁸⁰⁴ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 903.

⁸⁰⁵ L. Domański, *Instytucje...*

⁸⁰⁶ L. Peiper, *Kodeks zobowiązań*, Kraków 1934, s. 471–472; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 903–904.

⁸⁰⁷ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 904; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 84; *idem*, *Polskie...*, s. 472

Wedle k.z. nieodpłatność i zubożenie się z majątku darczyńcy stanowiły najważniejsze cechy darowizny. Należy zauważyć, że biorąc pod uwagę legalną definicję, darowizna spełniała podobną funkcję co sprzedaż. Jednak pomiędzy darowizną a sprzedażą istniała zasadnicza różnica. Przy darowiznie, jak i w przypadku sprzedaży celem jest przesunięcie z majątku jednej osoby do majątku drugiej osoby własności lub innych praw majątkowych albo zrzeczenia się na jego korzyść prawa. Jednak przy sprzedaży przesunięcie jest odpłatne, a przy darowiznie odbywa się bezpłatnie z zamiarem zubożenia obdarowanego (*cum animo donandi*)⁸⁰⁸.

W myśl § 2 art. 354 k.z.⁸⁰⁹ darczyńca mógł obciążyć obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia, jednak obciążenie to nie odbierało nieodpłatnego charakteru przysporzenia. Obciążenie takie mogło skutkować tylko zmniejszeniem bezpłatnego przysporzenia na rzecz obdarowanego, ale nigdy nie skutkowało zmniejszeniem majątku obdarowanego⁸¹⁰. Darowizna z obciążeniem obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia (*donatio sub modo*, *Schenkung mit Auflage*) nie miała charakteru umowy mieszanej. Należało ją również odróżnić od darowizny uczynionej pod warunkiem zawieszającym lub rozwiązującym spełnienie oznaczonego świadczenia⁸¹¹. Obowiązek spełnienia świadczenia nie był obowiązkiem samoistnym, jak to miało miejsce w umowach wzajemnych⁸¹², lecz tylko obciążeniem darowizny. Istniał więc o tyle, o ile obdarowany otrzymał przysporzenie, i wygasał, o ile obdarowany to przysporzenie zwrócił⁸¹³. Obciążenie obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia na rzecz darczyńcy lub osoby trzeciej było przymusowo wykonalne i podlegało skutkom określonym w art. 362 k.z. Przedmiotem świadczenia obdarowanego mogło być czynienie, nieczynienie, danie, zaprzestanie lub zaniechanie czegoś. Mogło to być świadczeniem na rzecz darczyńcy lub na korzyść obdarowanego⁸¹⁴.

⁸⁰⁸ F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1948, s. 324; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 72–73.

⁸⁰⁹ § 2 art. 354 k.z.: „Darczyńca może obciążyć obdarowanego obowiązkiem spełnienia świadczenia”.

⁸¹⁰ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 105–106; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 84.

⁸¹¹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 142–143.

⁸¹² Obciążenie to nie było wzajemnym świadczeniem w rozumieniu art. 51 k.z., zob. L. Peiper, *Kodeks...*, s. 472.

⁸¹³ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 85.

⁸¹⁴ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 906; L. Domański, *Instytucje...*, s. 143.

Z postanowieniami art. 354 § 2 k.z. nie zgadzał się Fryderyk Zoll. Według niego przepis § 2 art. 354, dopuszczający, aby darczyńca mógł obciążyć obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia, wyrażony został z jednej strony za ciasno, z drugiej zaś za szeroko. Za ciasno, gdyż darczyńca mógł obciążyć obdarowanego nie tylko obowiązkiem świadczenia, ale także innymi powinnościami niepodpadającymi pod pojęcie świadczeń, np. napisania pracy doktorskiej, obowiązkiem ożenienia się, wystawienia nagrobku, żywienia zwierząt itp. Z kolei za szeroko, w przypadku, gdy darczyńca obciąży obdarowanego jakimś niewielkim świadczeniem. Wtedy można było do takiego obowiązku zastosować przepisy o zleceniu, a tym samym zmusić obdarowanego do spełnienia oznaczonego świadczenia⁸¹⁵.

Źródłem kolejnego art. 355 k.z.⁸¹⁶ był art. 63 projektu wstępnego⁸¹⁷, którego treść odpowiadała art. 355 k.z. Zostały w nim wyliczone przypadki, w których przepisów o darowiznie nie stosowano. Jednak katalog tych przypadków nie był wyczerpujący. Wymienione zostały tylko te, w których najczęściej mogły zachodzić wątpliwości⁸¹⁸. Zatem przepisy art. 355 k.z. miały głównie charakter interpretacyjny⁸¹⁹. Zgodnie z pkt 1 art. 355 k.z. przepisów o darowiznie nie stosowało się, jeżeli kto bez wynagrodzenia zobowiązywał się do usług lub dawał drugiemu używanie rzeczy, chociażby zazwyczaj za te usługi lub danie

⁸¹⁵ F. Zoll, *Zobowiązania...*, s. 327.

⁸¹⁶ Art. 355 k.z.: „Przepisów o darowiznie nie stosuje się: 1) jeżeli kto bez wynagrodzenia zobowiązuje się do usług lub daje drugiemu używanie rzeczy, chociażby zazwyczaj za te usługi lub danie używania pobierał wynagrodzenie; 2) jeżeli kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył lub które nabył na takich warunkach, że w razie zrzeczenia się prawo uważa się za nienabyte; 3) o ile przyrzeczone lub dokonane przysporzenie majątkowe odpowiada obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom”.

⁸¹⁷ Art. 63 projektu wstępnego: „Nie jest darowizną: 1. jeżeli kto zobowiązuje się do darmych usług lub odstępuje drugiemu darmo używanie rzeczy, chociażby zwyczajnie za te usługi lub odstąpienie używania pobierał wynagrodzenie; 2. jeżeli kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył, lub które nabył w takich warunkach, iż w razie odrzucenia prawo uważa się za nienabyte; 3. jeżeli i o ile przyrzeczone lub dokonane przysporzenie odpowiada obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom”.

⁸¹⁸ W motywach do projektu wstępnego wskazano następujące wypadki, w których mogły powstać wątpliwości: „1) Jeżeli darczyńca zobowiązuje się do usług. 2) Jeżeli oddaje darmo używanie rzeczy. 3) Jeżeli w celu zubożenia obdarzonego odrzuca spadek lub zrzeka się innego prawa, którego jeszcze nie nabył albo odrzuca pretensję z *pactum in favorem tertii*, art. 34 proj. cz. ogólnej. 4) Zabezpieczenie cudzego długu w formie dania zastawu, objęcia poręki, tudzież zrzeczenia się zabezpieczenia. 5) Jeżeli przyrzeczone lub dokonane przysporzenie odpowiada obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom”; szerzej E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 106–109.

⁸¹⁹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 143–144; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 74–75.

używania pobierał wynagrodzenie. Zobowiązanie się do pełnienia usług lub danie drugiemu używania rzeczy nie pociągało za sobą uszczuplenia majątku u strony zobowiązanej, jednak mogło ono pozbawić tę stronę korzyści, jaką mogłaby osiągnąć (*lucrum cessans*), gdyby zobowiązała się do usług za wynagrodzeniem. W takim przypadku mielibyśmy do czynienia z zawarciem umowy o pracę (art. 441 k.z.⁸²⁰) albo z zawarciem umowy o najem rzeczy (art. 370 k.z.⁸²¹). Natomiast umowa o świadczenie usług bez wynagrodzenia podlegała zgodnie z art. 498 § 2 k.z. przepisom o zleceniu⁸²². Z kolei umowa o danie drugiemu używania rzeczy bez wynagrodzenia podlegała, w myśl art. 419 k.z.⁸²³, przepisom o użyczeniu. Poza umowami zlecenia bez wynagrodzenia i użyczenia przepisy o darowiźnie nie mogły być stosowane do innych umów, z których powstawały bezpłatne zobowiązanie o charakterze dobroczynnym, bez uszczuplenia strony zobowiązanej. Do takich umów zaliczano: przyrzeczenie lub udzielenie pożyczki bezprocentowej (art. 430 k.z.⁸²⁴), przyrzeczenie przyjęcia lub przyjęcie cudzej rzeczy na przechowanie bez wynagrodzenia (art. 523 k.z.⁸²⁵), poręczenie bez wynagrodzenia (§ 4 art. 633 k.z.⁸²⁶) i zabezpieczenie cudzego długu przez zastaw i udzielenie hipoteki bez wynagrodzenia⁸²⁷. Jednak

⁸²⁰ Art. 441 k.z.: „Przez umowę o pracę pracownik zobowiązuje się do pełnienia dla pracodawcy pracy za wynagrodzeniem”.

⁸²¹ Art. 370 k.z.: „§ 1. Przez umowę najmu wynajmujący zobowiązuje się dać najemcy używanie rzeczy przez czas oznaczony lub nieoznaczony za zapłatą umówionego czynszu. § 2. Czynsz może być oznaczony w pieniądzach lub w świadczeniach innego rodzaju”.

⁸²² Art. 498 k.z.: „§ 2. Umowy o świadczenie usług, nieuregulowane jako szczególny rodzaj umowy, podlegają przepisom o zleceniu”.

⁸²³ Art. 419 k.z.: „Przez umowę użyczenia użyczający zobowiązuje się dać biorącemu bezpłatne używanie rzeczy użyczonej”.

⁸²⁴ Art. 430 k.z.: „§ 1. Przez umowę pożyczki dający pożyczkę zobowiązuje się przenieść na własność biorącego przedmiot pożyczki, a biorący zobowiązuje się zwrócić przedmiot pożyczki, a biorący zobowiązuje się zwrócić przedmiot pożyczki w rzeczach tego samego gatunku i w takiej samej jakości. § 2. Przedmiotem pożyczki mogą być pieniądze lub inne rzeczy zamienne”.

⁸²⁵ Art. 523 k.z.: „§ 1. Przez umowę o przechowanie przechowawca zobowiązuje się czuwać przez czas oznaczony lub nieoznaczony nad zachowaniem w stanie niepogorszonym rzeczy ruchomej, oddanej na przechowanie. § 2. Jeżeli ani z umowy, ani z okoliczności nie wynika, że przechowawca zobowiązał się przechować rzecz bez wynagrodzenia, uważa się, że rzecz ma być przechowana za wynagrodzeniem”.

⁸²⁶ § 4 art. 633 k.z.: „Jeżeli poręczyciel zobowiązał się jako poręczyciel solidarny lub udzielił poręczenia za wynagrodzeniem, winien on na żądanie wierzyciela wykonać zobowiązanie, za które poręczył, z chwilą gdy stało się wymagalne”.

⁸²⁷ Oprócz wymienionych umów zaliczano jako zobowiązanie do usług darmowych również: wykonanie dzieła (art. 478 k.z.), pośrednictwo (art. 517 k.z.), a w przypadku używania rzeczy także umowę dzierżawy (art. 402 k.z.); zob. L. Peiper, *Kodeks...*, s. 478; E. Muszalski, *Darowizna*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*. Suplement do Tomu I, s. LXVII.

w przypadku umowy o charakterze dobroczynnym, w wyniku której nastąpiło uszczuplenie majątku jednej strony i bezpłatne przysporzenie majątku drugiej strony z tego powodu, że udzielający pożyczkę zwolnił umownie biorącego pożyczkę z długu (art. 270 k.z.⁸²⁸), poręczyciel zrzekł się umownie zwrotnego roszczenia do dłużnika głównego (art. 638 k.z.⁸²⁹) i udzielający zabezpieczenia cudzego długu zrzekł się umownie zwrotnego roszczenia do dłużnika z tytułu odpowiedzialności przed wierzycielem za zaspokojenie długu zastawem lub hipoteką, to umowne zwolnienie dłużnika z długu lub umowne zrzeczenie się zwrotnego roszczenia należałoby traktować jako darowiznę⁸³⁰.

Zgodnie z pkt 2 art. 355 k.z. przepisów o darowiznie nie stosowało się, jeżeli kto zrzekał się prawa, którego jeszcze nie nabył lub które nabył w takich warunkach, że w razie zrzeczenia się prawo uważa się za nienabyte. Za zrzeczenie się prawa, którego jeszcze nie nabyto, uznawano przede wszystkim zrzeczenie się praw w związku z otwarciem spadku (zrzeczenie się spadku za życia spadkodawcy, zapisu, zachowku), zawarcia korzystnej dla siebie umowy, ofiarowanej darowizny (art. 357 k.z.). Z kolei zrzeczeniem się prawa nabytego, które w razie zrzeczenia się uważano za nienabyte, było np. zrzeczenie się przez biorącego pożyczkę przyznanego mu przez wierzyciela zwolnienia go od długu na wypadek, gdyby przeżył wierzyciela, odrzucenie powołania do dziedziczenia, czyli tzw. przypadnięcie spadku albo zrzeczenie się przez osobę trzecią świadczenia, zastrzeżonego na jej rzecz w umowie (art. 92 k.z.), a zwłaszcza oświadczenie do władzy publicznej o zrzeczeniu się pewnego prawa w postępowaniu zbiorowym w takich sprawach, jak drogowe, wodne, tworzenie obwo-
du rybackiego lub łowieckiego, tworzenie nowych działek, przy scalaniu działek rolnych lub budowlanych⁸³¹. Przepisy pkt 2 art. 355 k.z. opierały się zatem na rozwiązaniach przyjętych w ABGB, BGB oraz ZGB OR, które różniły się od przepisów prawa francuskiego⁸³². W związku z tym, na gruncie k.z., darowizną

⁸²⁸ Art. 270 k.z.: „Zobowiązanie wygasa, gdy wierzyciel zwalnia dłużnika z długu, a dłużnik zwolnienie to przyjmuje”.

⁸²⁹ Art. 638 k.z.: „§ 1. O ile poręczyciel zaspokoi wierzyciela, wierzytelność przechodzi na poręczyciela. § 2. Dłużnik może przeciwstawić poręczycielowi także te zarzuty, które mu służą przeciwko niemu osobiście”.

⁸³⁰ L. Domański, *Instytucje...*, s. 144.

⁸³¹ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 478; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 87; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXVII.

⁸³² Przepisy § 939 ABGB, § 517 oraz art. 239 ZGB OR, również nie uznawały zrzeczenia się, o którym mowa w pkt 2 art. 355 k.z. za darowiznę. Odmienne było to uregulowane w prawie francuskim (art. 780 p. 1 KN), które uważało zrzeczenie się spadku za darowiznę, jeżeli nastą-

nie było zrzeczenie się spadku oraz zrzeczenie się zapisu. Za darowiznę mogła być uznana tylko umowa zawarta między zrzekającym się praw spadkowych i współspadkobiercą lub osobą trzecią, z której wynikało, że strony umawiające się zgodziły na bezpłatne przysporzenie majątkowe jednej z nich kosztem drugiej, przez zbycie praw pod tytułem darmym. Umowa taka była kontraktem nienazwanym, a darowanie spadku przez dziedzica nie następowało drogą zrzeczenia się, lecz drogą darowizny spadku (na kształt sprzedaży spadku)⁸³³.

Przepisów o darowiznie nie stosowało się również przy zaniechaniu dochodzenia prawa i dopuszczeniu do przedawnienia lub prekluzji prawa, ponieważ bezpłatne przysporzenie majątkowe jednej strony kosztem drugiej strony następowało bez zgody obu stron. Za darowiznę nie mogła być uważana również ugoda (art. 621 k.z.), która polegała na wzajemnych ustępstwach stron w celu uniknięcia sporu, którego wynik był niepewny dla interesów majątkowych każdej z nich. Celem ugody nie było bowiem dokonanie bezpłatnego przysporzenia majątkowego na rzecz jednej strony kosztem majątku drugiej strony. Podobnie należało traktować ustępstwa, jakie wierzyciel czynił dłużnikowi, celem ułatwienia mu spłacenia długu (np. zmniejszenie stopy odsetek, darowanie części długu, zrzeczenie się zabezpieczenia wierzytelności i umożliwienie w ten sposób skorzystania z kredytu itp.)⁸³⁴. R. Longchamps de Berier uważał, że w przypadku objęcia zabezpieczenia cudzego długu w formie dania zastawu, objęcia poręczenia, tudzież zrzeczenia się zabezpieczenia, mogły zdarzyć się przypadki, w których danie lub zrzeczenia się zabezpieczenia mogło być darowizną, dlatego należało tę kwestię pozostawić do rozstrzygnięcia judykaturze⁸³⁵.

W myśl pkt 3 art. 355 k.z. nie stosowało się, o ile przyrzeczone lub dokonane przysporzenie majątkowe odpowiada obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom. W takiej sytuacji do dokonania przysporzenia majątkowego na korzyść innej osoby skłaniał dającego obowiązek etyczny wynikający moralności, zwyczaju czy przyzwoitości itp. Jednak w takim przypadku nie powstawał obowiązek prawny ciążyący na darczyńcy. Tego rodzaju przyspo-

piło *cum animo donandi*. Była to tzw. darowizna pośrednia (*donation indirecte*). Przyjęcie takiego rozwiązania w k.z. wiązało się z odrzuceniem *animus donandi* jako wymogu darowizny; zob. E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 107–108; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 87–88; L. Domański, *Instytucje...*, s. 144–145.

⁸³³ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 108; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 88; L. Domański, *Instytucje...*, s. 145.

⁸³⁴ L. Domański, *Instytucje...*, s. 145–146.

⁸³⁵ Zob. R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 88.

rzeniami była tzw. darowizna remuneracyjna (np. za udzielenie pomocy w niebezpieczeństwie życia, podczas pożaru, powodzi), okolicznościowe podarki i datki świąteczne, noworoczne, dodatki do pewnych opłat na cele dobroczynne, społeczne, dostarczenie żonie utrzymania podczas procesu separacyjnego itp.⁸³⁶ Były to zobowiązania niezupełne (naturalne), do których zastosowanie miały postanowienia pkt 2 art. 131 k.z.⁸³⁷, zgodnie z którym nie można było żądać zwrotu świadczenia, jeżeli spełnione świadczenie odpowiadało obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom. Należało zatem odróżnić umowę odnowienia zobowiązania niezupełnego (naturalnego), czyli zamianę zobowiązania niezupełnego (naturalnego) na zobowiązanie cywilne, ulegające przymusowemu wykonaniu, od umowy darowizny, zawartej przez darczyńcę z pobudek wdzięczności lub ze względu na zasługę obdarowanego⁸³⁸. W związku z tym przepisy o darowiznie nie miały zastosowania, jeżeli ktoś wynagradzał drugiego za okazaną pomoc lub usługę dla siebie lub kogo innego, nie będąc do tego zobowiązanym, lecz przyrzekając spełnić lub spełniając pewne świadczenie, określone zgodnie przez obie strony, jako odpowiednik wartości okazanej pomocy lub usługi. Natomiast za umowę darowizny można było uznać bezpłatne przysporzenie majątkowe dokonane przez jedną stronę na rzecz drugiej kosztem swego majątku, bez zgodnego określenia świadczenia, mającego być odpowiednikiem okazanej pomocy lub wyświadczonej usługi. Przy czym przysporzenie to było dokonywane wyłącznie z pobudek wdzięczności lub chęci wynagrodzenia drugiej strony według swego uznania. W takim przypadku pobudki dokonującego przysporzenia majątkowego w zasadzie nie odgrywały roli⁸³⁹.

Według art. 356 k.z.⁸⁴⁰ przedmiotem darowizny nie mogło być zbycie lub obciążenie użytkowaniem majątku przyszłego ani w całości, ani w czę-

⁸³⁶ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 478–479; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 355; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXVII–LXVIII.

⁸³⁷ Pkt 2 art. 131 k.z.: „Nie może żądać zwrotu świadczenia: [...] 2) jeżeli spełnione świadczenie odpowiada obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom”.

⁸³⁸ Wynikało to z uchylecia przepisów ABGB (§§ 940 i 941) i oparcia się na przepisach BGB oraz ZGB OR, w którym zgodnie z art. 239 al. 3 (BGB), spełnienie obowiązku moralnego nie stanowiło darowizny. Jednak nie było zupełnie jasne, czy norma art. 239 al. była normą bezwzględnie obowiązującą, dlatego w k.z. stanowczo zaznaczono bezwzględny charakter tego przepisu; zob. E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 109; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 89–90; L. Domański, *Instytucje...*, s. 146.

⁸³⁹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 146–147.

⁸⁴⁰ Źródłem tego przepisu był art. 64 projektu wstępnego: „Nie może być przedmiotem darowizny odstąpienie zupełne albo obciążenie użytkowaniem majątku przyszłego lub jego części ułamkowej”.

ści⁸⁴¹. Przedmiotem darowizny mogła być tylko czynność prawna dotycząca majątku teraźniejszego, który istniał w chwili zawarcia umowy, a nie majątek przyszły, tj. jaki będzie istniał w chwili śmierci darczyńcy. Darowizny majątku przyszłego twórcy k.z. uznali za niemoralne (poprzez oderwanie całkowite osoby od jej majątku) i szkodliwe gospodarczo (taka darowizna mogła zabijać chęć zarobkowania po stronie zbywcy⁸⁴²)⁸⁴³. Ponadto sprawiać one mogły problemy pod względem opłat stemplowych⁸⁴⁴. W związku z tym darowizna majątku przyszłego, przez który należało rozumieć ogół majątku lub pewną idealną część, była nieważna. Za skuteczną uznawano tylko darowiznę majątku teraźniejszego (art. 56 § 2 k.z.)⁸⁴⁵.

Celem art. 356 k.z. było zapobieganie trudnościom materialnym, w jakich mógłby się znaleźć darczyńca po zbyciu lub obciążeniu użytkowaniem majątku przyszłego, a także zapobieganie staraniom ukrycia lub obciążenia majątku przyszłego ze szkodą dla obdarowanego⁸⁴⁶.

Jednak przedmiotem darowizny mogła być ściśle określona rzecz ruchoma lub nieruchoma, którą darczyńca miał dopiero nabyć lub wytworzyć jako dzieło, a także spodziewane dochody z majątku posiadanego przez darczyńcę w chwili zawarcia umowy darowizny⁸⁴⁷. Za dopuszczalne uznawano zawieranie umów dotyczących bezpłatnego zbycia lub obciążenia użytkowaniem indywidualnie oznaczonej części majątku, np. „darowiznę przyszłych dochodów z domu”⁸⁴⁸. W przypadku darowizny spadku po osobie żyjącej zastosowanie miał art. 58 k.z.⁸⁴⁹, zgodnie z którym umowa taka była nieważna, z wyjątkiem przy-

⁸⁴¹ Art. 356 k.z. wzorowany był na § 310 BGB i art. 943 KN, które uważały darowiznę majątku przyszłego za nieważną; natomiast zgodnie ABGB majątek przyszły można było darować tylko w połowie (§ 944), co było rozwiązaniem niepraktycznym; zob. E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 110; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 91.

⁸⁴² J. Basseches, I. Korkis, *Kodeks zobowiązań. Przepisy wprowadzające kodeks zobowiązań*, Lwów 1934, s. 138; L. Peiper, *Kodeks...*, s. 479; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 76; zob. też M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 253.

⁸⁴³ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 110; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 90–91; L. Peiper, *Kodeks...*, s. 479.

⁸⁴⁴ E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXVIII.

⁸⁴⁵ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 914; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 76; zob. też M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 252.

⁸⁴⁶ L. Domański, *Instytucje...*, s. 147; zob. też M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 253.

⁸⁴⁷ L. Domański, *Instytucje...*, s. 147; zob. też M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 252.

⁸⁴⁸ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 914; zob. też M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 252.

⁸⁴⁹ Art. 58 k.z.: „Umowa o spadek po osobie żyjącej jest nieważna, z wyjątkiem przypadków, przewidzianych w ustawie”.

padków przewidzianych w kodeksach dzielnicowych zezwalających na darowiznę na przypadek śmierci⁸⁵⁰.

Darowizna, jako umowa obligacyjna, podlegała wszystkim przepisom części ogólnej o sposobie zawarcia umowy, w szczególności o wniosku i o przyjęciu. Przepis art. 357 k.z.⁸⁵¹ regulował sposób zawarcia umowy darowizny między nieobecnymi i stanowił znaczne odchylenie od postanowień zawartych w art. 63–70 k.z., a zwłaszcza od przepisu art. 63 § 2 k.z.⁸⁵² o okresie, przez jaki wiąże oferta *inter absentes*, o tyle, o ile oferentem był darczyńca.

Źródłem przepisu art. 357 k.z. był art. 65 projektu wstępnego⁸⁵³, którego treść odpowiadała treści art. 357 k.z.

Art. 357 k.z. regulował sposób oświadczenia woli uczynienia darowizny przez ofertę, składaną osobie, którą chciano obdarować. Z kolei sposób złożenia oferty i jej przyjęcie, składane przez osobę, która chciała być obdarowana, podlegała wyłącznie przepisom art. 63–70 k.z. Chęć uczynienia darowizny można było wyrazić bądź bezpośrednio osobie obecnej, albo nieobecnej przez telefon lub inny środek porozumiewania się na odległość i wtedy zastosowanie miała pierwsza część § 2 art. 63 k.z., bądź pośrednio osobie nieobecnej przez posłańca, notariusza, pocztę lub telegraf. W tej drugiej sytuacji, zamiast części drugiej § 2 art. 63 k.z. należało zastosować art. 357 k.z. Jeśli wola uczynienia darowizny oświadczona została pośrednio, między oświadczeniem darczyńcy a oświadczeniem obdarowanego o przyjęciu upływał pewien czas. W przypadku oznaczenia terminu, który powinien być odpowiedni, tj. wystarczający do wysłania

⁸⁵⁰ L. Domański, *Instytucje...*, s. 147.

⁸⁵¹ Art. 357 k.z.: „Kto wolę uczynienia darowizny oświadczył w sposób inny niż między obecnymi i nie bezpośrednio zapomocą telefonu lub innego środka porozumiewania się na odległość, a nie oznaczył terminu, w ciągu którego ma nastąpić przyjęcie, związany jest swem oświadczeniem aż do chwili przyjęcia go lub odrzucenia przez drugą stronę; jednak może wezwać drugą stronę do złożenia oświadczenia, wyznaczając jej w tym celu odpowiedni termin. W razie bezskutecznego upływu tego terminu uważa się, że darowizna nie przyszła do skutku”.

⁸⁵² Art. 63 k.z.: „§ 2. Gdy termin nie był oznaczony, oferta, uczyniona drugiej stronie w jej obecności, albo bezpośrednio zapomocą telefonu lub innego środka porozumiewania się na odległość, przestaje wiązać, jeżeli nie będzie przyjęta natychmiast; uczyniona zaś w inny sposób przestaje wiązać po upływie czasu, w jakim czyniący ofertę mógł w zwykłym toku czynności otrzymać odpowiedź, wysłaną bez nieuzasadnionej zwłoki”.

⁸⁵³ Art. 65 projektu wstępnego: „Jeżeli darczyńca oświadczył wolę uczynienia darowizny w inny sposób, niż między obecnymi lub za pomocą telefonu z ust do ust, a nie oznaczył czasu, w którym ma nastąpić przyjęcie, związany jest swym wnioskiem aż do chwili przyjęcia lub odrzucenia darowizny przez drugą stronę, może jednak zaważać drugą stronę do oświadczenia się i wyznaczyć jej w tym celu stosowny czasokres. W razie bezowocnego upływu tego czasokresu należy uważać wniosek za odrzucony”.

odpowiedzi i otrzymania jej przez oświadczającego wolę, zastosowanie miał § 1 art. 63 k.z. Natomiast gdy termin, w ciągu którego miało nastąpić przyjęcie, nie został oznaczony, w myśl art. 357 k.z. proponujący darowiznę związany był swym oświadczeniem woli aż do chwili przyjęcia go lub odrzucenia przez drugą stronę. Przepis ten opierał się na domniemaniu, że proponujący darowiznę woli swej nie zmieni, dopóki druga strona ofiarowanej darowizny nie przyjmie lub jej nie odrzuci. Jednak domniemanie to stwarzało stan zawieszenia i aby go nie przedłużać, art. 357 k.z. pozwalał proponującemu darowiznę wyznaczyć termin drugiej stronie na złożenie oświadczenia woli. W razie bezskutecznego upływu tego terminu, uważało się, że darowizna nie przyszła do skutku. Poza tymi przypadkami, do oświadczenia woli uczynienia darowizny miały zastosowanie przepisy art. 64–67 k.z.⁸⁵⁴

Ostatnim artykułem znajdującym się w rozdziale I *O przepisach ogólnych o darowiznie* był art. 358 k.z.⁸⁵⁵, który stanowił o formie darowizny. Źródłem przepisów art. 358 k.z. był art. 67 projektu wstępnego polskiego prawa zobowiązań⁸⁵⁶, którego brzmienie nie różniło się zasadniczo od wersji przyjętej w k.z. Przepisy art. 358 k.z. wzorowane były na uchylonym § 518 BGB i na art. 243 ZGB OR⁸⁵⁷.

Wszystkie ustawodawstwa pozaborowe, z wyjątkiem T. X, cz. 1, wymagały do ważności darowizny, która jeszcze nie była wykonana, formy notarialnej. W k.z. utrzymano tę zasadę, uważając, że wola darmego wyzucia się z majątku powinna być zamanifestowana w sposób wyłączający wszelkie

⁸⁵⁴ L. Domański, *Instytucje...*, s. 148–149; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 76–77.

⁸⁵⁵ Art. 358 k.z.: „§ 1. Jeżeli przysporzenie majątkowe na rzecz obdarowanego nie następuje przez samo zawarcie umowy lub równocześnie z nią, potrzeba do ważności darowizny, aby oświadczenie darczyńcy sporządzone było formie aktu notarialnego. § 2. Jednakże późniejsze wykonanie darowizny uchyla skutki braku formy”.

⁸⁵⁶ Art. 67 projektu wstępnego: „Jeżeli przysporzenie na rzecz obdarzonego nie następuje przez samo zawarcie umowy lub równocześnie z nią, do ważności umowy darowizny potrzeba, aby oświadczenie darczyńcy było sporządzone w formie aktu notarialnego. Skutki braku formy uchyla późniejsze dopełnienie”.

⁸⁵⁷ Zgodnie z § 518 BGB do ważności umowy, którą przyrzeczono świadczenie sposobem darmym, potrzeba było stwierdzenia przyrzeczenia dokumentem sądowym lub notarialnym i to samo dotyczyło przyrzeczenia lub uznania długu sposobem darmym, lecz brak formy wyrównywało się przez wykonanie przyrzeczonego świadczenia; z kolei art. 243 ZGB OR stanowił, że do ważności przyrzeczenia darowizny nieruchomości lub prawa rzeczowego na nieruchomości wymagany był akt urzędowy, lecz z chwilą wykonania przyrzeczenia następowały skutki darowizny rękodajnej (*Schenkung von Hand zu Hand, don manuel*); zob. L. Domański, *Instytucje...*, s. 150.

wątpliwości, pozwalając odróżnić ostateczną decyzję od niezobowiązujących obietnic i stanowiąc łatwy dowód na przyszłość, w razie nieuzasadnionych roszczeń. Zgodnie z § 1 art. 358 k.z., jeżeli przysporzenie majątkowe na rzecz obdarowanego nie następuje przez samo zawarcie umowy lub równocześnie z nią, do ważności darowizny potrzeba było, aby oświadczenie darczyńcy sporządzone było w formie aktu notarialnego. A zatem forma darowizny mogła być w zasadzie dowolna, o tyle jednak, o ile darowizna mogła być spełniona (wykonana) przez samo zawarcie umowy (przelew, zwolnienie z długu) lub równocześnie z nią (tzw. darowizna rękodajna, z ręki do ręki, np. przez wręczenie pieniędzy, czeku, weksła, przekazu do banku, książeczki wkładowej, papierów wartościowych). W innym przypadku zachowanie formy notarialnej wymagane było, ale tylko co do oświadczenia darczyńcy. Wobec obdarowanego takiego wymogu k.z. nie przewidywał, ponieważ przyjmujący darowiznę nie zaciągał żadnych zobowiązań umniejszających jego majątek. Zatem samo wykonanie umowy zastępowało formę notarialną, natomiast była ona konieczna, gdy przysporzenie (wykonanie) miało nastąpić później. Wpływ na wymóg zachowania formy notarialnej, w przypadkach, w których pomiędzy zawarciem a wykonaniem darowizny mijał pewien czas, miało niebezpieczeństwo lekkomyślnych przyrzeczeń. Oświadczenie darczyńcy, niezłożone w formie aktu notarialnego, w przypadkach, w których było wymagane, było nieważne i nie rodziło nawet zobowiązania niezupełnego. Jednak w myśl § 2 art. 358 k.z. późniejsze wykonanie darowizny uchylało skutki braku formy z mocą wsteczną. Nieistotne było, czy wykonujący darowiznę chciał i zdawał sobie sprawę z sanacji. Skutkowało to tym, że darczyńca, który dobrowolnie wykonał darowiznę nieważną z powodu braku formy, nie mógł żądać jej zwrotu⁸⁵⁸.

Obdarowany przyjmował oświadczenie darczyńcy o przysporzeniu majątkowym ustnie bądź nawet w sposób dorozumiany. W przypadku jednostronnego przyrzeczenia darowizny zeznane przez czyniącego darowiznę w formie aktu notarialnego bez udziału drugiej strony, należało traktować jako ofertę darowizny. Pociągało to za sobą skutki przewidziane w art. 357 k.z. Odebranie przez drugą stronę wypisu aktu notarialnego traktowano jako wyrażenie zgody na przyjęcie darowizny. Przyrzekający darowiznę w formie jednostronnego zeznanego aktu notarialnego mógł zostać zwolniony z tego przyrzeczenia, tylko

⁸⁵⁸ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 485; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 919; R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania. Polskie prawo cywilne. Tom II*, Lwów 1938, s. 475.

wtedy, gdyby przyrzekający zawiadomił drugą stronę na piśmie o treści zeznanego aktu i wyznaczył jej termin do odebrania wypisu aktu, który upłynąłby bezskutecznie⁸⁵⁹.

Jednak ze względu na przedmiot darowizny i przepisy szczególne, nawet jeśli przysporzenia następowało w momencie zawarcia umowy, konieczna była forma aktu notarialnego. Dotyczyło to umów o darowiznę nieruchomości, które zgodnie z art. 82 prawa o notariacie⁸⁶⁰ musiały być w całości sporządzone w formie aktu notarialnego⁸⁶¹. Poza tym przypadkiem potrzeba aktu notarialnego, ewentualnie innego dokumentu publicznego lub notarialnie uwierzytelnionego, wymagana była co do patentu na wynalazek, wzoru użytkowego i zdobniczego, pisma z datą urzędowo ustaloną co do zbycia przedsiębiorstwa⁸⁶². W tych darowiznach forma aktu notarialnego wymagana była nie tylko wobec oświadczenia darczyńcy, ale także dla oświadczenia obdarowanego. Ze względu na art. 82 prawa o notariacie nie miał zastosowania również przepis § 2 art. 358 k.z. Zatem późniejsze wykonanie darowizny prawa własności lub innych praw rzeczowych na nieruchomości, jako też obciążenie lub ograniczenie prawa własności nieruchomości pod tytułem darmym nie mogło zastąpić formy aktu notarialnego, ponieważ przepis art. 82 prawa o notariacie uznawał za bezwzględnie nieważne wszelkie umowy tego typu, jeśli nie zostały sporządzone w formie aktu notarialnego⁸⁶³.

Należy zwrócić uwagę, że mimo wejścia w życie k.z. pozostawiono w mocy niektóre przepisy dzielnicowe dotyczące prawa hipotecznego, przenoszenia własności nieruchomości i ruchomości, które miały wpływ na zagadnienia związane z zachowaniem lub niezachowaniem formy darowizny⁸⁶⁴.

⁸⁵⁹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 152.

⁸⁶⁰ Art. 82 ust. prawo o notariacie (Dz. U. RP z 1933 r. Nr 84, poz. 609): „§ 1. Umowy o przejęcie, ograniczenie lub obciążenie prawa własności do nieruchomości powinny być pod nieważnością samej umowy sporządzone w formie aktu notarialnego. § 2. W postępowaniu sądowym formę, przepisaną w § 1, zastępuje ugoda, układ lub orzeczenie sądowe. § 3. Pełnomocnictwa, na których podstawie mają być zawarte przed notariuszem umowy, wymienione w § 1, wymagają do swej ważności formy aktu notarialnego”.

⁸⁶¹ R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania. Polskie...*, s. 475–476.

⁸⁶² E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXVIII.

⁸⁶³ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 919; L. Domański, *Instytucje...*, s. 153.

⁸⁶⁴ Pozostawiono w mocy następujące przepisy dotyczące darowizn i ich form: art. 987–993 T. X Zводу Praw, art. 956 ABGB (art. XXII i XXXV przepisów wprowadzających k.z.), art. 1340 KN (art. XVI § 2 przepisów wprowadzających k.z.) oraz szczególne przepisy dotyczące formy czynności prawnych (art. II pkt 3 i 4 przepisów wprowadzających k.z.); zob. E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXVIII–LXIX.

3.2.2. Obowiązki darczyńcy

Stroną w umowie darowizny, na której ciążyło świadczenie, był darczyńca. Przepisy dotyczące obowiązków darczyńcy znalazły się w rozdziale II tytułu VII k.z. Zostały one zawarte w art. 359–361 k.z.

Zgodnie z art. 359 k.z.⁸⁶⁵ do obowiązków darczyńcy stosowało się odpowiednio przepisy o obowiązkach sprzedawcy⁸⁶⁶, z zachowaniem przepisów art. 360–361 k.z., które ograniczały odpowiedzialność darczyńcy. Źródłem przepisu art. 359 k.z. był ust. 2 art. 68 projektu wstępnego⁸⁶⁷, którego treść zasadniczo odpowiadała treści art. 359 k.z.

Darowizna według art. 354 k.z. była umową obligacyjną o dokonanie przysporzenia majątkowego, w związku z tym na darczyńcy spoczywał obowiązek świadczenia co do natury swojej taki sam, jak przy umowach pod tytułem obciążającym. W k.z. postąpiono zatem inaczej, niż to miało miejsce w ABGB i KN oraz, o ile chodzi o przyrzeczenie darowizny, w BGB, gdzie nie zawarto wyrażonego przepisu, który stanowił, że darczyńca miał obowiązki co do świadczenia tej natury, co i przy umowach odpłatnych. W ten sposób chciano uniknąć wątpliwości, które mogłyby się nasuwać ze względu na charakter darmy przysporzenia⁸⁶⁸. W myśl art. 359 k.z. należało stosować odpowiednio do obowiązków darczyńcy przepisy o obowiązkach sprzedawcy, o ile istniała analogia między sprzedażą i darowizną. Za taką analogią przemawiało to, że pomiędzy tymi umowami zachodziły pewne podobieństwa. Obydwie umowy miały charakter obligacyjny. Przy darowiznie, podobnie jak przy sprzedaży, chodziło o zupełne odstąpienie dóbr majątkowych. Darczyńca wyzbywał się części swojego majątku, podobnie jak sprzedawca, ale w sposób nieodpłatny. Zatem znaczenie ekonomiczne po stronie darczyńcy było inne niż po stronie sprzedawcy. Natomiast obdarowany uzyskiwał ten sam cel gospodarczy, co kupujący, ale w korzystniejszy sposób, ponieważ nie miał obowiązku zapłacenia określonej ceny. Wobec tego w stosunku do darczyńcy miały zastosowanie odpowiednio przepisy art. 299–303 k.z., które określały obowiązki sprzedawcy⁸⁶⁹.

⁸⁶⁵ Art. 359 k.z.: „Do obowiązków darczyńcy stosuje się odpowiednio przepisy o obowiązkach sprzedawcy, z zachowaniem przepisów poniższych”.

⁸⁶⁶ Przepisy dotyczące obowiązków sprzedawcy zawarte zostały w art. 299–303 k.z.

⁸⁶⁷ Art. 68 ust. 2 projektu wstępnego: „Do obowiązków darczyńcy należy odpowiednio stosować przepisy o obowiązkach sprzedawcy, o ile coś innego nie wynika z przepisów, niżej zamieszczonych”.

⁸⁶⁸ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 97; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 79.

⁸⁶⁹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 153; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXIX.

Zgodnie z art. 299 k.z.⁸⁷⁰ i art. 359 k.z. darczyńca obowiązany był spełnić wszystko, czego potrzeba było do przeniesienia na obdarowanego prawa będącego przedmiotem darowizny oraz winien zaniechać takich czynności, które mogłyby udaremnić przeniesienie prawa. Według art. 300 k.z.⁸⁷¹ darczyńca obowiązany był wydać obdarowanemu w umówionym czasie i miejscu rzecz będącą przedmiotem darowizny, a jeżeli przedmiotem darowizny było inne prawo, umożliwić obdarowanemu jego wykonanie. W myśl art. 302 k.z.⁸⁷² zobowiązany był również do udzielenia obdarowanemu potrzebnych wyjaśnień o stosunkach prawnych i faktycznych przedmiotu darowizny oraz do wydania dokumentów odnoszących się do przedmiotu darowizny. Zgodnie z art. 303 k.z.⁸⁷³ darczyńca ponosił koszty wydania darowizny⁸⁷⁴. W przypadku, gdy przedmiotem darowizny było zwolnienie obdarowanego z długu, to zastosowanie miały tylko przepisy zawarte w art. 302 i 303 k.z.⁸⁷⁵

W razie niewykonania przez darczyńcę ciężących na nim obowiązków wynikających z art. 359 k.z. albo wykonania ich w sposób nienależyty ponosił on odpowiedzialność za wynikłą stąd szkodę dla obdarowanego zgodnie z przepisami art. 239 k.z. i n., z modyfikacjami przewidzianymi w art. 360 k.z.⁸⁷⁶

Przepisy o obowiązkach sprzedawcy miały mieć zastosowanie do obowiązków darczyńcy odpowiednio, czyli nie można było stosować do darowizny takich przepisów o sprzedaży, które nie odpowiadały naturze darowizny. W związku z tym nie można było obciążać darczyńcy równie surową odpowie-

⁸⁷⁰ Art. 299 k.z.: „§ 1. Sprzedawca jest obowiązany spełnić wszystko, czego wymaga przeniesienie sprzedanego prawa na kupującego i powstrzymać się od wszelkich czynności, któreby mogły udaremnić lub utrudnić przeniesienie prawa. § 2. Sprzedawca własności rzeczy nieruchomości winien zwolnić nieruchomość od obciążeń, wynikających z hipotek i zaległości uprzywilejowanych, o ile kupujący nie przyjął na siebie tych obciążeń i zaległości, niemniej obowiązany jest postarać się o wykreślenie praw, które są wpisane do księgi hipotecznej (gruntowej), lecz nie istnieją”.

⁸⁷¹ Art. 300 k.z.: „§ 1. Sprzedawca własności rzeczy obowiązany jest wydać tę rzecz kupującemu w umówionym czasie i miejscu z wszystkimi przynależnościami, w umowie nie wyłączonymi. § 2. Sprzedawca innego prawa obowiązany jest umożliwić kupującemu jego wykonanie, a jeżeli do tego potrzebne jest posiadanie rzeczy, obowiązany jest ją wydać”.

⁸⁷² Art. 302 k.z.: „Sprzedawca winien udzielić kupującemu potrzebnych wyjaśnień o stosunkach prawnych i faktycznych, dotyczących przedmiotu sprzedaży, oraz wydać posiadane przez siebie dokumenty, odnoszące się do sprzedanego prawa i sposobu korzystania z niego. Jeżeli treść takiego dokumentu dotyczy także innych praw, sprzedawca winien wydać wyciąg uwierzytelniony”.

⁸⁷³ Art. 303 k.z.: „Koszty wydania, w szczególności zmierzenia, zważenia i opakowania, ponosi sprzedawca, koszty odbioru i przesłania ponosi kupujący, wszelkie zaś inne koszty, związane ze sprzedażą, ponoszą obie strony po połowie”.

⁸⁷⁴ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 920.

⁸⁷⁵ L. Domański, *Instytucje...*, s. 153; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 79.

⁸⁷⁶ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 920.

działnością jak sprzedawcę. W stosunku do darowizny nie można było również stosować postanowień o sprzedaży, które związane były z naturą sprzedaży jako umowy wzajemnej, np. o ponoszeniu niebezpieczeństwa, o obowiązku świadczenia równoczesnego, o rękojmi⁸⁷⁷. Wobec tego do umowy darowizny nie miały zastosowania przepisy o zobowiązaniach wzajemnych, czyli art. 215–217 i 250–253 k.z., chyba że strony zawarły umowę darowizny wzajemnej, z której wynikało, że przedmioty wzajemnie darowane uznaje się za odpowiedniki (art. 51 k.z.⁸⁷⁸). W tym przypadku umowa darowizny zbliżała się do umowy zamiany. Charakteru umowy wzajemnej nie nadawało obciążenie obdarowanego świadczeniem na rzecz osoby trzeciej. W związku z tym, że darczyńca co do wydania rzeczy i przeniesienia na obdarowanego własności rzeczy lub innego prawa miał takie same obowiązki jak sprzedawca, do darowizny miały zastosowanie art. 304⁸⁷⁹ i 305 k.z.⁸⁸⁰ (korzyści i ciężary oraz niebezpieczeństwo przypadkowej utraty lub uszkodzenia przedmiotu darowizny)⁸⁸¹.

W art. 360 i 361 k.z. uregulowane zostały kwestie związane z ograniczoną odpowiedzialnością darczyńcy, ze względu na naturę samej darowizny. Źródłem przepisów art. 360 k.z.⁸⁸² był art. 69 projektu wstępnego⁸⁸³.

⁸⁷⁷ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 98; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXIX.

⁸⁷⁸ Art. 51 k.z.: „Jeżeli obie strony zobowiązują się wzajemnie tak, że jedno świadczenie ma być odpowiednikiem drugiego, umowa jest wzajemna”.

⁸⁷⁹ Art. 304 k.z.: „§ 1. Z chwilą wydania rzeczy sprzedanej przechodzą na kupującego korzyści i ciężary oraz niebezpieczeństwo przypadkowej utraty lub uszkodzenia. § 2. Jeżeli własność sprzedanej nieruchomości przechodzi na kupującego przed jej wydaniem, skutki te, w braku odmiennych umowy, powstają już z chwilą przejścia własności. § 3. Jeżeli strony przyjęły inną chwilę rozliczenia się co do korzyści i ciężarów, wówczas, w razie wątpliwości, niebezpieczeństwo przypadkowej utraty lub uszkodzenia rzeczy przechodzi na kupującego z tą chwilą”.

⁸⁸⁰ Art. 305 k.z.: „§ 1. Jeżeli umowę sprzedaży zawarto pod warunkiem zawieszającym, a rzecz została wydana, korzyści i ciężary oraz niebezpieczeństwo przypadkowej utraty lub uszkodzenia rzeczy przechodzą na kupującego dopiero z chwilą ziszczenia się warunku. § 2. Jeżeli umowę sprzedaży zawarto pod warunkiem rozwiązującym, korzyści i ciężary oraz niebezpieczeństwo przypadkowej utraty lub uszkodzenia rzeczy przechodzą na kupującego jak przy sprzedaży bezwarunkowej; jednakże w razie ziszczenia się warunku przechodzą one z powrotem na sprzedawcę z chwilą, gdy rzecz została mu zwrócona, a przy nieruchomościach z chwilą odzyskania własności, jeżeli sprzedawca odzyskał własność rzeczy przed jej zwrotem”.

⁸⁸¹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 154; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 79.

⁸⁸² Art. 360 k.z.: „§ 1. Darczyńca odpowiada za szkodę, wynikłą z niespełnienia lub nienależytego spełnienia świadczenia tylko w razie złego zamiaru lub rażącego niedbalstwa”. § 2. W przypadku opóźnienia w zapłacie darowanej sumy pieniężnej odsetki za opóźnienie należą się dopiero od dnia wniesienia pozwu”.

⁸⁸³ Art. 69 projektu wstępnego: „Za szkodę, wynikłą z niespełnienia lub nienależytego spełnienia świadczenia darczyńca odpowiada tylko w razie działania rozmyślnego lub ciężkiego nie-

W myśl § 1 art. 360 k.z. darczyńca odpowiadał za szkodę wynikłą z niespełnienia lub nienależytego spełnienia świadczenia tylko w razie złego zamiaru lub rażącego niedbalstwa. Przepis ten wzorowany był na § 521 BGB. Złagodzona została w ten sposób odpowiedzialność darczyńcy w stosunku do zasad określonych w art. 239–249 k.z.⁸⁸⁴ Według art. 239 k.z. dłużnik odpowiadał za wszelką winę, bez względu na jej stopień. Przepis § 1 art. 360 k.z. łagodził tę odpowiedzialność darczyńcy tylko do złego zamiaru lub rażącego niedbalstwa⁸⁸⁵. Zły zamiar lub rażące niedbalstwo darczyńcy powinien udowodnić obdarowany. Darczyńcy nie odpowiadał zatem, zgodnie z art. 240 § 1 k.z., za szkodę spowodowaną niedołożeniem staranności wymaganej w uczciwym obrocie lub danym stosunku prawnym, chyba że strony umówiły się, że darczyńca ponosić będzie odpowiedzialność za wszelką szkodę. Odpowiedzialność darczyńcy za zwłokę spełnienia świadczenia, utratę lub uszkodzenie przedmiotu świadczenia (art. 243–245 k.z.) miała miejsce tylko wówczas, gdy można było stwierdzić, że dopuścił się zwłoki rozmyślnie lub wskutek rażącego niedbalstwa. Obdarowany powinien to samo udowodnić również w przypadku, gdyby chciał korzystać z przepisów art. 246 i 247 k.z. Jeśli wykonanie darowizny stało się niemożliwe, zobowiązanie darczyńcy wygasało, chyba że niewykonanie nastąpiło skutkiem złego zamiaru lub rażącego niedbalstwa. Wtedy darczyńca odpowiadał zgodnie z art. 267 § 1 k.z. w związku z art. 360 § 1 k.z.⁸⁸⁶ Z kolei zgodnie z art. 268 k.z., gdyby przedmiot darowizny został utracony, a darczyńcy służyłoby z tego tytułu roszczenie odszkodowawcze przeciwko osobom trzecim, darczyńca powinien ustąpić obdarowanemu te roszczenia lub uzyskane odszkodowanie⁸⁸⁷.

Złagodzenie odpowiedzialności darczyńcy, wynikające z § 1 art. 360 k.z., należało stosować również do jego spadkobierców, ponieważ źródłem i przyczyną tego złagodzenia nie były osobiste właściwości darczyńcy, lecz natura jego zobowiązania, która pozostawała taka sama dla jego spadkobierców⁸⁸⁸. Inaczej wyglądałaby sytuacja, gdyby darczyńca przekazał wykonanie darowi-

dbalstwa. W razie zwłoki z zapłatą darowanej sumy pieniężnej odsetki zwłoki należą się dopiero od dnia wytoczenia skargi”.

⁸⁸⁴ Tak podaje L. Domański, *Instytucje...*, s. 154; zob. też. J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 80; odpowiedzialność darczyńcy do ogólnych reguł k.z. zawęża on do art. 239–241, 245, 248 § 3 k.z.

⁸⁸⁵ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 922.

⁸⁸⁶ L. Domański, *Instytucje...*, s. 154–155.

⁸⁸⁷ *Ibidem*; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 80.

⁸⁸⁸ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 922; L. Domański, *Instytucje...*, s. 155.

zny osobie trzeciej pod tytułem obciążliwym. Wtedy za wykonanie osoba trzecia odpowiadałaby na zasadach ogólnych, wyłożonych w art. 239–249 k.z.

W § 1 art. 360 k.z. nie przewidziano przypadku nieważności⁸⁸⁹ umowy darowizny z mocy art. 56 k.z.⁸⁹⁰ W przypadku, gdyby darczyńca wiedział o nieważności umowy, a mimo to zawarł umowę darowizny z obdarowanym działający w dobrej wierze mógł dochodzić tzw. szkody negatywnej, czyli szkody, której by nie poniósł, gdyby umowy nie zawarł. Natomiast nieważność umowy darowizny nie pociągała za sobą obowiązku naprawienia szkody przez darczyńcę, jeśli obdarowany działał w złej wierze⁸⁹¹.

W myśl § 2 art. 360 k.z. w przypadku opóźnienia w zapłacie darowanej sumy pieniężnej odsetki za opóźnienia należały się dopiero od dnia wniesienia pozwu, a nie, jakby to wynikało z art. 248 k.z.⁸⁹², od dnia wymagalności⁸⁹³. Przepis ten wzorowany był na § 522 BGB⁸⁹⁴ i stanowił wyjątek od ogólnego przepisu zawartego w § 1 art. 248 k.z. Z kolei w odniesieniu do § 3 art. 248 k.z. obdarowany mógł żądać dodatkowego odszkodowania, jeżeli udowodnił, że opóźnienie w zapłacie darowanej sumy pieniężnej nastąpiło wskutek złego

⁸⁸⁹ Wzorem kodeksów pozaborowych, poza BGB, pominięcie odpowiedzialności darczyńcy z tytułu nieważności umowy było celowe; BGB łagodził w tym przypadku odpowiedzialność darczyńcy w granicach tzw. ujemnego interesu (zgodnie z § 521 BGB darczyńca odpowiadał tylko za rozmyślne i za rażące niedbalstwo bez ograniczenia tego postanowienia do przypadków niewykonania umowy); inne kodeksy zawierały tylko ogólne zasady: § 878 ABGB, art. 1382 KN; podobnie było w ZGB OR, który nie łagodził w tym przypadku odpowiedzialności darczyńcy – art. 41 ZGB OR]; w k.z. nie wprowadzono złagodzenia odpowiedzialności darczyńcy z powodu zawarcia umowy nieważnej. Odpowiedzialność tego typu była rodzajem odpowiedzialności za delikt, a więc natura kontraktu darmego nie powinna w tym przypadku odgrywać roli. W związku z tym, że art. 360 k.z. wzorowany był na § 521 BGB, został on zmodyfikowany tak, aby nie odnosił w do kwestii złagodzenia odpowiedzialności darczyńcy w razie zawarcia umowy nieważnej; zob. R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 98–99.

⁸⁹⁰ Art. 56 k.z.: „§ 1. Umowy treści niemożliwej do wykonania oraz umowy sprzeczne z porządkiem publicznym, ustawą lub dobremi obyczajami, są nieważne. § 2. Jeżeli wadliwości tego rodzaju dotyczą tylko niektórych postanowień umowy, inne postanowienia pozostają w mocy, chyba że przypuszczać należy, iż bez postanowień, dotkniętych nieważnością, strony nie byłyby zawarły umowy”.

⁸⁹¹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 155.

⁸⁹² Art. 248 k.z.: „§ 1. Jeżeli dłużnik opóźnia się z wykonaniem zobowiązania pieniężnego, winien zapłacić wierzycielowi tytułem odszkodowania za opóźnienie odsetki umowne, a w braku umowy w tym względzie odsetki ustawowe, licząc od dnia wymagalności długu. § 2. Odsetki te należą się wierzycielowi bez potrzeby wykazania przezeń jakiegokolwiek szkody i bez względu na to, czy dłużnik dopuścił się winy. § 3. Wierzyciel może żądać nadto dodatkowego odszkodowania na zasadach ogólnych”.

⁸⁹³ R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania. Polskie...*, s. 477.

⁸⁹⁴ § 522 BGB: „Darodawca nie jest obowiązany do płacenia procentu za zwłokę”.

zamiaru lub rażącego niedbalstwa darczyńcy, co było wymagane w § 1 art. 360 k.z. Natomiast z art. 249 k.z.⁸⁹⁵, w związku z przepisem § 2 art. 360 k.z., wynikało, że od zaległych odsetek można było liczyć odsetki za opóźnienie dopiero od chwili wytoczenia o nie powództwa. Działo się tak nawet w przypadku, gdy z woli stron odsetki zostały skapitalizowane już po powstaniu zaległości i że od zaległych świadczeń okresowych, przypadających z mocy umowy darowizny, wolno było liczyć odsetki za opóźnienia, także dopiero od chwili wytoczenia o nie powództwa⁸⁹⁶. W przypadku tzw. *negotia mixta cum donatione* ograniczoną odpowiedzialność darczyńcy stosowało się tylko co do nadwyżki stanowiącą darowiznę. W razie trudności lub niemożliwości w odgraniczeniu części odpłatnej, od części bezpłatnej sędzia miał sam ocenić odszkodowanie zgodnie z art. 158 § 1 k.z.⁸⁹⁷

W myśl art. 55⁸⁹⁸ i 308 zd. 1 k.z.⁸⁹⁹ odpowiedzialność darczyńcy mogła być rozszerzona. Wymagane wtedy było wyraźne zobowiązanie się darczyńcy. Z kolei wyłączenie i zmniejszenie odpowiedzialności na wypadek złego zamiaru lub podstępny darczyńcy sprzeciwiałoby się dobrem obyczajom i było niedopuszczalne w myśl art. 360, 55, 56 § 1 i 308 zd. 2 k.z.⁹⁰⁰

Ostatnim artykułem dotyczącym obowiązków darczyńcy był art. 361 k.z., zgodnie z którym jeżeli rzecz darowana miała wady prawne lub fizyczne, to darczyńca odpowiadał za szkodę, jaką wyrządził obdarowanemu przez to, że, wiedząc o wadach, nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy. Źródłem przepisu art. 361 k.z. był art. 70 projektu wstępnego⁹⁰¹, którego ust. 1

⁸⁹⁵ Art. 249 k.z.: „§ 1. Od zaległych odsetek wolno liczyć odsetki za opóźnienie dopiero od chwili wytoczenia o nie powództwa, chyba że z woli stron zaległe odsetki zostały skapitalizowane już po powstaniu zaległości. § 2. Przepis powyższy nie uchybia odmiennym przepisom i zwyczajom handlowym. § 3. Od zaległych świadczeń okresowych wolno liczyć odsetki za opóźnienie, jak przy zobowiązaniach pieniężnych”.

⁸⁹⁶ L. Domański, *Instytucje...*, s. 155.

⁸⁹⁷ § 1 art. 158 k.z.: „Wysokość odszkodowania będzie ustalona z uwzględnieniem wszelkich zachodzących okoliczności”.

⁸⁹⁸ Art. 55 k.z.: „Strony, zawierające umowę, mogą stosunek swój ułożyć według swego uznania, byleby treść i cel umowy sprzeczne z porządkiem publicznym, ustawą lub dobrymi obyczajami, są nieważne”.

⁸⁹⁹ Art. 308 k.z.: „Strony mogą przez umowę odpowiedzialność z tytułu rękojmi rozszerzyć, ograniczyć lub wyłączyć. Jednakże wyłączenie lub ograniczenie odpowiedzialności z tytułu rękojmi jest nieważne, jeżeli sprzedawca zataił podstępnie przed kupującym wadę przedmiotu sprzedaży”.

⁹⁰⁰ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 488; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXIX.

⁹⁰¹ Art. 70 projektu wstępnego: „Darczyńca odpowiada za wady prawne i fizyczne rzeczy darowanej, jeżeli o ich istnieniu wiedział i obdarzonego najpóźniej w chwili oddania nie zawiado-

ostatecznie nie wszedł do art. 361 k.z. ze względu na niejasną redakcję tekstu, z której można było wnioskować, że darczyńca w zasadzie odpowiadał za wady prawne i fizyczne rzeczy darowanej, jeżeli o ich istnieniu wiedział i obdarowanego najpóźniej w chwili wydania rzeczy nie zawiadomił⁹⁰².

Art. 361 k.z. wzorowany był przede wszystkim na kodeksie japońskim oraz na przepisach ABGB i BGB⁹⁰³. Art. 551 kodeksu japońskiego nakładał na darczyńcę odpowiedzialność za wady fizyczne lub prawne tylko w razie podstępnego zamilczenia braku prawnego lub wady, nie podając jednak rodzaju roszczeń, zaś przy darowiznie z obciążeniem kazał mu odpowiadać do wysokości wartości obciążenia jak sprzedawcy. W przeciwieństwie do rozwiązań znajdujących się w kodeksach pozaborowych w kodeksie japońskim przyjęto konstrukcję specjalnej gwarancji *ex contractu*, nałożonej na niesumiennego darczyńcę, którą zastosowano również w art. 361 k.z.⁹⁰⁴

Odpowiedzialność darczyńcy za wady przedmiotu darowizny należało oceniać według art. 361 k.z. Przepisy o obowiązku sprzedawcy do rękoi za wady prawne i fizyczne przedmiotu darowizny, a więc zawarte w art. 306–336 k.z., nie mogły być stosowane w całej rozciągłości analogicznie do darczyńcy. Wiązało się to z brakiem wzajemnego świadczenia ze strony obdarowanego⁹⁰⁵, gdyż darczyńca nie otrzymywał ceny, która była odpowiednikiem przedmiotu darowizny. W przypadku sprzedaży odpowiedzialność sprzedawcy za wady prawne i fizyczne przedmiotu sprzedaży uzasadnia właśnie wzajemny charakter umowy sprzedaży.

mił. Obdarowany może żądać z tytułu tej odpowiedzialności wynagrodzenia szkody, którą przez to poniósł, że przyjął darowiznę lub odebrał rzecz na jej dopełnienie, licząc na nieistnienie wad”.

⁹⁰² L. Domański, *Instytucje...*, s. 156.

⁹⁰³ Chodzi tu o przepisy art. 945 ABGB i §§ 523 i 524 BGB; odrzucono konstrukcję przyjętą w KN, że darczyńca nie odpowiadał z tytułu rękoi za wady prawne i fizyczne wcale, jednak zgodnie z jurysprudencją, opierając się na art. 1382 KN, darczyńca odpowiadał w razie podstępu z art. 1382 *ex delicto*; zob. R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 99–100; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXIX–LXX.

⁹⁰⁴ Roszczenia przewidziane w ABGB i BGB nie były roszczeniami, ściśle biorąc z tytułu rękoi, tylko były roszczeniami odszkodowawczymi *ex delicto*, albo w postaci specjalnie nałożonej przez ustawę gwarancji § 945 ABGB, §§ 523 ust. 1 i 524 ust. 1 (w tym przypadku podobnie kodeks japoński w art. 551), albo roszczeniami z powodu nienależytego wykonania zobowiązania §§ 523 ust. 2 i 524 ust. 2. Wprawdzie konstruowanie tych roszczeń nie wymagało osobnego przepisu, ponieważ istniały na to ogólne przepisy o odszkodowaniu, ale ich ujemną stroną było to, że wchodziły wtedy wszystkie przepisy o odszkodowaniu *ex delicto*, np. ciężar dowodu, kwestia winy itp.; zob. R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 100–101.

⁹⁰⁵ E. Till, L. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 117; L. Domański, *Instytucje...*, s. 156; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 80.

Zgodnie z art. 361 k.z. darczyńca nie odpowiadał za szkodę na zasadach ogólnych, określonych w art. 239–242 i 157–160 k.z., lecz jedynie za szkodę, jaką wyrządził obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach, nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy. W związku z tym jeżeli darczyńca dowiedział się o wadach przedmiotu darowizny przed wydaniem rzeczy obdarowanemu, to obowiązany był zawiadomić obdarowanego o istnieniu wady. W przypadku, gdy wydanie rzeczy nie miało miejsca, np. przy zwolnieniu obdarowanego z długu pod tytułem darmym, darczyńca powinien powiadomić obdarowanego o istnieniu wady w chwili zawarcia umowy. Darczyńca powinien zawiadomić obdarowanego o tym, ponieważ obdarowany mógłby wtedy odstąpić od darowizny lub umowy wcale nie zawrzeć⁹⁰⁶. Jeżeli jednak obdarowany wiedział o istnieniu wad i mimo tego chciał ją zatrzymać, nie mógł wtedy rościć sobie z tego tytułu żadnych roszczeń⁹⁰⁷. Ograniczały się one tylko do tej części poniesionych przezeń wydatków i kosztów, która przewyższała wartość przedmiotu darowizny przy uwzględnieniu wad, albowiem tylko ta część stanowiła rzeczywistą szkodę obdarowanego⁹⁰⁸. Obowiązek udowodnienia, że darczyńca wiedział o istnieniu wad, ciążył na obdarowanym.

Szkoda wynikająca z powodu niezawiadomienia obdarowanego była tzw. szkodą negatywną, tj. taką, jakiej nie poniósłby obdarowany, gdyby wiedząc o istnieniu wad, nie zawarł był umowy darowizny albo od umowy już zawartej odstąpił⁹⁰⁹. Szkoda wyrządzona przez darczyńcę obejmowała tzw. ujemne *interesse*, albowiem darczyńca nie był obowiązany do uczynienia darowizny⁹¹⁰. Wobec tego, że podstawą nałożenia gwarancji na darczyńcę była jego zła wia-
ra, odpowiadał on za wszelką szkodę, jaka pozostawała w związku przyczynowym z faktem niezawiadomienia przez darczyńcę obdarowanego o istniejącej wadzie⁹¹¹. W razie wad prawnych obdarowany mógł odstąpić od umowy, jeżeli z okoliczności wynikało, że nie zawarłby umowy darowizny, gdyby wiedział o istnieniu wad (art. 315 § 2 k.z.⁹¹²). Odstępując od umowy, obdarowany mógł

⁹⁰⁶ L. Domański, *Instytucje...*, s. 156; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 81.

⁹⁰⁷ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 117; L. Domański, *Instytucje...*, s. 156–157.

⁹⁰⁸ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 924.

⁹⁰⁹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 157; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 81.

⁹¹⁰ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 117; L. Peiper, *Kodeks...*, s. 489–490; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXX.

⁹¹¹ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 101.

⁹¹² Art. 315 § 2 k.z.: „§ 2. Jeżeli sprzedane prawo służy osobie trzeciej tylko częściowo, albo istnieje tylko w mniejszej rozciągłości, kupujący może żądać obniżenia ceny, a jeżeli z okoliczno-

żądać zwrotu kosztów zawarcia umowy darowizny, odbioru przedmiotu darowizny, wydatków na jej utrzymanie, kosztów procesu (w przypadku wystąpienia osoby trzeciej przeciwko obdarowanemu z roszczeniem prawnym do przedmiotu darowizny według postanowień art. 314 k.z.⁹¹³), odszkodowanie, które obdarowany musiał zapłacić za niewykonanie zobowiązania, zaciągniętego w przypuszczeniu, że będzie mógł rzeczą rozporządzać itp. Z kolei w razie wykrycia wady fizycznej rzeczy darowanej obdarowany mógł odstąpić od umowy, bez względu na rodzaj tej wady, jeżeli darczyńca, wiedząc o wadzie rzeczy, najpóźniej w chwili wydania nie zawiadomił go o jej istnieniu. Jeśli obdarowany odstąpił od umowy, mógł zwrócić rzecz i żądać zwrotu wszystkich wydatków, których by uniknął, gdyby otrzymał rzecz bez wad, tj. kosztów sporządzania kontraktu, odbioru rzeczy, żywienia zwierzęcia itp.⁹¹⁴ Jeżeli obdarowany w chwili zawarcia umowy, a gdy chodzi o rzeczy oznaczonej tylko co do gatunku, w chwili wydania, przy dołożeniu zwykłej uwagi mógł dowiedzieć się o wadach rzeczy, odstąpienie od umowy z powodu wady fizycznej rzeczy darowanej było niedopuszczalne, chyba że darczyńca zapewnił obdarowanego, że wady nie istnieją albo istnienie ich podstępnie zataił. W tym przypadku zastosowanie miał przepis art. 323 k.z.⁹¹⁵, który należało zastosować przez analogię⁹¹⁶.

Odpowiedzialność darczyńcy mogła być umownie rozszerzona (art. 55 k.z.) lub wyłączona na tzw. pozytywne *interesse*. Wyłączenie odpowiedzialności za wady przedmiotu darowizny uważało się za nieważne, jeżeli darczyńca podstępnie zataił przed obdarowanym wadę przedmiotu darowizny (analogia z przepisem art 308 k.z.⁹¹⁷)⁹¹⁸.

ści wynika, że nie zawarłby umowy, gdyby był o tem wiedział, może od umowy odstąpić. Te same prawa służą kupującemu w przypadku, gdy przedmiot sprzedaży jest obciążony”.

⁹¹³ Szerzej L. Domański, *Instytucje...*, s. 157.

⁹¹⁴ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 117; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 924; L. Domański, *Instytucje...*, s. 157; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. 157.

⁹¹⁵ Art. 323 k.z.: „Jeżeli w chwili zawarcia umowy, a gdy chodzi o rzeczy oznaczone tylko co do gatunku, w chwili wydania, kupujący mógł dowiedzieć się o wadach rzeczy przy dołożeniu zwykłej uwagi, ma on prawa z tytułu rękojmi tylko wtedy, gdy go sprzedawca zapewnił, że wady nie istnieją, albo ich istnienie podstępnie zataił”.

⁹¹⁶ L. Domański, *Instytucje...*, s. 157.

⁹¹⁷ Art. 308 k.z.: „Strony mogą przez umowę odpowiedzialność z tytułu rękojmi rozszerzyć, ograniczyć lub wyłączyć. Jednakże wyłączenie lub ograniczenie odpowiedzialności z tytułu rękojmi jest nieważne, jeżeli sprzedawca zataił podstępnie przed kupującym wadę przedmiotu sprzedaży”.

⁹¹⁸ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 490; L. Domański, *Instytucje...*, s. 157–158.

Jeśli wskutek wady fizycznej rzeczy obdarowany lub osoba trzecia poniosła szkodę, darczyńca byłby obowiązany do naprawienia szkody, jeżeli znając wadę, nie ostrzegł obdarowanego o niej najpóźniej w chwili wydania rzeczy. Ze względu na bezpłatny charakter umowy użyczenia, polegający na bezpłatnym daniu rzeczy użyczonej do używania komu innemu (art. 419 k.z.), w tym przypadku analogicznie należało stosować art. 421 k.z.⁹¹⁹, dotyczący obowiązków użyczającego⁹²⁰.

W przypadku zawarcia umowy darowizny na piśmie odstąpienie od umowy przez obdarowanego z powodu wady prawnej lub fizycznej przedmiotu darowizny, w myśl art. 111 k.z.⁹²¹, powinno być stwierdzone pismem⁹²².

3.2.3. Spełnienie świadczenia obciążającego obdarowanego

W rozdziale III tytułu VII *O darowiznie* uregulowane zostały kwestie dotyczące spełnienia świadczenia, obciążającego obdarowanego. Darowizna była umową, dzięki której obdarowany powiększał swój majątek. Umowa ta nie była dla niego umową obciążliwą, jednak mogły obciążać go pewne obowiązki, takie jak obowiązek wdzięczności, którego naruszenie mogło skutkować odwołaniem darowizny, oraz obowiązek spełnienia świadczenia związanego z darowizną. O dopuszczalności obciążenia obdarowanego przez darczyńcę obowiązkiem spełnienia pewnego świadczenia stanowił § 2 art. 354 § w k.z., zgodnie z którym darowizna mogła być uczyniona za zleceniem obciążającym obdarowanego (*donatio sub modo*, *donation avec charge*, *Schenkung unter Auflage*)⁹²³. Zatem jeśli zachodziły ogólne warunki darowizny wynikające z postanowienia § 1 art. 354 k.z., nie istniała przeszkoda, jeżeli obdarowany został prawnie obciążony stosunkowo niewielką powinnością, która nie zmieniałaby darowizny w umowę odpłatną⁹²⁴. Darowizna z obciążeniem obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia była darowizną w całej swej rozciągłości, a nie interesem mieszanym, ponieważ umniejszała przysporzenie tylko w sen-

⁹¹⁹ Art. 421 k.z.: „Gdy rzecz użyczona ma takie wady, że może wyrządzić szkodę temu, kto jej używa, użyczający obowiązany jest względem biorącego do naprawienia wynikłej stąd szkody, jeżeli znając wady, nie ostrzegł go o nich najpóźniej w chwili wydania”.

⁹²⁰ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 490; L. Domański, *Instytucje...*, s. 158; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXX.

⁹²¹ Art. 111 k.z.: „Jeżeli umowa była zawarta na piśmie, uzupełnienie, zmiana lub rozwiązanie jej za zgodą obu stron, oraz odstąpienie od umowy, winny być na piśmie stwierdzone”.

⁹²² L. Domański, *Instytucje...*, s. 158.

⁹²³ E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXX.

⁹²⁴ F. Zoll, *Zobowiązania...*, s. 327.

sie gospodarczym, nie zmieniając przez to charakteru umowy⁹²⁵. Do takiej darowizny odnosiły się art. 362⁹²⁶ oraz 363 k.z.⁹²⁷

Źródłem przepisów art. 362 k.z. był art. 74 projektu wstępnego⁹²⁸, którego treść odpowiadała art. 362 k.z. We wszystkich kodeksach pozaborowych dopuszczano możliwość obciążenia obdarowanego przez darczyńcę zleceniem. Jednak najpełniej regulowały to przepisy zawarte w BGB, dlatego przepis § 1 i 2 art. 362 k.z. wzorowany był w głównej mierze na postanowieniach § 525 BGB, przepis § 3 art. 362 k.z. na § 525 ust. 2 oraz na ZGB OR. Natomiast postanowienia § 4 art. 362 k.z. wzorowane były na przepisach wszystkich kodeksów pozaborowych i szwajcarskim kodeksie zobowiązań, tj. art. 1121 KN, § 881 ABGB, § 330 zd. 2 BGB, orzecznictwie kasacyjnym senatu rosyjskiego z roku 1882 nr 4⁹²⁹. Jednak k.z. nie przyjął postanowień zawartych w § 526 BGB, które znalazły się w art. 73 projektu wstępnego⁹³⁰. Projektowany przepis został przez Komisję Kodyfikacyjną odrzucony – uznano go za zbędny ze względu na przepisy art. 363 k.z. Ponadto do k.z. nie wszedł § 536 BGB⁹³¹.

⁹²⁵ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 926; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 81–82.

⁹²⁶ Art. 362 k.z.: „§ 1. Darczyńca ma prawo domagać się spełnienia świadczenia obciążającego obdarowanego, jeżeli wykonał swe zobowiązanie wynikające z umowy darowizny, a świadczenie nie ma na celu wyłącznie korzyści obdarowanego. § 2. Prawo to przechodzi na spadkobierców darczyńcy. § 3. Jeżeli świadczenie leży w interesie publicznym, spełnienia świadczenia może żądać po śmierci darczyńcy także właściwa władza. § 4. Osoba trzecia, która ponosi korzyść ze świadczenia, może się domagać jego spełnienia według przepisów o umowach na rzecz osób trzecich”.

⁹²⁷ Art. 363 k.z.: „§ 1. Jeżeli obdarowany nie spełnia świadczenia bez uzasadnionej przyczyny, darczyńca lub jego spadkobiercy mogą żądać zwrotu przysporzenia majątkowego według przepisów o niesłusznym zubożeniu o tyle, o ile to przysporzenie musiałyby być użyte na spełnienie świadczenia. § 2. Zwrot przysporzenia skutecznia się przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, chociażby przedmiot darowizny nie były pieniądze; jednak obdarowany może zwolnić się od obowiązku zapłaty tej sumy, zwracając przedmiot darowizny w naturze w stanie, w jakim się znajduje”.

⁹²⁸ Art. 74 projektu wstępnego: „Jeżeli zlecenie nie ma na celu wyłącznie korzyści obdarzonego, darczyńca może domagać się jego spełnienia, jeżeli dopełnił swoich zobowiązań z darowizny. Po śmierci darczyńcy prawo to przechodzi na jego dziedziców. Jeżeli zlecenie ma na celu interes publiczny, spełnienia go może żądać po śmierci darczyńcy także właściwa władza. Czy osoba trzecia, na której korzyść wychodzi zlecenie, może domagać się jego spełnienia, należy ocenić wedle przepisów o umowach na korzyść osób trzecich”.

⁹²⁹ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 120–121; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 101–102.

⁹³⁰ Art. 73 projektu wstępnego: „Zlecenie nie obowiązuje obdarzonego, o ile połączony z jego wykonaniem nakład przewyższa wartość darowizny w chwili jej otrzymania a nadwyżka nie będzie mu osobno wynagrodzona”.

⁹³¹ Uznano, że zwolnienie w razie istnienia uzasadnionej przyczyny, przewidzianej w art. 363 k.z., odnosiło się nie tylko do obowiązku zwrotu przysporzenia majątkowego w razie niewykonania świadczenia, lecz także do obowiązku wykonania świadczenia; zob. R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 103; L. Domański, *Instytucje...*, s. 159.

Zgodnie z §§ 1 i 2 art. 362 k.z. darczyńca lub jego spadkobiercy mieli prawo domagać się spełnienia świadczenia obciążającego obdarowanego, jeżeli wykonali zobowiązania wynikające z umowy darowizny, a świadczenie nie miało na celu wyłącznie korzyści obdarowanego (np. gdy miała miejsce darowizna z warunkiem leczenia się przez obdarowanego w danej miejscowości kąpielowej). W związku z tym darczyńca i jego spadkobiercy nie mogli domagać się spełnienia świadczenia obciążającego obdarowanego w razie niewykonania zobowiązań wynikających z umowy, ponieważ obdarowany miał obowiązek spełnienia tego świadczenia tylko z wartości otrzymanego przedmiotu darowizny. Nie mógł on być więc zmuszony do spełnienia obciążającego go świadczenia ani przez darczyńcę lub jego spadkobierców, ani przez osobę trzecią (§ 4 art. 362 k.z.), dopóki nie otrzymał przedmiotu darowizny⁹³².

Zgodnie z § 3 art. 362 k.z., jeżeli świadczenie leżało w interesie publicznym, spełnienia świadczenia mogła żądać po śmierci darczyńcy także właściwa władza. Organami powołanymi do strzeżenia interesu publicznego i działania w imię jego zachowania były właściwe władze państwowe, samorządowe lub korporacyjne⁹³³. Świadczeniem w interesie publicznym mogło być np. świadczenie na rzecz ubogich gminy, na cele społeczne, państwowe, oświatowe itp.⁹³⁴

W myśl § 4 art. 362 k.z. osoba trzecia, która odnosiła korzyść ze świadczenia, mogła się domagać jego spełnienia według przepisów o umowach na rzecz osób trzecich. Zastosowanie w tym przypadku miały więc postanowienia art. 92 k.z.⁹³⁵

Darczyńca mógł za życia zwolnić obdarowanego od wykonania świadczenia (art. 270 k.z.), o ile osoba trzecia nie oświadczyła jemu lub obdarowanemu o chęci skorzystania ze świadczenia (§ 2 art. 92 k.z.). Po jego śmierci, pod tym samym warunkiem, zwolnić obdarowanego od wykonania świadczenia mogli również spadkobiercy, jednak aby zwolnienie było zupełne, musieli go dokonać wszyscy spadkobiercy łącznie. Zwolnienie przez spadkobierców było możliwe

⁹³² L. Domański, *Instytucje...*, s. 159–160; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 82.

⁹³³ E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXX.

⁹³⁴ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 493.

⁹³⁵ Art. 92 k.z.: „§ 1. Jeżeli kto, zawierając umowę, zastrzegł świadczenie na rzecz osoby trzeciej, osoba ta, w braku odmiennej umowy, może wprost od dłużnika żądać spełnienia świadczenia. § 2. Kto takie zastrzeżenie uczynił, nie może go już odwołać, jeżeli osoba trzecia oświadczyła jemu lub dłużnikowi, że chce z zastrzeżenia skorzystać. § 3. Dłużnik może podnieść zarzuty z umowy także i przeciwko osobie trzeciej”; szerzej o przepisach art. 92 k.z.

tylko wtedy, jeżeli nie chodziło o świadczenie leżące w interesie publicznym, gdyż w takim przypadku uprawniona do żądania spełnienia świadczenia była władza (§ 3 art. 362 k.z.)⁹³⁶.

Z przepisami art. 362 i 363 k.z., podobnie jak w przypadku § 2 art. 354 k.z., nie zgadzał się Fryderyk Zoll. Według niego sprostowania w dwóch kierunkach wymagał § 1 art. 362 k.z. Po pierwsze, zamiast o „świadczeniu” powinna być mowa o powinnościach, wychodzących poza pojęcie świadczeń we właściwym tego słowa znaczeniu. Po drugie, ostatnie zdanie „a świadczenie nie ma na celu wyłącznie korzyści obdarowanego” powinno być skreślone, ponieważ ograniczenie to mija się z istotą polecenia (*modus*). Według Zolla wprowadzenie tych zmian w drodze wykładni (*interpretatio obrogans i derogans*) spowodowałoby, że §§ 2, 3 i 4 art. 362 k.z. miałyby uzasadnienie, ponieważ rozciągałyby przepisy, dla obowiązków świadczeń zbyteczne, na powinności wychodzące poza zakres zwykłych świadczeń. W takim razie uzasadnione byłyby również przepisy art. 363 k.z., modyfikujące w sposób odpowiedni sankcje za niepełnienie świadczeń, gdy chodzi tylko o powinności niższego stopnia niż świadczenia we właściwym tego słowa znaczeniu. Za niepotrzebny uznawał on również § 2 art. 362 k.z., ponieważ kwestie przechodzenia praw na spadkobierców regulowały już przepisy prawa spadkowego. Wynikało z nich, że spadkobierca wstępujący po śmierci spadkodawcy we wszystkie jego prawa i obowiązki wstępuje także w prawa spadkodawcy żądania, aby obdarzony wypełnił świadczenie lub inną powinność niepodpadającą pod pojęcie świadczenia, które przyrzekł spełnić spadkodawcy⁹³⁷.

Umowa darowizny według k.z. nie rozwiązywała się w przypadku niespełnienia świadczenia przez obdarowanego. Skutkować to mogło tylko zmianę co do przysporzenia majątkowego, odpowiadającemu świadczeniu, ale jedynie w sposób ograniczony⁹³⁸. Stanowił o tym art. 363 k.z.⁹³⁹

⁹³⁶ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 492; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXX.

⁹³⁷ F. Zoll, *Zobowiązania...*, s. 328–329.

⁹³⁸ E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXX.

⁹³⁹ Art. 363 k.z.: „§ 1. Jeżeli obdarowany nie spełnia świadczenia bez uzasadnionej przyczyny, darczyńca lub jego spadkobiercy mogą żądać zwrotu przysporzenia majątkowego według przepisów o niesłusznym z bogaceniu o tyle, o ile to przysporzenie musiało być użyte na spełnieniu świadczenia. § 2. Zwrot przysporzenia skutecznia się przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, chociażby przedmiotem darowizny nie były pieniądze; jednak obdarowany może zwolnić się od obowiązku zapłaty tej sumy, zwracając przedmiot darowizny w naturze w stanie, w jakim się znajduje”.

Źródłem przepisów art. 363 k.z. był art. 75 projektu wstępnego⁹⁴⁰. Zmianie uległ § 2 projektowanego przepisu – doprecyzowano jego brzmienie w celu wyjaśnienia ewentualnych niejasności językowych. Przepisy te wzorowane były na uchylonym § 527 BGB, jednak uległy przeróbce i modyfikacji⁹⁴¹.

Zgodnie z § 1 art. 363 k.z. jeżeli obdarowany nie spełniał świadczenia bez uzasadnionej przyczyny, darczyńca lub jego spadkobiercy mogli żądać zwrotu przysporzenia majątkowego według przepisów o niesłusznym zubożeniu o tyle, o ile to przysporzenie musiałoby być użyte na spełnienie świadczenia. W porównaniu do przepisów § 527 BGB w k.z. prawo żądania zwrotu przysporzenia ograniczone zostało do przypadków, w których niewykonanie świadczenia nastąpiło bez uzasadnionej przyczyny (wzorowano się w tym zakresie na art. 249 ZGB OR). W BGB prawo żądania zwrotu przysporzenia wyłączone było tylko w przypadku niemożliwości świadczenia, za które obdarowany nie odpowiadał, w związku z tym trzeba było powoływać się na przepisy o niewykonaniu umów wzajemnych. Poprzez modyfikację dokonaną w k.z. nie było potrzeby powoływania się na przepisy o niewykonaniu umów wzajemnych, które w przypadku umowy darowizny nie powinny mieć zastosowania⁹⁴². W związku z tym darczyńca nie miał prawa odstąpienia od umowy w razie niespełnienia przez obdarowanego świadczenia bez uzasadnionej przyczyny na zasadach wyłożonych w art. 250–253 k.z.⁹⁴³ Obowiązek spełnienia świadczenia ciążyący na obdarowanym był tylko ciężarem zmniejszającym wartość dokonanego przysporzenia majątkowego na rzecz obdarowanego i nie należało go uznawać za odpowiednik przysporzenia majątkowego dokonanego przez darczyńcę na rzecz obdarowanego. Gdyby ciężar ten przenosił wartość przysporzenia majątkowego w chwili zawarcia umowy, obdarowany miałby uzasadnioną przyczynę

⁹⁴⁰ Art. 75 projektu wstępnego: „Jeżeli obdarzony nie spełnia zlecenia bez uzasadnionej przyczyny, darczyńca może żądać zwrotu podarunku według zasad o niesłusznym zubożeniu o tyle, o ile musiałby być użyty na spełnienie zlecenia. Jeżeli przedmiotem darowizny nie jest suma pieniężna, zwrot uskutecznia się przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, obdarzony może się jednak zwolnić od obowiązku zapłaty tej sumy, zwracając podarunek w naturze”.

⁹⁴¹ We wszystkich kodeksach pozaborowych darczyńca miał prawo, w razie niespełnienia świadczenia, obciążającego darowiznę, żądania zwrotu przysporzenia w całości lub w odpowiedniej części. Jednak pod względem konstrukcji i rozmiarów prawa do zwrotu przysporzenia istniały pewne różnice. W ABGB regulował to §§ 709 i 710, w KN art. 953 i n., w T. X, cz. 1 w art. 976, a w BGB § 527.

⁹⁴² R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 105.

⁹⁴³ Przepisy wyłożone w art. 250–253 k.z. dotyczyły skutków niewykonania zobowiązań wzajemnych.

do niespełnienia obciążającego go świadczenia, gdyż umowa darowizny sprowadzałaby się do włożenia na obdarowanego obowiązku, którego spełnienie mogłoby wyczerpać całkowicie wartość przedmiotu darowizny i uszczuplić własny majątek obdarowanego. W takim przypadku obdarowany mógłby żądać od darczyńcy uzupełnienia przysporzenia majątkowego, a gdyby ono nie zostało uwzględnione, mógł zgodnie z § 2 art. 362 k.z. zwolnić się od obowiązku spełnienia obciążającego go świadczenia, zwracając przedmiot darowizny w naturze, w stanie, w jakim się znajdował.

Kolejną uzasadnioną przyczyną niespełnienia świadczenia obciążającego obdarowanego mogła być odmowa obdarowanego spełnienia świadczenia mającego na celu wyłącznie jego korzyść, np. do leczenia się u wskazanego przez darczyńcę lekarza. W takim przypadku darczyńca lub jego spadkobiercy nie mogli żądać od obdarowanego zwrotu przysporzenia majątkowego, aby go użyć na spełnienie świadczenia, wbrew woli obdarowanego.

Z kolei wbrew woli osoby trzeciej darczyńca lub jego spadkobiercy nie mogli żądać od obdarowanego zwrotu przysporzenia majątkowego, celem spełnienia świadczenia, w razie umownego zwolnienia z długu obdarowanego przez osobę trzecią, na której rzecz obdarowany miał spełnić to świadczenie. Porozumienie obdarowanego z osobą trzecią, na której rzecz miał spełnić świadczenie, mogło być więc uzasadnioną przyczyną niespełnienia świadczenia przez obdarowanego.

Darczyńca lub jego spadkobiercy mogli żądać zwrotu przysporzenia majątkowego, jeżeli obdarowany nie spełniał świadczenia bez uzasadnionej przyczyny. Stosowano wtedy przepisy o niesłusznym wzbogaceniu, które wyłożone były w art. 123–125 k.z.⁹⁴⁴ Jednak różnicę wprowadzało zdanie pierwsze § 2 art. 363 k.z. Zgodnie z nim zwrot przysporzenia skuteczniał się przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, potrzebnej do spełnienia świadczenia, chociażby przedmiotem darowizny nie były pieniądze. Obdarowany nie mógł się bronić tym, że korzyść osiągniętą z przysporzenia majątkowego zużył lub utracił w taki sposób, że nie był już wzbogacony, albowiem obdarowany powinien się

⁹⁴⁴ Art. 123 k.z.: „Kto niesłusznie uzyskał korzyść z majątku innej osoby, obowiązany jest do wydania tej osobie uzyskanej korzyści w naturze, a gdyby to nie dało się skutecznie, do wydania wartości”; art. 124 k.z.: „Obowiązek wydania korzyści obejmuje nie tylko korzyść, bezpośrednio uzyskaną, lecz także i to, co w razie zbycia, utraty lub uszkodzenia uzyskano jako równowartość lub odszkodowanie”; art. 125 k.z.: „Jeżeli ten, kto uzyskał korzyść z majątku innej osoby, rozporządził tą korzyścią na rzecz osoby trzeciej pod tytułem darmym, wówczas obowiązana do wydania jest ta osoba trzecia”.

liczyć z obowiązkiem zwrotu przysporzenia majątkowego w razie niespełnienia świadczenia bez uzasadnionej przyczyny (art. 127 k.z.⁹⁴⁵)⁹⁴⁶.

Przepis § 2 art. 363 k.z. był kolejną modyfikacją § 527 BGB, w porównaniu do którego zwrot następował zawsze przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, co było znacznym uproszczeniem, ponieważ BGB dopuszczał także żądanie zwrotu w naturze, zależnie od okoliczności, których zbadanie wywoływało znaczne trudności. Jednak w k.z., w interesie obdarowanego, nadano prawo zwolnienia się od zapłaty sumy pieniężnej przez zwrot przedmiotu darowizny w naturze, o czym stanowiło zdanie drugie § 2 art. 363 k.z.⁹⁴⁷

Zgodnie ze zdaniem drugim § 2 art. 363 k.z., gdyby obdarowany uznał za niekorzystną dla siebie zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, potrzebnej do spełnienia świadczenia, mógł zwolnić się od obowiązku zapłaty tej sumy, zwracając przedmiot darowizny w naturze w stanie, w jakim się znajdował. Obdarowany nie odpowiadał zatem za pogorszenie się stanu przedmiotu darowizny wskutek naturalnego zużycia, nawet gdyby pogorszenie nastąpiło z jego winy (art. 239–241 k.z.). W przypadku zaś utraty lub uszkodzenia rzeczy wskutek celowego działania obdarowanego, mającego na celu uniemożliwienie zwrotu, obdarowany zobowiązany był do naprawienia szkody na zasadach ogólnych⁹⁴⁸. Zwrot przedmiotu darowizny mógł być w pewnych sytuacjach korzystniejszy dla obdarowanego, np. w razie spadku wartości przedmiotu darowizny. Zwrot przedmiotu darowizny powinien nastąpić bez żadnych obciążeń dokonanych przez obdarowanego lub jego wierzycieli.

Zatem zgodnie z przepisami art. 363 k.z. obdarowany, obciążony obowiązkiem spełnienia świadczenia, poprzez zwrot przedmiotu darowizny w naturze w stanie, w jakim się znajdował, mógł uchylić się od spełnienia świadczenia bez uzasadnionej przyczyny. W ten sposób dochodziło do jednostronnego rozwiązania umowy darowizny. W przypadku zaś darczyńcy i jego spadkobierców jednostronne rozwiązanie umowy darowizny nie było możliwe. Zatem w razie niespełnienia świadczenia przez obdarowanego bez uzasadnionej przyczyny darczyńca i jego spadkobiercy mogli żądać od niego zapłaty sumy pieniężnej niezbędnej do spełnienia świadczenia, chyba że umowę zawarto pod warunkiem rozwiązującym, w razie niespełnienia świadczenia przez obdarowanego.

⁹⁴⁵ Art. 127 k.z.: „Obowiązek wydania korzyści lub jej wartości wygasa, jeżeli ten, kto ją uzyskał, wykaze, że korzyść tę zużył lub utracił w taki sposób, iż nie jest już zubożony, chyba że, pozbywając się korzyści, był w złej wierze, albo powinien był liczyć się z obowiązkiem zwrotu”.

⁹⁴⁶ L. Domański, *Instytucje...*, s. 161.

⁹⁴⁷ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 105–106.

⁹⁴⁸ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 495; E. Muszalski, *Darowizna...*, s. LXXI.

Należy zauważyć, że przepisy art. 363 k.z. nie regulowały stosunku obdarowanego do osób trzecich, na rzecz których zostało zastrzeżone spełnienie świadczenia. W takiej sytuacji, w myśl § 2 art. 362 k.z., zastosowanie miały wyłącznie przepisy art. 92 k.z. W związku z tym, jeżeli osoba trzecia nie oświadczyła darczyńcy lub obdarowanemu, że chce z zastrzeżenia skorzystać, obdarowany mógł zwrócić darczyńcy przedmiot darowizny i zwolnić się w ten sposób od obowiązku świadczenia na rzecz osoby trzeciej. Jednak z chwilą złożenia przez osobę trzecią darczyńcy lub obdarowanemu oświadczenia, że chce z zastrzeżonego świadczenia skorzystać, obdarowany musiał na żądanie osoby trzeciej spełnić świadczenie zastrzeżone na jej rzecz. Obdarowany, który zmuszony był do spełnienia świadczenia na rzecz osoby trzeciej, ale uważał, że taka darowizna okazała się niekorzystna, mógł żądać od darczyńcy zwrotu wartości spełnionego świadczenia za jednoczesnym zwrotem przedmiotu darowizny w naturze, w stanie, w jakim się znajdował (§ 2 art. 363 k.z.).

Dobrowolne spełnienie przez obdarowanego świadczenia na rzecz darczyńcy lub osoby trzeciej oznaczało uznanie przez obdarowanego umowy darowizny za korzystną dla siebie. W takiej sytuacji obdarowany nie mógł żądać od darczyńcy zwrotu wartości spełnionego świadczenia, za jednoczesnym zwrotem przedmiotu darowizny⁹⁴⁹.

3.2.4. Odwołanie darowizny

3.2.4.1. Odwołanie darowizny w razie zmiany stosunków majątkowych darczyńcy

Kodeks zobowiązań przewidywał dla darczyńcy zupełne lub częściowe odwołanie darowizny. Nastąpić ono mogło z powodu zubożenia darczyńcy (art. 364 k.z. i 365 k.z.) oraz rażącej niewdzięczności, jakiej dopuścił się obdarowany względem darczyńcy (art. 366 k.z. i 367 k.z.). Na rozciągłość skutków odwołania darowizny miało wpływ to, czy darowizna w momencie odwołania była już wykonana, czy jeszcze nie⁹⁵⁰.

W myśl art. 364 k.z.⁹⁵¹ prawo odwołania darowizny przysługiwało jedynie co do darowizny jeszcze niewykonanej, czyli takiej, do której ważności po-

⁹⁴⁹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 162–162.

⁹⁵⁰ F. Zoll, *Zobowiązania...*, s. 329–330.

⁹⁵¹ Art. 364 k.z.: „Darczyńca może odwołać darowiznę jeszcze niewykonaną, jeżeli od chwili, kiedy ją był przyrzekł, jego stosunki majątkowe tak się zmieniły, że nie może wykonać darowizny bez uszczerbku dla własnego utrzymania, odpowiadającego jego stanowisku społecznemu, oraz bez uszczerbku dla ciążących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych”.

trzebne było oświadczenie darczyńcy sporządzone w formie aktu notarialnego (art. 358 § 1 k.z.). Darczyńca mógł odwołać darowiznę, jeżeli od momentu przyrzeczenia jego stosunki majątkowe uległy zmianie, powodując naruszenie własnego utrzymania (odpowiadającego jego stanowiisku społecznemu) oraz naruszenia jego ustawowych obowiązków alimentacyjnych⁹⁵². Z pojęcia odwołania wynika, że umowa darowizny przestawała obowiązywać z chwilą, gdy ono nastąpiło. Skutkowało to tym, że nawet w przypadku ewentualnej późniejszej poprawy stosunków majątkowych darczyńcy obdarowany nie miał już możliwości dochodzenia wykonania darowizny⁹⁵³.

Źródłem przepisu art. 364 k.z. był art. 72 projektu wstępnego polskiego prawa zobowiązań, który wychodził z założenia, że darowizna nie powinna naruszać normalnej egzystencji darczyńcy i jego rodziny⁹⁵⁴. Wzorowany był on na § 519 BGB⁹⁵⁵ oraz art. 250 ust. 2 ZGB OR⁹⁵⁶.

W art. 364 k.z., w celu zabezpieczenia przez darczyńcę środków własnego utrzymania (odpowiadającego jego stanowiisku społecznemu) oraz wykonania ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych, wprowadzono klauzulę *rebus sic stantibus*. Ustawodawca zezwolił darczyńcy odwołać darowiznę jeszcze niewykonaną, jeżeli od momentu przyrzeczenia darowizny jego stosunki majątkowe na tyle się zmieniły, że wykonanie darowizny wiązałoby się z uszczupleniem środków własnego utrzymania, odpowiadającego jego stanowiisku społecznemu⁹⁵⁷, oraz utrzymania członków rodziny⁹⁵⁸. Prawo odwołania przysługiwało od chwili, w której darczyńca uczynił przyrzeczenie darowizny,

⁹⁵² Nie dotyczy to umownych obowiązków alimentacyjnych; zob. J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 931–932; L. Peiper, *Kodeks...*, s. 497.

⁹⁵³ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 931.

⁹⁵⁴ Art. 72 projektu wstępnego: „Darczyńca nie jest obowiązany do wykonania darowizny, jeżeli od chwili oświadczenia, zawierającego przyrzeczenie darowizny, jego stosunki majątkowe tak się zmieniły, iż nie może dopełnić darowizny bez uszczerbku dla swego utrzymania, odpowiadającego jego stanowi i dla dopełnienia ciężących na nim ustawowych obowiązków utrzymania krewnych i małżonka”.

⁹⁵⁵ § 519 BGB: „Darczyńca ma prawo odmówić wykonania przyrzeczenia, złożonego sposobem darmym, jeżeli w razie uwzględnienia innych jego zobowiązań nie może wypełnić go bez uszczerbku dla utrzymania, jakie na nim ciąży z mocy ustawy. W razie zbiegu roszczeń kilku obdarowanych, pierwszeństwo ma roszczenie, które powstało wcześniej”; [za:] L. Domański, *Instytucje...*, s. 175.

⁹⁵⁶ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 118.

⁹⁵⁷ Według L. Peipera na utrzymanie odpowiadającego darczyńcy stanowiiska społecznego wpływają koszty odpowiedniego wyżywienia, mieszkania i odzienia oraz koszty leczenia i zaspokożenia potrzeb duchowych; zob. L. Peiper, *Kodeks...*, s. 497.

⁹⁵⁸ L. Domański, *Instytucje...*, s. 164.

a bez znaczenia był moment, w którym obdarowany przyjął to przyrzeczenie⁹⁵⁹. Zmiana stosunków majątkowych, powodujących zubożenie darczyńcy, musiała zatem nastąpić po zaciągnięciu przez darczyńcę zobowiązania dokonania darowizny, a przed wykonaniem tego zobowiązania⁹⁶⁰. Jeżeli więc stan majątkowy darczyńcy w chwili przyrzeczenia darowizny nie pozwalał na jej wykonanie, darczyńca pozbawiony był prawa odwołania darowizny zgodnie z art. 364 k.z.⁹⁶¹ Zmiana taka mogła nastąpić np. w wyniku utraty posady lub majątku przez darczyńcę już po złożeniu przyrzeczenia darowizny⁹⁶². Mogła ona nastąpić bez winy lub choćby z winy darczyńcy, np. wskutek lekkomyślnych spekulacji, rozrzutności, pijaństwa itd. Inne rozwiązanie było przyjęte w niemieckim kodeksie cywilnym, gdzie wedle § 529 BGB odwołanie było niedopuszczalne, jeżeli darczyńca zmianę swych stosunków spowodował rozmyślnie lub przez swe rażące niedbalstwo⁹⁶³.

Z uzasadnienia do art. 364 k.z. wynikało, że o ile to było możliwe, odwołanie powinno się ograniczyć do takiej części przysporzenia, jaka jest potrzebna do wyrównania uszczerbku określonego w art. 364 k.z.⁹⁶⁴

W kodeksie zobowiązań nie została uregulowana kwestia odwołania darowizny jeszcze niewykonanej w przypadku zawarcia umowy darowizny z kilkoma osobami równocześnie lub sukcesywnie. W doktrynie przyjęto zgodne stanowisko co do drugiego przypadku, a więc gdy darczyńca zawarł umowy darowizny z kilkoma osobami w różnym czasie. Wtedy odwołanie darowizny jeszcze niewykonanej mogło być wykonane kolejno, poczynając od umowy ostatnio zawartej⁹⁶⁵. Natomiast w razie zawarcia umowy darowizny z kilkoma osobami równocześnie, według Leona Peipera i Ludwika Domańskiego, odwołanie darowizny jeszcze niewykonanej powinno być zastosowane w stosunku do wszystkich obdarowanych⁹⁶⁶. Z kolei Ignacy Rosenblüth i Jan Korzonek dopuszczali

⁹⁵⁹ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks ...*, s. 932.

⁹⁶⁰ J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 85.

⁹⁶¹ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 932.

⁹⁶² L. Domański, *Instytucje...*, s. 164;

⁹⁶³ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 497. Odmiennego zdania był J. Namitkiewicz, który uważał, że jeśli przyczyną zubożenia były okoliczności, za które darczyńca ponosił odpowiedzialność, w szczególności, gdy zubożenie było spowodowane czynami nagannymi, nie miał on prawa do odwołania darowizny; zob. *idem*, *Kodeks...*, s. 85–86. Podobne stanowisko miał L. Domański, *Instytucje...*, s. 164.

⁹⁶⁴ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 107; swoje wątpliwości co do słuszności takiej interpretacji wyraził J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 85.

⁹⁶⁵ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 497; L. Domański, *Instytucje...*, s. 164; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 932–933.

⁹⁶⁶ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 933; L. Domański, *Instytucje...*, s. 164.

możliwość wyboru przez darczyńcę, czy odwołanie dotyczyć miało wszystkich obdarowanych, czy tylko niektórym z nich.

Jeżeli mimo odwołania darowizny wedle art. 364 k.z. obdarowany domagał się jej wykonania, twierdząc, że nie zachodzą warunki odwołania, to obowiązek udowodnienia zaistnienia tych warunków spoczywał na darczyńcy⁹⁶⁷.

Zrzeczenie się przez darczyńcę praw zawartych w art. 364 k.z. byłoby nieważne ze względu na cele społeczne i naruszenie praw osób trzecich⁹⁶⁸.

Ustawodawca w art. 365 k.z.⁹⁶⁹ uregulował również sytuację, gdy darczyńca popadnie w niedostatek, ale już po wykonaniu darowizny. Źródłem tego przepisu był art. 76 projektu wstępnego⁹⁷⁰ wzorowany na § 947 ABGB⁹⁷¹. Twórcy kodeksu zobowiązań uznali, że rozwiązania przyjęte w tym zakresie w kodeksie Napoleona oraz w kodeksie cywilnym niemieckim za zbyt surowe dla obdarowanego. BGB w § 528 przyznawał darczyńcy prawo odwołania darowizny, o ile było to potrzebne do pokrycia jego utrzymania, odpowiadającego stanowi i ciężącym na nim ustawowym obowiązkom alimentacyjnym, i o ile obdarowany był jeszcze wzbogacony. Z kolei KN w tym przypadku przyznawał w art. 955 ust. 3 darczyńcy prawo odwołania darowizny w zupełności, ale tylko wówczas, gdy obdarowany odmówił darczyńcy, popadłemu w niedostatek, alimentów. Dlatego za wzorem ABGB nałożono na obdarowanego tylko obowiązek alimentacyjny w wysokości ustawowych odsetek od wartości wzbogacenia⁹⁷².

⁹⁶⁷ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 933.

⁹⁶⁸ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 498.

⁹⁶⁹ Art. 365 k.z.: „Jeżeli darczyńca popadnie w niedostatek po wykonaniu darowizny, obdarowany, o ile jeszcze zubożony skutkiem darowizny, ma obowiązek dostarczać darczyńcy środków, których mu brakuje do utrzymania, odpowiadającego jego stanowi i do dopełnienia ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Obdarowany nie jest obowiązany płacić z tego tytułu więcej, niż wynoszą ustawowe odsetki od wartości zubożenia. Może się zwolnić od tego obowiązku, zwracając darczyńcy wartość wzbogacenia, będącego następstwem darowizny”.

⁹⁷⁰ Art. 76 projektu wstępnego: „Jeżeli darczyńca po wykonaniu darowizny popadnie w niedostatek, obdarzony, o ile jeszcze jest zubożony skutkiem darowizny, obowiązany jest uzupełnić to, co darczyńcy brakuje do jego utrzymania, odpowiadającego jego stanowi i do wypełnienia ciężących na nim ustawowych obowiązków utrzymania jego krewnych i małżonka, a to do wysokości prawnych odsetek od wartości zubożenia w chwili jego uzupełnienia”.

⁹⁷¹ § 947 ABGB: „Jeżeli darujący po uczynieniu darowizny popadnie w taką nędzę, że zbywa mu na potrzebnym utrzymaniu, wówczas ma prawo żądać od obdarowanego, aby mu płacił corocznie ustawowe odsetki od darowanej sumy, o ile rzecz darowana lub jej wartość jeszcze istnieje i o ile darującemu zbywa na potrzebnym utrzymaniu, chyba że obdarowany znajduje się sam w równym niedostatku. Z pomiędzy większej liczby obdarowanych, wcześniej obdarowany wtedy tylko jest do tego obowiązany, jeżeli zasiłki później obdarowanych nie wystarczają do utrzymania”; [za:] L. Domański, *Instytucje...*, s. 163.

⁹⁷² Orzeczenie SN: „Według powołanego art. 305 kodeksu zobowiązań, w przypadku, gdy darczyńca popadnie w niedostatek po wykonaniu darowizny, obdarowany, o ile jest jeszcze wzbogacony

Obdarowany mógł się jednak zwolnić od tego obowiązku przez zwrot wartości wzbogacenia⁹⁷³, będącego następstwem darowizny⁹⁷⁴. Obowiązek obdarowanego trwał dopóty, dopóki był jeszcze wzbogacony. Utrata wzbogacenia miała miejsce również, gdy obdarowany wartość wzbogacenia zużył lub utracił. Jeżeli jednak obdarowany utracił wartość wzbogacenia w złej wierze lub gdy obdarowany powinien się liczyć z obowiązkiem zwrotu, zwłaszcza po uzyskaniu wiadomości o popadnięciu darczyńcy w niedostatek, to zwolnienie od zwrotu wzbogacenia nie następowało⁹⁷⁵.

Roszczenie z art. 365 k.z. przysługiwało darczyńcy, gdy popadł w niedostatek⁹⁷⁶ po wykonaniu darowizny i brakowało mu środków do utrzymania odpowiadającemu jego stanowiisku społecznemu i dopełnieniu ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Jeśli zdarzyło się to przed wykonaniem darowizny, a darczyńca nie skorzystał z przepisu art. 364 k.z., to pozostawał w tym przypadku bez żadnych roszczeń wobec obdarowanego. W przypadku gdy obdarowanych było więcej, stosowano te same zasady co w art. 364 k.z.⁹⁷⁷ Rozwiązania, jakie przyjęto w art. 365 k.z., miały być dla darczyńcy rekompensatą za cierpienie niedostatku skutkiem darowizny⁹⁷⁸. Dlatego dzięki przyznanemu roszczeniu miał on mieć zapewniony mniej więcej taki dochód z przedmiotu darowizny, jaki mógł mieć, gdyby jej nie uczynił. Z kolei dla obdarowanego było to korzystne, ponieważ zobowiązanie alimentacyjne wygasało ze śmiercią darczyńcy⁹⁷⁹

skutkiem darowizny, ma obowiązek dostarczenia darczyńcy środków, których mu brakuje na utrzymanie odpowiadające jego stanowiisku społecznemu i do dopełnienia ciężących na nim obowiązków alimentacyjnych, jednak obdarowany nie jest z tego tytułu obowiązany płacić więcej, aniżeli wynoszą ustawowe odsetki od wartości wzbogacenia" (SN 14 IX 1937, C II. 651/37, NKZ 1938, s. 51).

⁹⁷³ Nie był to więc zwrot przedmiotu darowizny w naturze, ani zwrot przysporzenia majątkowego, ani możliwość jednorazowej zapłaty wartości przedmiotu darowizny; tylko obdarowany miał prawo wyboru; zob. J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 935–936; J. Namitkiewicz *Kodeks...*, s. 86–87.

⁹⁷⁴ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 107–108.

⁹⁷⁵ J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 86–87.

⁹⁷⁶ Jak w przypadku art. 364 możemy się spotkać w doktrynie z różnymi interpretacjami tego przepisu. Według L. Peipera roszczenie przysługuje darczyńcy, nawet jeśli popadł on w niedostatek z własnej winy; *idem*, *Kodeks...*, s. 498. Odmienne stanowisko zajmował J. Namitkiewicz; *idem*, *Kodeks...*, s. 85.

⁹⁷⁷ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 934–935.

⁹⁷⁸ E. Till, R. Longchamps de Berier, *Polskie...*, s. 122.

⁹⁷⁹ Roszczenie to miało ściśle osobisty charakter, więc nie mogło być odstąpione i nie mogło przechodzić na spadkobierców (z wyjątkiem należności umownie lub prawomocnym wyrokiem przyznanych i to jedynie już wymagalnych), jednak w przypadku obdarowanego obowiązek zaspokojenia roszczenia darczyńcy przechodził na jego spadkobierców, zob. J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 936; L. Domański, *Instytucje...*, s. 166.

i istniało tylko *pro futuro*⁹⁸⁰. Nie było to zatem odwołanie darowizny, lecz udzielenie pomocy darczyńcy będące wyrazem wdzięczności ze strony obdarowanego, co budziło wątpliwości co do umieszczenia tego przepisu w rozdziale o odwołaniu darowizny⁹⁸¹.

3.2.4.2. Odwołanie darowizny w razie niewdzięczności obdarowanego

Zgodnie z treścią art. 366 k.z.⁹⁸² darczyńca mógł odwołać darowiznę nawet już wykonaną z powodu rażącej niewdzięczności, jakiej dopuścił się względem niego obdarowany, zwłaszcza jeśli popełniony przez obdarowanego czyn stanowił przestępstwo albo ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych.

We wszystkich obowiązujących kodeksach porozbiorowych występowały przepisy normujące odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności. Według KN (art. 955) przyczyną odwołania darowizny z powodu niewdzięczności było targnięcie się na życie darczyńcy oraz złe obchodzenie się, występki i obelgi, wszystko w ciężkim stopniu. Według ABGB (§ 948) była to ciężka niewdzięczność, tj. takie skrzywdzenie darczyńcy na ciele, czci, wolności lub majątku, które nadaje się do karnosądowego ścigania. Z kolei BGB (§ 530) dopuszczał odwołanie darowizny z powodu ciężkiej niewdzięczności, która polegała na ciężkim uchybieniu względem darującego lub bliskiego członka jego rodziny. Natomiast według Tomu X, części 1 Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r. (art. 974) przyczyną odwołania darowizny z powodu niewdzięczności był zamach na życie darującego, pobicie, groźby, fałszywe oskarżenie o przestępstwo oraz oczywiste nieuszanowanie. Twórcy kodeksu zobowiązań badali również rozwiązania przyjęte w ZGB OR, w którym przepisy art. 249 ust. 1 i 2 dopuszczały odwołanie darowizny z powodu ciężkiej zbrodni przeciw darczyńcy lub bliskim oraz ciężkiego naruszenia obowiązków familijno-prawnych wobec darczyńcy lub bliskich⁹⁸³.

Źródłem przepisu art. 366 k.z. był art. 77 projektu wstępnego⁹⁸⁴. Porównując projektowany przepis z ostatecznym brzmieniem art. 366 k.z., można zauwa-

⁹⁸⁰ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 108.

⁹⁸¹ J. Namitkiewicz *Kodeks...*, s. 86.

⁹⁸² Art. 366 k.z.: „Darczyńca może odwołać darowiznę, nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności, zwłaszcza przez popełnienie czynu, stanowiącego przestępstwo albo ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych”.

⁹⁸³ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 108.

⁹⁸⁴ Art. 77 projektu wstępnego: „Darczyńca może odwołać darowiznę, chociażby już wykonaną, jeżeli obdarzony dopuści się wobec niego lub jego bliskich ciężkiej niewdzięczności przez uchybienia, nadające się do karno-sądowego dochodzenia albo przedstawiające się, jako naruszenia obowiązków familijno-prawnych”.

żyć, że ustawodawca nie określił pojęcia rażącej niewdzięczności. Zdecydowano, że ustawa nie powinna taksatywnie wymieniać rodzajów niewdzięczności uzasadniających odwołanie, ze względu na wytworzony przez darowiznę stosunek etyczny między darczyńcą a obdarowanym. Uznano, że właśnie ze względu na ten wybitnie etyczny charakter tego stosunku należy pozostawić swobodę sędziemu w podejmowaniu decyzji⁹⁸⁵. Za rażącą niewdzięczność można było zatem uznać każdy czyn lub szereg czynów popełnionych przez obdarowanego⁹⁸⁶ rozmyślnie, aby wyrządzić krzywdę moralną lub materialną darczyńcy⁹⁸⁷. Jednak aby ułatwić zadanie sędziemu, wymieniono przykładowe fakty uzasadniające odwołanie z powodu rażącej niewdzięczności. Były to czyny stanowiące przestępstwo⁹⁸⁸ oraz naruszenie obowiązków rodzinnych⁹⁸⁹. Przestępstwo mogło być popełnione nie tylko na osobie lub mieniu darczyńcy, ale także na osobie lub mieniu członków jego rodziny⁹⁹⁰. Jednak nie każdy czyn stanowiący przestępstwo, biorąc pod uwagę pewne okoliczności, musiał być poczytany za rażącą niewdzięczność. Decydować miał o tym sędzia, kładąc nacisk na stopień niewdzięczności⁹⁹¹, a dowód popełnienia przestępstwa mógł być przeprowadzony przed sądem cywilnym, bez uprzedniego wszczęcia i zakończenia procesu karnego⁹⁹². Z kolei za ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych uznawano np. uporczywe uchylanie się obdarowanego od dostarczania środków utrzymania dla darczyńcy wynikających z ustawowego obowiązku, nierząd z członkami rodziny darczyńcy, nieudzielenie darczyńcy pomocy w niebezpieczeństwie dla jego życia, zdrowia lub mienia⁹⁹³.

W orzecznictwie dotyczącym art. 366 k.z. najwięcej miejsca poświęcono określeniu pojęcia rażącej niewdzięczności, biorąc przede wszystkim pod uwagę okoliczności popełnienia czynu wyrządzającego szkodę darczyńcy, tj. świadomość, nieprzyjazny zamiar, prowokację itp.⁹⁹⁴

⁹⁸⁵ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 110–111; S. Solarski, *Odwołanie...*, s. 77–78.

⁹⁸⁶ Orzeczenie SN: „Zniewagi, których wobec darczyńcy dopuszcza się mąż obdarowanej, nie stanowią podstawy do odwołania darowizny” (SN 21 XII 1937, C II 1613/37, NKZ 1938, nr 47, s. 161).

⁹⁸⁷ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 503; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 937; L. Domański, *Instytucje...*, s. 167.

⁹⁸⁸ Za czyn stanowiący przestępstwo Peiper uznawał zbrodnię lub występki, a nawet wykroczenia; zob. *idem*, *Kodeks...*, s. 503.

⁹⁸⁹ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 110–111.

⁹⁹⁰ L. Domański, *Instytucje...*, 1938, s. 167.

⁹⁹¹ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 937–938; R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 110–111.

⁹⁹² L. Domański, *Instytucje...*, s. 167–168; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 938.

⁹⁹³ L. Peiper, *Kodeks...*, s. 503; L. Domański, *Instytucje...*, s. 167–168.

⁹⁹⁴ Wybrane orzeczenia SN: „Według ustawy przez ciężką niewdzięczność należy rozumieć takie naruszenie ciała, czci, wolności lub majątku, że przeciwko naruszającemu można wdrożyć

W art. 367 k.z.⁹⁹⁵ zawarto kolejne przepisy dotyczące prawa odwołania darowizny. Wedle § 1 art. 367 k.z.⁹⁹⁶ darowizna nie mogła być odwołana z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca przebaczył obdarowanemu, a także po śmierci obdarowanego. Źródłem tego przepisu był art. 79 projektu wstępnego⁹⁹⁷. W związku z tym, że prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności było uzasadnione względami etycznymi, przyjęto, że przebaczenie ze strony darczyńcy naprawia stosunek etyczny między darczyńcą a obdarowanym, a prawo odwołania wygasa po przebaczeniu. Zdecydowano się zatem na wyraźne wspomnienie o przebaczeniu, jak to miało miejsce w kodeksie cywilnym niemieckim i austriackim⁹⁹⁸. Za Kodeksem Napoleona, kodeksem cywilnym niemieckim oraz szwajcarskim kodeksem zobowiązań niedopuszczalne było od-

postępowanie z ustawy karnej z urzędu lub na żądanie pokrzywdzonego. Nie każdy atoli czyn karalny, a nawet ukarany, musi mieć znamiona niewdzięczności. Z istoty pojęcia niewdzięczności wynika konieczność świadomego i celowego działania, aby ukrzywdzić darczyńcę i świadomość, że się popełnia niewdzięczność. Nie zachodzi jednak niewdzięczność, mimo odpowiedzialności karnej, w razie prowokacji ze strony darczyńcy. Jeżeli według ustaleń powód sprowokował pozwanego przy każdej sposobności, aby przez to wywołać u pozwanego reakcję i stworzyć podstawę do odwołania darowizny, a pozwany na prowokację reagował, to nie można mówić o świadomym i celowym działaniu pozwanego, któreby nosiło znamiona ciężkiej niewdzięczności" (SN 6.IX.1937, C II 580/37, Gł. Adw. 1938, s. 131); „Sam fakt pobicia względnie zniewagi darczyńcy przez obdarowanego, jakkolwiek stwierdzony wspomnianym wyrokiem karnym nie jest zdolny wywołać skutków odwołania darowizny, jeżeli wywołany został przez samego darczyńcę skutkiem prowokacji. Wynika bowiem z pojęcia niewdzięczności, że podpada pod nią jedynie taka czynność obdarowanego, która skierowana była przeciwko darczyńcy ze świadomością i w nieprzyjaznym zamiarze, że natomiast wyłączone są krzywdy niezamierzone, popełnione w uniesieniu, czy rozdrażnieniu, wywołanym zachowaniem się czy działaniem darczyńcy, choćby z powodu nich można było wszcząć postępowanie karne lub nawet doprowadzić do sądowego ukarania" (SN z dn. 14 XII. 937 r., C. II. 1542/37, Prz. Not. 1938, nr 7–8, s. 31); „Nie stanowi podstawy odwołania darowizny cudzołóstwo popełniane przez obdarowanego za zgodą żony, która go obdarowała" (SN 10 II 1938, C II 2054/37, OSP 517/1938).

⁹⁹⁵ Art. 367. „§ 1. Darowizna nie może być odwołana z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca przebaczył obdarowanemu, jak również po śmierci obdarowanego. § 2. Prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności służy spadkobiercom darczyńcy, jeżeli istniało jeszcze w chwili jego śmierci, albo gdy powstało skutkiem tego, że obdarowany rozmyślnie pozbawił darczyńcę życia. § 3. Prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności wygasa z upływem roku od chwili, kiedy uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego”.

⁹⁹⁶ Źródłem przepisu § 1 art. 367 k.z. był ust. 2 art. 79 projektu głównego: „odwołanie jest wykluczone, jeżeli darczyńca przebaczył obdarzonemu oraz po śmierci obdarzonego”.

⁹⁹⁷ Art. 79 projektu wstępnego: „Odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności może nastąpić tylko w ciągu roku od chwili, w której darczyńca dowiedział się o niewdzięczności obdarzonego, a jeżeli zmarł przed tem, od chwili jego śmierci. Odwołanie jest wykluczone, jeżeli darczyńca przebaczył obdarzonemu oraz po śmierci obdarzonego”.

⁹⁹⁸ Inne rozwiązania występowały w prawie francuskim i szwajcarskim; zob. R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 111–112.

wołanie wobec dziedziców spadkobierców obdarowanego⁹⁹⁹. Jeżeli jednak odwołanie darowizny nastąpiło przed śmiercią obdarowanego, skutki dokonania odwołania obciążałyby również jego spadkobierców¹⁰⁰⁰. Niedopuszczalne było zrzeczenie się prawa odwołania darowizny z powodu niewdzięczności, co uznawano za przeciwne dobrem obyczajom¹⁰⁰¹. Gdyby jednak zrzeczenie się prawa odwołania darowizny nastąpiło po dopuszczeniu się przez obdarowanego czynu niewdzięczności, traktowano to wtedy na równi z przebaczeniem¹⁰⁰².

Źródłem przepisu § 2 art. 367 k.z. był art. 78 projektu wstępnego¹⁰⁰³. Wzorowany był on w głównej mierze na art. 251 ZGB OR¹⁰⁰⁴. W myśl § 2 art. 367 k.z. prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności służyło spadkobiercom darczyńcy, jeżeli istniało jeszcze w chwili jego śmierci, tj. nie nastąpiło wcześniej przebaczenie i nie upłynął rok od czasu, gdy darczyńca dowiedział się o niewdzięczności. Niewdzięczność obdarowanego stanowiło według ustawodawcy czyn niemoralny, dlatego też prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności obdarowanego względem darczyńcy przysługiwało spadkobiercom darczyńcy, nawet gdyby darczyńca zmarł, nie dowiedziawszy się wcześniej o niewdzięczności obdarowanego. Prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności przysługiwało spadkobiercom ustawowym, a z testamentowych tylko zapisobiercom ogólnym lub pod tytułem ogólnym, z wyłączeniem zapisobierców szczególnych. Wedle § 2 art. 367 k.z. prawo odwołania darowizny przysługiwało spadkobiercom również w przypadku, gdy obdarowany rozmyślnie pozbawił życia darczyńcę. Prawo odwołania w tym przypadku było nieskutecz-

⁹⁹⁹ *Ibidem*, s. 111.

¹⁰⁰⁰ L. Domański, *Instytucje...*, s. 168; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 938; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 86.

¹⁰⁰¹ Art. 56 k.z.: „§ 1. Umowy treści niemożliwej do wykonania oraz umowy sprzeczne z porządkiem publicznym, ustawą lub dobremi obyczajami, są nieważne. § 2. Jeżeli wadliwości tego rodzaju dotyczą tylko niektórych postanowień umowy, inne postanowienia pozostają w mocy, chyba, że przypuszczać należy, iż bez postanowień dotkniętych nieważnością, strony nie byłyby zawarły umowy”.

¹⁰⁰² L. Domański, *Instytucje...*, s. 168.

¹⁰⁰³ Art. 78 projektu wstępnego: „prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności przechodzi na dziedziców darczyńcy, jeżeli w chwili jego śmierci jeszcze istniało lub powstało skutkiem zabicia darczyńcy przez obdarzonego”.

¹⁰⁰⁴ Art. 251 ZGB OR.: „Odwołanie (darowizny) może nastąpić w ciągu roku, licząc od dnia, w którym darczyńca dowiedział się o przyczynie odwołania. Jeżeli darczyńca zmarł przed upływem roku, jego prawo przechodzi na spadkobierców, którzy mogą z niego skorzystać do końca tego okresu czasu. Spadkobiercy mogą odwołać darowiznę, jeżeli obdarowany rozmyślnie lub w inny sposób niedozwolony przyczynił się do śmierci darczyńcy lub przeszkodził mu w skorzystaniu z prawa odwołania”, [za:] L. Domański, *Instytucje...*, s. 168.

ne, jeżeli darczyńca przebaczył obdarowanemu za swego życia lub nie dopuścił do bezskutecznego upływu rocznego terminu zawitego, przewidzianego w § 3 art. 367 k.z. Za rozmyślne pozbawienie darczyńcy życia rozumiano świadome nastawanie obdarowanego na życie darczyńcy, którego skutkiem była śmierć. W przypadku, gdyby obdarowany z takim zamiarem dopuścił się uszkodzenia ciała darczyńcy lub wywołał rozstrój zdrowia, a skutkowałoby to śmiercią darczyńcy dopiero po pewnym czasie, prawo odwołania powstawało z chwilą popełnienia przez obdarowanego czynu występnego i przechodziło na spadkobierców z chwilą śmierci darczyńcy. Spadkobiercy mogli to prawo wykonać łącznie lub każdy z osobna. Poza tym każdy spadkobierca mógł żądać wydania części odzyskanego przedmiotu darowizny nawet jeśli sam prawa odwołania darowizny nie wykonał¹⁰⁰⁵.

Prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności, zgodnie z § 3 art. 367 k.z., wygasało z upływem roku od chwili, kiedy uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. Wyznaczono więc za Kodeksem Napoleona oraz kodeksem cywilnym niemieckim roczny termin zawity do odwołania. Ustawodawca ze względu na osobisty charakter darowizny wyszedł z założenia, że jeżeli darczyńca przez dłuższy czas od dowiedzenia się o niewdzięczności nie odwołuje darowizny, można przypuszczać, że nie poczuł się dotknięty niewdzięcznością lub przebaczył obdarowanemu. Ważnym powodem wyznaczenia czasu odwołalności było wyeliminowanie ewentualnej niepewności obdarowanego, który naprawił swój błąd, a nie uzyskał wyraźnego przebaczenia od darczyńcy. Skutkować to mogło niepewnością z punktu widzenia gospodarczego, co ustawodawca uznał za niepożądane¹⁰⁰⁶. Źródłem tego przepisu był ust. 1 art. 79 projektu wstępnego¹⁰⁰⁷. Porównując obydwa przepisy, można zauważyć różnicę polegającą na tym, że według k.z. prawo odwołania darowizny z powodu niewdzięczności wygasało z upływem roku zarówno dla darczyńcy, jak i dla jego spadkobierców, licząc od chwili, w której darczyńca lub jego spadkobierca dowiedzieli się o niewdzięczności obdarowanego¹⁰⁰⁸. Termin roczny stosowano w stosunku do spadkobierców, gdy darczyńca, nie odwoławszy darowizny, zmarł przed upływem roku od faktu niewdzięczności, jak

¹⁰⁰⁵ L. Domański, *Instytucje...*, s. 170.

¹⁰⁰⁶ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 114.

¹⁰⁰⁷ Art. 79 ust. 1 projektu wstępnego: „Odwołanie darowizny z powodu niewdzięczności może nastąpić tylko w ciągu roku od chwili, w której darczyńca dowiedział się o niewdzięczności obdarzonego, a jeżeli zmarł przed tym, od chwili jego śmierci”.

¹⁰⁰⁸ L. Domański, *Instytucje...*, s. 170.

i wtedy, gdy prawo odwołania powstało na rzecz spadkobierców w razie pozbawienia życia darczyńcy¹⁰⁰⁹. Było to rozwiązanie, którego nie było w kodeksach pozaborowych¹⁰¹⁰.

3.2.4.3. Treść i forma odwołania darowizny oraz zwrot przedmiotu darowizny

Według art. 368 k.z.¹⁰¹¹ odwołanie wykonywało się przez oświadczenie na piśmie skierowanym do obdarowanego, a zwrot przedmiotu darowizny następował według przepisów o niesłusznym wzbogaceniu¹⁰¹². Źródłem przepisów tego artykułu był art. 80 projektu wstępnego¹⁰¹³. Ostatecznie konferencja międzyministerialna dokonała zmian w stosunku do pierwotnego brzmienia tego artykułu poprzez zamieszczenie postanowienia o pisemnej formie oświadczenia, zwracając uwagę na wyjątkowy charakter darowizny¹⁰¹⁴. Niezachowanie formy pisemnej skutkowało niedopuszczalnością, bez zgody stron, dowodu ze świadków (art. 110 k.z.), z przesłuchania stron i domniemania (art. 323 k.p.c.)¹⁰¹⁵. Kodeks zobowiązań uznawał za wystarczające pozasądowe oświadczenie¹⁰¹⁶. Jego treść mogła być różna. Najistotniejsze było to, aby wynikała z niej wola odwołania darowizny przez darczyńcę lub jego spadkobierców z powodu rażącej niewdzięczności. Oświadczenie powinno było jednak zawierać wskazanie czynu obdarowanego świadczące o jego rażącej niewdzięczności. Wykonanie odwołania darowizny poprzez pisemne oświadczenie nie stanowiło o skuteczności odwołania. Następowala ona w momencie doręczenia pisma obdarowanemu (art. 30 k.z.). Odwołanie stawało się bezskuteczne, gdy obdarowany zmarł przed doręczeniem mu pisma albo upłynął roczny termin od dowiedzenia się upraw-

¹⁰⁰⁹ J. Namitkiewicz *Kodeks...*, s. 92.

¹⁰¹⁰ Szerzej R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 114–115.

¹⁰¹¹ Art. 368 k.z.: „§ 1. Odwołanie wykonywa się przez oświadczenie na piśmie skierowane do obdarowanego. § 2. Zwrot przedmiotu darowizny następuje według przepisów o niesłusznym wzbogaceniu. Od chwili popełnienia czynu uzasadniającego odwołanie obdarowanego uważa się za będącego w złej wierze”.

¹⁰¹² Orzeczenie SN: „Odwołanie darowizny przez wniesienie pozwu zawiera w sobie wymagane przez przepis art. 368 § 1 k.z. oświadczenie na piśmie” (SN 30 III 1938, C. II. 2544/37, PPIA 1938: orzecznictwo, poz. 209, s. 341).

¹⁰¹³ Art. 80 projektu wstępnego: „Odwołanie skutecznia się przez oświadczenie wobec obdarowanego. W razie odwołania można żądać zwrotu podarunku podług przepisów o zwrocie świadczenia nienależnego. Obdarzony odpowiada jako posiadacz w złej wierze, od chwili popełnienia uchybienia”.

¹⁰¹⁴ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 115–116.

¹⁰¹⁵ L. Domański, *Instytucje...*, s. 173.

¹⁰¹⁶ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 115.

nionego do odwołania o niewdzięczności obdarowanego¹⁰¹⁷. Gdyby darowizna nie została wykonana przed jej odwołaniem, wtedy złożenie oświadczenia wystarczyło do zwolnienia darczyńcy z obowiązku dokonania darowizny na rzecz obdarowanego. Jeżeli obdarowany twierdził, że nie było rażącej niewdzięczności, wtedy musiał wytoczyć powództwo przeciwko darczyńcy lub jego spadkobiercom. Jeżeli jednak umowa darowizny została wykonana, obdarowany mógł żądać uznania odwołania za bezzasadne¹⁰¹⁸ lub żądać zasądzenia przedmiotu darowizny. Natomiast darczyńca musiał wytoczyć powództwo o zwrot przedmiotu darowizny, gdyby obdarowany dobrowolnie go nie zwrócił¹⁰¹⁹. Zgodnie z § 2 art. 368 zwrot przedmiotu darowizny następował według przepisów o niesłusznym wzbogaceniu¹⁰²⁰ (art. 123–127 k.z.). Zwrot przedmiotu darowizny miał nastąpić w naturze. Gdyby się tego nie udało skutecznici, następowało przysądzenie równowartości w pieniądzu (art. 123 k.z.). W przypadku gdy obdarowany nie miał już przedmiotu darowizny, ale miał jego wartość, zobowiązany był w razie odwołania do wydania odwołującemu wartość (art. 124 k.z.). Jeżeli obdarowany przekazał przedmiot darowizny osobie trzeciej, wtedy w razie odwołania darowizny osoba trzecia zobowiązana była do zwrotu przedmiotu darowizny odwołującemu (art. 125 k.z.). Z kolei w przypadku dokonania przez obdarowanego nakładów na przedmiot darowizny, mógł on żądać zwrotu nakładów tylko do wysokości zwiększenia się wartości rzeczy lub zabrać je z powrotem, jeśli było to możliwe bez uszkodzenia rzeczy (art. 126 k.z.). Jeżeli obdarowany nie posiadał już przedmiotu darowizny ani jego wartości, to nie był zobowiązany do zwrotu. Gdyby jednak pozbycia dokonał w złej wierze albo wśród okoliczności, wśród których powinien się liczyć z obowiązkiem zwrotu, wtedy był do niego obowiązany. Ustawodawca uznał obdarowanego za będącego w złej wierze już od chwili popełnienia czynu uzasadniającego odwołanie z powodu niewdzięczności, bez względu na to, czy liczył się z odwołaniem, czy nie. W związku z tym zbycie przedmiotu darowizny po popełnieniu czynu uzasadniającego odwołanie darowizny uważano za dokonane w złej wierze i nie

¹⁰¹⁷ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 943–944; L. Domański, *Instytucje...*, s. 173.

¹⁰¹⁸ Orzeczenie SN: „W razie odwołania darowizny już wykonanej, obdarowany nie ma obowiązku wytaczać powództwa o ustalenie bezzasadności odwołania darowizny. Przeciwnie, darczyńca winien zapożywać obdarowanego o zwrot przedmiotu darowizny według przepisów o wydaniu niesłusznego wzbogacenia (art. 368 § 2 k.z.), obdarowany zaś może w drodze zarzutu podnieść bezzasadność odwołania darowizny dla braku przesłanek ku temu, przy czym sąd procesowy musi powyższy zarzut rozpoznać” (SN z 17 III 1938 r., C. II. 2404/37, NKZ 1939, nr 10, s. 36).

¹⁰¹⁹ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 115; L. Domański, *Instytucje...*, s. 116.

¹⁰²⁰ Szerzej A. Ohanowicz, *Niesłuszne wzbogacenie*, Warszawa 1956.

zwalniało ono obdarowanego od obowiązku zwrotu wartości przedmiotu darowizny posiadanego w chwili popełnienia czynu (art. 127 k.z.)¹⁰²¹. Samo żądanie zwrotu przedmiotu darowizny bez uprzedniego odwołania darowizny uważano za równoznaczne z odwołaniem darowizny, a wniesienie do sądu pozwu z takim żądaniem za równoznaczne z wykonaniem prawa odwołania¹⁰²². W okresie po II wojnie światowej, zarówno w doktrynie, jak i judykaturze, kontrowersje wywołało zagadnienie odwołania darowizny nieruchomości. Główny przedmiot kontrowersji dotyczył kwestii skutków, jakie wywierało odwołanie darowizny nieruchomości, tj. czy tylko skutków obligacyjnych, czy także rzeczowych¹⁰²³.

3.2.4.4. Unieważnienie darowizny

Przepisy art. 369 k.z.¹⁰²⁴, ostatniego w rozdziale dotyczącym odwołania darowizny w k.z., wzorowane były na art. 1803 ogólnego projektu rosyjskiego kodeksu cywilnego¹⁰²⁵ (wyd. 1910 r.).

Według § 1 art. 369 k.z. przedstawiciel ustawowy osoby pozbawionej lub ograniczonej zdolności do działań prawnych mógł domagać się sądownie unieważnienia¹⁰²⁶ darowizny dokonanej przez tę osobę przed pozbawieniem lub ograniczeniem jej zdolności do działań prawnych¹⁰²⁷. Uzasadnione to było domniemaniem, że już w chwili zdziałania darowizny istniały powody, z których później darczyń-

¹⁰²¹ A. Neumark-Bądkowski, *Darowizna...*, s. 106; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 944–945; L. Domański, *Instytucje...*, s. 174–175.

¹⁰²² L. Domański, *Instytucje...*, s. 174.

¹⁰²³ Szerzej T. Dobaczewski, *Forma i skutki prawne odwołania darowizny nieruchomości*, NP 1957, nr 3, s. 102–103; zob. dalej uchwała SN z dnia 17 października 1963 r., III CO 51/63, OSPiKA 1965, poz. 32, s. 56–57 oraz S. Breyer, glosa do uchwały SN z dnia 17 października 1963 r., OSPiKA 1965, z. 2, poz. 32, s. 57–59.

¹⁰²⁴ Art. 369 k.z.: „§ 1. Przedstawiciel ustawowy osoby, pozbawionej zdolności do działań prawnych lub w niej ograniczonej, może domagać się sądownie unieważnienia darowizny, dokonanej przez tę osobę przed pozbawieniem jej zdolności do działań prawnych lub ograniczeniem tej zdolności, o ile darowizna, ze względu na wartość darowanego przedmiotu i brak poważnych pobudek moralnych, jest nadmierna. § 2. Unieważnienia darowizny nie można dochodzić sądowo po upływie dwóch lat od chwili jej wykonania”.

¹⁰²⁵ Art. 1803 ogólnego projektu rosyjskiego kodeksu cywilnego: „Opiekun osoby, uznanej za niezdolną do działań prawnych z powodu marnotrawstwa, ma prawo żądać uchylenia darowizny, dokonanej przez tę osobę przed uznaniem jej za niezdolną, jeżeli darowizna ze względu na wartość darowanego mienia i brak poważnych pobudek moralnych jest nadmierna. powództwo o uchylenie takiej darowizny może być wytoczone w ciągu dwóch lat od czasu dokonania darowizny”, [za:] L. Domański, *Instytucje...*, s. 175.

¹⁰²⁶ Warto zwrócić uwagę na różnicę pomiędzy unieważnieniem a odwołaniem darowizny; szerzej J. Namitkiewicz *Kodeks...*, s. 95–96.

¹⁰²⁷ L. Domański, *Instytucje...*, s. 175.

ca został ubezwłasnowolniony¹⁰²⁸. Przedstawiciel ustawowy mógł wystąpić z pozwem o unieważnienie darowizny z powodu nadmiernej wartości darowanego przedmiotu i braku poważnych pobudek moralnych. Nadmierna wartość darowizny zachodziła wtedy, gdy wyczerpywała w znacznej części majątek darczyńcy i była niewspółmierna do pobudek darczyńcy. Zatem sąd, ustalając nadmierność darowizny, powinien ocenić wartość darowizny, pobudki moralne ustanowienia jej przez darczyńcę, a więc położenie majątkowe darczyńcy, okoliczności darowizny oraz wagę i charakter pobudek, którymi kierował się darczyńca¹⁰²⁹.

W myśl § 2 art. 369 k.z. unieważnienia darowizny nie można było dochodzić po upływie dwóch lat od chwili jej wykonania. Termin ten biegł od momentu jej całkowitego wykonania, a więc jeśli darowiznę wykonano częściowo, to termin biegł od chwili, kiedy ostatnia część świadczenia została spełniona¹⁰³⁰. Termin z § 2 art. 369 k.z. nie ulegał zawieszeniu ani przerwaniu w przypadkach przewidzianych w art. 277–280 k.z. odnoszących się do terminów przedawnienia. Wyjątkiem było zawieszenie wymiaru sprawiedliwości albo siły wyższej, jako uniemożliwiających wniesienie pozwu we właściwym terminie (art. 277 § 4 k.z.)¹⁰³¹. Z brzmienia art. 369 § 2 k.z. wynika, że jeżeli dochodzenie unieważnienia musiało nastąpić przed upływem dwóch lat od wykonania darowizny, to ubezwłasnowolnienie musiało nastąpić jeszcze wcześniej¹⁰³². W takim przypadku oraz w przypadku ustanowienia dla darczyńcy przedstawiciela ustawowego po upływie dwóch lat od chwili wykonania darowizny prawo żądania unieważnienia darowizny na podstawie art. 369 k.z. nie powstawało¹⁰³³. Jeżeli sąd na żądanie przedstawiciela ustawowego darczyńcy stwierdził prawomocnym wyrokiem unieważnienie darowizny, jej przedmiot ulegał zwrotowi na podstawie art. 130 k.z.¹⁰³⁴, a obowiązek zwrotu ulegał dwudziestoletniemu przedawnieniu zgodnie z art. 281 k.z.¹⁰³⁵

Warto wspomnieć, że w projekcie wstępnym zawarte jeszcze były w art. 81–85 przepisy o zwalczaniu darowizny przez wierzycieli, które nie znalazły się w rozdziale dotyczącym odwołania darowizny¹⁰³⁶.

¹⁰²⁸ R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 116.

¹⁰²⁹ J. Namitkiewicz *Kodeks...*, s. 95–96.

¹⁰³⁰ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 947.

¹⁰³¹ L. Domański, *Instytucje...*, s. 176.

¹⁰³² R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie...*, s. 116.

¹⁰³³ J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks...*, s. 947.

¹⁰³⁴ Art. 130 k.z.: „Nieważność zobowiązania pociąga za sobą obowiązek zwrotu otrzymanego świadczenia, chyba że zobowiązanie po spełnieniu świadczenia stało się ważnym”.

¹⁰³⁵ Art. 281 k.z.: „Każda wierzytelność ulega przedawnieniu z upływem lat dwudziestu, jeżeli ustawa inaczej nie stanowi”.

¹⁰³⁶ Szerzej L. Domański, *Instytucje...*, s. 176–178.

3.3. Darowizna w kodeksie zobowiązań w latach 1945–1964

3.3.1. Kodeks zobowiązań w latach 1945–1964

W początkach Polski Ludowej formalnie utrzymano system prawny II Rzeczypospolitej. Jednak zachowanie pozorów ciągłości prawnej miało znaczenie głównie polityczne i propagandowe¹⁰³⁷. Prawo wywodzące się z okresu międzywojennego, zwane burżuazyjnym, poddane zostało poważnym zmianom, zarówno w drodze ustawodawczej, jak i pozaustawowej. W doktrynie uzasadniano odrzucenie części regulacji przedwojennych, uznanych za sprzeczne z bliżej niesprecyzowanymi „zasadami nowego ustroju”¹⁰³⁸. Jednocześnie domagano się reinterpretacji pozostałych norm celem ich dostosowania do nowych realiów politycznych i społeczno-gospodarczych. Zachowanie formalnej ciągłości prawa sądowego II Rzeczypospolitej było wybiórcze, krytyczne i względne¹⁰³⁹.

W zakresie prawa cywilnego, w tym prawa zobowiązań, po zakończeniu II wojny światowej przejęto do systemu prawnego Polski Ludowej praktycznie cały dorobek prawny II Rzeczypospolitej. W pracach nad unifikacją prawa cywilnego dokonanej w latach 1945–1946 wykorzystano projekty Komisji Kodyfikacyjnej działającej w latach 1919–1939, której funkcjonowanie zostało faktycznie zawieszone na okres trwania wojny¹⁰⁴⁰. Jednak w Polsce Ludowej Komisja Kodyfikacyjna nie została reaktywowana i jej prac nie wznowiono, mimo że nigdy nie została oficjalnie rozwiązana, a tylko jej funkcjonowanie zawieszono¹⁰⁴¹.

Prawo cywilne zunifikowane w latach 1945–1946, oparte w rzeczywistości na przedwojennych koncepcjach, zostało poddane wyraźnej krytyce po przełomie politycznym z 1948 r.¹⁰⁴²

¹⁰³⁷ A. Stawarska-Rippel, *Transformacja ustrojowa...*, s. 219–220.

¹⁰³⁸ J. Litwin, *W sprawie mocy obowiązującej niektórych ustaw przedwojennych*, Pal. 1957, nr 3, s. 1; A. Stawarska-Rippel, *Transformacja ustrojowa...*, s. 221.

¹⁰³⁹ Zob. A. Stawarska-Rippel, *Transformacja ustrojowa...*, s. 221 i n.

¹⁰⁴⁰ A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań w pierwszych latach Polski Ludowej*, KPP 2004, R. XIII, z. 3, s. 700; eadem, *Transformacja ustrojowa...*, s. 226; eadem, *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006, s. 81.

¹⁰⁴¹ S. Grodziski, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, KPP 1992, r. I, z. 1–4, s. 21–29; idem, *Z dziejów unifikacji polskiego prawa cywilnego*, CPH 1985, z. 2, s. 292; L. Górnicki, *Prawo cywilne...*, s. 57; A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 700.

¹⁰⁴² A. Lityński, *O prawie i sądach w początkach Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 224–227; idem, *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000, s. 145, 149; A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 700; eadem, *Transformacja ustrojowa...*, s. 226; eadem, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 81.

Kodeks zobowiązań z 1933 r., który obowiązywał w Polsce Ludowej mimo radykalnej zmiany stosunków społeczno-ustrojowych, uzyskał ponownie sankcję ustawodawczą jako prawo obowiązujące w Polsce, zgodnie z postanowieniem dekretu z dnia 13 listopada 1945 r. o zarządzie Ziem Odzyskanych (Dz. U. Nr 51, poz. 295), wydanego na podstawie ustawy z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz. U. Nr 1, poz. 1). Rada Ministrów postanowiła, że na ziemiach odzyskanych rozciąga się ustawodawstwo obowiązujące na obszarze Sądu Okręgowego w Poznaniu, a w zakresie prawa pracy – ustawodawstwo obowiązujące na obszarze górnośląskiej części województwa śląskiego (art. 4). Kodeks zobowiązań został wprowadzony na ziemiach odzyskanych z dniem ogłoszenia dekretu, tj. 27 listopada 1945 r. Wprawdzie kodeks ten, wraz z przepisami wprowadzającymi, poddano licznym zmianom w związku z unifikacją prawa cywilnego, przeprowadzoną w latach 1945–1950, to jednak nie naruszyły one w sposób istotny ani jego struktury, ani rozwiązań merytorycznych. Pierwszą próbę adaptacji k.z. do nowych warunków stanowił dekret z dnia 12 listopada 1946 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 67, poz. 369, art. 1). Generalnie dekret ten harmonizował z ideami kodeksu zobowiązań mającymi na celu przystosowanie prawa do zmieniających się stale warunków społecznych i ekonomicznych. Jednak ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311) w pewnym sensie położyła kres dobrej polskiej tradycji doktryny i ustawodawstwa. Ustawa ta nie miała już charakteru uzupełnienia istniejących przepisów prawa cywilnego, w tym kodeksu zobowiązań, ale samodzielnej całości¹⁰⁴³. Przepisy tej ustawy uchylły formalnie część regulacji k.z. oraz przepisy ogólne prawa cywilnego. Art. 1 i 3 p.o.p.c.¹⁰⁴⁴ zawierały nowe wytyczne w zakresie interpretacji i stosowania przepisów prawa cywilnego, stanowiąc formalną podstawę pozaustawowych zmian przepisów k.z., jednocześnie wpływając na kształtowanie nowych treści prawa sądowego w ogóle¹⁰⁴⁵. W ustawie tej pojawiły się w szczególności klauzule mające na celu ochronę zasad ideologicznych i ustrojowo-politycznych państwa¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴³ L. Górnicki, *Metoda opracowania...*, s. 80.

¹⁰⁴⁴ Art. 1 p.o.p.c.: „Przepisy prawa winny być tłumaczone i stosowane zgodnie z zasadami ustroju i celami Państwa Ludowego”. Art. 3 p.o.p.c.: „Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by naruszał zasady współżycia społecznego w Państwie Ludowym”.

¹⁰⁴⁵ A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 701; *eadem*, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 82.

¹⁰⁴⁶ L. Górnicki, *Metoda opracowania...*, s. 80.

Wprowadzenie nowych klauzul generalnych, nieznanych prawu sądowemu II Rzeczypospolitej, odegrało główną rolę w reinterpretacji norm prawa cywilnego. Klauzule generalne¹⁰⁴⁷, czyli pojęcia niedookreślone, dawały szeroki zakres swobody orzeczniczej. Stosowanie ich jest charakterystyczne w okresie przemian ustrojowych. Szczególne znaczenie w Polsce Ludowej miały klauzule generalne, zawarte w art. 1 i 3 p.o.p.c. Można przytoczyć chociażby: „zasady współżycia społecznego”, „zasady ustroju” i „cele Państwa Ludowego”, umożliwiające reinterpretację przejętych norm prawnych, a także stanowiące samodzielną podstawę decyzji stwierdzających o niestosowalności niektórych regulacji prawnych. Wprowadzone klauzule generalne pozwalały zmieniać przez sędziego znaczenie poszczególnych norm prawnych zawartych w przepisach przedwojennych, zgodnie wytyczonym przez władze kierunkiem. Szczególną funkcję spełniała klauzula „zasad współżycia społecznego”, zaczerpnięta bezpośrednio z konstytucji ZSRR z dnia 5 grudnia 1936 r. Jej zastosowanie miało ograniczyć, a nawet zastąpić w stosowaniu tradycyjne klauzule generalne zawarte w k.z., m.in. klauzulę „dobrej wiary” czy „uczciwości w obrocie”¹⁰⁴⁸.

W okresie Polski Ludowej treści poszczególnych norm zawartych w k.z. poddane zostały korekturom. Przykładem reinterpretacji normy zawartej w k.z. była zmiana znaczenia m.in. art. 473 k.z., w związku ze sprawą prekluzji roszczenia jednostek gospodarki uspołecznionej w sprawach o manko; art. 165 i 166 k.z. w związku z zakwestionowaniem przez orzecznictwo dopuszczalności przyznawania pokrzywdzonemu zadośćuczynienia pieniężnego; art. 442 § 1 dotyczącego pracy nieodpłatnej. Zmiana stanu prawnego bez zmiany przepisu dotyczyła także art. 158, 162, 164 k.z.¹⁰⁴⁹ Najwięcej korektur przepisów k.z. w drodze orzeczniczej dokonano w latach 1950–1955¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁷ Klauzule generalne to: „zawarte w przepisie prawnym zwroty odwołujące się do pozaprawnych wartości i ocen. Ich funkcja polega na tym, że dzięki ich obecności treść normy prawnej, jej zakres zastosowania albo zakres normowania, wzbogacone są o niewymienione wprost w przepisie kryteria o charakterze ocennym. Decyzja sądu stosującego prawo o tym, czy dana norma ma zastosowanie w danym stanie faktycznym albo o tym, jakie konsekwencje w postaci obowiązku określonego zachowania dany stan faktyczny wywołuje, uzależniona jest od wyniku uwzględnienia przez sąd tych ocen i wartości, które klauzula generalna wskazuje”, [za:] *Zarys prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, wyd. 4, Nb. 88, Warszawa 2021, s. 19.

¹⁰⁴⁸ A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 705–707; zob. też: *eadem*, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 105–116.

¹⁰⁴⁹ Zob. A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 708–712; *eadem*, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 83–90.

¹⁰⁵⁰ Zob. A. Stawarska-Rippel, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 95.

Nowa interpretacja przepisów wywodzących się z okresu międzywojennego zmieniała zasadniczo zakres ich działania. Jednak w doktrynie i orzecznictwie panował pogląd, że właśnie możliwość zmiany zakresu znaczenia normy „wypełnienia go nową treścią”, uzasadnia przejęcie przepisów stosowanych w II Rzeczypospolitej. Przykładem takiego stanowiska może być orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1952 r., które stanowiło, że „w każdym wypadku należy mieć na uwadze to, iż kodeks zobowiązań wydany został dla stosunków opartych na zasadach kapitalistycznych i dlatego, stosując go, należy rozumieć jego przepisy tak, jak tego wymagają nowe warunki”¹⁰⁵¹.

W nowych warunkach ustrojowo-politycznych, społecznych i gospodarczych k.z. poddawany był krytyce. Dotyczyła ona zarówno układu systematycznego, jak i zakresu regulacji, w szczególności braku „socjalistycznej instytucji prawnej”, jaką była kontraktacja. Przedmiotem krytyki wynikającym z nieprzystosowania do warunków społeczno-gospodarczych była m.in. regulacja umowy dożywocia oraz najmu¹⁰⁵².

Charakterystyczne dla pierwszych lat powojennych było powszechne zjawisko wybiórczego stosowania przepisów prawa sądowego wywodzącego się z II Rzeczypospolitej. Podobnie traktowano k.z., który w praktyce nie był stosowany lub stosowany był niezwykle rzadko¹⁰⁵³. Związane to było z odrębnym uregulowaniem obrotu między jednostkami uspołecznionymi, a tym samym niestosowaniem przepisów k.z. w tym przedmiocie, a także z utratą praktycz-

¹⁰⁵¹ A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 712–713; *eadem*, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 90–91.

¹⁰⁵² Zob. A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 713–714; *eadem*, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 91–92.

¹⁰⁵³ „Ogromnie zawęził się teren, który obsługują takie instytucje kodeksu zobowiązań, jak przelew wierzytelności, przejęcie długu, zarachowanie zapłaty, spółka, przekaz, poręczenie i niektóre inne. Instytucje te znajdują bardzo ograniczone zastosowanie w zakresie własności indywidualnej. [...] Stosunki łączące podmioty własności indywidualnej z jednostkami gospodarki uspołecznionej są regulowane częściowo przez przepisy prawa administracyjnego (dostawy obowiązkowe), częściowo zaś przez nowy swoisty typ umowy, a mianowicie przez umowę kontraktacyjną. [...] Obrót ten jest wolny od gry giełdowej i różnych form kapitalistycznych zespoleń. Obce mu są instytucje maskujące finazyjnie maksymalne zyski kapitału monopolistycznego. Zbędne są w tym obrocie czynności abstrakcyjne, tak szeroko rozbudowane w burżuazyjnych kodeksach cywilnych w XX wieku ze szwajcarskim kodeksem cywilnym na czele, który może nie jest najbardziej abstrakcyjny, lecz za to «najwytworniejszy» z kodeksów kapitalistycznych. Kurczący się z każdym rokiem nasz układ nie uspołeczniony jest obsługiwany tylko przez nieznaczną część przepisów kodeksów przedwojennych”; J. Wiszniewski, *Materiały dyskusyjne do Projektu Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały Sesji Naukowej 8–10 grudnia 1954 r.*, Warszawa 1955, s. 10–11; [za:] A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 712–713.

nego znaczenia poszczególnych jego przepisów na gruncie zmian ustrojowych i społeczno-gospodarczych. Wybiórcze stosowanie norm zawartych w k.z., reinterpretacja poszczególnych jego postanowień związanych z wprowadzeniem nowych klauzul generalnych oraz nacjonalizacyjne akty prawne wydane w pierwszych latach Polski Ludowej¹⁰⁵⁴ związane było ze zwiększonym znaczeniem interesu publicznego nad interesem prywatnym. Tradycyjne i fundamentalne instytucje prawa cywilnego ulegały deformacji wynikającej z wprowadzenia gospodarki planowej¹⁰⁵⁵. Źródłem obowiązków obligacyjnych stał się dodatkowo plan i zarządzanie planowe¹⁰⁵⁶. Planowa polityka państwa socjalistycznego miała decydować o ukierunkowaniu produkcji i obrotu w sektorze nieuspołecznionym, a także podporządkować go celowi nadrzędnemu, właściwemu gospodarce typu socjalistycznego¹⁰⁵⁷. Naruszenie zasad gospodarki planowej uznane zostało przez Sąd Najwyższy za naruszenie jednego z fundamentów ustroju społecznego Polski Ludowej, a tym samym sprzeciwiało się porządkowi publicznemu w rozumieniu art. 434 k.p.c.¹⁰⁵⁸ Dodatkowo zasadnicze znaczenie dla sposobu wykonania niektórych zobowiązań miało istnienie obrotu uspołecznionego, czyli obrotu między jednostkami gospodarki uspołecznionej (dalej j.g.u.). Poza kodeksem regulowano instytucje umów planowych w zakresie dostaw surowców i towarów między j.g.u., problemy wykonawstwa inwestycyjnego oraz umowy o charakterze kontrakcyjnym. Zasady dotyczące obrotu j.g.u. normowano nie tylko na podstawie ustaw i uchwał rząd, lecz także praktyki państwowego arbitrażu gospodarczego¹⁰⁵⁹. W celu wykonania planów

¹⁰⁵⁴ W szczególności należy wymienić: dekret PKWN z 12 grudnia 1944 r. o przejęciu niektórych lasów na własność Skarbu Państwa (Dz. U. Nr 15, poz. 82), dekret z 26 października 1945 r. o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m.st. Warszawy (Dz. U. Nr 50, poz. 279), ustawę z 6 maja 1945 o majątkach opuszczonych i porzuconych (Dz. U. Nr 17, poz. 97), ustawę z 3 stycznia 1946 r. o unarodowieniu podstawowych gałęzi gospodarki narodowej (Dz. U. Nr 3, poz. 17).

¹⁰⁵⁵ A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 715; *eadem*, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 93; *eadem*, *O prawie cywilnym w początkach Polski Ludowej uwag kilka*, SIT 2012, t. XI, s. 190.

¹⁰⁵⁶ A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2007, s. 214.

¹⁰⁵⁷ W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1974, [w:] W. Czachórski, *Wybór prac*, red. J. Błęszyński, Warszawa 2015, s. 296.

¹⁰⁵⁸ A. Stawarska-Rippel, *O prawie cywilnym...*, s. 191.

¹⁰⁵⁹ Państwowy arbitraż gospodarczy powołano dekretem z dnia 5 sierpnia 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym (Dz. U. z 1949 r. Nr 46, poz. 340), w momencie rozpoczęcia realizacji planu sześcioletniego. Jego zadaniem było rozwiązywanie sporów majątkowych między instytucjami, przedsiębiorstwami i organizacjami sektora uspołecznionego, celem zabezpieczenia umocnienia dyscypliny wykonywania umów i planów oraz przestrzegania zasad rozrachunku gospodarczego. Arbitraż miał dodatkowo zapewnić wzmocnienie realizacji planu gospodarczego,

gospodarczych państwo posługiwało się aktami administracyjnymi, z których powstawały skutki cywilnoprawne. Akty administracyjne zwykle stanowiły źródło zobowiązań i obejmowały stosunki między j.g.u. oraz między j.g.u. i obywatelami¹⁰⁶⁰.

W ten sposób istnienie gospodarki planowej i sektora uspołecznionego znacznie zawężyło funkcjonowanie zasady swobody umów, a także naruszało przy zawieraniu umów zasadę równości podmiotów, czyli fundamentalnych dla k.z. zasad prawa cywilnego¹⁰⁶¹. Zasada wolności umów utrzymywała swoje znaczenie tylko tam, gdzie nie obowiązywał plan gospodarczy. Natomiast obrót cywilnoprawny regulowały akty administracyjne niskiej rangi, zastępując umowy cywilnoprawne, a dodatkową rolę odgrywało orzecznictwo państwowego arbitrażu gospodarczego¹⁰⁶².

Przemiany społeczno-gospodarcze w początkach Polski Ludowej spowodowały również przesunięcie akcentu w przedmiocie ochrony z praw prywatnych na własność społeczną. W wyniku tych przemian ukształtowały się nowe instytucje, tj. instytucja „państwowej własności socjalistycznej” i „spółdzielczej własności socjalistycznej”, tworzących łącznie tzw. własność społeczną. Pojęcie własności formalnie zatwierdziła Konstytucja z 22 lipca 1952 r.¹⁰⁶³

Kodeks zobowiązań obowiązywał do momentu wejścia w życie Kodeksu cywilnego z 23 kwietnia 1964 r., którego księga dotycząca zobowiązań oparta była w dużej mierze na jego poprzedniku¹⁰⁶⁴. Pozostawione w mocy¹⁰⁶⁵ po wejściu w życie k.c. regulacje k.z. zostały ostatecznie uchylone 1 stycznia 1975 r.¹⁰⁶⁶ Warto podkreślić, że zastosowanie k.z. do zasadniczo odmiennych realiów gospodarczych było możliwe ze względu na jego wysoki poziom legislacyjny,

odpowiednią dyscyplinę gospodarczą zgodnie z założeniami polityki ekonomicznej ustanowionej przez państwo; zob. A. Stawarska-Rippel, *O prawie cywilnym...*, s. 192–193.

¹⁰⁶⁰ A. Lityński, *Historia prawa...*, s. 214–215.

¹⁰⁶¹ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa...*, s. 397.

¹⁰⁶² A. Lityński, *Historia prawa...*, s. 215–216; o zasadzie „swobody umów” w Polsce Ludowej zob. też: W. Czachórski, *Prawo zobowiązań w zarysie*, Warszawa 1968, [w:] W. Czachórski, *Wybór...*, s. 271 i n.

¹⁰⁶³ A. Stawarska-Rippel, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 94; zob. też: J. Wasilkowski, *Prawo własności w PRL. Zarys wykładu*, Warszawa 1969.

¹⁰⁶⁴ L. Górnicki, *Metoda opracowania...*, s. 80.

¹⁰⁶⁵ Wymienione w art. III pkt 5 ustawy z 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94).

¹⁰⁶⁶ Art. IV § 1 pkt 18 ustawy z 26 czerwca 1974 r. Przepisy wprowadzające Kodeks pracy (Dz. U. Nr 24, poz. 142).

zwłaszcza elastyczność uregulowań. Dodatkowo sprzyjało temu również silne nacechowanie przepisów kodeksowych tendencją do uspołecznienia prawa¹⁰⁶⁷.

3.3.2. Obowiązywanie przepisów dotyczących darowizny w latach 1945–1964

Przepisy kodeksu zobowiązań w zakresie darowizny, mimo radykalnej zmiany ustroju polityczno-gospodarczego na ustrój socjalistyczny, w którym darowizna miała mniejszy zakres zastosowania, utrzymano praktycznie w niezmienionym brzmieniu do czasu wprowadzenia w życie Kodeksu cywilnego z 1964 r.¹⁰⁶⁸ Jednak w okresie Polski Ludowej instytucja darowizny miała nieco mniejsze zastosowanie. Wynikało to ze szczególnej charakterystyki ustroju socjalistycznego. Jak pisał A. Ohanowicz, darowizna:

Między jednostkami gospodarki uspołecznionej jest wykluczona, a premiowanie pracowników, nagrody państwowe, ofiary obywateli na cele społeczne nie podpadają pod przepisy o darowiznie zawarte w kodeksie zobowiązań, lecz są uregulowane bądź osobnymi przepisami, bądź zasadami współżycia społecznego¹⁰⁶⁹.

Z kolei W. Czachórski uważał, że:

W warunkach społeczno-gospodarczych ustroju socjalistycznego darowizna jest uznawana za instytucję cywilno-prawną mniejszego znaczenia, skoro jej zastosowanie sprowadza się do stosunków nie obrotowych. Pogląd to nieco uproszczony, bo w stosunkach ludzkich – choćby między obywatelami – nie tylko to jest doniosłe, co daje się wyjaśnić względami ekonomicznymi. Dla przyjmowania darowizn przez osoby prawne nie państwowe wymaga się na ogół zezwolenia właściwej władzy¹⁰⁷⁰.

Większość przepisów k.z. dotyczących darowizny znalazło swoje odzwierciedlenie w pierwszym powojennym projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r.,

¹⁰⁶⁷ A. Stawarska-Rippel, *Kodeks zobowiązań...*, s. 701; *eadem*, *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 82; szerzej o idei uspołecznienia prawa L. Górnicki, *Metoda opracowania...*, s. 91 i n.; *idem*, *Zasada...*, s. 153–169.

¹⁰⁶⁸ Zob. A. Muszyński, *Pojęcie darowizny*, NP 1947, nr 11, s. 425–427; J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 71 i n.; A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania – część szczegółowa*, Poznań 1956; s. 61 i n.; F. Zoll, *Zobowiązania...*, s. 324 i n.

¹⁰⁶⁹ A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, Poznań 1956, s. 61; *eidem*, *Zobowiązania – część szczegółowa*, Warszawa 1964, s. 319.

¹⁰⁷⁰ W. Czachórski, *Prawo zobowiązań w zarysie*, Warszawa 1968, s. 652.

a dokładnie w projekcie księgi III kodeksu cywilnego obejmującym zobowiązania¹⁰⁷¹, gdzie tytuł IX dotyczył właśnie darowizny¹⁰⁷². I tak: art. 354 § 1 k.z. miał

¹⁰⁷¹ Projekt księgi III kodeksu cywilnego dotyczący zobowiązań został uchwalony w I czytaniu przez Komisję powołaną do opracowania jednolitego polskiego kodeksu cywilnego w dniach 19–26 stycznia 1948 r. oraz 1–7 marca i 7–16 sierpnia 1948 r. Referentem projektu był dr A. Wolter, a współreferentem M. Lisiewski. Projekt po uchwaleniu przekazano redakcji prof. J. Wasilkowskiemu, którego referat został przyjęty przez Komisję w odniesieniu do tytułów I–VII księgi III w dniach 17–20 sierpnia 1948 r., a w odniesieniu do pozostałych tytułów tej księgi w dniach 3–4 i 17–19 sierpnia oraz 5–7 listopada 1948 r. Przepisy o darowiznie wchodziły w zakres tytułu IX.

¹⁰⁷² „Tytuł IX. Darowizna. Dział I. Przepisy ogólne. Art. 669. Przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się do bezpłatnego świadczenia na rzecz drugiej strony kosztem swego majątku. Art. 670. Nie uważa się za darowiznę: 1) jeżeli kto bez wynagrodzenia zobowiązuje się do usług lub oddaje drugiemu rzecz do używania, chociażby zazwyczaj za te usługi lub za oddanie rzeczy do używania pobierał wynagrodzenie; 2) jeżeli kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył w ten sposób, że w razie zrzeczenia się prawo uważa się za nienabyte; 3) O ile przyrzeczone lub spełnione świadczenie czyni zadość obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom. Art. 671. Kto wolę uczynienia darowizny oświadczył w sposób inny, aniżeli w obecności drugiej strony albo za pomocą telefonu lub innego środka bezpośredniego porozumiewania się na odległość, i nie oznaczył terminu, w ciągu którego będzie oczekiwał odpowiedzi, ten jest związany swym oświadczeniem aż do chwili jego przyjęcia lub odrzucenia przez drugą stronę. Może jednak wyznaczyć drugiej stronie odpowiedni termin do odpowiedzi; staje się wolnym po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu. Art. 672. § 1. Oświadczenie darczyńcy winno być pod rygorem nieważności złożone w formie aktu notarialnego. Jednakże darowizna zawarta bez zachowania tej formy staje się ważną w skutek spełnienia przyrzeczonego świadczenia. § 2. Jeżeli przedmiotem darowizny jest ustanowienie lub przeniesienie prawa, z którym łączy się faktyczne władanie rzeczą, świadczenie uważa się za spełnione dopiero z chwilą wydania rzeczy obdarowanemu. Art. 673. Przepisy artykułu poprzedzającego nie uchybia przepisom o obowiązku zachowania szczególnej formy umów zobowiązujących do dokonania niektórych rozporządzeń. Art. 674. Do obowiązków darczyńcy stosuje się odpowiednio przepisy o obowiązku sprzedawcy z zachowaniem przepisów poniższych. Art. 675. § 1. Darczyńca jest odpowiedzialny za szkodę, wynikłą z niespełnienia lub nienależytego spełnienia świadczenia, tylko w przypadku, gdy szkoda została wyrządzona rozmyślnie lub w skutek rażącego niedbalstwa. § 2. Jeżeli darczyńca opóźnił się z zapłatą darowanej sumy pieniężnej, odsetki za opóźnienie należą się obdarowanemu dopiero od dnia wytoczenia powództwa. Art. 676. Jeżeli rzecz darowana ma wady prawne lub fizyczne, darczyńca obowiązany jest do naprawienia szkody, jaką wyrządził obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy. Dział II. Polecenie. Art. 677. Darczyńca może włożyć na obdarowanego obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem (polecenie). Art. 678. Polecenie niemożliwe do wykonania, jak również polecenie przeciwne porządkowi publicznemu, dobrym obyczajom albo nakazowi lub zakazowi ustawy uważa się za niezastrzeżone, chyba że z okoliczności wynika, iż bez niego darowizna nie doszłaby do skutku. Art. 679. § 1. Darczyńca, który wykonał zobowiązanie wynikające z umowy darowizny, może żądać wypełnienia polecenia, chyba że ma ono wyłącznie na celu korzyść obdarowanego. § 2. Po śmierci darczyńcy wypełnienia polecenia mogą żądać spadkobiercy darczyńcy, a jeżeli polecenie leży w interesie publicznym, także właściwa władza. Art. 680. § 1. Jeżeli obdarowany nie wypełnił polecenia, darczyńca lub jego spadkobiercy mogą żądać zwrotu wartości świadczenia, będącego przedmiotem darowizny, według przepisów o niesłusznym zobowiązaniu, o ile świadczenie musiałoby być użyte na wypełnienie polecenia. § 2. Przepisu powyższe-

swój odpowiednik w art. 669 projektu k.c., art. 355 k.z. w art. 670 projektu k.c., art. 357 k.z. w art. 671 projektu k.c., art. 358 k.z. miał częściowo odpowiednik w art. 671 projektu k.c., art. 359 k.z. w art. 674 projektu k.c., art. 360 k.z. w art. 675 projektu k.c., art. 361 k.z. w art. 676 projektu k.c., art. 362 k.z. w art. 679 projektu k.c., art. 363 k.z. w art. 680 projektu k.c., art. 364 k.z. w art. 682 projektu k.c., art. 365 k.z. w art. 683 projektu k.c., art. 366 k.z. w art. 684 projektu k.c., art. 367 k.z. w art. 685 projektu k.c., art. 368 k.z. w art. 686 projektu k.c.¹⁰⁷³

Zrezygnowano zatem z brzmienia art. 356 k.z. stanowiącego, że przedmiotem darowizny nie może być zbycie lub obciążenie użytkowaniem majątku przyszłego ani w całości, ani w części oraz z art. 369 k.z. dotyczącego unieważnienia darowizny przez przedstawiciela ustawowego. Z kolei tylko częściowo skorzystano z postanowień art. 358 k.z., który stanowił, że tzw. darowizny ręc-

go nie stosuje się, jeżeli wypełnienia polecenia może żądać właściwa władza. Art. 681. § 1. Obdarowany może odmówić wypełnienia polecenia o tyle, o ile wartość przedmiotu darowizny jest niższa od kosztów związanych z wypełnieniem polecenia. § 2. Obdarowany może odmówić wypełnienia polecenia i zwrotu wartości świadczenia będącego przedmiotem darowizny, jeżeli okoliczności usprawiedliwiają niewypełnienie polecenia. § 3. Jeżeli wypełnienia polecenia lub zwrotu wartości świadczenia będącego przedmiotem darowizny żąda darczyńca lub jego spadkobiercy, obdarowany może zwolnić się przez wydanie przedmiotu darowizny w naturze, w stanie, w jakim przedmiot ten się znajduje. Przepisu tego nie stosuje się, jeżeli wypełnienia polecenia może żądać właściwa władza. Dział III. Odwołanie darowizny. Art. 682. Darczyńca może odwołać darowiznę jeszcze niewykonaną, jeżeli po zawarciu umowy jego stan majątkowy uległ takiej zmianie, że wykonanie darowizny nie może nastąpić bez uszczerbku dla własnego utrzymania darczyńcy, odpowiadającego jego potrzebom, albo dla ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentarnych. Art. 683. Jeżeli po wykonaniu darowizny darczyńca popadnie w niedostatek, obdarowany ma obowiązek w granicach istniejącego jeszcze zubożenia dostarczać darczyńcy środków, których mu brakuje do utrzymania, odpowiadającego jego potrzebom, albo do dopełnienia ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentarnych; może jednak zwolnić się od tego obowiązku, zwracając darczyńcy wartość zubożenia. Art. 684. Darczyńca może odwołać darowiznę, nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności. Art. 685. § 1. Darowizna nie może być odwołana z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca obdarowanemu przebaczył. Nie może być również odwołana po śmierci obdarowanego. § 2. Spadkobiercy darczyńcy mogą odwołać darowiznę z powodu niewdzięczności, jeżeli w chwili śmierci darczyńcy był uprawniony do odwołania albo jeżeli obdarowany rozmyślnie pozbawił darczyńcę życia. § 3. Darowizna nie może być odwołana z powodu niewdzięczności po upływie roku od dnia, w którym uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. Dla spadkobierców darczyńcy termin ten nie może skończyć się wcześniej niż z upływem roku od śmierci darczyńcy. Art. 686. § 1. Odwołania darowizny dokonywa się przez oświadczenie złożone obdarowanemu. Odwołanie winno być stwierdzone pismem. § 2. Zwrot przedmiotu darowizny następuje według przepisów o niesłusznym zubożeniu. Od chwili popełnienia czynu uzasadniającego odwołanie obdarowany uważany jest za będącego w złej wierze"; [za:] *Projekt Kodeksu Cywilnego uchwalony w I czytaniu. Księga II Zobowiązania*, Warszawa 1948, s. 51–55.

¹⁰⁷³ Zob. J. Namitkiewicz, *Kodeks...*, s. 71 i n.

kodajne nie wymagają formy pisemnej, jednak forma notarialna jest konieczna, jeśli przysporzenie miało nastąpić później.

Jednak projekt kodeksu cywilnego z 1948 r. nie odpowiadał narzucanym już wtedy w Polsce przekształceniom wedle wzoru komunistycznego ustroju radzieckiego i dlatego nie został on skierowany na drogę legislacyjną. W tym duchu przygotowane zostały przez Ministerstwo Sprawiedliwości dwa projekty kodeksu cywilnego w roku 1954¹⁰⁷⁴ i 1955¹⁰⁷⁵, gdzie przepisy o darowiznie

¹⁰⁷⁴ „Art. 698. Przez zawarcie umowy darowizny darczyńca zobowiązuje się do bezpłatnego świadczenia na rzecz drugiej strony kosztem swego majątku. Art. 699. § 1. Nie uważa się za darowiznę: 1) gdy kto bez wynagrodzenia zobowiązuje się do usług lub oddaje drugiemu rzecz do używania, chociażby zazwyczaj za te usługi lub za oddanie rzeczy do używania pobierał wynagrodzenie; 2) gdy kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył albo które nabył w taki sposób, że w razie zrzeczenia się prawo poczytuje się za nie nabyte. § 2. Nie uważa się również za darowiznę przyrzeczenie lub spełnienie świadczenia, o ile czyni ono zadość zasadom współżycia społecznego. Art. 700. § 1. Oświadczenie darczyńcy powinno być złożone w formie aktu notarialnego. Jednakże umowa darowizny zawarta bez zachowania tej formy staje się ważna, jeżeli przyrządzone świadczenie zostało spełnione. § 2. Przepisy powyższe nie uchybiają przepisom, które przewidują obowiązek zachowania formy aktu notarialnego ze względu na przedmiot umowy. Art. 701. Darczyńca może odwołać darowiznę jeszcze nie wykonaną, jeżeli po zawarciu umowy jego stan majątkowy uległ takiej zmianie, że wykonanie darowizny nie może nastąpić bez uszczerbku dla własnego utrzymania darczyńcy odpowiednio do jego potrzeb albo dla ciężących na darczyńcy ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Art. 702. Jeżeli po wykonaniu darowizny darczyńca popadnie w niedostatek, obdarowany ma obowiązek, w granicach istniejącego jeszcze zubożenia, dostarczyć darczyńcy środków, których mu brak do utrzymania odpowiadającego jego potrzebom albo do wypełnienia ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Obdarowany może jednak zwolnić się od tego obowiązku zwracając darczyńcy wartość zubożenia. Art. 703. § 1. Darczyńca może odwołać darowiznę nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności. § 2. Spadkobiercy darczyńcy mogą odwołać darowiznę, jeżeli obdarowany rozmyślnie pozbawił darczyńcę życia. § 3. Darowizna nie może być odwołana po upływie roku od dnia, w którym uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. Art. 704. Odwołanie darowizny odbywa się przez oświadczenie złożone obdarowanemu. Oświadczenie powinno być złożone na piśmie. Art. 705. Jeżeli rzecz darowana ma wady, darczyńca obowiązany jest do naprawienia szkody, jaką wyrządził obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy”, [za:] *Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1954, s. 103–104.

¹⁰⁷⁵ „Art. 694. Przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się do bezpłatnego świadczenia na rzecz drugiej strony kosztem swego majątku. Art. 695. § 1. Nie stanowią darowizny następujące bezpłatne przysporzenia: 1) gdy kto bez wynagrodzenia zobowiązuje się do usług lub oddaje drugiemu rzecz do używania, chociażby zazwyczaj za te usługi lub za oddanie rzeczy do używania pobierał wynagrodzenie; 2) gdy kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył albo które nabył w taki sposób, że w razie zrzeczenia się prawo uważa się za nie nabyte. § 2. Nie stanowi również darowizny przyrzeczenie lub spełnienie świadczenia, które czyni zadość zasadom współżycia społecznego. Art. 696. § 1. Oświadczenie darczyńcy powinno być złożone w formie aktu notarialnego. § 2. Jednakże umowa darowizny zawarta bez zachowania przepi-

znalazły się w tytule XXII i liczyły o wiele mniej artykułów niż w k.z. i projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r. Projekty spotkały się ze zdecydowaną krytyką środowisk prawniczych i nie nadano im dalszego biegu legislacyjnego. Dopiero powołanej w 1956 r. Komisji Kodyfikacyjnej udało się doprowadzić do końca dzieła kodyfikacji prawa cywilnego.

Pierwszy projekt ogłoszony został w 1960 r. i obejmował również przepisy prawa rodzinnego. Przepisy o darowiznie znalazły się w tytule XXVII i poza drobnymi zmianami językowymi nie różniły się od projektu z 1954 r.¹⁰⁷⁶ Kolej-

sanej formy staje się ważna, jeżeli przyręczone świadczenie zostało spełnione. Przepisu tego nie stosuje się w wypadku, gdy zachowanie formy aktu notarialnego jest potrzebne ze względu na przedmiot darowizny. Art. 697. Darczyńca może odwołać darowiznę jeszcze nie wykonaną, jeżeli po zawarciu umowy jego stan majątkowy uległ takiej zmianie, że wykonanie darowizny nie może nastąpić bez uszczerbku dla własnego utrzymania darczyńcy odpowiednio do jego potrzeb albo dla ciążących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Art. 698. Jeżeli po wykonaniu darowizny darczyńca popadnie w niedostatek, obdarowany ma obowiązek, w granicach istniejącego jeszcze zubożenia, dostarczać darczyńcy środków, których mu brak do utrzymania odpowiadającego jego potrzebom albo do wypełnienia ciążących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Obdarowany może jednak zwolnić się od tego obowiązku zwracając darczyńcy wartość zubożenia. Art. 699. § 1. Darczyńca może odwołać darowiznę nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności. § 2. Spadkobiercy darczyńcy mogą odwołać darowiznę, jeżeli obdarowany umyślnie pozbawił darczyńcę życia. § 3. Darowizna nie może być odwołana po upływie roku od dnia, w którym uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. Art. 700. Odwołanie darowizny dokonywa się przez oświadczenie złożone obdarowanemu. Oświadczenie powinno być złożone na piśmie. Art. 701. Jeżeli rzecz darowana ma wady, darczyńca obowiązany jest do naprawienia szkody, którą wyrządził obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy”: [za:] *Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Tekst ustalony w wyniku dyskusji ogólnokrajowej, Warszawa 1955, s. 98–99.

¹⁰⁷⁶ „Art. 759. Przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się do bezpłatnego świadczenia na rzecz obdarowanego kosztem swego majątku. Art. 760. Nie stanowią darowizny następujące bezpłatne przysporzenia: 1) gdy zobowiązanie do bezpłatnego świadczenia wynika z umowy uregulowanej innymi przepisami kodeksu, 2) gdy kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył albo które nabył w taki sposób, że w razie zrzeczenia się prawo jest uważane za nie nabyte. Art. 761. § 1. Oświadczenie darczyńcy powinno być złożone w formie aktu notarialnego. Przepis ten nie uchybia przepisom, które ze względu na przedmiot darowizny wymagają zachowania formy aktu notarialnego dla oświadczenia obu stron. § 2. Umowa darowizny zawarta bez zachowania formy aktu notarialnego przepisanej dla oświadczenia darczyńcy staje się ważna, jeżeli przyręczone świadczenie zostało spełnione. Przepisu tego nie stosuje się w wypadkach, gdy zachowanie szczególnej formy umowy jest potrzebne ze względu na przedmiot darowizny. Art. 762. § 1. Darczyńca obowiązany jest do naprawienia szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania tylko wówczas, gdy szkoda wyrządzona została umyślnie lub wskutek rażącego niedbalstwa. § 2. Jeżeli darczyńca opóźnia się ze spełnieniem świadczenia pieniężnego, obdarowany może żądać odsetek za opóźnienie dopiero od dnia wytoczenia powództwa. Art. 763. Jeżeli rzecz darowana ma wady, darczyńca

ny projekt kodeksu z 1961 r. nie zawierał już prawa rodzinnego. Przepisy o darowiznie znalazły się w tytule XXVII i ponownie ich brzmienie zbliżone było do rozwiązań przyjętych w kodeksie zobowiązań.

Po przeprowadzeniu pewnych zmian ogłoszono w 1962 r. dwa projekty: kodeksu cywilnego oraz kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, które stały się podstawą uchwalenia przez Sejm obu wspomnianych kodyfikacji w 1964 r.¹⁰⁷⁷

obowiązany jest do naprawienia szkody, którą wyrządził obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach nie zawiadomił go o nich w czasie właściwym. Przepisu tego nie stosuje się, gdy obdarowany mógł wadę z łatwością zauważyć. Art. 764. Darczyńca może włożyć na obdarowanego obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem (polecenie). Art. 765. § 1. Darczyńca, który wykonał zobowiązanie wynikające z umowy darowizny, może żądać wypełnienia polecenia, chyba że ma ono wyłącznie na celu korzyść obdarowanego. § 2. Po śmierci darczyńcy wypełnienia polecenia mogą żądać spadkobiercy darczyńcy, a jeżeli polecenie leży w interesie społecznym – także właściwy organ państwowy. Art. 766. § 1. Obdarowany może odmówić wypełnienia polecenia, jeżeli skutek istotnej zmiany stosunków usprawiedliwiają to okoliczności. § 2. Jeżeli wypełnienia polecenia żąda darczyńca lub jego spadkobiercy, obdarowany może zwolnić się przez wydanie przedmiotu darowizny w naturze w takim stanie, w jakim przedmiot ten się znajduje. Przepisu tego nie stosuje się, gdy wypełnienia polecenia może żądać właściwy organ państwowy. Art. 767. Darczyńca może odwołać darowiznę jeszcze nie wykonaną, jeżeli po zawarciu umowy jego stan majątkowy uległ takiej zmianie, że wykonanie darowizny nie może nastąpić bez uszczerbku dla jego własnego utrzymania odpowiednio do jego usprawiedliwionych potrzeb albo bez uszczerbku dla ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Art. 768. Jeżeli po wykonaniu darowizny darczyńca popadnie w niedostatek, obdarowany ma obowiązek, w granicach istniejącego jeszcze wzbogacenia, dostarczać darczyńcy środków, których mu brak do utrzymania odpowiadającego jego usprawiedliwionym potrzebom albo do wypełnienia ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Obdarowany może jednak zwolnić się od tego obowiązku zwracając darczyńcy wartość wzbogacenia. Art. 769. Darczyńca może odwołać darowiznę nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności. Art. 770. § 1. Darowizna nie może być odwołana z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca obdarowanemu przebaczył. § 2. Spadkobiercy darczyńcy mogą odwołać darowiznę z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca w chwili śmierci był uprawniony do odwołania albo jeżeli obdarowany umyślnie pozbawił darczyńcę życia lub umyślnie wywołał rozstrój zdrowia darczyńcy, skutkiem czego nastąpiła jego śmierć. § 3. Darowizna nie może być odwołana po upływie roku od dnia, w którym uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. Art. 771. Odwołanie darowizny następuje przez oświadczenie złożone obdarowanemu na piśmie. Art. 772. § 1. Przedstawiciel osoby ubezwłasnowolnionej może żądać rozwiązania umowy darowizny dokonanej przez tę osobę przed ubezwłasnowolnieniem, jeżeli darowizna ze względu na wartość świadczenia i brak uzasadnionych pobudek jest nadmierna. § 2. Rozwiązanie umowy darowizny nie można dochodzić po upływie lat dwóch od jej wykonania. Art. 773. Przepisów o odwołaniu darowizny nie stosuje się, gdy darowizna czyni zadość obowiązkowi wynikającemu z zasad współżycia społecznego”; [za:] *Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1960, s. 127–129.

¹⁰⁷⁷ Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, RPEiS 2009, r. LXXI, z. 2, s. 132–133.

W ostatnim projekcie kodeksu cywilnego z roku 1962 przepisy dotyczące darowizny, poza kilkoma zmianami, w większości również oparte były na rozwiązaniach przyjętych w kodeksie zobowiązań¹⁰⁷⁸.

¹⁰⁷⁸ Przepisy o darowiznie znalazły się w tytule XXIX: Art. 827. § 1. Przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się do bezpłatnego świadczenia na rzecz obdarowanego kosztem swego majątku. § 2. Przyjęcie darowizny przez organizacje socjalistyczne niepaństwowe albo przez organizacje niesocjalistyczne wymaga zezwolenia organu państwowego, określonego przez rozporządzenie Rady Ministrów. Art. 828. Nie stanowią darowizny następujące bezpłatne przysporzenia: 1) gdy zobowiązanie do bezpłatnego świadczenia wynika z umowy uregulowanej innymi przepisami kodeksu; 2) gdy kto zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył albo które nabył w taki sposób, że w razie zrzeczenia się prawo jest uważane za nie nabyte. Art. 829. § 1. Oświadczenie darczyńcy powinno być złożone w formie aktu notarialnego. Jednakże umowa darowizny zawarta bez zachowania tej formy staje się ważna, jeżeli przyrzeczone świadczenie zostało spełnione. § 2. Przepisy powyższe nie uchybiają przepisom, które ze względu na przedmiot darowizny wymagają zachowania szczególnej formy dla oświadczeń obu stron. Art. 830. § 1. Darczyńca obowiązany jest do naprawienia szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania tylko wtedy, gdy szkoda została wyrządzona umyślnie lub wskutek rażącego niedbalstwa. § 2. Jeżeli darczyńca opóźnia się ze spełnieniem świadczenia pieniężnego, obdarowany może żądać odsetek za opóźnienie dopiero od dnia wytoczenia powództwa. Art. 831. Jeżeli rzecz darowana ma wady, darczyńca obowiązany jest do naprawienia szkody, którą wyrządził obdarowanemu przez to, że wiedząc o wadach nie zawiadomił go o nich w czasie właściwym. Przepisu tego nie stosuje się, gdy obdarowany mógł wadę z łatwością zauważyć. Art. 832. Darczyńca może włożyć na obdarowanego obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem (polecenie). Art. 833. § 1. Darczyńca, który wykonał zobowiązanie wynikające z umowy darowizny, może żądać wypełnienia polecenia, chyba że ma ono wyłącznie na celu korzyść obdarowanego. § 2. Po śmierci darczyńcy wypełnienia polecenia mogą żądać spadkobiercy darczyńcy, a jeżeli polecenie ma na względzie interes społeczny — także właściwy organ państwowy. Art. 834. § 1. Obdarowany może odmówić wypełnienia polecenia, jeżeli wskutek istotnej zmiany stosunków usprawiedliwiają to okoliczności. § 2. Jeżeli wypełnienia polecenia żąda darczyńca lub jego spadkobiercy, obdarowany może zwolnić się przez wydanie przedmiotu darowizny w naturze w takim stanie, w jakim przedmiot ten się znajduje. Przepisu tego nie stosuje się, gdy wypełnienia polecenia żąda właściwy organ państwowy. Art. 835. Darczyńca może odwołać darowiznę, jeszcze nie wykonaną, jeżeli po zawarciu umowy jego stan majątkowy uległ takiej zmianie, że wykonanie darowizny nie może nastąpić bez uszczerbku dla jego własnego utrzymania odpowiednio do jego usprawiedliwionych potrzeb albo bez uszczerbku dla ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Art. 836. Jeżeli po wykonaniu darowizny darczyńca popadnie w niedostatek, obdarowany ma obowiązek, w granicach istniejącego jeszcze wzbogacenia, dostarczać darczyńcy środków, których mu brak do utrzymania odpowiadającego jego usprawiedliwionym potrzebom albo do wypełnienia ciężących na nim ustawowych obowiązków alimentacyjnych. Obdarowany może jednak zwolnić się od tego obowiązku zwracając darczyńcy wartość wzbogacenia. Art. 837. § 1. Darczyńca może odwołać darowiznę nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności. § 2. Zwrot przedmiotu odwołanej darowizny powinien nastąpić stosownie do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Od chwili zdarzenia, które uzasadnia odwołanie, obdarowany ponosi odpowiedzialność na równi z osobą bezpodstawnie wzbogaconą działającą w złej wierze. Art. 838. § 1. Darowizna nie może być odwołana z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca obdarowanemu przebaczył. Je-

Inaczej rozwiązano kwestię, kiedy przysporzenie bezpłatne nie jest darowizną. W k.z. regulowały to postanowienia art. 355 k.z. Natomiast w projekcie k.c. przepisy art. 828, który ujmuje tę sprawę inaczej, stanowiąc, że nie jest darowizną przysporzenie bezpłatne, gdy: 1) zobowiązanie do bezpłatnego świadczenia wynika z umowy uregulowanej innymi przepisami kodeksu; 2) ktoś zrzeka się prawa, którego jeszcze nie nabył, albo które nabył w taki sposób, że w razie zrzeczenia się prawo jest uważane za nienabyte.

W projekcie k.c. zrezygnowano z recypowania art. 355 pkt 3 k.z., który stanowił, że darowizną nie jest uznane przysporzenie dokonane lub przyrzeczone, które odpowiada obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom, gdyż sprzeciwiałoby się to zasadom współżycia społecznego, gdyby tego rodzaju przysporzenia można było odwołać. Potwierdzało to powojenne orzecznictwo¹⁰⁷⁹, które również zgadzało się, że przy darowiznie przysporzenie następuje bezpłatnie, tj. bez żadnego ekwiwalentu ze strony obdarowanego. Jednak nie uchyla tego charakteru okoliczność, że darowizna wywołana jest motywem wynagrodzenia obdarowanego za dokonane lub w przyszłości mające nastąpić usługi (tzw. darowizna remuneracyjna), gdyż istotne jest tu porozumienie się stron, iż przysporzenie ma nastąpić bezpłatnie, a nie motywy, dla czego tak ma się stać. Podobnie nałożenie na obdarowanego obowiązku spełnienia oznaczonego świadczenia nie jest ekwiwalentem przysporzenia, lecz tylko jego

żeli w chwili przebaczenia darczyńca nie miał zdolności do czynności prawnych, przebaczenie jest skuteczne, gdy nastąpiło z dostatecznym rozeznanie. § 2. Spadkobiercy darczyńcy mogą odwołać darowiznę z powodu niewdzięczności, jeżeli darczyńca w chwili śmierci był uprawniony do odwołania albo jeżeli obdarowany umyślnie pozbawił darczyńcę życia lub umyślnie wywołał rozstrój zdrowia, którego skutkiem była śmierć darczyńcy. § 3. Darowizna nie może być odwołana po upływie roku od dnia, w którym uprawniony do odwołania dowiedział się o niewdzięczności obdarowanego. Art. 839. Odwołanie darowizny następuje przez oświadczenie złożone obdarowanemu na piśmie. Art. 840. § 1. Przedstawiciel osoby ubezwłasnowolnionej może żądać rozwiązania umowy darowizny dokonanej przez tę osobę przed ubezwłasnowolnieniem, jeżeli darowizna ze względu na wartość świadczenia i brak uzasadnionych pobudek jest nadmierna. § 2. Rozwiązania umowy darowizny nie można żądać po upływie dwóch lat od jej wykonania. Art. 841. Przepisów o odwołaniu darowizny nie stosuje się, gdy darowizna czyni zadość obowiązкови wynikającemu z zasad współżycia społecznego"; [za:] *Projekt Kodeksu Cywilnego oraz przepisów wprowadzających Kodeks Cywilny*, Warszawa 1962, s. 134–136.

¹⁰⁷⁹ Orzeczenie SN: „Przyznanie przez pracodawcę wdowie po zamordowanym pracowniku zaopatrzenia wdowiego nie jest darowizną, lecz spełnieniem obowiązku moralnego względem pracownika; nie jest ono zobowiązaniem w rozumieniu art. 1 i 2 k.z., mającym swą podstawę prawną w stosunku pracy; do umowy o takie przysporzenie nie jest wymagane zachowanie formy i wobec tego nie wymaga formy z art. 358 k.z.” (orzeczenie SN z 22 VIII 1950 C 115/50), PiP 1951, z. 5–6, s. 1019.

umniejszeniem¹⁰⁸⁰. W art. 841 projektu postanowiono, że gdy darowizna czyni zadość obowiązkowi wynikającemu z zasad współżycia społecznego, to nie stosuje się do niej przepisów o odwołaniu. Jednak inne przepisy, np. co do formy, znajdują tu zastosowanie. Według A. Woltera zmiana ta miała znacznie uprościć przepisy dotychczasowego prawa spadkowego, które wprowadzało dystynkcje między przysporzeniem a darowiznami, co powodowało poważne trudności interpretacyjne¹⁰⁸¹. W Kodeksie cywilnym z 1964 r. kwestie te regulował art. 902¹⁰⁸².

Zmianie uległ również art. 358 k.z., który dotyczył formy zawarcia darowizny. Zmiana dotyczyła darowizny na rzecz osoby prawnej. W okresie międzywojennym oraz w okresie powojennym osobne dekrety¹⁰⁸³ regulowały przyjęcie darowizny przez osoby prawne, co było uzależnione od uzyskania zgody ze strony władzy administracyjnej¹⁰⁸⁴. Projekt k.c. wymagał w art. 827

¹⁰⁸⁰ Orzeczenie SN: „Wartość świadczenia, którym darczyńca obciąża obdarowanego i stosunek tej wartości do wartości przysporzenia majątkowego nie może być miernikiem ani cechą, wskazującą na to, czy dana umowa jest istotnie darowizną, czy też w tym przypadku wchodzi w rachubę inny stosunek zobowiązaniowy” (orzeczenie SN z 11 IV 1946 C 894/45), PiP 1946, z. 7, s. 115.

¹⁰⁸¹ A. Wolter, *Czynności prawne nieodpłatne inter vivos w projekcie kodeksu cywilnego*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków-Warszawa 1964, s. 499.

¹⁰⁸² Szerzej o skutkach zmian wprowadzonych przez ustawodawcę w art. 902 k.c. w porównaniu z art. 355 § 3 k.z. zob. W. Czachórski, *Podstawowe elementy darowizny i jej odwołania*, NP 1968, nr 1, s. 24 i n.; *idem*, *Prawo zobowiązań...*, s. 659–660; *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 2. *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1976, s. 245 i n.; A. Oleszko, *Umowa darowizny czyniąca zadość obowiązkowi wynikającemu z zasad współżycia społecznego*, AUMCS 1979, t. 14, s. 238 i n.; M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 1130 i n.

¹⁰⁸³ Dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzaniu darowizn i zapisów (Dz. U. Nr 15, poz. 215) zmieniony rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. (Dz. U. Nr 38, poz. 372) oraz dekret z dnia 22 października 1947 r. o zmianie i rozciągnięciu mocy obowiązującej dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i zatwierdzaniu darowizn i zapisów na cały obszar Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 66, poz. 400) i dekret z dnia 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji (Dz. U. Nr 25, poz. 172).

¹⁰⁸⁴ W okresie Polski Ludowej wyróżniano akty administracyjne stanowiące zdarzenie cywilnoprawne, czyli akty o charakterze prawotwórczym (konstytutywnym), wywołujące powstanie, zmianę lub ustanie stosunku cywilnoprawnego. Ze względu na planowy charakter socjalistycznej gospodarki narodowej znaczenie aktów administracyjnych jako zdarzeń cywilnoprawnych było bardzo poważne. W ustroju socjalistycznym akty administracyjne były zdarzeniami również poza układem socjalistycznym, poprzez władczy wpływ również na niektóre stosunki cywilnoprawne między obywatelami, w celu zabezpieczenia ochrony interesów ogólnonarodowych. Przykładem była ingerencja państwa w sferę stosunków najmu lokali. Z punktu widzenia skutków cywilnoprawnych wyróżniano dwie grupy aktów administracyjnych. Do pierwszej grupy zaliczano te akty, które same, bez potrzeby powiązania z umową, powodowały powstanie, zmianę lub ustanie stosunków cywilnoprawnych między oznaczonymi podmiotami. Do drugiej

§ 2 tej zgody dla darowizn na rzecz organizacji socjalistycznych niepaństwowych oraz organizacji niesocjalistycznych¹⁰⁸⁵. Organ państwowy zezwalający na taką darowiznę określony miał być przez odpowiednie rozporządzenie Rady Ministrów¹⁰⁸⁶.

grupy należały akty administracyjne, które były przesłanką zawarcia umowy, przy czym dopiero ta umowa ostatecznie określała wzajemne stosunki między stronami. W tej grupie wyróżniano kolejne kategorie aktów w zależności od sposobu ukształtowania obowiązku zawarcia umowy wynikającego z aktu administracyjnego. Do pierwszej kategorii zaliczano akty administracyjne, które bezpośrednio rodziły skutki cywilnoprawne. Jednak były one poniekąd etapem wstępnym do zawarcia umowy, a ich cel gospodarczy realizowano ostatecznie dopiero po zawarciu umowy. Natomiast do drugiej kategorii zaliczano akty, które nakładały na oznaczone strony obowiązek zawarcia umowy na określonych warunkach. Skutkiem cywilnoprawnym tych aktów administracyjnych był obowiązek zawarcia umowy, a dopiero umowa była podstawą obowiązku stron do dokonania świadczeń. Przykładem aktów administracyjnych należących do tej kategorii były tzw. uzgodnienia dostaw. Do tej kategorii zaliczyć można również zgodę odpowiedniej władzy administracyjnej na przyjęcie darowizny przez osoby prawne; zob. A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 27–274; zob. też S. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1962, s. 68–72.

¹⁰⁸⁵ A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, s. 320.

¹⁰⁸⁶ W k.c. z 1964 r. kwestię darowizny na rzecz osoby prawnej uregulowano w art. 888 § 2 k.c. Podobnie jak w ostatnim projekcie k.c. przyjęcie darowizny przez jednostki organizacyjne niepaństwowe (tj. przez niepaństwowe osoby prawne) wymagało zezwolenia organu państwowego oznaczonego w rozporządzeniu Rady Ministrów. Na tej podstawie wydano rozporządzenie Rady Ministrów z 16 XII 1964 r. (Dz. U. Nr 47, poz. 318) w sprawie organów właściwych do udzielenia zezwoleń na przyjęcie darowizny, zapisu lub spadku przez jednostkę organizacyjną niepaństwową oraz na nabycie przez taką jednostkę nieruchomości na podstawie umowy o dożywocie. Zgodnie z § 1 ust. 1 tego rozporządzenia zezwolenie na przyjęcie darowizny wydawało prezydium powiatowej rady narodowej (rady narodowej miasta stanowiącego powiat lub dzielnicowej rady narodowej miasta wyłączonego z województwa), właściwe ze względu na siedzibę obdarowanej jednostki. Jeżeli przedmiotem darowizny była nieruchomość położona na terenie innej powiatowej, miejskiej, dzielnicowej rady narodowej albo jeżeli nieruchomość taka wchodziła w skład spadku, zezwolenie wydawano w porozumieniu z urzędem właściwym ze względu na miejsce położenia nieruchomości (§ 1 ust. 2). W wypadkach zaś, gdy obdarowanym była jednostka spółdzielcza, zezwolenie wydawało się po uzyskaniu opinii właściwego Centralnego Związku Spółdzielczego (§ 2). Brak takiego zezwolenia czyniło przyjęcie darowizny bezskuteczne. Jeśli przedmiotem darowizny była nieruchomość rolna, osoba prawna powinna posiadać zezwolenie właściwego organu do spraw rolnych prezydium powiatowej (miejskiej lub powiatowej) rady narodowej. Uzasadnieniem dla tego typu przepisów była tzw. specjalna zdolność prawna osób prawnych, zasada planowości w gospodarce oraz prawidłowe funkcjonowanie rozrachunku gospodarczego w obrocie uspołecznionym, co ostatecznie miało uzasadniać przekonanie, że nabywanie własności rzeczy lub określonych praw majątkowych pomiędzy j.g.u. powinno odbywać się na zasadzie odpłatności, dlatego też darowizna pomiędzy j.g.u. była wykluczona. Zob. *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 2. *Prawo zobowiązań...*, s. 233–234 i n.; L. Stecki, *Umowa darowizny*, Warszawa–Poznań 1974, s. 73 i n.; A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, Poznań 1956, s. 61; *eidem*, *Zobowiązania...*, Warszawa 1964, s. 319.

Modyfikacji poddano również art. 361 k.z., dotyczący ograniczonej odpowiedzialności darczyńcy. W projekcie k.c. zmniejszono jeszcze bardziej zakres odpowiedzialności darczyńcy w wypadku, gdy rzecz darowana miała wady. Według art. 831 odpowiedzialność darczyńcy odpadała całkowicie, jeżeli obdarowany mógł wadę z łatwością zauważyć¹⁰⁸⁷.

Orzecznictwo z okresu powojennego potwierdzało chociażby postanowienia art. 361 k.z. regulującego kwestię obciążenia w umowie obdarowanego obowiązkiem świadczenia na rzecz innej osoby, gdzie wykonania tego świadczenia mógł się domagać darczyńca, a po jego śmierci – jego spadkobiercy oraz właściwa władza, gdy świadczenie leżało w interesie publicznym¹⁰⁸⁸.

W orzecznictwie¹⁰⁸⁹ i doktrynie¹⁰⁹⁰ zainteresowanie budziły także regulacje art. 354 § 2 oraz art. 362–363 k.z., dotyczące spełnienia świadczenia obciążającego obdarowanego, czyli połączenie umowy darowizny z inną umową odpłatną lub darmą, np. z dożywociem, sprzedażą itp. Takie połączenie stanowiło wówczas tzw. umowę mieszaną. W takiej sytuacji powstaje pytanie, jakie przepisy należy do niej zastosować. Rozwiązaniem było rozłożenie takiej umowy na poszczególne elementy (i do każdego z nich można było stosować przepisy dla niego właściwe) albo traktować jako jednolitą umowę, do której mają zastosowanie przepisy wszystkich typów wchodzących w jej skład. Druga ewentualność była praktyczniejsza, ponieważ w razie przyjęcia pierwszej umowa w przypadku naruszenia istotnych przepisów dotyczących jednego z jej elementów była i tak w całości nieważna z uwagi na przepis art. 41 p.o.p.c., np. przy sprzedaży za cenę poniżej wartości, jeśli część umowy będąca darowizną będzie nieważna dla braku formy, to i sprzedaż będzie nieważna, ponieważ bez darowizny nie zawarto by takiej umowy¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁷ A. Wolter, *Czynności prawne nieodpłatne...*, s. 499.

¹⁰⁸⁸ Orzeczenie SW: „Niewykonanie przez obdarowanego obciążających go świadczeń na rzecz osób trzecich nie uprawnia darczyńcy do odwołania darowizny, chyba że w umowie darowizny wyraźnie zastrzeżono, że darowizna będzie odwołana, w razie niewykonania świadczenia przez obdarowanego” (orzeczenie SW dla woj. warszawskiego z 11 III 1952, III CR 88/52), NP 1953, nr 5, s. 86; zob. też A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, s. 321.

¹⁰⁸⁹ Orzeczenie SN z 25 XI 1950 Ł C 1151/50 (Zb. O. 51/3/77); [za:] A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, 1964, s. 323.

¹⁰⁹⁰ Zob. J. Hubert, *Darowizna powiązana z dożywociem*, Prz. Not. 1948, nr 5, s. 451 i n.; F. Zoll, *Polecenie obciążające osobę odnoszącą korzyść z czynności prawnej pod tytułem nieodpłatnym*, Prz. Not. 1948, nr 5, s. 387 i n.; W. Zabagło, *Charakter umowy o dożywocie*, Prz. Not. 1950, t. I-II, s. 138 i n.; S. Breyer, *Darowizna powiązana z dożywociem*, Prz. Not. 1948, nr 5, s. 452; T. Szawłowski, *Z praktyki notarialnej*, BMS 1956, nr 8, s. 25 i n.; zob. też M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, s. 424 i n.

¹⁰⁹¹ A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...* 1964, s. 323.

Doktryna¹⁰⁹² i judykatura odnosiły się również do postanowień art. 366 k.z. dotyczącego możliwości odwołania darowizny w razie niewdzięczności obdarowanego, które następowało, gdy obdarowany np. popełnił czyn stanowiący przestępstwo albo nastąpiło ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych. W szczególności za rażącą niewdzięczność uznawano nie tylko dokonanie konkretnych czynów, stanowiących przestępstwo lub ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych, lecz także zaniechania i zaniechania, które mogą być poczytane za ciężkie naruszenia obowiązków rodzinnych¹⁰⁹³. W orzecznictwie uznawano, że czyny i zaniechania muszą być wymierzone przeciw osobie darczyńcy, a nie przeciw osobie trzeciej, nawet jeśli pośrednio czyny te były przykre dla darczyńcy¹⁰⁹⁴. Pod pojęciem niewdzięczności rozumiano jedynie czynności obdarowanego skierowane przeciw darczyńcy w świadomości i w nieprzyjaznym zamiarze, a niepopełnione w uniesieniu lub rozdrażnieniu wywołanym zachowaniem się darczyńcy¹⁰⁹⁵.

¹⁰⁹² K. Korzan, ówczesny sędzia Sądu Wojewódzkiego w Szczecinie, na łamach czasopisma „Nowe Prawo” przedstawia wątpliwości co do stosowania art. 366 k.z. w dwóch kwestiach: wyjaśnienia skutków rażącej niewdzięczności obdarowanego w wieku poniżej 18 lat z punktu widzenia jego poczytalności oraz ustalenia, czy i w jakich wypadkach rażąca niewdzięczność przedstawiciela ustawowego małoletniego daje podstawę darczyńcy do odwołania darowizny względem małoletniego. Autor dochodzi do wniosku, że rażąca niewdzięczność obdarowanego w wieku powyżej 13 lat, posiadającego niezbędną stopień rozeznania i świadomości dla subiektywnej oceny swego postępowania, będzie uzasadniać odwołanie darowizny zgodnie z art. 366 k.z. Natomiast jeśli zachowanie małoletniego w wieku powyżej 13 lat nie usprawiedliwia rażącej niewdzięczności po jego stronie, to rażąco niewłaściwe postępowanie przedstawiciela ustawowego nie wywołuje skutków prawnych określonych w art. 366 k.z.; zob. K. Korzan, *Kilka uwag na temat wykładni art. 366*, NP 1962, nr 7–8, s. 1037–1041.

¹⁰⁹³ Orzeczenie SN: „Rażącą niewdzięczność stanowią takie zaniechania i zaniechania obdarowanego, które mogą mu być poczytane za ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych; brak odpowiedniej reakcji obdarowanej córki na przestępne zachowanie się jej męża wobec jej matki oraz bierna i tolerancyjna postawa w stosunku do jego czynów mogą być poczytane córce za ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych” (orzeczenie SN z 19 X 1949 Wa C 108/49), PiP 1950, z. 8–9, s. 179; zob. też A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, 1964, s. 322.

¹⁰⁹⁴ Zob. orzeczenie SN z dnia 26 IV 1947 (C I 163/46), PN 1948, z. 2–3, s. 207; zob. też A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, 1964, s. 322.

¹⁰⁹⁵ Orzeczenie SN: „Pod pojęcie niewdzięczności w rozumieniu art. 366 k.z. podpada jedynie taka czynność obdarowanego, która skierowana była przeciwko darczyńcy ze świadomością i w nieprzyjaznym zamiarze, wyłączone więc są krzywdy niezamierzone, popełnione w uniesieniu czy rozdrażnieniu, wywołanym zachowaniem się czy działaniem darczyńcy” (SN 2.III.1948, Kr. C. 42/48), PiP 1948, z. 7, s. 136; „Uzasadnione jest odwołanie przez darczyńcę darowizny na tej podstawie, że obdarowani, córka jego i zięć, wpisali się na niemiecką listę narodową, przez co okryli się hańbą i dopuścili się w ten sposób ciężkiego naruszenia obowiązków rodzinnych” (SN 21.I.1948, C I. 773/47), PiP 1948, z. 5–6, s. 177; zob. też A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, 1964, s. 322.

W doktrynie z lat 1945–1964 zainteresowanie budziła jeszcze kwestia tzw. darowizny rękodajnej (art. 358 § 1 k.z.)¹⁰⁹⁶, forma i skutki prawne odwołania darowizny nieruchomości¹⁰⁹⁷.

Podsumowując, przepisy k.z. dotyczące darowizny, mimo radykalnej zmiany ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego, obowiązywały w latach 1945–1964 praktycznie w niezmienionym brzmieniu. Wpływ na to miało kilka czynników. Dzięki wysokiemu poziomowi regulacji w dalszym ciągu spełniały swoje doniosłe zadanie w stosunkach międzyludzkich¹⁰⁹⁸. Jednak należy pamiętać, że w zmienionym ustroju socjalistycznym darowizna miała mniejszy zakres zastosowania i uznawana była za instytucję cywilno-prawną o niewielkim znaczeniu. Wynikało to m.in. z tego, że darowizna była zabroniona między j.g.u., a premiowania pracowników, nagród państwowych, ofiar obywateli na cele społeczne nie regulowały przepisy o darowiźnie zawarte w k.z., lecz osobne przepisy lub zasady współżycia społecznego¹⁰⁹⁹. Nie zmienia to faktu,

¹⁰⁹⁶ Odnośnie do tzw. darowizny rękodajnej na łamach czasopisma „Palestra” wywiązała się polemika pomiędzy sędzią Sądu Najwyższego A. Meszorerem i dr S. Wójcikiem. W związku z art. 358 § 1 A. Meszorer rozważał, czy przysporzeniem majątkowym następującym przez samo zawarcie umowy darowizny lub jednocześnie z nią jest tylko takie przysporzenie, które polega na wydaniu obdarowanemu rzeczy darowanej (art. 307 prawa rzeczowego), czy też może tu wchodzić w grę także i takie przysporzenie, przy którym przeniesienie posiadania na obdarowanego następuje w ten sposób, że darczyńca zatrzymuje u siebie rzecz darowaną w charakterze dzierżyciela (art. 308 prawa rzeczowego). Ostatecznie autor doszedł do wniosku, że „przy darowiźnie rękodajnej przeniesienie posiadania na rzecz obdarowanego może nastąpić zarówno w drodze wydania rzeczy, co stanowi postać najczęstszą, jak i za pomocą sposobów przewidzianych dla przeniesienia posiadania w przepisach art. 308, 309 i 310 prawa rzeczowego. W szczególności nie ma podstaw do wyłączenia wypadków, kiedy obdarowany pozostawia rzecz darowaną na przechowaniu u darczyńcy, co może odnosić się zwłaszcza m.in. do przedmiotów objętościowo większych, jak np. mebli itp.” W odpowiedzi S. Wójcik uznał, że przeniesienie posiadania rzeczy ruchomej przez darczyńcę na obdarowanego lub też brak takiego przeniesienia, przy obecnym stanie naszego ustawodawstwa, a zwłaszcza przy obecnej konstrukcji umowy o przeniesienie własności rzeczy ruchomej (jako umowy konsensualnej), nie ma w zasadzie istotnego znaczenia dla kwestii formy umowy darowizny; zob. A. Meszorer, *Jeszcze o darowiźnie rękodajnej*, Pal. 1962, nr 12, s. 72–73; *idem*, *O przeniesieniu posiadania rzeczy darowanej przy darowiźnie rękodajnej*, Pal. 1962, nr 9, s. 38–40; S. Wójcik, *W związku z tzw. darowizną rękodajną – inaczej*, Pal. 1962, nr 12, s. 67–72.

¹⁰⁹⁷ Notariusz T. Dobaczewski w czasopiśmie „Nowe Prawo”, w rubryce poświęconej wymianom doświadczenia, porusza kwestię odwołania darowizny nieruchomości. Zauważa, że w praktyce powstały wątpliwości co do skutków odwołania darowizny już wykonanej, której przedmiotem było zobowiązanie do przeniesienia własności nieruchomości (tj. gdy własność przeszła już na obdarowanego); zob. *idem*, *Forma i skutki prawne odwołania darowizny nieruchomości*, NP 1957, nr 3.

¹⁰⁹⁸ W. Czachórski, *Prawo zobowiązań...*, s. 652.

¹⁰⁹⁹ A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, Poznań 1956, s. 66; *idem*, *Zobowiązania...*, Warszawa 1964, s. 319.

że zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie, poza kilkoma kwestiami, przepisy o darowiznie zawarte w k.z. nie budziły wielkich problemów i niejasności interpretacyjnych. Co istotne, z kilkoma zmianami znalazły się one w ostatecznym projekcie k.c. i później obowiązywały na mocy k.c. z 1964 r.¹¹⁰⁰ Zasadnicza linia koncepcyjna k.c. w kwestii darowizn nie odbiegała od regulacji zawartych w k.z., mimo że między kodeksami istniały w tym zakresie pewne różnice, wynikające nie tylko z poprawek techniczno-redakcyjnych dokonanych w k.c.¹¹⁰¹ Niewątpliwie świadczy to o wysokim poziomie legislacyjnym i doniosłym znaczeniu praktycznym rozwiązań przyjętych w k.z. w zakresie umowy darowizny, co wpisuje się w całokształt regulacji zawartych w k.z. Wprawdzie sama umowa

¹¹⁰⁰ O darowiznie w polskim Kodeksie cywilnym z 1964 r. zob. S. Babiarz, *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2010; W. Czachórski, *Podstawowe elementy darowizny...*, s. 18; *idem*, *Prawo zobowiązań...*, s. 651–664; R. Czarnecki, *Odwołanie darowizny*, Pal. 1966, nr 1; E. Drozd, *Darowizna na wypadek śmierci*, Rej. 1992, nr 1; K. Eger, *Polecenie a świadczenie na rzecz osoby trzeciej w umowie darowizny*, KP 2016, t. 8, nr 1; T.A. Filipiak, *Darowizna spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego*, Warszawa 1988; D. Florek-Kłęsk, *Charakter prawny umowy darowizny – wybrane problemy*, HSS 2014, vol. XIX, 21(4), s. 37–56; *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 2. *Prawo zobowiązań...*, s. 223–255; A. Józefiak, *Wykonanie nieformalnej umowy darowizny*, Prz. Sąd. 2007, nr 5; A. Klein, *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, Wrocław 1964, s. 439 i n.; Ł. Konieczny, A. Maziarz, *Umowa darowizny jako podstawa wpisu do księgi wieczystej*, Warszawa 2011; L. Kostórkiewicz, *Umowa darowizny a przekazanie gospodarstwa rolnego następcy*, NP 1985, nr 1; M. Krajewski, *Przebaczenie i inne okoliczności wyłączające możliwość uznania spadkobiercy za niegodnego*, PiP 1997, nr 5; P. Księżak, *Żądanie wykonania polecenia*, Prz. Sąd. 2006, nr 4; P. Kübler, *Darowizna mortis causa*, [w:] *Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, red. P. Stec, M. Załucki, Kraków 2015, s. 381 i n.; A. Lutkiewicz-Rucińska, *Odpowiedzialność majątkiem wspólnym za zobowiązania cywilnoprawne współmałżonka*, Bydgoszcz–Gdańsk 2003; M. Niedośpiół, *Darowizna na wypadek śmierci*, PiP 1987, nr 11; A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania...*, Poznań 1964, s. 318–323; *idem*, *Zarys prawa zobowiązań*, Warszawa 1970, s. 500–505; A. Oleszko, *Szczególne konstrukcje umowy darowizny*, Pal. 1976, nr 10; *idem*, *Umowa darowizny...*; A. Policiński, *Darowizna gospodarstwa rolnego*, Warszawa 1976; *idem*, *Kauzalność umowy darowizny*, NP 1974, nr 2; L. Stecki, *Umowa...*; *idem*, *Darowizna*, Toruń 1998; *idem*, *Darowizna*, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 7. *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Rajski, Warszawa 2018; *idem*, *Odwołanie darowizny przez spadkobierców darczyńcy*, NP 1973, nr 9; *idem*, *Odwołanie darowizny z powodu zmiany stanu majątkowego darczyńcy*, NP 1974, nr 4; K. Stefańska, *Darowizna gospodarstwa rolnego na rzecz małoletniego*, [w:] *Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej*, Kraków 1997; A. Szpunar, *Kilka uwag o odwołaniu darowizny*, RPEiS 1986, nr 3; *idem*, *Odwołanie darowizny w stosunku do jednego z małżonków*, Pal. 1976, nr 8–9; *idem*, *Przesunięcia między majątkiem wspólnym i odrębnym małżonków*, NP 1989, nr 2–3; *idem*, *Uwagi o wykonaniu darowizny*, NP 1982, nr 11–12; M. Warciński, *Skutki odwołania darowizny w świetle przepisów o małżeńskiej wspólnocie majątkowej*, KPP 2007, R. XVI, z. 2; *idem*, *Odwołanie darowizny wykonanej*, Warszawa 2012. Na szczególną uwagę zasługuje monumentalna praca M. Tenenbaum-Kulig, *Darowizna...*, która w najbardziej kompleksowy sposób przedstawia regulacje darowizny pod rządami polskiego Kodeksu cywilnego z 1964 r.

¹¹⁰¹ W. Czachórski, *Podstawowe elementy...*, s. 18.

darowizny nie była podważana, jednak charakter prawny zgody na przyjęcie darowizny przez osoby prawne poddany był krytyce. W k.c. zgody tej wymagano tylko dla darowizn na rzecz organizacji socjalistycznych niepaństwowych oraz organizacji niesocjalistycznych.

Zakończenie

Z dokonanej w niniejszej książce analizie instytucji darowizny w dzielnicowym prawie polskim w II RP oraz w polskim kodeksie zobowiązań z 1933 r. wynika, że przepisy dotyczące darowizny znajdujące się w polskim kodeksie zobowiązań, podobnie jak przepisy całego k.z., były syntezą kodeksów zaborowych oraz nowszych kodeksów cywilnych. Należy przede wszystkim zauważyć wpływ przepisów niemieckiego kodeksu cywilnego z 1896 r. (BGB) oraz w mniejszym stopniu przepisów szwajcarskiego prawa o zobowiązaniach z 1911 r. i k.z. (ZGB OR). Jednak kilka rozwiązań przyjętych w k.z. miało swój oryginalny charakter. Wskazuje na to szczegółowa analiza przepisów zawartych w art. 354–369 k.z. (tytuł VII), które podzielone zostały na cztery rozdziały: I (*Przepisy ogólne*), II (*Obowiązki darczyńcy*), III (*Spełnienie świadczenia, obciążającego obdarowanego*), IV (*Odwołanie darowizny*).

Zwraca uwagę to, że na kształt darowizny w k.z. nie wywarło wpływu prawo dawnej Polski. Rozbiory I Rzeczypospolitej spowodowały, że na ziemiach polskich zaczęło obowiązywać prawo państw zaborczych oraz Kodeks Napoleona, i to one wywarły wpływ na prace kodyfikacyjne nad darowizną w kodeksie zobowiązań. W ten sposób na umowę darowizny w k.z. wpłynęło nie dawne prawo polskie, ale pośrednio poprzez kodeksy dzielnicowe prawo rzymskie.

W k.z. przyjęto, podobnie jak w KN, ABGB, T. X, cz. 1 oraz BGB, konstrukcję umowną dla darowizny, określając darowiznę jako umowę. Jednak w k.z., odmiennie od BGB i ZGB OR, darowiznę określono nie jako „przysporzenie”, lecz jako „umowę, którą darczyńca zobowiązuje się do przysporzenia na rzecz obdarowanego”. Główna różnica polegała zatem na tym, że to, co k.z. traktował jako darowiznę, było w BGB przyrzeczeniem darowizny, a to, co w BGB było umową darowizny, w k.z. było wykonaniem darowizny. Uznanie darowizny jako umowy spowodowało, że przepisy o darowiźnie znalazły się w k.z. w oderwaniu chociażby od prawa spadkowego i rodzinnego. W związku z tym w k.z. nie ma przepisów o darowiznach z powodu małżeństwa i między małżonkami, po-

nieważ uznano, że należy to do prawa majątkowego małżeńskiego. Natomiast regulacja darowizny spadku po osobie żyjącej była nieważna (art. 58 k.z.), z wyjątkiem przypadków przewidzianych w kodeksach dzielnicowych zezwalających na darowiznę na wypadek śmierci. Dodatkowo w k.z. nie ma osobnych postanowień dla darowizn remuneracyjnych, ponieważ k.z. przychylił się do stanowiska ZGB OR i BGB, według których *animus donandi* w ogóle nie jest wymogiem darowizny, bo motywem może być i jakiś cel egoistyczny, a kryterium dla oceny, czy darowizna jest remuneracyjna, stanowi motyw subiektywny (*animus donandi*).

Co do pojęcia darowizny, to według § 1 art. 354 k.z. była ona umową obligacyjną o dokonanie przysporzenia majątkowego, a w związku z tym na darczyńcy spoczywał obowiązek świadczenia, co do natury swojej taki sam, jak przy umowach pod tytułem obciążającym. W k.z. postąpiono inaczej, niż to miało miejsce w ABGB i KN oraz (o ile chodzi o przyrzeczenie darowizny w BGB), gdzie nie zawarto wyraźnego przepisu, który stanowił, że darczyńca miał obowiązki co do świadczenia tej natury, co przy umowach odpłatnych. W ten sposób chciano uniknąć wątpliwości, które mogłyby się nasuwać ze względu na charakter darmy przysporzenia.

Wedle k.z. nieodpłatność i wzbogacenie się z majątku darczyńcy stanowiły najważniejsze cechy darowizny. W myśl § 2 art. 354 k.z. darczyńca mógł obciążyć obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia, jednak obciążenie to nie odbierało nieodpłatnego charakteru przysporzenia. Kodeksy dzielnicowe również dopuszczały możliwość obciążenia obdarowanego obowiązkiem spełnienia pewnego świadczenia. Mogło ono skutkować tylko zmniejszeniem bezpłatnego przysporzenia na rzecz obdarowanego, ale nigdy nie skutkowało zmniejszeniem majątku obdarowanego. Darowizna z obciążeniem obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia (*donatio sub modo*, *Schenkung mit Auflage*) nie miała charakteru umowy mieszanej. Należało ją również odróżnić od darowizny uczynionej pod warunkiem zawieszającym lub rozwiązującym spełnienie oznaczonego świadczenia. Uwagi do postanowień art. 354 k.z. zgłaszał F. Zoll, który uważał, że obowiązek spełnienia oznaczonego świadczenia wyrażony został z jednej strony za ciasno, z drugiej zaś za szeroko.

W art. 355 k.z. zostały wyliczone przypadki, w których przepisów o darowiznie nie stosowano. Jednak katalog tych przypadków nie był wyczerpujący. Zgodnie z pkt 1 art. 355 k.z. przepisów o darowiznie nie stosowało się, jeżeli

ktoś bez wynagrodzenia zobowiązywał się do usług lub dawał drugiemu używanie rzeczy, chociażby zazwyczaj za te usługi lub danie używania pobierał wynagrodzenie. Zgodnie z pkt 2 art. 355 k.z. przepisów o darowiznie nie stosowało się, jeżeli ktoś zrzekał się prawa, którego jeszcze nie nabył lub które nabył w takich warunkach, że w razie zrzeczenia się prawo uważa się za nienabyte. Pkt 2 art. 355 k.z. opierał się na rozwiązaniach przyjętych w ABGB, BGB oraz ZGB OR, które różniły się od przepisów prawa francuskiego. Przyjęcie takiego rozwiązania w k.z. wiązało się z odrzuceniem *animus donandi* jako wymogu darowizny. W myśl pkt 3 art. 355 k.z. nie stosowało się, o ile przyrzeczone lub dokonane przysporzenie majątkowe odpowiada obowiązкови moralnemu, względem przyzwoitości lub zwyczajom. W takiej sytuacji do dokonania przysporzenia majątkowego na korzyść innej osoby skłaniał dającego obowiązek etyczny wynikający z moralności, zwyczaju czy przyzwoitości itp. Jednak w takim przypadku nie powstawał obowiązek prawny ciążyący na darczyńcy.

Według art. 356 k.z. przedmiotem darowizny nie mogło być zbycie lub obciążenie użytkowaniem majątku przyszłego ani w całości, ani w części. Przedmiotem darowizny mogła być tylko czynność prawna dotycząca majątku teraźniejszego, który istniał w chwili zawarcia umowy, a nie majątek przyszły, tj. jaki będzie istniał w chwili śmierci darczyńcy. Art. 356 k.z. wzorowany był na § 310 BGB i art. 943 KN, które uważały darowiznę majątku przyszłego za nieważną. Natomiast zgodnie ABGB majątek przyszły można było darować tylko w połowie (§ 944), co było rozwiązaniem niepraktycznym.

Z kolei art. 357 k.z. regulował sposób oświadczenia woli uczynienia darowizny przez ofertę, składaną osobie, którą chciano obdarować.

Odnosnie do formy darowizny przepis art. 358 k.z. wzorowany był na uchylonym § 518 BGB i na art. 243 ZGB OR. Wszystkie ustawodawstwa poza-borowe, z wyjątkiem T. X, cz. 1, wymagały do ważności darowizny, która jeszcze nie była wykonana, formy notarialnej. W k.z. utrzymano tę zasadę, uważając, że wola darmego wyzucia się z majątku powinna być zmanifestowana w sposób wyłączający wszelkie wątpliwości, pozwalając odróżnić ostateczną decyzję od niezobowiązujących obietnic i stanowiąc łatwy dowód na przyszłość, w razie nieuzasadnionych roszczeń. Zgodnie z § 1 art. 358 k.z. jeżeli przysporzenie majątkowe na rzecz obdarowanego nie następuje przez samo zawarcie umowy lub równocześnie z nią, do ważności darowizny potrzeba było, aby oświadczenie darczyńcy sporządzone było w formie aktu notarialnego. Oświadczenie darczyńcy niezłożone w formie aktu notarialnego, w przypadkach, w których było

wymagane, było nieważne i nie rodziło nawet zobowiązania niezupełnego. Jednak w myśl § 2 art. 358 k.z. późniejsze wykonanie darowizny uchylało skutki braku formy z mocą wsteczną.

W przepisach dotyczących obowiązków darczyńcy (rozdział II) również w głównej mierze skorzystano ze wzorców przyjętych w niemieckim BGB. Jednak ponownie twórcy k.z. zmodyfikowali pewne postanowienia.

Zgodnie z art. 359 k.z. do obowiązków darczyńcy stosowało się odpowiednio przepisy o obowiązkach sprzedawcy, z zachowaniem art. 360–361 k.z., które ograniczały odpowiedzialność darczyńcy. § 1 art. 360 k.z. wzorowany był na § 521 BGB, ale został zmodyfikowany tak, aby nie odnosił w do kwestii złagodzenia odpowiedzialności darczyńcy w razie zawarcia umowy nieważnej. W myśl § 2 art. 360 k.z. w przypadku opóźnienia w zapłacie darowanej sumy pieniężnej odsetki za opóźnienia należały się dopiero od dnia wniesienia pozwu, a nie – jakby to wynikało z art. 248 k.z. – od dnia wymagalności. Przepis ten wzorowany był na § 522 BGB.

Z kolei art. 361 k.z., zgodnie z którym, jeżeli rzecz darowana miała wady prawne lub fizyczne, darczyńca odpowiadał za szkodę, jaką wyrządził obdarowanemu przez to, że, wiedząc o wadach, nie zawiadomił go o nich najpóźniej w chwili wydania rzeczy, wzorowany był przede wszystkim na kodeksie japońskim (art. 551) oraz na przepisach ABGB i BGB. Chodzi tu o przepisy art. 945 ABGB i §§ 523 i 524 BGB.

Dużą wagę mają też przepisy dotyczące spełnienia świadczenia obciążającego obdarowanego. W art. 362 k.z. oraz art. 363 k.z. uregulowano darowiznę z obciążeniem obdarowanego obowiązkiem spełnienia oznaczonego świadczenia. We wszystkich kodeksach pozaborowych dopuszczano możliwość obciążenia obdarowanego przez darczyńcę zleceniem. Jednak najpełniej regulowały to przepisy zawarte w BGB, dlatego § 1 i § 2 art. 362 k.z. wzorowane były w głównej mierze na postanowieniach § 525 BGB, przepis § 3 art. 362 k.z. na § 525 ust. 2 BGB oraz na ZGB OR. Natomiast postanowienia § 4 art. 362 k.z. wzorowane były na przepisach wszystkich ustawodawstw pozaborowych i prawie szwajcarskim, tj. art. 1121 KN, § 881 ABGB, § 330 zd. 2 BGB, orzecznictwie kasacyjnym senatu rosyjskiego z roku 1882 nr 4. Zgodnie z § 1 art. 363 k.z. jeżeli obdarowany nie spełniał świadczenia bez uzasadnionej przyczyny, darczyńca lub jego spadkobiercy mogli żądać zwrotu przysporzenia majątkowego według przepisów o niesłusznym wzbogaceniu o tyle, o ile to przysporzenie musiałoby być użyte na spełnienie świadczenia. W porównaniu do przepisów § 527 BGB, w k.z. prawo żą-

dania zwrotu przysporzenia ograniczone zostało do przypadków, w których niewykonanie świadczenia nastąpiło bez uzasadnionej przyczyny (wzorowano się w tym zakresie na art. 249 ZGB OR). Przepis § 2 art. 363 k.z. był kolejną modyfikacją § 527 BGB, w porównaniu do którego zwrot następował zawsze przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, co było znacznym uproszczeniem, ponieważ BGB dopuszczał także żądanie zwrotu w naturze, zależnie od okoliczności, których zbadanie wywoływało znaczne trudności. Jednak w k.z., w interesie obdarowanego, nadano prawo zwolnienia się od zapłaty sumy pieniężnej przez zwrot przedmiotu darowizny w naturze, o czym stanowiło zdanie drugie § 2 art. 363 k.z.

Kodeks zobowiązań przewidywał dla darczyńcy zupełne lub częściowe odwołanie darowizny. Nastąpić ono mogło z powodu zubożenia darczyńcy (art. 364 k.z. i 365 k.z.) oraz z powodu rażącej niewdzięczności, jakiej dopuścił się obdarowany względem darczyńcy (art. 366 k.z. i 367 k.z.). W przepisach tych widoczne jest odwołanie się do prawa niemieckiego, szwajcarskiego, austriackiego, rosyjskiego, ale zastosowano również własne oryginalne rozwiązania. W art. 364 k.z. dotyczącym odwołania darowizny jeszcze niewykonanej nawiązano do § 519 BGB oraz art. 250 ust. 2 ZGB OR. Z kolei art. 365 k.z. wzorowany był na § 947 ABGB. Natomiast przykładem stworzenia przepisów będących swoistą kompilacją i udoskonaleniem dotychczasowych rozwiązań przyjętych w kodeksach pozaborowych oraz kodeksie cywilnym szwajcarskim jest art. 366 k.z. oraz art. 367 k.z. dotyczące odwołania darowizny już wykonanej z powodu rażącej niewdzięczności. Można tu dostrzec wpływ zasady sprawiedliwości, będącej wyrazem przyjętych w k.z. postulatów uspołecznienia prawa zobowiązań. Przepisy art. 368 k.z. dotyczące formy odwołania darowizny oraz zwrotu przedmiotu darowizny utworzone zostały w wyniku syntezy dotychczasowych rozwiązań. Natomiast przepisy art. 369 k.z. stanowiące o unieważnieniu darowizny przez przedstawiciela ustawowego wzorowane były na art. 265 rosyjskiego projektu prawa o zobowiązaniach.

Odwołanie się przez twórców k.z. głównie do rozwiązań przyjętych w kodyfikacjach niemieckiej i szwajcarskiej, czyli wówczas kodeksów uznawanych w sferze zobowiązań za najnowocześniejsze i najdoskonalsze, także pod względem redakcyjnym, wpłynęło na poziom polskiej kodyfikacji. Regulacje dotyczące darowizny w k.z., będące kontynuacją rozwiązań przyjętych w BGB, spełniały ówczesne standardy międzynarodowe w zakresie konstrukcji oraz techniki legislacyjnej. Wprawdzie niektóre postanowienia budziły wątpliwości interpretacyjne, jak chociażby przepisy art. 366 k.z. stanowiące o odwołaniu darowizny

z powodu rażącej niewdzięczności oraz przepisy art. 368 k.z. dotyczące odwołania darowizny nieruchomości, jednak w porównaniu do orzecznictwa zaborowego i tak widoczny jest znacząca poprawa. Poprzez analizę orzecznictwa, głównie postanowień Sądu Najwyższego, wykazałem, że postanowienia k.z. zasadniczo realizowały wymogi społeczno-gospodarcze.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, kodyfikacje pozaborowe różniły się między sobą co do koncepcji i konstrukcji prawnej umowy darowizny. Wywoływało to odmienne skutki prawne w poszczególnych dzielnicach, co utrudniało obrót cywilnoprawny w odrodzonym państwie polskim. Kodeks zobowiązań przewyrczył ten partykularyzm dzielnicowy, nadając wszystkim umowom, w tym umowie darowizny, jednolite skutki prawne na terenie całego państwa. Wpływ na to miało również wprowadzenie do k.z. niektórych zagadnień z zakresu części ogólnej prawa cywilnego, szczególnie ważne dla funkcjonowania prawa zobowiązań, które dotyczyły oświadczeń woli, obliczania terminów, instytucji przedstawicielstwa i pełnomocnictwa. Stanowiło to ogromny postęp w porównaniu z poszczególnymi kodeksami dzielnicowymi, które nie tylko wprowadzały odmienne skutki prawne w zakresie darowizny w poszczególnych dzielnicach, ale rozwiązania przyjęte w tych kodeksach dodatkowo nie zawsze odpowiadały zmieniającym się na przestrzeni lat stosunkom społeczno-gospodarczym. Ujednolicenie przez k.z. przepisów dotyczących darowizny we wszystkich dzielnicach pozaborowych niewątpliwie musiało korzystnie wpłynąć na porządek prawny w tym zakresie, spełniając w ten sposób swoje zadanie jako czynnik integracyjny. Na podkreślenie zasługuje postawa twórców k.z., którzy kierowali się głównie analizą aktualnych potrzeb obrotu i wymogów cywilnoprawnych, a nie ambicją i dogmatycznie rozumianą racją stanu.

Postanowienia k.z. w zakresie umowy darowizny, mimo radykalnej zmiany ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego, obowiązywały przez cały okres 1945–1964 praktycznie w niezmienionym brzmieniu, aż do czasu wejścia w życie nowego kodeksu cywilnego, czyli do 1 stycznia 1965 r. Jednak należy pamiętać, że w zmienionym ustroju socjalistycznym, darowizna miała mniejszy zakres zastosowania i uznawana była za instytucję cywilnoprawną o niewielkim znaczeniu. Wynikało to m.in. z faktu, że darowizna była zabroniona między j.g.u. Niemniej, zasadnicza linia koncepcyjna k.c. w kwestii darowizn nie odbiegała od regulacji zawartych w k.z., mimo że między kodeksami istniały w tym zakresie pewne różnice nie tylko wynikające z poprawek techniczno-redakcyjnych dokonanych w k.c.

Nie ulega wątpliwości, że ocena darowizny w k.z. zasługuje na dalsze pogłębione studium w nauce prawa, chociażby poprzez analizę prac nad umową darowizny w Komisji Kodyfikacyjnej, przygotowującej po II wojnie światowej projekt kodeksu cywilnego.

Wykaz źródeł i opracowań

1. Źródła

1) akty prawne

Dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów (Dz. U. Nr 15, poz. 215).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. (Dz. U. Nr 89, poz. 604).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 sierpnia 1939 r. (Dz. U. Nr 84, poz. 538).

Dekret z dnia 13 listopada 1945 r. o zarządzie Ziemi Odzyskanych (Dz. U. Nr 51, poz. 295).

Dekret z dnia 12 listopada 1946 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 67, poz. 369).

Dekret z dnia 22 października 1947 r. o zmianie i rozciągnięciu mocy obowiązującej dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i zatwierdzaniu darowizn i zapisów na cały obszar Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 66, poz. 400).

Dekret z dnia 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji (Dz. U. Nr 25, poz. 172).

Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 1934 r. (Dz. U. Nr 54, poz. 492)

Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 marca 1927 r. (Dz. U. Nr 31, poz. 258).

Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 marca 1928 r. (Dz. U. Nr 38, poz. 372).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1933 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 599).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 1964 r. w sprawie organów właściwych do udzielenia zezwoleń na przyjęcie darowizny, zapisu lub spadku przez jednostkę organizacyjną niepaństwową oraz na nabycie przez taką jednostkę nieruchomości na podstawie umowy o dożywocie (Dz. U. Nr 47, poz. 318).

Ustawa o aktach notarialnych z 25 lipca 1871 r. (Dz. U.P. z XXXII, nr 76).

Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz. U. z 1919 r. Nr 44, poz. 315).

Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminarynym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. (Dz. U. Nr 16, poz. 93).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską (Dz. U. Nr 26, poz. 213).

Ustawa z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz. U. Nr 1, poz. 1).

Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311).

Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94).

Ustawa z 26 czerwca 1974 r. Przepisy wprowadzające Kodeks pracy (Dz. U. Nr 24, poz. 142).

2) projekty

Projekt kodeksu francusko-włoskiego zobowiązań i umów. Tekst ostateczny przyjęty w Paryżu w październiku 1927 r. Przełożył J. Wasilkowski, Dodatek do: GSW 1929, nr 15–16, 21–26, 35–45.

Projekt prawa o zobowiązaniach przyjęty w drugim czytaniu przez podkomisję przygotowawczą podsekcji III prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej, Komisja Kodyfikacyjna. Podsekcja III prawa cywilnego, t. I, z. 5, Warszawa 1932.

Projekt kodeksu zobowiązań przyjęty przez Kolegium uchwalające Komisji Kodyfikacyjnej w dniach 23–27 czerwca 1933 r., Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja prawa o zobowiązaniach, z. I, Warszawa 1933.

Projekt Kodeksu Cywilnego uchwalony w I czytaniu. Księga II Zobowiązania, Warszawa 1948.

Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1954.

Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Tekst ustalony w wyniku dyskusji ogólnokrajowej, Warszawa 1955.

Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1960.

3) zbiory aktów prawnych

Jus culmense, cum appendice privilegiorum et jurium selectorum municipalium, et dissertatione historicojuridica, exhibitum cura Joannis Vincentii Bandtkii, wyd. J.W. Bandtkie Stężyński, Warszawa 1814.

Jurisprudencja Senatu z lat dwudziestu sześciu (1842–1867). Opatrzona skorowidzem wyrazowym, zebrał Piotr Kapuściński, Warszawa 1869.

Kodeks cywilny austriacki z roku 1811 obowiązujący w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim w tłumaczeniu prof. Dra S. Wróblewskiego wraz z ustawami uzupełniającymi, zebrał i opracował mgr A. Radziszowski, Lwów 1933

Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej, oprac. Z. Lisowski, Poznań 1933.

- Kodeks Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego. Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych.* Wstępem opatrzył A. Mączyński, Warszawa 2008.
- Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów,* oprac. S. Borowski, Warszawa 1938.
- Kuszewic P., *Prawa chełmińskiego poprawionego i z łacińskiego języka na polski przetłumaczonego ksiąg pięcioro*, Poznań 1697.
- Pomniki Prawa Polskiego*, dział II, tom 2, nr 446.
- Powszechnie prawo krajowe dla Państw Pruskich. Część pierwsza, Tom pierwszy*, Poznań 1826.
- Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego. Część druga (§§ 938–1502)*, opracował S. Wróblewski, Kraków 1918.
- Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I Zwodu Praw Rosyjskich*, przekładu nowego dokonali i opracowali Z. Rymowicz, W. Świącicki, t. 1, Warszawa 1932, t. 2, Warszawa 1933.
- Rewizja nowomiejska prawa chełmińskiego 1580 (1814) zwana także Jus culmense emanatum lub Jus culmense polonicum*, przekład I. Malinowska-Kwiatkowska, J. Sondel, przekład zweryfikował Z. Rymaszewski, Toruń 1993.
- Statuta Ducatus Mazoviae*, [w:] *Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis*, wyd. J.W. Bandkie Stężyński, Warszawa 1831.
- Ustawy cywilne dla Galicji Zachodniej*, wyd. J. Hraszańskiego, Wiedeń 1797.
- Volumina Constitutionum*, t. I (1493–1549), vol. I (1493–1526), wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996.
- Volumina Legum*, T. VI, Petersburg 1860.
- Zbiór Praw Sądowych na mocy konstytucyi roku 1776*, Warszawa 1778.

4) glosy

- Breyer S., glosa do uchwały SN z dnia 17 października 1963 r. (III CO 51/63), OSpKA 1965, z. 2, poz. 32.

5) Orzeczenia

- Uchwała SN z dnia 17 października 1963 r. (III CO 51/63), OSpKA 1965, poz. 32.
- Orzeczenie SC 103/1891; [za:] A. Neyman, *O darowiznach. Normy prawa cywilnego (Kod. Napoleona i Kod. Cywilny Król. Polskiego). Normy i przepisy podatkowe. Wzory aktów*, zestawił i opracował A. Neyman, Warszawa 1932.
- Orzeczenie SC 23/1903; [za:] A. Neyman, *O darowiznach. Normy prawa cywilnego (Kod. Napoleona i Kod. Cywilny Król. Polskiego). Normy i przepisy podatkowe. Wzory aktów*, zestawił i opracował A. Neyman, Warszawa 1932.
- Orzeczenie SC 10/1906; [za:] A. Neyman, *O darowiznach. Normy prawa cywilnego (Kod. Napoleona i Kod. Cywilny Król. Polskiego). Normy i przepisy podatkowe. Wzory aktów*, zestawił i opracował A. Neyman, Warszawa 1932.

- Orzeczenie SC 28/1909; [za:] A. Neyman, *O darowiznach. Normy prawa cywilnego (Kod. Napoleona i Kod. Cywilny Król. Polskiego). Normy i przepisy podatkowe. Wzory aktów*, zestawiał i opracował A. Neyman, Warszawa 1932.
- Orzeczenie z dnia 30 maja 1922 r. (R. III. 294/22) SO Jasło, Cg. I. a. 212/21, Prz. Sąd. 1925, nr 6 poz. 254; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Pr. 1931, R. VIII, nr 11.
- Orzeczenie Izby I SN z dnia 6 lutego 1922 r. (C. 198/21); [za:] A. Neyman, *O darowiznach. Normy prawa cywilnego (Kod. Napoleona i Kod. Cywilny Król. Polskiego). Normy i przepisy podatkowe. Wzory aktów*, zestawiał i opracował A. Neyman, Warszawa 1932.
- Orzeczenie z dnia 2 czerwca 1925 r. (III. Rw. 803/25) SO Przemyśl, Cg. I. 132/23, „Przegląd Prawa” 51 poz. 103; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Pr. 1931, r. VIII, nr 11.
- Orzeczenie z dnia 2 czerwca 1926 r. Rw 759/25 P. P. A. 241/26; [za:] R. Kanner, *Ubezszkudzenie darowizny z § 951 ust. austr. dla uzupełnienia uszczuplonego zachowku*, Gł. Adw. 1938, R. XIII, z. V.
- Orzeczenie z dnia 12 stycznia 1926 r. Rw. 1992/25 P. P. A. 1926 Nr. 105; [za:] S. Wróblewski, *Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego. Część druga (§§ 938–1502)*, Kraków 1918.
- Orzeczenie z dnia 21 września 1926 r. Rw. 75/26, PPIA 1927, Nr LII: orzecznictwo w zakresie Małopolski.
- Orzeczenie z dnia 31 grudnia 1928 r. (II. Rw. 2425/28) SO Stryj, Cg. I. b. 226/27, Prz. Sąd. IV. poz. 634; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Pr. 1931, R. VIII, nr 11.
- Orzeczenie SN z dnia 19 listopada 1930 r. (III. 1. Rw. 437/30) SO Kraków, I. Cg. a. 301/27, Prz. Sąd. VI, poz. 170; [za:] W. Steinberg, *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Pr. 1931, R. VIII, nr 11.
- Orzeczenie SN z dnia 16 grudnia 1931 r. (III 1 Rw 782/31), Prz. Sąd. 1932/99, [za:] F. Kurzer, *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Adw. 1932, R. VII, z. VIII-IX.
- Orzeczenie SN z dnia 6 września 1937 r. (C II 580/37), Gł. Adw. 1938.
- Orzeczenie SN z dnia 14 września 1937 r. (C II. 651/37), NKZ 1938, nr 13.
- Orzeczenie SN z dnia 14 grudnia 1937 r. (C. II. 1542/37), Prz. Not. 1938, nr 7–8.
- Orzeczenie SN z dnia 21 grudnia 1937 r. (C II 1613/37), NKZ 1938, nr 47.
- Orzeczenie SN z dnia 10 lutego 1938 r. (C II 2054/37), OSP 1938, 517.
- Orzeczenie SN z dnia 17 marca 1938 r. (C. II. 2404/37), NKZ 1939, nr 10.
- Orzeczenie SN z dnia 30 marca 1938 r. (C. II. 2544/37), PPIA 1939.
- Orzeczenie SN z dnia 11 kwietnia 1946 r. (C 894/45), PiP 1946, z. 7.
- Orzeczenie SN z dnia 26 kwietnia 1947 r. (C I 163/46), PN 1948, nr 2–3.
- Orzeczenie SN z dnia 21 stycznia 1948 r. (C I. 773/47), PiP 1948, z. 5–6.

- Orzeczenie SN z dnia 2 marca 1948 r. (Kr C 42/48), PiP 1948, z. 7.
Orzeczenie SN z dnia 19 października 1949 r. (Wa C 108/49), PiP 1950, z. 8–9.
Orzeczenie SN z dnia 22 sierpnia 1950 r. (C 115/50), PiP 1951, z. 5–6.
Orzeczenie SN z dnia 25 listopada 1950 r. (Ł C 1151/50), Zb. O. 51/3/77, [za:] A. Ohanowicz, J. Górski, *Zobowiązania. Część szczególna*, Warszawa 1964.

2. Literatura

- Alibrandi I., *Ricerche sulla origine del divieto delle donazioni fra coniugi*, [w:] *Opere giuridiche e storiche a cura di Scialoja e Longo*, I, Roma 1896.
Amelotti M., *La „donatio mortis causa” in diritto romano*, Milano 1953.
Amira K., *Nordgermanisches Obligationenrecht*, Bd. I: *Altschwedisches Obligationenrecht*, Leipzig 1882.
Ankum H., *Donations in contemplation of death between husband and wife in classical Roman law*, „Index” 1994, nr 22.
Annienkow K., *Sistema russkago graždanskago prava, Tom IV, Otdelnyja obiazatelstwa*, Sankt Pietierburg 1904.
Appleton Ch., *La sanction de la loi Cincia sous les actions de la loi et en cas de délégation*, RHD 1931.
Arango-Ruiz V., *Istituzioni di diritto Romano*, Napoli 1989.
Archi G.G., *Animus donandi*, [w:] *Atti del Congresso Internaziondle di Verona*, III, Milano 1951.
Archi G.G., *Donazione. Diritto romano*, [w:] *Enciclopedia del diritto. XIII.Dis – Dopp*, Milano 1964.
Archi G.G., *La donazione. Corso di diritto romano*, Milano 1960.
Archi G.G., *L'evoluzione della donazione nell'epoca postclassica*, RIDA 1958.
Arnaoutoglou I., *Ancient Greek Laws. A sourcesbook*, London 1998.
Arndts von Arnesberg K.L., *Lehrbuch der Pandekten*, München 1852.
Aru L., *La donazione fra coniugi in diritto romano*, Padova 1938.
Ascoli A., *Sulla legge Cincia*, BIDR 1893.
Ascoli A., *Trattato delle donazioni*, Milano 1935.
Aubry M.C., Rau M.C., *Cours de droit civil français*, 6a ediz., vol. 6, 1922.
Ayiter M.K., *Höchmass bei denbestellungen im römischen Recht und übermässige Schenkung nach der Lex Cincia*, [w:] *Annales de faculté de droit d'Instanbul*, Istanbul 1954.
Babiarz S., *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2010.
Balbi G., *La donazione*, Milano 1964.
Bandtkie Stężyński J.W., *Prawo prywatne polskie napisane i wykładane przed rokiem 1830*, Warszawa 1851.

- Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski. Tom I: do połowy XV wieku*, Warszawa 1964.
- Bardach J., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w.*, Warszawa 1970.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
- Basseches J., Korkis I., *Kodeks zobowiązań. Przepisy wprowadzające kodeks zobowiązań*, Lwów 1934.
- Baudry-Lacantinerie G., Colin M., *Des donations entre vifs et des testaments*, voll. 2, 3a ediz., Paris 1905.
- Bellomo M., *Donazione. Diritto intermedio*, [w:] *Enciclopedia del diritto. XIII.Dis – Dopp*, Milano 1964.
- Berger A., *Encyclopedic dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society*, Part 2, Philadelphia 1953.
- Bieda J., Wiśniewska-Jóźwiak D., *Szczególne rodzaje darowizn uregulowane w Kodeksie Napoleona a praktyka pierwszych łódzkich notariuszy. Rozważania na tle współczesnej dyskusji nad wprowadzeniem darowizny na wypadek śmierci*, CPH 2012, t. LXIV, z. 2.
- Biondi B., *Appunti intorno alla donatio mortis causa*, Ann. Fac. giur. Univ., 28, Perugia 1914.
- Biondi B., *Il concetto di donazione*, [w:] *Scritti per la beatificazione di C. Ferrini, I*, Milano 1947.
- Biondi B., *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1972.
- Biondi B., *Le donazioni*, Torino 1961.
- Biondi B., *Successione testamentaria e donazioni*, 2a ed. riveduta, Milano 1955.
- Bonfante P., *Istituzioni di diritto Romano. Ristampa corretta della X edition*, Milano 1987.
- Borkowska-Bagieńska E., *„Zbiór praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, Poznań 1986.
- Bossowski F., *Prawo cywilne ziem wschodnich*, Warszawa–Kraków 1922.
- Braginskij M.I., Witrianskij W.W., *Dogowornoje Prawo*, Moskwa 2011.
- Breyer S., *Darowizna powiązana z dożywociem*, PN 1948, nr 5.
- Broise S., *Animus donandi, Concetto romano e suoi riflessi sulla dogmatica odierna*, Pisa 1975.
- Buckland W.W., *Roman Law & Common Law. A comparison in Outline*, Cambridge 1952.
- Burckhard H., *Die Stellung der Schenkung im Rechtssystem*, Würzburg 1891.
- Burckhard H., *Zum Begriff der Schenkung*, [w:] *Festschrift für Bekker*, Weimar 1907.
- Bussi E., *La donazione nei suo svolgimento storico*, [w:] *Cristianesimo e Diritto Romano*, Milano 1935.
- Casavola F., *Lex Cincia. Contributo alla storia delle origini della donazione romana*, Napoli 1960.
- Casulli V.R., *Donazione. Diritto civile*, [w:] *Enciclopedia del diritto. XIII.Dis – Dopp*, Milano 1964.

- Cieślak T., *Dwa projekty niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB)*, CPH 1955, t. VII, z. 1.
- Cieślak T., *Z dziejów prac kodyfikacyjnych w Niemczech imperialistycznych*, Prz. Zach. 1953, z. 4–5.
- Coffee N., *Gift-exchange*, [w:] *The Encyclopedia of Ancient History, First Edition*, Edited by R.S. Bagnall et al., 2013.
- Cortese E., *Le grandi linee delle storia giuridica medievale*, Roma 2000.
- Cugia S., *Indagini sulla dottrina della causa del negozio giuridico. L'espressione „mortis causa”*, Napoli 1910.
- Czachórski W., *Podstawowe elementy darowizny i jej odwołania*, NP 1968, nr 1.
- Czachórski W., *Prawo zobowiązań w zarysie*, Warszawa 1968.
- Czachórski W., *Prawo zobowiązań w zarysie*, Warszawa 1968, [w:] W. Czachórski, *Wybór prac*, red. J. Błeczyński, Warszawa 2015.
- Czachórski W., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1974, [w:] W. Czachórski, *Wybór prac*, red. J. Błeczyński, Warszawa 2015.
- Czarnecki R., *Odwołanie darowizny*, Pal. 1966, nr 1.
- Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bérér F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018.
- Dawson J.P., *Gifts and Promises. Continental and American Law Compared*, Yale 1980.
- Dąbkowski P., *Dawne prawo polskie a zadania Komisji Kodyfikacyjnej*, Warszawa 1920.
- Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, Lwów 1911.
- Dernburg H., *Pandekten, Bd. 2: Obligationenrecht*, Berlin 1886.
- Delsol J.J., *Zasady Kodeksu Napoleona w związku z nauką i jursprudencją*, t. II, Warszawa 1874.
- Dénoyez J., *Les donations visées par la loi Cincia*, IURA, 1951.
- De Medio A., *Intorno al divieto di donare fra coniugi nel diritto romano*, Modena 1902.
- De Medio A., *Per la storia dette donazioni fra coniugi nel diritto romano*, RISG 1902.
- De Robertis F.M., *Sul concetto di donazione nei diritto romano*, Ann. Bari, II, 1939.
- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003.
- Di Paola S., *Ancora la donatio mortis causa*, „Labeo” 1961.
- Di Paola S., *Donatio mortis causa*, Catania 1950.
- Di Paola S., *Donatio mortis causa. Corso di diritto romano*, Napoli 1969.
- Di Paola S., *Sulla struttura della donatio mortis causa*, [w:] *Studi in onore di P. de Francisci*, IV, Milano 1956.
- Dobaczewski T., *Forma i skutki prawne odwołania darowizny nieruchomości*, NP 1957, nr 3.
- Domański L., *Instytucje kodeksu zobowiązań. Część szczególna*, Warszawa 1938.
- Domański L., *Prawo o zobowiązaniach w ogólności według projektu Komitetu Francuskiego do Spraw Zjednoczenia Ustawodawczego*, GSW 1926, nr 1–20.
- Domański L., *System kodeksu zobowiązań*, NKZ 1934, nr 3–24.

- Domaszewski J.W., *O darowiznach między żyjącymi i zapisach testamentowych na rzecz instytucji użyteczności publicznej*, GSW 1890, nr 10–11.
- Domingo Gygas M., *Gift-Giving and Power Relationships in Greek Social Praxis and Public Discourse*, [w:] *The Gift in Antiquity*, ed. M.L. Satlow, [b.m.w.] 2013.
- D’Ors A., *Donatio mortis causa inter virum et uxorem, persona sui iuris interposita. Una exegesis de D. 24, 1, II, 7–8 (Ulp. 32 ad Sab.)*, *Studi in Onore di Gaetano Scherillo II*, 1972.
- D’Ors J.A., *Derecho Romano Privado*, Pamplona 1997.
- Drozd E., *Darowizna na wypadek śmierci*, *Rej.* 1992, nr 1.
- Dumont F., *Les donations entre epoux*, Paris 1928.
- Dunin K., *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880.
- Dunin K., *Nowy kodeks cywilny szwajcarski*, GSW 1908, nr 45–49.
- Dutkiewicz W., *Zbiór Praw Sądowych przez ex-kanclerza Andrzeja Ordynata Zamojskiego ułożony i w roku 1778 drukiem ogłoszony*, Warszawa 1874.
- Dyjakowska M., *Prawo cywilne – część ogólna*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa 2013.
- Dziadzio A., *Austriacki kodeks cywilny ABGB na ziemiach polskich w XX wieku*, [w:] *Ustrój i prawo w przestrzeni bliższej i dalszej*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 2001.
- Eger K., *Polecenie a świadczenie na rzecz osoby trzeciej w umowie darowizny*, *KP* 2016, t. 8, nr 1.
- Ehrenkreutz S., *O stosunkach majątkowych między małżonkami według prawa chełmińskiego w Warszawie w wieku XVII*, Warszawa 1915.
- Falaschi P.L., *La donatio mortis causa nel diritto giustiniano e nella lex romana visigothorum*, *Ann. univ. Camerino*, 31, 1965 (1966).
- Ferretti P., *Le donazioni tra fidanzati nel diritto romano*, Milano 2000.
- Filipiak T.A., *Darowizna spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego*, Warszawa 1988.
- Finley M.I., *Mariage, Sale, and Gift in Homeric world*, Reprinted from seminar *An anual Extraordinary Number of The Jurist*, Vol. XII, Washington 1954.
- Florek-Kłęs D., *Charakter prawny umowy darowizny – wybrane problemy*, *HSS* 2014, vol. XIX, 21 (4).
- Garcia Garrido M.J., *Derecho privado romano. Instituciones*, Madrid 2005.
- Garofalo F.P., *La lex Cincia de donis et muneribus* *BIDR* 15, 1903.
- Giffard A.E., *Actio civilis incerti et la donation avec charge*, [w:] *Atti del Congresso di diritto romano (Roma)*, II, Pavia 1935.
- Girard P.F., *Manuel élémentaire de droit Romain*, Huitième Édition, Paris 1929.
- Giżowski R., *Kontrakt darowizny we formie prywatnego dokumentu*, *Prz. Not.* 1930.
- Głuszak M., *O małżeńskich darowiznach na wypadek śmierci w XVIII w. w świetle akt Metryki Koronnej*, *CPH* 2020, t. LXXII, z. 2.
- Gorla G., *Il contratto. Problemi fondamentali trattati ci nil metodo comparativo i casistico. I lineamenti generali*, Milano 1954.

- Górnicki L., *Metoda opracowania i koncepcja kodeksu zobowiązań z 1934 roku*, „Prawo” 2008, t. CCCV, AUW No. 3063.
- Górnicki L., *Pogranicza systemów prawnych, w szczególności pozaborowych, w pracach nad kodyfikacjami prawa cywilnego i handlowego w II RP*, „Prawo” 2017, t. CCCXXIV, AUW No. 3799.
- Górnicki L., *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000.
- Górnicki L., *Prawo jako czynnik integracji państwa w latach II Rzeczypospolitej*, „Prawo” 2011, t. CCCXIII, AUW No. 3375.
- Górnicki L., *Prawo prywatne międzydzielnicowe z 1926 r.*, [w:] *Okresy przejściowe: ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019.
- Górnicki L., *Wpływ obcych ustawodawstw i doktryny prawa na polską kodyfikację prawa prywatnego w II RP*, ZSNUJ. TBSP 2005, z. 13.
- Górnicki L., *Zasada uspołecznienia pewnych stosunków umownych w kodeksie zobowiązań z 1933 roku*, [w:] *Zasady prawne w dziejach prawa publicznego i prywatnego*, red. M. Podkowski, Wrocław 2015.
- Grodziski S., *Kodeks Cywilny Austriacki z 1811 r. (ABGB)*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III: od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Grodziski S., *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, KPP 1992, r. I, z. 1–4.
- Grodziski S., *Z dziejów unifikacji polskiego prawa cywilnego*, CPH 1985, z. 2.
- Grodziski S., *Źródła prawa w Galicji w latach 1772–1848*, CPH 1964, nr XVI.
- Gruchot J.A., *Über belohnende Schenkung*, [w:] *Beiträge zur Erläuterung des Preußischen Rechts durch Theorie und Praxis*, 7. Jahrgang, Hamm 1863.
- Gurewicz A., *Bogactwo i darowanie u Skandynawów w rannym średniowieczu*, SW 1968, nr XXXI.
- Gurewicz A., *Swobodnoje křiestianstwo Norwegii*, Moskwa 1967.
- Grzybowski K., *Rola prawa w likwidacji podziałów zaborczych oraz integracji państwa polskiego*, [w:] *Droga przez półwiecze. O Polsce lat 1918–1968*, Warszawa 1969.
- Haymann F., *Schenkung unter einer Auflage*, Berlin 1905.
- Hubert J., *Darowizna powiązana z dożywociem*, NP 1948, nr 5.
- Hubiształ A., *Stosunek wzajemny przepisów §§ 948 i 1247 poaust. u. c.*, Prz. Sąd. 1930, nr 2.
- Hyland R., *Gifts: A Study in Comparative Law*, Oxford 2009.
- Iglesias J., *Derecho Romano*, Barcelona 1999.
- Insadowski H., *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1936.
- Jaworski W.L., *Prawo cywilne na ziemiach polskich. Tom I. Źródła. Prawo małżeńskie osobowe i majątkowe*, Warszawa–Kraków 1919.
- Jędrejek G., *Polski Kodeks zobowiązań z 1933 roku. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, RNP 2001, t. XI, z. 1.

- Józefiak A., *Wykonanie nieformalnej umowy darowizny*, Prz. Sąd. 2007, nr 5.
- Jung P., *Das Rückforderungsrecht des Schenkers mortis causa Zugleich eine Abhandlung zu D. 39,6,39 und D. 39,6,35,2–3*, [w:] Pichonnaz. *Spuren des römischen Rechts – Festschrift für Bruno Huwiler zum 65. Geburtstag*, Bern 2007.
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa Polski. Tom II: od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1968.
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B. et al., *Historia państwa i prawa Polski. Tom. II: od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1966.
- Kanner R., *Ubezskutecznienie darowizny z § 951 ust. austr. dla uzupełnienia uszczuplonego zachowku*, Gł. Adw. 1938, r. XIII, z. V.
- Kaser M., *Das Römische Privatrecht, Erster Abschnitt (Bd. 1) Zweiter Abschnitt (Bd. 2)*, München 1971–1975,
- Keller F.L., *Pandekten*, Bd. 1, Leipzig 1867.
- Klein A., *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, Wrocław 1964.
- Koch Ch.F., *Allgemeines Landrecht für die preußischen Staaten*, 4. Aufl. Bd. 1,1, Berlin 1862.
- Koch Ch.F., *Donatio remuneratoria*, [w:] *Das Recht der Forderungen nach gemeinem und nach preußischem Rechte*, Bd. 3, Breslau 1843.
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1997.
- Konic H., *Nowe prawo o zobowiązaniach w Szwajcarii*, GSW 1912, nr 24–29.
- Konic H., *Prawo majątkowe małżeńskie. Wykład ustaw obowiązujących w b. Królestwie Kongresowem, z uwzględnieniem przepisów innych dzielnic oraz kodeksu szwajcarskiego*, Warszawa 1933.
- Konic H., *Prawo o zobowiązaniach, Część pierwsza i druga*, Warszawa 1930.
- Konic H., *Stanowisko sędziego w świetle nowego kodeksu Szwajcarskiego w zestawieniu z innemi prawodawstwami*, Warszawa 1917.
- Konieczny Ł., Maziarz A., *Umowa darowizny jako podstawa wpisu do księgi wieczystej*, Warszawa 2011.
- Korosec V., *Keilschriftrecht, Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung: Der nahe und der mittlere Osten, Ergänzungsband III: Orientalisches Recht*, Leiden, Köln, 1964.
- Korzan K., *Kilka uwag na temat wykładni art. 366*, NP 1962, nr 7–9.
- Korzonek J., Rosenblüth I., *Kodeks Zobowiązań. Komentarz*, Kraków 1936.
- Kostórkiewicz L., *Umowa darowizny a przekazanie gospodarstwa rolnego następcy*, NP 1985, nr 1.
- Krajewski M., *Przebaczenie i inne okoliczności wyłączające możliwość uznania spadkobiercy za niegodnego*, PiP 1997, nr 5.
- Krüger H., *Die unmassige Schenkung*, ZSS.R. 1940.
- Książek P., *Żądanie wykonania polecenia*, Prz. Sąd. 2006, nr 4.
- Kupiszewski H., *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym („dos” i „donatio”)*, PK 1977, t. 20, nr 3–4.

- Kurman M., *Notarjat i hipoteka. Prawo spadkowe. Prawo hipoteczne. Ustawodawstwo z okresu wojny. Pytania do aktów. Schematy aktów*, Warszawa 1918.
- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2008.
- Kurzer F., *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Adw. 1932, R. VII, z. VIII-IX.
- Kübler P., *Darowizna mortis causa*, [w:] *Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, red. P. Stec, M. Załucki, Kraków 2015.
- Lauria M., *Il divieto delle donazioni fra coniugi*, [w:] *Studi in memoria di Albertoni*, II, Padova 1935.
- Lehfeldt B., *Die Schenkung unter einer Auflage nach römischen Recht*, Berlin 1911.
- Lewandowicz M., *Prawo handlowe w szwajcarskim Kodeksie zobowiązań*, CPH 2014, nr 1.
- Lewy M., *Darowizna*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego (Prawo prywatne materialne. Prawo prywatne handlowe) pod redakcją Henryka Konica, adwokata i członka Komisji Kodyfikacyjnej R. P.*, z. I, Warszawa 1931.
- Levy E., *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951.
- Levy E., *Weströmisches Vulgarrecht, Das Obligationenrecht*, Weimar 1956.
- Lévy J-P., *Essai sur la promesse de donation en droit Romain*, RIDA 1949.
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa. Tom II: od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1971.
- Litewski W., *Landrecht des Herzogtums Preussen von 1620*, 5 Bde., Warszawa–Kraków 1982–1987.
- Litewski W., *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998.
- Litwin J., *W sprawie mocy obowiązującej niektórych ustaw przedwojennych*, Pal. 1957, nr 3.
- Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2007.
- Lityński A., *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000.
- Lityński A., *O prawie i sądach w początkach Polski Ludowej*, Białystok 1999.
- Longchamps de Berier R., *Projekt francusko-włoski o zobowiązaniach z r. 1927*, Warszawa 1929.
- Longchamps de Berier R., *Zasada wolności umów w projektach polskiego prawa o zobowiązaniach*, Lwów 1930.
- Longchamps de Berier R., *Zasady kodeksu zobowiązań*, RPEiS 1934, z. 1.
- Longchamps de Berier R., *Zjednoczenie prawa obligacyjnego w państwach słowiańskich. Referat na I Zjazd Prawników Państw Słowiańskich w Bratisławie*, PPiA 1933.
- Lorenz W., *Entgeltliche und unentgeltliche Geschäfte*, [w:] *Ius privatum gentium. FS für Max Rheinstein zum 70. Geburtstag*, Bd. II, 1969.
- Lutkiewicz-Rucińska A., *Odpowiedzialność majątkiem wspólnym za zobowiązania cywilnoprawne współmałżonka*, Bydgoszcz–Gdańsk 2003.

- Lübtow von U., *Schenkungen der Eltern*, Lahr 1949.
- Maciejewski T., *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 2017.
- Maffei D., *La donazione di Constantino nei giuristi medievali*, Milano 1980.
- Malinowska I., *Mikołaj Zalasowski. Polski prawnik XVII stulecia na tle ówczesnej nauki prawa*, Kraków 1960.
- Masi A., *Retroattività della condizione e donatio mortis causa fra coniugi*, Ann. st. dir., 7, 1963 (1965).
- Mauss M., *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, Paris 1950.
- Melillo G., *Arnobio e Vultima vicenda della «lex Cincia»*, „Labeo” 1962.
- Meier D.I., *Russkoje graždanskoje prawo*, Sankt Pietierburg 1864.
- Meszorer A., *Jeszcze o darowiźnie rękodajnej*, Pal. 1962, nr 12.
- Meszorer A., *O przeniesieniu posiadania rzeczy darowanej przy darowiźnie rękodajnej*, Pal. 1962, nr 9.
- Meyerfeld F.W.L., *Die Lehre von den Schenkungen nach römischem Recht*, Bd. 1, Marburg 1835.
- Michel J., *Gratuité en droit romain*, Bruxelles 1962.
- Mikuła M., *Tradycje prawne w regulacjach testamentowych w miastach Królestwa Polskiego XIV-XVI wieku: prawo sasko-magdeburskie, prawo kanoniczne i rzymskie oraz prawodawstwo lokalne*, KHKM 2020, nr 68 (2).
- Mitteis L., *Römischen Privatrecht*, Erster Band, Leipzig 1908.
- Monson A., *Dorea (gift, gift estate)*, [w:] *The Encyclopedia of Ancient History, First Edition*. Edited by R.S. Bagnall et al., 2013.
- Moret A., *Donations et fondationes en Droit Égyptien*, Paris 1907.
- Muszalski E., *Darowizna* [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego. Suplement do Tomu I, z. I*, Warszawa 1931
- Muszyński A., *Pojęcie darowizny*, NP 1947, nr 11.
- Mühlenbruch Ch.F., *Lehrbuch des Pandekten-Rechts*, Bd. 2, Halle 1836.
- Namitkiewicz J., *Kodeks zobowiązań*, Łódź 1949.
- Neumark-Bądkowski A., *Darowizna według Kodeksu Zobowiązań*, NKZ 1935, nr 33–34.
- Neyman A., *O darowiznach. Normy prawa cywilnego (Kod. Napoleona i Kod. Cywilny Król. Polskiego). Normy i przepisy podatkowe. Wzory aktów, zestawili i opracował A. Neyman*, Warszawa 1932.
- Niedośpiał M., *Darowizna na wypadek śmierci*, PiP 1987, nr 11.
- Ohanowicz A., *Niesłuszne wzbogacenie*, Warszawa 1956.
- Ohanowicz A., *Zobowiązania*, [w:] *Zarys prawa cywilnego byłej dzielnicy pruskiej. Część druga*, Poznań 1922.
- Ohanowicz A., Górski J., *Zarys prawa zobowiązań*, Warszawa 1970.
- Ohanowicz A., Górski J., *Zobowiązania – Część szczegółowa*, Poznań 1956.

- Ohanowicz A., Górski J., *Zobowiązania – Część szczegółowa*, Warszawa 1964.
- Okolski A., *Zasady prawa cywilnego, obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1885.
- Oleszko A., *Szczególne konstrukcje umowy darowizny*, Pal. 1976, nr 10.
- Oleszko A., *Umowa darowizny czyniąca zadość obowiązкови wynikającemu z zasad współżycia społecznego*, AUMCS 1979, t. 14.
- Orzechowski K., *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III: od rozbiórów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Ostrowski T., *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, t. I, Warszawa 1784.
- Paczkowska A., *Darowizna na rzecz konkubiny w ustawodawstwie Konstantyna, Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, Lublin 2004.
- Palazzo A., *Le donazioni. Il Codice civile, artt. 769–809*, Milano 2000.
- Parczewski A., *Uwagi nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce*, RPW, rocznik pierwszy na 1925 rok.
- Perozzi S., *Intorno alla donazione*. Archivio giuridico LVII, Bologna 1897.
- Perozzi S., *Istituzioni di diritto romano*, 2a ediz., vol. 2, Roma 1928.
- Pfeifer G., §§ 516–334. *Schenkung*, nb 1–7, [w:] Ch. Birr, J. Rückert, M. Schmoeckel (Hrsg.), *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB, Bd. 3, Schuldrecht. Besonderer Teil, 1. Teilband*, Mohr Siebeck 2013.
- Piccinini S., *Profili della donazione dal Codice 1865 ad oggi*, RDC 1992.
- Planiol M., *Podręcznik prawa cywilnego (o darowiznach i testamentach)*, z francuskiego przełożył i przypisami opatrzył Adam Słomiński, Warszawa 1922.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: X–XVIII w., Kraków 2002.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 3, Kraków 2001.
- Pobiedonoscew K.P., *Kurs graždanskogo prawa*, T. III, Sankt Pietierburg 1896.
- Policiński A., *Darowizna gospodarstwa rolnego*, Warszawa 1976.
- Policiński A., *Kauzalność umowy darowizny*, NP 1974, nr 2.
- Prawo polskie w wieku trzynastym*, przedstawił i objaśnił ze źródeł współczesnych R. Hube, Warszawa 1874.
- Prawo polskie w 14 wieku. Sądy ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, ze źródeł współczesnych opracował R. Hube, Warszawa 1886.
- Prawo polskie w 14-tym wieku. Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego*, oprac. R. Hube, Warszawa 1981.
- Pringsheim F., *Animus donandi*, ZSS.R. 1921.
- Pringsheim F., *Animus in Roman Law*, Law Q. Rev. 1933.
- Pringsheim F., *Liberalitas*, [w:] *Studi in memoria di Albertario*, I, Milano 1953.
- Puchta G.F., *Cursus der Institutionen*, Bd. 2, Leipzig 1842.
- Puchta G.F., *Lehrbuch der Pandekten*, Leipzig 1863.
- Pugliese G., *Istituzioni di diritto Romano*, Torino 1998.
- Radin M., *La di sparition de la loi Cincia*, RHD 1928.

- Radwański Z., *Kodyfikacja prawa cywilnego*, RPEiS 2009, r. LXXI, z. 2.
- Radwański Z., Wąsicki J., *Wprowadzenie pruskiego prawa krajowego na ziemiach polskich*, CPH 1954, t. VI, nr 1.
- Rast O., *Jakiego roszczenia dochodzić ma dziedzic konieczny odwołujący darowiznę na zasadzie § 951 austr. u. c.*, Gł. Pr. 1931, R. VIII, nr 6.
- Rickett C., *Charitable giving in English and roman law*, Cambridge 1979.
- Robbe U., *Diritto ereditario romano*, I, Napoli 1962–1965.
- Rogojski W., *Kilka uwag o źródłach, kodyfikacji i układzie nowego kodeksu cywilnego polskiego*, GSW 1920, nr 19.
- Rüger D., *Die donatio mortis causa im klassischen römischen Recht*, Berlin 2011.
- Samolewicz S., *Zarys prawa obowiązującego w b. zaborze austriackim*, Lwów 1932.
- Sanfilippo C., *Istituzioni di diritto Romano*, Messina 1996.
- Savigny F.C., *System des heutigen römischen Rechts*, Bd. 4, Berlin 1841.
- Scevola R., *Negotium mixtum cum donatione. Origini terminologiche e concettuali*, Padova 2008.
- Scherillo G., *Sulle origini del divieto delle donazioni fra coniugi*, [w:] *Studi in onore di Solmi*, I, Milano 1940.
- Schilling F.A., *Lehrbuch der Institutionen und Geschichte des römischen Privatrechts*, 3 Bande, Leipzig 1846.
- Schulz F., *Interpolationenkritisc, Studien*, in *Festschrift für Zitelmann*, München 1913.
- Scovazzi M., *Scritti di storia del diritto germanico. La donazione nel diritto germanico*, Milano 1975.
- Senn F., *Études sur le droit des obligations. Étude d'un acte juridique causal: la donation à cause de mort*, Paris 1914.
- Siber H., *Confirmatio donationis*, ZSS.R 1933, nr 53.
- Simonius P., *Die Donatio mortis causa im klassischen römischen Recht*, Basel 1958.
- Sintenis C.F.F., *Das practische gemeine Civilrecht*, Bd. 1: *Die allgemeinen Lehren und das Sachenrecht*, Leipzig 1844.
- Skrzywanek-Jaworska D., *Darowizna remuneratoryjna w rzymskim prawie pandektowym i XIX-wiecznym ustawodawstwie niemieckim*, Łódź 2019.
- Skrzywanek-Jaworska D., *O nieszczęśliwym nietoperzu w Landrechcie Pruskim. Darowizna Remuneratoryjna*, SP-E, t. XCVIII, 2016.
- Słomiński A., *Prawo cywilne (obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym) w jurisprudenencji Senatu (1842–1914 r.)*, część III: *Księga trzecia Kodeksu Cywilnego Napoleona spadki, działy, darowizny, testamenty, umowy (sprzedaż, najem, spółka, etc.)*, Łódź 1929.
- Sobczyk M., *Rzymska koncepcja darowizny na wypadek śmierci w komentarzu Paulusa do lex Iulia et Papia (D. 39.6.35.2–3)*, SIT 2012, t. X.
- Sobczyk M., *Świadczenie w zamierzonym celu, który nie został osiągnięty*, Toruń 2012.
- Sohm R., *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa cywilnego. Część pierwsza, Źródła i nauki ogólne*, Warszawa 1925.

- Solarski S., *Odwołanie darowizny*, Warszawa 2020.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2011.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008.
- Sójka-Zielińska K., *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III: od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Sójka-Zielińska K., *Stulecie kodeksu cywilnego szwajcarskiego*, CPH 2012, t. LXIV, nr 2.
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009.
- Spasowicz W., *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego*, [w:] *Pisma*, t. IV, Petersburg 1892.
- Stankiewicz Z., *Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772–1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III: od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Stawarska-Rippel A., *Kodeks zobowiązań w pierwszych latach Polski Ludowej*, KPP 2004, r. XIII, z. 3.
- Stawarska-Rippel A., *O prawie cywilnym w Polsce Ludowej uwag kilka*, SIT 2012, t. XI.
- Stawarska-Rippel A., *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006.
- Stawarska-Rippel A., *Transformacja ustrojowa a prawo sądowe w pierwszych latach Polski Ludowej*, CzN 2004, t. XVI.
- Stecki L., *Darowizna*, Toruń 1998.
- Stecki L., *Darowizna*, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 7. *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Rajski, Warszawa 2018.
- Stecki L., *Odwołanie darowizny przez spadkobierców darczyńcy*, NP 1973, nr 9.
- Stecki L., *Odwołanie darowizny z powodu zmiany stanu majątkowego darczyńcy*, NP 1974, nr 4.
- Stecki L., *Umowa darowizny*, Warszawa–Poznań 1974.
- Stefańska K., *Darowizna gospodarstwa rolnego na rzecz małoletniego*, [w:] *Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej*, Kraków 1997.
- Steinberg W., *Odwołanie darowizny z powodu uszczuplenia zachowku*, Gł. Pr. 1931, R. VIII, nr 11.
- Stock J., *Zum Begriff der donatio*, Leipzig 1932.
- Stus M., *Mażeńskie umowy majątkowe w świetle krakowskiej praktyki notarialnej (1918–1946)*, Kraków 2017.
- Sumorok L., *Darowizna według cz. I T. X. Zводу Praw*, Wil. Prz. Pr. 1933, nr 7, r. IV.
- System prawa cywilnego*, t. III, cz. 2. *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1976.
- Szafrąński W., *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań 2007.
- Szawłowski T., *Z praktyki notarialnej*, BMS 1956, nr 8.
- Szer S., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1962.

- Szerszeniewicz G.F., *Uczebnik russkiego graždanskogo prawa* (po izdaniu 1907 g.), Moskwa 1995.
- Szponder R., *Geneza przepisów części ogólnej polskiego kodeksu zobowiązań z 1933 r. Rozprawa doktorska*, Kraków 2020, dostęp: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/277238/szponder_geneza_przepisow_czesci_ogolnej_2020.pdf [22.06.2022].
- Szpunar A., *Kilka uwag o odwołaniu darowizny*, RPEiS 1986, nr 3.
- Szpunar A., *Odwołanie darowizny w stosunku do jednego z małżonków*, Pal. 1976, nr 8–9.
- Szpunar A., *Przesunięcia między majątkiem wspólnym i odrębnym małżonków*, NP 1989, nr 2–3.
- Szpunar A., *Uwagi o wykonaniu darowizny*, NP 1982, nr 11–12.
- Talamanca M., *Donazione possessoria e donazione traslativa*, BIDR 1961.
- Talamanca M., *Istituzioni di diritto Romano*, Milano 1990.
- Tenenbaum-Kulig M., *Darowizna w polskim prawie zobowiązań*, Warszawa 2022.
- Thayer J.B., *On gifts between husband and wife*, Cambridge 1929.
- Till E., *Prawo prywatne austriackie. Tom III. Wykład nauki o stosunkach obowiązkowych. I (Część ogólna)*, Lwów 1895.
- Till E., *Prawo prywatne austriackie. Tom Piąty. Wykład austriackiego prawa familijnego*, Lwów 1902.
- Till E., *Prawo prywatne austriackie. Tom szósty. Wykład austriackiego prawa spadkowego*, Lwów 1904.
- Till E., *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego. Prawo prywatne austriackie. Tom I. Nauki ogólne*, Lwów 1892.
- Till E., Longchamps de Berier R., *Polskie prawo zobowiązań (część szczegółowa). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1928.
- Timbal P., *Des donations remuneratoires en droit Romain et en droit francais*, thèse Toulouse 1925.
- Torrente A., *La donazione. Trattato di diritto civile e commerciale*, vol. 22. Milano 1956.
- Tort-Martorell Llabrès C., *La revocación de la donatio mortis causa en el derecho romano clásico*, Madrid 2003.
- Trasbot A. Loussouarn Y., *Donations et testaments*, Paris 1957.
- Tylbor S., *Małżeńskie prawo. Część druga. Małżeńskie prawo majątkowe. Województwa centralne*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego. T. II*, Warszawa [b.r.w.].
- Uruszczak W., *Historia Państwa i Prawa Polskiego 966–1795*, Warszawa 2021.
- Uruszczak W., *Prawo francuskie w Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846)*, [w:] *Szkiece z dziejów ustroju i prawa poświęcone pamięci Ireny Malinowskiej-Kwiatkowskiej*, red. M. Kwiecień, M. Małecki, Kraków 1997.
- Uruszczak W., *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku: korektura praw z 1532 r.*, Warszawa 1979.

- Wagner-Hasel B., *Marriage Gifts in Ancient Greece*, [w:] *The Gift in Antiquity*, ed. M.L. Satlow, [b.m.w.] 2013.
- Warciański M., *Odwołanie darowizny wykonanej*, Warszawa 2012.
- Warciański M., *Skutki odwołania darowizny w świetle przepisów o małżeńskiej wspólnocie majątkowej*, KPP 2007, R. XVI, z. 2.
- Wasilkowski J., *Prawo własności w PRL. Zarys wykładu*, Warszawa 1969.
- Waśkowski E., *Kodeks zobowiązań a 1 cz. 10 t. Zводу Praw*, Wilno 1934.
- Wächter K.G., *Pandekten*, Leipzig 1880.
- Wąsicki J., *Wpływ zaboru ziem polskich na reformy ustrojowe w Prusach do roku 1806*, SS 1971, XX.
- Wąsicki J., *Zabór Pruski 1772–1806*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III: od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie 1795–1806*, Poznań 1963.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806*, Poznań 1957.
- Weinberg S., *Czy donatio propter nuptias jest nieodwołalne?*, Gł. Pr. 1926, nr 10–11.
- Windscheid B., *Lehrbuch des Pandektenrechts*, Bd. 2; 5. Aufl., Stuttgart 1879.
- Winiarz A., *Polskie prawo majątkowe małżeńskie w wiekach średnich*, Kraków 1898.
- Wiśniewska-Józwiak D., *Darowizny na rzecz małżonków w świetle regulacji prawnej obowiązującej w Królestwie Polskim*, CPH 2011, t. LXIII, z. 1.
- Wiśniewska-Józwiak D., *Postanawiają, iż co do majątku, jaki obecnie posiadają i w przyszłości mieć mogą... Intercyzy w małżeńskim prawie majątkowym Królestwa Polskiego na przykładzie Łodzi (1841–1875)*, Łódź 2012.
- Wiśniewska-Józwiak D., *Praktyka a regulacja ustawowa umownych stosunków majątkowych między małżonkami w Królestwie Polskim w świetle łódzkich aktów notarialnych z lat 1841–1875*, [w:] *Spółeczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee*, red. J. Przygodzki, M.J. Ptak, Wrocław 2010.
- Wiśniewska-Józwiak D., *Ustawodawstwo a praktyka – darowizny przedmałżeńskie w Kodeksie Napoleona*, [w:] *Ex contractu, ex delicto. Z dziejów prawa zobowiązań*, red. M. Mikuła, K. Stolarski, Kraków 2012.
- Wolter A., *Czynności prawne nieodpłatne inter vivos w projekcie kodeksu cywilnego*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków–Warszawa 1964.
- Wolter A., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963.
- Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2009.
- Wójcik S., *W związku z tzw. darowizną rękodajną – inaczej*, Pal. 1962, nr 12.
- Yaron R., *Gifts in contemplation of death, in Jewish and Roman Law*, Oxford 1960.
- Yaron R., *Some remarks on donatio mortis causa*, RIDA 1956, t. III.
- Vallet de Goytisolo J.B., *Estudios sobre Donaciones*, Madrid 1978.
- Vangerow K.A., *Lehrbuch der Pandekten*, 7. Aufl., Bd. 1, Marburg 1863.

- Vismara G., *La donazione nuziale nel diritto ebraico e nelle fonti cristiane in relazione al diritto romano postclassico*, [w:] *Cristianesimo e Diritto Romano*, Milano 1935.
- Vitali V., *Delle donazioni*, Napoli 1925.
- Voci P., *Diritto ereditario romano*, vol. II², Milano 1963.
- Voci P., *Istituzioni di diritto Romano*, Milano 2004.
- Zabagło W., *Charakter umowy o dożywocie*, Prz. Not. 1950, t. I-II.
- Zalasowski M., *Ius Regni Poloniae*, T. II, Poznań 1702.
- Zarys prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, wyd. 4, Nb. 88, Warszawa 2021.
- Zarzycki L., *Kilka uwag o tzw. donatio propter nuptias*, Prz. Sąd. 1930, nr 3.
- Zdrójkowski Z., *Zarys dziejów prawa chełmińskiego 1233–1862*, Toruń 1983.
- Zimmermann R., *The Law of Obligations Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town, Wetton, Johannesburg 1992.
- Zoll F., *Małżeńskie prawo. Część druga. Małżeńskie prawo majątkowe. Województwa południowe*. [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*. T. II, Warszawa [b.r.w.].
- Zoll F., *Polecenie obciążające osobę odnoszącą korzyść z czynności prawnej pod tytułem nieodpłatnym*, PN 1948, nr 5.
- Zoll F., *Polski kodeks cywilny*, Prz. Wsp. 1929, R. VIII.
- Zoll F., *Prawo cywilne opracowane głównie na podstawie przepisów obowiązujących w Małopolsce*, t. IV: *Prawo rodzinne i spadkowe*, Poznań 1933.
- Zoll F., *Prawo spadkowe*, [w:] F. Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich (w zarysie). Część III. Prawo cywilne byłej dzielnicy pruskiej*, oprac. F. Zoll, A. Ohanowicz, Poznań 1924.
- Zoll F., *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1948.
- Zoll F., Ohanowicz A., *Wstęp. Część ogólna. Zobowiązania, Tom I*. [w:] F. Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich (w zarysie). Część III. Prawo cywilne byłej dzielnicy pruskiej*, oprac. F. Zoll, A. Ohanowicz, Warszawa–Kraków 1924.

Podjęcie trudu kompleksowego opracowania instytucji darowizny w międzywojennym polskim prawie i w kodeksie zobowiązań aż do uchylenia tego kodeksu zasługuje na wysoką ocenę. W ten sposób wyprofilowany temat objął swym zasięgiem dwie zasadnicze transformacje prawa w Polsce w XX wieku. Temat dysertacji wpisuje się zatem doskonale w obserwację przemian instytucji prawnych w kontekście ścierania się elementów tradycji i postępu, co jest istotą badań historycznoprawnych. Nie mam najmniejszych wątpliwości, że podjęty temat jest wart naukowej dysertacji, a efekty badawcze są istotne dla naszej nauki.

dr hab. Anna Stawarska-Rippel, prof. Uniwersytetu Śląskiego

Wybór tematu podjęty przez Autora jest istotny nie tylko z prawnego, prawniczego punktu widzenia, ale także ma wymiar społeczny, którego skutki mogą być analizowane we współczesnym ustawodawstwie dotyczącym recenzowanego obszaru. Jego znaczenie jest o tyle większe, gdyż do tej pory żaden z badaczy nie pokusił się o opracowanie tak istotnego, ważnego zagadnienia. Istniejące prace mają charakter *stricte* przyczynkowski, co powoduje, że nie wyczerpują całego pola badawczego. Dzięki temu, paradoksalnie, zaistniała swoista luka, bardzo precyzyjnie wypełniona [...].

*prof. dr hab. Przemysław Dąbrowski,
Akademia Pomorska w Słupsku*